

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV QÜDSİ

**SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ**

**“AVRASIYA PRESS”
BAKİ-2005**

*Bu kitab "A.Bakıxanov. Seçilmiş əsərləri" (Bakı, Yazıçı, 1984)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edən, fars dilindən tərcümələr,
müqəddimə, qeyd və şərhlərin müəllifi:

Məmmədağa Sultanov

Redaktorlar:

**Ənvər Əhmədov
Rəhim Sultanov**

894.3613 - dc 21

AZE

Bakıxanov Abbasqulu ağa Qüdsi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "AVRASİYA PRESS", 2005, 488 səh.

Yeni maarifçiliyin ideya və fəlsəfi rolunda ağılın ehtirash tərənnümçüsü, çağdaş Avropa mədəniyyətinin Şərqdə ilk qarşılaşdığı Abbasqulu ağa Bakıxanov Qüdsinin elmi, ədəbi, fəlsəfi xidmətləri tarixi əhəmiyyət kəsb edir. A.Bakıxanov – orta əsrlərdən yeni dövrə, Asiyadan Qərbə, ənənədən müasir mənada elmə keçidi hazırlayan ilk böyük maarifçi ədib və alimdir. O, özünün zirvə məqamına M.F.Axundzadə ilə çatan yeni ictimai fikrin də ilk baniləri və klassik xadimləri sırasındadır.

Azərbaycan xalqının böyük mütəfəkkir alim və şairinin zəngin elmi-ədəbi irsindən seçmələrdən ibarət olan bu kitaba müəllifin "Təhzihi-oxlaq", "Nəsihətlər", "Kəşfül-Qorəib" əsərləri ilə yanaşı "Kitabi-Əsgəriyyə" povesti, "Mişkatül-ənvər" poeması, lirik şeirləri və mənzum hekayətləri daxil edilmişdir.

ISBN 9952-421-03-4

© "AVRASİYA PRESS", 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

"Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında"

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Abbasqulu ağa Bakıxanov Qüdsi Azərbaycan xalqının ensiklopedik biliyə malik olan müfəkkir simalarından biridir. O, tarix, fəlsəfə, nücum, sərf-nəhv, ilahiyyat və etikaya aid qiymətli əsərlər müəllifi, fəal maarifçi, cəmi zamanda klassik Azərbaycan poeziyasının bütün sirlərinə bələd olan qüdrətli bir şair kimi tanınır. Ədəbi-bədii irsi dərinədən öyrənilməyə Bakıxanov gözələrimiz qarşısında daha da böyüyür. Onun XIX əsrin birinci yarısında yaşamış görkəmli rus və Avropa alim və şairlərlə bir cərgədə durduğu üreyimizi sonsuz ictimaiyyət hissi ilə doldurur. A.Bakıxanovun yaradıcılığa küll halında baxdıqda dünyagörüşündəki bəzi ziddiyyətləri də görürük. Bu, şübhəsiz, onu əhatə edən mühitdən, sarsılmaqda olan feodalizm ilə yaranmaqda olan kapitalizm arasında baş qaldıran ziddiyyətlərdən və şairin patriarxal dini baxışları ilə realist, hətta bəzən materialist görüşləri arasındakı çarpışmadan irəli gəlirdi.

A.Bakıxanovun bizə yadigar qoyub getdiyi əsərlər aşağıdakılardan ibarətdir.

Şeirlər külliyyatı – buraya şairin “Mışkatül-ənvar” adlı poeması, avtobiografik şeirləri, mənzum hekayələri, qəsidə, qəzəl, qitə, rübai və məsnəviləri daxildir.

Uzun müddət Bakıxanovun şeirlər divanı itmiş hesab edildiyindən o, bir şair kimi tədqiq edilməmişdi. Lakin bu səhifələrin müəllifi həmin külliyyatı Respublika Əlyazmaları Fondunda tapıb, fars dilində yazılmış bütün şeirlərini Azərbaycan dilində nəşr etdikdən sonra alimlərimiz Bakıxanov Qüdsini qüdrətli bir şair kimi də tədqiq və təhlil etməyə imkan tapdılar¹.

“Riyazül-Qüds” – A.Bakıxanovun ilk əsərlərindən biridir. Doğma Azərbaycan dilində yazdığı bu əsər əsasən mersiyyə xarakteri daşısa da, yeri gəldikcə onu dinlə əlaqəsi olmayan lirik şeirlərlə bəzəmişdir. Bu şeirlər əsas mətnədən ayrı-müstəqil əsər kimi oxunduqda, şairin hələ yaradıcılığının ilk dövrlərində nə qədər bədii və gözəl şeirlər ya-

rada bildiyinin şahidi oluruq. A.Bakıxanov bir çox başqa klassiklərimizdən fərqli olaraq öz əsərlərinin yazılma tarixini göstərdiyi üçün yaradıcılığındakı inkişaf xəttini müəyyən dərəcə izləmək mümkündür. Məsələn, o, “Riyazül-Qüds”in yazılma tarixini “əbcəd” hesabla (əsrin adındakı hərflərlə) göstərmişdir. Bu sözlər rəqəmə çevrildikdə hicri 1236-cı (miladi 1820) ili göstərir ki, buradan da müəllifin həmin əsəri 26 yaşında iken yazdığı aşkar olur. Bu əsərdə sənətkarlıqla qələmə alınmış şeir parçalarından aydın olur ki, A.Bakıxanov lap gənc yaşlarından ana dilində şeir yazmağa başlamış və bu şeirlərin bir qismini sonradan “Riyazül-Qüds”ə daxil etmişdir. Bu əsərdə Vəiz-Kaşifinin “Rövzətüş-şühəda”, Məhəmməd Füzulinin “Hədiqətü-s-süəda” və Məhəmməd Bağır Məclisinin “Cilail-ü-yün” əsərlərinin təsiri var.

“Qanuni-Qüdsi” – A.Bakıxanov bu əsəri uşaqlara fars dilinin sərf və nəhvini sadə dildə öyrətmək məqsədilə yazmışdır. Bu dərslik kitabı farsların özlərindən də çox qabaq bu dilin təlimi üçün yazılan ilk əsərlərdəndir. A.Bakıxanov əsəri üç fəslə bölür: fonetika, morfolojiya və sintaksis. Burada müəllif əsasən ərəb və rus dillərinin qrammatik prinsiplərinə əsaslanmış, onların orijinal yolla fars dilinin daxili qanunlarına uyğunlaşdırmağa çalışmışdır. O, Şorqda bir önənə şəklini almış qaydaya riayət edərək, bəzi misalları şeirlə vermişdir və bu şeirlərdə atalar sözlərini xatırladan hikmətamiz fikirlər ifadə etmişdir. Müəllif bu əsəri “Riyazül-Qüds”dən təqribən 8 il sonra, yəni hicri 1244-cü (miladi 1828) ildə yazmışdır. Əsər ilk dəfə 1831-ci ildə fars dilində, 1841-ci ildə isə Tiflisdə rus dilində nəşr edilmişdir, “Gülüstani-İrəm” – A.Bakıxanovun müxtəlif dillərdə mövcud olan əsas mənbələri və tarix kitablarını uzun illər oxuyub öyrəndikdən sonra, 1841-ci ildə ilk dəfə Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının tarixinə dair beş fəsildən ibarət farsca yazdığı bu əsər özünün dərinliyi, əhatəliyi, tərtibi və tarix elminə verdiyi töhfə ilə müəllifinə dünya şöhrəti qazandırmışdır.

Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilmiş bu əsər sonrakı dövrdə yaşayan tarixçələrimizin stolüstü kitablarından olub, əsasən islamın meydana gəlməsindən tutmuş 1813-cü ildə Rusiya ilə İran arasında bağlanan sülh müahidənəməsinə qədərki dövrdə xalqımızın tarixini tədqiq və təhlil etmək işində mühüm mənbələrdən biridir.

“Əsrarül-Mələkut” – Müəllifin nücum elminə dair ərəb dilində yazdığı bu əsər Azərbaycan xalqının elmi təfəkkür tarixində, habelə A.Bakıxanovun öz dünyagörüşünün təkmilləşməsində son dərəcə böyük rol oynamışdır. Əgər A.Bakıxanov özünün ilk əsərlərindən biri

¹ Bu barədə müfəssəl məlumat almaq üçün bax: “Литературный Азербайджан” журналі, 1964, № 3, səh. 65-71.

olan “Riyazül-Qüds”də şiələrin dini təziyələrini qələmə almışsa, “Əsrarül-Mələkut” əsərində islam dininin ehkamlarının əksinə olaraq, kainat quruluşunu və Günəş sistemini elmin o zamankı nailiyyətləri arasında, materialistcəsinə izaha çalışmışdır. A.Bakıxanov Yeri kainatın mərkəzi sayan geosentrik nəzəriyyəyə qarşı çıxaraq, Günəşi mərkəz hesab edən heliosentrik nəzəriyyəsinin müdafiəçisi olmuşdur. Bu cəhətdən o, məşhur Polşa alimi Kopernikin (1473–1543) XIX əsrə qədər görkəmli alimlər tərəfindən artıq döno–dönə təsdiq edilmiş mütərəqqi fikirlərinə tərəfdar çıxmış və bu əsərlə elm aləmində şöhrət tapmışdır.¹

“Təhzibi-əxlaq” – Bu kitabı A.Bakıxanovun əsas əxlaqi-fəlsəfi əsəri hesab etmək olar. Bu əsərdə o, cəmiyyət haqqındakı fikirlərini bir sistem şəklində nəşr edərək, gənclər arasında nəcib əxlaq normalarını, onun gözəl cəhətlərini təbliğ edir. Əsər müqəddimə və xülasədən başqa 12 fəsildən ibarətdir.

Müqəddimədə kitabın yazılma səbəbləri və hikmət qanunları, xülasədə isə bilik əldə etməyin sirləri haqqında danışılır.

Fəsilərin adlarından aydın olur ki, A.Bakıxanov bu əsəri yazarkən klassik Şərq ədəbiyyatında bu səpkidə yazılmış bir çox kitabları araşdırmışdır. O, əsərdə bir əxlaq müəllimi kimi faydalı məsləhət və nəsihətləri ilə oxucunu düz yola dəvət edir, onu əməyə rəğbət, dostluğa sədaqət, böyüklərə hörmət, təvazö və ədalətə çağırır. İnsan qəlbini ləkələyən, onu cəmiyyət içərisində xar edən tənbellik, riyə, paxıllıq, nankorluq, yalançılıq kimi alçaq sifətlərdən çəkəndirməyə çalışır və öz fikirlərini elmi surətdə, dərin fəlsəfi izah və sübutlarla möhkəmləndirir, bir çox məsələlərdə dünyəvi əxlaq cəbhəsində duraraq ümumbəşəri əxlaq normalarını təbliğ edir. Əsərdə yeri gəldikcə Şərqin Sənai, Əttar, Rumi, Sədi, Hafiz kimi məşhur şairlərinin şeirlərindən istifadə edir və əxlaq gözəlliyi ifadə olunmuş bu şeir parçaları ilə oxucunun qəlbini daha çox təsir göstərməyə çalışır.

¹ A.Bakıxanov ərəb dilində hələ 1832-ci ildə yazdığı bu əsərini, Türkiyə yolu ilə Məkkəyə səfəri zamanı özü ilə aparıb, 1846-cı ildə hakimiyyət başında olan Sultan Əbdülməcide toqquş etmişdir. O dövrün türk alimləri tərəfindən təqdir edilən bu əsər Sultanın tapşırığı ilə görkəmli türk alimi Həyatizadə Seyid Şərəf Tərəfindən türk dilinə tərcümə və şərh edilərək “Əfkarül-cəbərut fi əsrarül-mələkut” adı altında İstanbulda (1848) nəşr edilmişdir. A.Bakıxanov bu səfərdən qayıtmayıb vəfat etdiyindən əsərin nüsxəsini görməmişdir. Müəllif bu əsəri fars dilində də yazdığını qeyd etmişdir. Çox təəssüf ki, əsərin fars mətni bizim əlimizdə yoxdur.

“Nəsayeh” – ədəbiyyat tarixində “Kitabi-nəsihət”, “Nəsihətnamə” və “Nəsihətlər” adlanan bu əsəri “Təhzibi-əxlaq” əsərindən bir çıxarış və ya ondan xülasə hesab etmək olar. Müəllifin yeniyetmələrə tərbiyə vermək məqsədilə asan dildə yazdığı bu yığcam əsər 103 nəsihətdən ibarətdir. Bu nəsihətlərin əksəriyyəti bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.¹

“Kəşfül-Qəraib” – Amerikanın kəşfinə dair olan bu əsəri A.Bakıxanov “Məriz” təxəllüslü şair-alim Mirzə Məhərrəm ilə birlikdə fars dilində yazmışdır. Əsər təkcə Amerikanın kəşfi hadisəsi ilə bitmir.

Burada Xristofor Kolumbun (1451–1506) başına gələn əhvalatlar, o zamankı Amerika ərazisində yaşayan qəbilələrin ənənə və mərasimlərindən, əxlaq normalarından, coğrafi və iqlim şəraitindən geniş bəhs edilir.

Əsər sadəcə xalq dilində qələmə alındığından maraqla oxunur və tarixi öçerk təsiri bağışlayır.²

“Ümumi coğrafiya” – Çox təəssüf ki, A.Bakıxanovun fars dilində yazdığı bu qiymətli əsəri əlimizdə yoxdur. “Gülüstanı-İrəm”də verilən məlumatdan aydın olur ki, alim bu əsərində dünyanın təbii və siyasi əhvalından, cəmiyyət quruluşundan, qitə və sərhədlərdən, maddələrin tərkib vəziyyətindən... bəhs etmişdir. Bakıxanovun yaradıcılığı ciddi tədqiq edildikdə aydın olur ki, müəllif ərəb dilində “Əsrarül-Mələkut”u yazarkən özünün “Ümumi coğrafiya” əsərindən müəyyən qədər istifadə etmişdir.

“Eynəl-mizan” – Mentiqə dair ərəb dilində yazılmış bu əsər də, şairin şeirlər külliyyatı kimi, son zamana qədər itmiş hesab edilirdi. A.Bakıxanovun yaradıcılığı və onun fəlsəfi görüşləri üzərində ciddi tədqiqat aparan professor Ənvər Əhmədov əsərin bir nüsxəsini Leninqrad kitabxanasında tapıb dilimizə tərcümə etdirmişdir. Bu əsər də

¹ 1907-ci ildə Bakıxanovun “Nəsayeh” əsəri qubalı “Məşədi Əbülqasım” adlı bir şəxsin xəşişi ilə həmyerlisi Seyid Rza Mir Hüseyn oğlu tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Fəridun bəy Köçərli və başqa alimlərimiz tərəfindən “Nəsihətnamə” adı ilə çap edilən parçalar çox ehtimal bu tərcümədən alınmışdır. Bu tərcümənin dili ağır və müəyyən təhriflərlə dolu olduğundan əsər bu satirlərin müəllifi tərəfindən orijinaldan tərcümə edilmişdir.

² Əsərin Leninqradda və İran dövlət kitabxanasında mühafizə edilən iki əlyazması bir-birilə tutuşdurularaq bu satirlərin müəllifi tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir.

“Təhzi-bi-əxlaq” və “Nəsayeh” əsərləri kimi ciddi fəlsəfi məzmunu malikdir. Burada xüsusilə formal məntiq məsələləri aydın şərh edilmişdir.

“Kitabi-Əsgəriyyə” – A.Bakıxanovun doğma ana dilində yazdığı bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk povest adlana bilər. Burada iki gencin pak və səmimi eşqi tərənnüm edilir, bu saf məhəbbətə maneçilik törədən ictimai mühit, dini əhklamlar qamçıdır. Əsər müəyyən mənada dastan şəklində qələmə alınaraq, nəsr ilə nəzm arasında birləşməsindən ibarətdir. Qərribə burasıdır ki, A.Bakıxanovun bu əsərdə nəsr dili mürekkəb ibarə və tərkiblərlə dolu olduğu halda, şeir dili bədii və sadədir. İsmayıl bəy Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım” hekayəsindən əvvəl, XIX əsrin birinci yarısında yaranmış olan bu əsərə görə A.Bakıxanovu müasir bədii nəsrimizin banisi adlandırmıq olar.

* *
*

Abbasqulu ağa Bakıxanov Bakı xanları nəslindəndir. O, 1794-cü ildə Bakının Əmirhacıyan (Əmircan) kəndində anadan olmuşdur. Sonralar XIX əsrin lap əvvəllərində Bakıxanovun atası Mirzə Məhəmməd xan xanlıqlararası çekişmə, vuruşmalar nəticəsində Bakıdan Qubaya köçməli olmuş və yeddi yaşlı oğlu Abbasqulunu da özü ilə bərabər aparmışdı. A.Bakıxanov ilk təhsilini Qubada almışdır. O, az müddətdə ərəb və fars dillərini mükəmməl öyrənmiş və bu dillərdə bir çox kitab oxumuşdur. Bunun nəticəsi idi ki, A.Bakıxanov 1819-cu ilin sonlarında Qafqazın o zamankı baş hakimi general Yermolov tərəfindən Tiflisə çağırılaraq, Şərq dilləri mütərcimi vəzifəsinə təyin olunmuşdur.

A.Bakıxanov mədəniyyət mərkəzlərindən birisi olan Tiflisə düşdükdən sonra onun bilik dairəsi daha da genişlənir. O bu şəhərin gözəlliyini özünün “Tiflis” müxəmməsində ustalıqla təsvir etmişdir. Qüdsinin “Tiflis” müxəmməsi forma və məzmun etibarilə Molla Pənah Vəqifin “Tiflis” müxəmməsi ilə səsləşir. A.Bakıxanov məşhur Azərbaycan şairi, Mirzə Fətəli Axundovun müəllimi Mirzə Şəfi Vazeh tərəfindən yaradılmış “Divani-hikmət” adlı ədəbi məclisin iştirakçısı olmuş, şeirləşmələr (müşairələr) zamanı onun tərəfindən təqdir edilmişdir. Tiflisə gələn rus şairləri, Avropa səyyah və alimləri ilə yaxından tanış olan Bakıxanov həyata yeni bir nəzərlə baxmağa

başlayır. Qüdsi rus şairlərinin əsərləri ilə tanış olmaqla bərabər, öz şeirlərini də onlara təqdim edirdi. A.Bakıxanovun şeirləri hələ özü sağ ikən dillər əzbəri olmuş və elm-sənət sahiblərinin nəzərini özünə cəlb etmişdi. Təsədüfi deyildir ki, o zaman Tiflisdə yaşamış alman şairi Fridrix Bodənştedt özünün “Şərqdə min bir gün” adlı əsərində Mirzə Şəfi və Abbasqulu ağadan bəhs edərkən onun şairliyinə yüksək qiymət vermiş və şeirlərindən bir neçəsini alman dilinə tərcümə etmişdi. Xüsusilə “Tatar (Azərbaycan) nəğməsi” adlı şeirin rus dilinə tərcüməsi müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdı. Bu şeiri A.Bakıxanovla yaxından tanış olan polyak şairi Lado Zablotski nəsr şəklində polyak dilinə çevirmiş və sonra o zamanlar Tiflisdə yaşayan şair Polonski polyak dilindən ruscaya yenidən nəzmən tərcümə edərək “Zakavkazskiy vestnik” qəzetinin 1847-ci il 3-cü nömrəsində nəşr etmişdi¹.

Aşıqanə deyişməyə bənzəyən “Tatar nəğməsi” şeri yüksək sənətkarlıqla yazılmış gözəl bir əsər kimi xalq arasında dillər əzbəri olmuşdu. Təəssüf ki, bu əsərin A.Bakıxanovun işləyib şair Lado Zablotskiyə verdiyi orijinal əlimizdə yoxdur. Buna görə də onun forması haqqında fikir yürütmək çətindir.

Fridrix Bodənştedt özünün “Şərqdə min bir gün” adlı əsərində Qüdsinin “Fatma tar çalır” şeirinə də gözəl nəğmə olduğunu qeyd etmişdir. Mirzə Şəfi Vazeh də bu nəğmənin A.Bakıxanovla böyük şöhrət qazandıracağını əvvəlcədən xəbər vermişdi. Doğurdan da, “Fatma tar çalır” şeri öz emosional təsir qüdrəti ilə “Tatar nəğməsi”ndən heç də geri qalmır. Təəssüf ki, bu şeirin də orijinal əlimizdə yoxdur.

Şairin dünyagörüşünün inkişafında onun rus yazıçıları ilə yaxından tanışlığı əhəmiyyətli rol oynamışdır. Xüsusilə, “Ağıldan bəla” əsərinin müəllifi A.S.Qriboyedov ilə onun əməkdaşlığı, hər ikisinin yaradıcılığına müsbət təsir göstərmişdir. A.Bakıxanovun Puşkin yaradıcılığı və Puşkin ailəsi ilə əlaqəsi də təsirsiz qala bilməzdi. A.S.Qriboyedovun öz əsərlərinin ilk variantını A.Bakıxanova oxuması və onun fikrini öyrənməsi Qüdsinin hələ gənc yaşlarında çox dərin biliyə və hörmətə malik olduğunu göstərir. Təsədüfi deyildir ki, A.Bakıxanov özünün tarixi əsəri olan “Gülüstani-İrəm”i Lado Zablotski ilə birlikdə rus dilinə tərcümə etmişdir. A.Bakıxanov məşhur rus şairi Bestujev-Marlinski

¹ Polonski bu şeiri bir az da təkmilləşdirərək 1851-ci ildə özünün “Bir neçə şer” adlı kitabçasına daxil etmişdir.

ilə də birgə çalışmışdır. 1833-cü ildə A.Bakıxanov Polşada çar canişini general-feldmarşal İvan Fyodoroviç Paskeviçin yanında olur. Onun himayəsi ilə daha böyük hörmət qazanır və beləliklə, Rusiyanın və Avropanın mərkəz şəhərlərini gəzir. Bir çox mədəni məclislərin qonağı olursa da, qəlbi həmişə öz doğma vətəni üçün çırpınır. Özünün “Xəyalın uçuşu” adlı poemasında şair Avropanın cah-cələllı məclislərində qəlbinin sıxıldığını, “Vətən” deyib qütbət yerdə gün keçirdiyini və xəyalının onu doğma vətənə uçurduğunu ürək yangısı ilə təsvir edir və nəhayət, özünün yaşadığı

“Əmsar” adlı balaca kəndi böyük şəhərlərdən üstün tutur.

A.Bakıxanov vətən həsrəti, vətən məhəbbəti ilə doğma yurda can atdığını başqa əsərlərində də təkrar-təkrar qeyd etmişdir.

A.Bakıxanov rus qoşununda hərbi xidmətdə olduğu zaman böyük qəhrəmanlıqlar göstərmiş və hərbi texnikanı dərinlən mənimsəyib, bəzi mühüm tapşırıqları rəşadətə yerinə yetirdiyi üçün dəfələrlə orden və medallarla təltif edilmiş və polkovnik rütbəsinə qədər yüksəlmişdir. Lakin hərbi xidmət onu kifayətləndirməmişdir. O, daima elmi, ədəbi fəaliyyəti özünün ən sevdiyi bir sahə hesab etmiş və ömrünün son illərini hərbi xidmətdən ayrılaraq, yaradıcılıq fəaliyyəti ilə, əsərlərini bir yerə toplayıb nəşr etmək işi ilə məşğul olmuşdur.

...A.Bakıxanov Məkkə səfərindən salamat qayıtmadı. O, 1846-cı ildə vəfat edərək, “Vadii-Fatimə” adlı yerdə dəfn edilmişdir.

* *
*

Oxuculara təqdim etdiyimiz bu kitabda şairin bütün bədii əsərləri toplanmışdır. Biz burada A. Bakıxanovun şairlik istedadından, onun poeziyasının sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən nisbətən müfəssəl danışmağı lazım bilirik.

A.Bakıxanovun şeirlər külliyyatına daxil olan əsərləri də müxtəlif vaxtlarda yazıldığı üçün məzmun etibarilə bir-birindən fərqlidir.

Qüdsi klassik Şərq poeziyasının, xüsusilə Cəlaləddin Rumi kimi böyük şairin təsiri ilə şeir yazdıqda panteizmə meyl edir, mütərəqqi rus ədəbiyyatının təsiri ilə şeir yazdıqda isə onda realist meyillər güclənir. Buna görə də A.Bakıxanovun ədəbi yaradıcılığına birtərəfli yanaşmaq olmaz. Onun istər dünyagörüşündə, istərsə bədii yaradıcılı-

ğında nəzərə çarpan ziddiyyətlər, şübhəsiz ki, şairin müxtəlif dövrlərdə müxtəlif bilik səviyyəsinə, müxtəlif əqidəyə malik olması ilə izah edilə bilər. Yaradıcılığının ilk illərində (1820-ci illərdə) yazdığı “Riyazül-Qüds” əsəri sırf dini mahiyyət daşıyırsa, 1829-cu ildə yazdığı “Mişkatül-ənvar” poemasında sufizmin təsiri ilə panteist dünyagörüşünə meyl edərsə, Azərbaycanın bir hissəsinin Rusiya tərkibinə daxil olmasından, şairin mütərəqqi rus yazıçıları ilə tanışlıqdan, Avropa mədəniyyəti ilə yaxın təmasdan sonra, XIX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində yazdığı “Meraci-xəyal”, “Məclisi-firəngi” və başqa əsərlərində artıq yetişmiş şair kimi nəzəri cəlb edir. A.Bakıxanovun bu əsərlərində dini şolastikadan və mistikadan əsər belə yoxdur.

Şairin dindarlığına da iki cəhətdən baxmaq lazım gəlir. Onu sırf dindar hesab edənlər möhkəm yanırlar. A.Bakıxanovun elmi əsərlərində və şeirlərində elə motivlər vardır ki, o, dünya zövqünü xəyyamano bir görüşlə axirət zövqünə qarşı qoyur və yaşadığı aləmdə fürsəti əldən verməməyi təbliğ edir. O, zahid, şeyx və din xadimlərinin riyakarlığını açıb göstərirdi. Dini təvəkküldə təsəlli axtarmağın əleyhinə çıxaraq, insanları öz müqəddəratını həll etməyə, həyata fəal təsir göstərməyə çağırır.

A.Bakıxanov bir şair kimi tədqiq edilərkən hər şeydən qabaq onun “Xəyalın uçuşu”, “Avropa məclisi”, “Ərzi-əhval” kimi avtobiografik əsərləri üzərində dayanmaq lazımdır. Şair özünün “Xəyalın uçuşu” poemasında səadəti uzaqlarda deyil, ancaq doğma vətənində axtarmağın lazım gəldiyini irəli sürür, ömrün mənasını xalqa xidmətdə və yaradıcı əməkdə görür. Bu əsərində şair Polşaya səfərini, Avropa məclislərini, orada olan cah-cələllı təsvir edir. Lakin onun xəyalı bu gürultu ilə qənaətlənmiş, xəyal onu vətənə aparır. Şair elm və sənətlə məşğul olub xalqa xidməti təbliğ etmək nəticəsinə gələrək əsərini bitirir. Onun “Məclisi-firəngi” adlı əsərində də baş qəhrəman yenə şair özüdür. Bu şeirdə Qüdsi Avropanın mənfi əxlaq normalarını tənqid edir. “Ərzi-əhval”da özünün daxili həyəcanlarını, eşqə, məhəbbətə sığındığını nəzərə çarpdırır.

“Mişkatül-ənvar” (“Nurlar mənbəyi”) öz məzmunu etibarilə Nizaminin “Məxzənül-əsrar” (“Sirlər xəzinəsi”) adlı poemasına orijinal bir nəziredir. Kitabın adından da bu bənzəyiş nəzərə çarpır. Poemanın sonunda “Əməlin cəzası” adlı olduqca maraqlı hind əfsanəsi ilə bu əsərin ideya məzmununa bir yekun vuraraq, ədalətin zülm və riyaya qalib gəldiyini göstərir.

Əlimizdə olan əsərlərdən aydın olur ki, A.Bakıxanov öz vəziyyə-
tindən razı qalmamış və zamanədən acı-acı şikayətlənmişdir. O,
“Bəyani-hal” sərəlvəsi ilə yazdığı şerində deyir:

Günəş Şərqdən tulu edib çıxan zaman səhərlər,
Ürəyimi min əzaba düşür edir qəm, kədər.
Sübh kimi köynəyimi parça-parça edib mən,
Odlu ahlər çəkərəm hey bu yanıqlı ürəkdən.

Başqa bir şerində öz zamanəsində ictimai ədalətsizliyə qarşı çı-
xaraq hər şeyin öz yerində olmadığını nəzərə çarpdırır:

Bülbül ilə qarğanı gör salırlar bir qəfəsə
Fərq qoyulmur bu dünyada məhəbbətlə həvəsə.
Təəssüf ki, bu ömrümüz boş gedir anbaan,
Nə xeyr işə sərf olunur, nə sevgiyə, ah-aman!
Zəmanə min bəla verir, ürəyimi qandır,
Üzumdəki alıq mənim ürəyimin qandır.

Sonra şair öz müasirlərindən şikayətlənir. Layiqincə qiymətləndi-
rilmədiyini, iztirab və düşüncələrini duymadıklarını qeyd edərək
yazır:

Gözlərimdən qan sel kimi axır, qəlbim dağılır,
Qönçə kimi könlüm dolu, dodağımsa bağlıdır.
Çox sirlər bilərəm mən, açmağasa yox imkan,
Desəm belə, bu dünyada kimdir məni anlayan?

O, ədalətsizliyə qarşı çıxaraq “Mişkətül-ənvar” əsərində “Şah
necə olmalıdır” məsələsini belə həll edir:

Şahın hökmü olmalıdır xalq rəyinə müvafiq,
Elə bir iş tutmalıdır ki, olsun xalqa layiq.
Hər zalim şah ölkəsində zülmə edərsə adət,
Həç zaman xalq içində hökm sürməz ədalət.

Lakin o, şahların nəsihətlərlə düzələcəklərinə inanmadığı üçün bəd-
binliyə qapılır, iztirablı qəlbinə təsəlli axtarır. Qüdsi bütün dərdi, qəmi
dağıtmaq üçün saf eşq və təmiz məhəbbəti gözəl vasitələrdən biri hesab
edir. O deyir:

Bu dünyada şadlıq ancaq məhəbbətdə görünür,
Xoş o kəsin halına ki, eşq ardınca sürünür,
Eşqdır bu ələmləri, dərdi, qəmi dağıdan.
Ancaq onun sayəsində fərəhlənir hər insan.

Qüdsinin menzum hekayələri də həm şəkil, həm də məzmun etibarı ilə son dərəcə maraqlıdır. Şair bu şeirlərində çox lakonik surətdə ideyalarını oxuculara aşılabilir və həmişə haqqı, ədaləti müdafiə, zülmü, haqsızlığı isə ifşa edir.

Bakıxanov insan şüurunun qüdrətinə böyük qiymət verərək “Hikmətin fəziləti” adlı menzum hekayəsində çox maraqlı bir lövhə yaradır. Burada dünyada ən xeyirli şeyin hünər və qabiliyyət olduğunu, ən yaxşı şeyin xeyirxahlıq olduğunu və ən lazımlı şeyin həqiqət olduğunu aydın boyalarla təsvir edir. Bu fikir onun “Məşvərin şərtləri” şerində də öz əksini tapmışdır. Bu şeirdə qoca bir alim qəddar əmirə müraciət edərək düşünməməyə, qanmamağa qadir olmadığını bildirir. Şair yazır:

Şərəfə çatır insan artarsa onda şüur
İnsan idrak sayəsində günəş kimi verər nur.

“Ümidin boş çıxması” şeri də şairin qeydə layiq əsərlərindəndir. Burada bağban Həsən şah qapısından ümid gözlədiyi halda, oradan ancaq əzab və işgəncə görünür. Nəhayət o, şahın üzünə duraraq cəsərlə deyir ki, bütün ailə üzvlərinə, qohum-qardaşına və dost-aşnasına nəsihət edəcəkdir ki, ömürlərində şah qapısından kömək və mərhəmət ummasınlar.

A.Bakıxanovun qəzəlləri də öz incəliyi və məzmunu ilə diqqəti cəlb edir. Klassik Şərq poeziyasında böyük şöhrət qazanmış Xaqani, Hafiz, Füzuli kimi ustaların qəzəl sahəsindəki ənənələrini davam etdirən Qüdsinin, indi əlimizdə Azərbaycan və fars dilində 140-a qədər qəzəli vardır. A.Bakıxanovun istər azərbaycanca və istərsə də fars dilində yazdığı qəzəllərini gözəndən keçirdikdə onun ən çox Füzuli sənətindən ilham aldığı nəzərə çarpır. Füzuli ədəbi irsinin Bakıxanovə təsiri onun “Riyazül-Qüds” və “Kitabi-Əsgəriyyə”sində də özünü parlaq surətdə göstərməkdədir.

A.Bakıxanovun lirik əsərlərinin əksəriyyəti, xüsusilə qəzəlləri əsas etibarlı ilə azad eşqi tərənnüm edir. Lakin şairin elə qəzəlləri

də vardır ki, onlar siyasi mövzulara həsr olunmuş, dövrün ictimai vəziyyətini və şairin dövrdən şikayət səciyyəli etirazlarını ifadə edir. Məsələn:

Cahan əhli bu uez ilə özünü zənn edər sultan,
Sözü “düzlük” olar, lakin oğurluqdur işi hər an.
Sənə möhtac olan dəmdə əyər baş, qul olar, lakin
Ona düşsə işin dərhal vurar dəm kətəxudalıqdan.

A.Bakıxanovun azərbaycanca yazdığı qəzəlləri içərisində “Şəkin göstərir” rədifli qəzəl şairin müasirlərinin nəzərini daha çox cəlb etmiş və bir çox görkəmli Azərbaycan şairi, o cümlədən Mirzə Şəfi Vəzəh, Mirzə Mehdi Naci, Sədi Sani Qarabaği və başqaları haman qəzələ nəzirə yazmışlar.

Şairin Azərbaycan dilində yazdığı şeirləri içərisində “Bismillah” rədifli müxəmməsi də bədii xüsusiyyətlərinə görə diqqəti cəlb edir. “Bismillah” sözü burada heç yerdə dini məfhum olmayıb, bəlkə “buyur”, “iqdam et”, “qədəm qoy” kimi mənaları ifadə etmişdir. Bu əsər hələ 1907-ci ildə “Füyuzat” məcmuəsində¹ çap edildikdən sonra oxucuların hüsn-rəğbətini qazanmış və təkrar-təkrar nəşr edilmişdir. Bakıxanovun “Gürcülər arasında” mənzum məktubuna da “Şəkin göstərir” rədifli qəzəli kimi nəzirələr, bənzətmələr yazılmışdır. Bu nəzirələr içərisində Qasım bəy Zakir və Mirzə Ələsgər Növrəsin nəzirələri də vardır. Şairin məzmunca dərin, formaca gözəl şeirləri onu XIX əsr Azərbaycan poeziyasının görkəmli siması səviyyəsinə qaldırır.

Qüdsinin bədii yaradıcılığından aydın olur ki, o, klassik şairlərin ədəbi ənənələrini davam və inkişaf etdirməklə bərabər yeni demokratik ədəbiyyatın banilərindən biridir. A.Bakıxanovu ciddi öyrənmədən biz, Mirzə Fətəli Axundovu, Həsənbəy Zərdabini, Seyid Əzim Şirvanini və XX əsrin bir sıra görkəmli mütəfəkkir ədib və şairlərini aydın dərk edə bilmərik.

Mütəfəkkir sənətkar özünün “Xəyalın uçuşu” əsəri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində, müasir mənada, poema janrının təməlini qoymuşdur. Ona qədər biz məsnəvi şəklində yazılmış müstəqil bioqrafik poemaya təsadüf etmirik.

Böyük şair eyni zamanda rus xalqının ədəbiyyatına dərin rəğbət bəsləmişdir. O, Krılovun “Eşşək və bülbül” təmsilini Azərbaycan di-

linə sərbəst tərcümə etmiş, “Yersiz iftixar”, “Qurd və ilbiz”, “Tülkü və qoyun” adlı alleqorik əsərlər yazmışdır.

A.Bakıxanov xalqlar arasında qarşılıqlı mədəni əlaqələrin gətdikcə genişlənməsinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Təsadüfi deyildir ki, bu məcəllə Mirzə Fətəli Axundov, Seyid Əzim Şirvani, Abbas Səhhət və başqa klassiklərin əsərlərində daha da güclənmişdir.

A.Bakıxanov yaradıcılığında ziddiyyətlərə baxmayaraq, mütərəqqi yol tutmuş və həmişə xalqın tərəfində olmuşdur. Məsələn, o deyir:

Hər kəs həqdən ol üzə, hərgiz qovuşmaz xəlqə o,
Xəlg ilə birləşsə olmaz heç zaman həqdən kənar.

Yaxud:

Hünərimi, ey Qüdsi, xəlqə əziyyət,
Mərdsensə et xalqın dərdinə dərman.

A.Bakıxanov tüfeyli həyat sürən adamları ifşa edib, onları cəmiyyətin yaraları, namuslu əməli işə səadətə açarı hesab edir. O, “yara-dan, ruzunu da verəcəkdir” fikrini qəbul etmir. Onun zənninə bekar duranlar “insan” adlanmağa layiq olmayanlardır. Şair “Mişkatül-ənvar” poemasında “əməksiz insan yaşaya bilməz” ideyasını yüksək səylə irəli sürmüşdür:

Əməksiz, bil, bu aləmdə iş aşmaz, ruzi bəxş olmaz,
Bizimdir hər əməl, hər iş, bizə bunlar müyəssərdir.

Şair yeri gəldikcə riyakar din xadimlərini də ifşa etməkdən çəkinməmişdir. O yazır:

..... Məsciddə xudnüməliq adət olmuş hər kəsə.
Təkbəburlə öyünmək qərribə bir halətdir.
Özgenin zərərində axtarar öz xeyrini,
Alçaqlıq və rozalet onlara bir adətdir.
Hamı özündən keçib millətə xidmət edən,
Kimin işi, göstərin, vətəninə xidmətdir?!

A.Bakıxanov sənətkar şairdir. O, təşbeh, istiarə, kinayə, tozad və başqa bədii ifadə vasitələrindən böyük möharətlə istifadə etmişdir.

Şair təbiəti sadəcə olaraq təsvir etmir, canlı, real lövhəsini yaradır:

¹ “Füyuzat” məcmuəsi, 1907, №28

Zaman gözəl bir zamandır, gülməkdədir ilk bahar,
Güllər açmış, çəmənlərdə olmuş hər yer laləzar.
Sabah yeli vurmaqdadır gülüstana min bəzək,
Çəmənzarın simasına ənlük vurur hər çiçək:
Hər tərəfdə kef əhlindən etmək üçün bir xahiş,
Yarpağını kağız edib göndərir gül sifariş.
Bu gülşəndə bir saqıdır al geyinmiş hər lalə,
Almış ələ o gül rəngli, jalə dolu piyalə.

Şair Quba almasını təsvir edərkən onun sarı və qırmızılığını kədər və sevinc rəmzi kimi qələmə alır:

Heç kəs belə alma görməmiş yəqin,
Onda ətri vardır gözəl güllərin.
Bir yanı qırmızı, sarı bir yanı,
Var idi fərəhdən, dərddən nişanı.
Aşıqla məşuqdur guya bu sayaq,
Birləşib oturmuş qucaqlaşaraq.

Qüdsinin çox inco və mürekkəb cinasları var. O, böyük bir məharətlə sözləri mum kimi şəkildən-şəklə salıb, ağıllı və mənalı ifadələrlə bədii ifadə vasitələri, orijinal istiarələr, mübaliğələr, kinayələr yaradır. Birco "Sərdar" sözündən istifadə edərək, şerin hər misrasında onu başqa mənada işlədir. Bütün bunlar göstərir ki, A.Bakıxanov klassik Azərbaycan poeziyasının və əruzun bütün incəliklərini bilmiş və öz şeirlərində Xaqani, Nizami, Füzuli ədəbi məktəbinin ən müqəddir davamçılarından biri olmuşdur.

Bu kitaba Bakıxanov Qüdsinin şeirlər külliyyatına daxil olan farsca yazdığı bütün əsərlərindən başqa "Riyazül-Qüds" əsərində istifadə etdiyi şeirlərin bir qismi, müəllifin Azərbaycan dilində yazdığı şeirləri müvafiq bölmələrə əlavə edilmiş və belə şeirlərin birinci misrasının qarşısında (*) işarəsi qoyulmuşdur. Bunlardan başqa şairin "Fatma tar çalır" nəğməsi, "Qurd və ilbiz" təmsili, "Gözəl yay" şeri və altı qitəsi Lev Ginzburqun və "Tatar nəğməsi" Polonskinin polyakcadan rusçaya tərcümələrindən Azərbaycan dilinə çevrilmişdir.

Məmmədağa Sultanov

...Hicri 1248-ci (miladi 1831) ildə bu kiçik bəndə bakılı Mirzə Məhəmməd xanın oğlu Abbasqulu Qüdsi təxəllüs...¹ xalqların böyük adamlarının, islam, yunan və Avropa filosoflarının əsərlərindən bir qədər tədqiqat işi apararaq, öz aqlının dərəcəsinə görə material topla-yıb, bu müxtəsər kitabçanı yazmaq istədim. Hərçənd mənim elə istəda-dım yoxdur ki, özümün qafiliyim və nöqsanlarım göz qabağında ikən, başqalarına nəsihət verməyə cəsarət edim.

Naməlum bir şair demişdir:

“Özün bələd olmadığın məsələ barədə başqalarına öyüd vermə, çünki əvvəlcə ox kamana qoyular, sonra nişana atılar”.

Lakin əgər yenə bu vasitə ilə bir azacıq mənfəət hasil olub, onun bəzi mətləbləri kamal əhlinə layiqincə, başqalarına müəyyən dərəcə-də təsir edərsə, deməli, mənim səyim hədəfə getməmiş olacaqdır. Əgər buna da qabil olmasa, yenə bəkarlıq və ya boş həvavü həvəsdə, xalqa zorər verməkdə sərf oluna bilən ömrümüz, yaxşı olar ki, elə-bələ işə sərf olunsun.

Məzmünə müvafiq olaraq adını “Təhziib-əxlaq” (“Əxlaqın təmiz-lənməsi”) qoyub, onu bir müqəddimə, bir xatimə və 12 fəsilə böldüm:

Müqəddimə – Həkimət qaydaları haqqında;

Birinci fəsil – Etidala riayət etmək haqqında;

İkinci fəsil – Yaxşılığın fəziləti haqqında;

Üçüncü fəsil – Rəhətliyi əldə etmək haqqında;

Dördüncü fəsil – Adətə bağlılıq haqqında;

Beşinci fəsil – Şöhrət haqqında;

Altıncı fəsil – Eşq aləmi haqqında;

Yeddinci fəsil – İşin (əməyin) faydaları haqqında;

Səkkizinci fəsil – Rəftar qaydaları haqqında;

Doqquzuncu fəsil – Təvazökarlıq qaydaları haqqında;

Onuncu fəsil – İnsaf haqqında;

On birinci fəsil – Qənaətin şərtləri haqqında;

On ikinci fəsil – Təvəkkül qaydaları haqqında;

Xatimə - Maarifin rəmzləri haqqında.

¹ Kitabda üç nöqtə (...) qoyulan yerlərdə ixtisar vardır (M.S.)

MÜQƏDDİMƏ

HİKMƏT QAYDALARI HAQQINDA

Nemətlərə yiyələnmək barədə düşündükdə və şeylərin həqiqətini araşdırdıqda elə bir keyfiyyət əmələ gəlir ki, gözəllik və çirkinlik onun vasitəsilə nəzərə çarpır. Beləliklə, heç bir şey insana qərribə görünməz və o, çətinliklə təsəlli tapar, öz təbiətinin qaranlığında təcəlla nuru parıldar və insan bu vasitə ilə elmi öyrənməyi və məsarifi (sərf olunan şeyləri) təhqiq etməyi bacarar və bəşəriyyətə məxsus olan həvavü həvəsi¹ özündən mümkün qədər uzaqlaşdırmağa müvəffəq olar. Bu cür təfəkkür əsl hikmət deməkdir. “Hər kəs hikmətdən xəbərdar olarsa, böyük faydalar alar” hökmünə görə hikmət insanı bu dünyada afiyyətə, can sağlığına sahib, axirətin nemətinə varis edər. Sənai² demişdir:

“Bir elm ki, səni səndən ala bilmir
Cəhalət elə elmdən yüz dəfə yaxşıdır”.

Himmətin məqsədi göy cisimlərini və onların hərəkət xətlərini müəyyən etmək deyil, bəlkə maarifi təhsil və məsrəfləri təhqiq etməkdir. Lakin bunlar xalq üçün bir təhsil vasitəsi olmaq əvəzinə bir maneə alətinə çevrilmişdir.

Müəllif³ deyir: “Bəziləri mədrəsənin qeylü-qalından baş çıxarmayıb, cəhli və heyret içində qalar”.

Belə ki, birinin vaxtı nəhvə, o birinin vaxtı mənasız bəyana sərf olunur. Başqa birisi əsildən qafil ikən, üsulun qeydindədir; daha o birisi zəif və qüvvəsiz olduğu halda, xəbərləri araşdırmaqdadır.

Bəli, bunların hamısı bilik üzündən deyil, bəlkə adətin təsirindəndir. Çünki hər kəs hər hansı bir cəmiyyət içərisində yaşarsa, o cəmiyyətin əxlaqını mənimsər, yaxud o cəmiyyətə zidd olmaqla öz zərərinə və ona yaxınlaşmaqda öz xeyrini güdər, özünü onlara bənzədir; daha burasını düşünməz ki, Allah ona idrak qüvvəsi vermiş, ağı yaxşını yamandan seçmək üçün təyin etmişdir ki, bu vasitə ilə sair heyvanlardan üstün olub seçilsin. Yoxsa bəşəriyyətə məxsus olan bu zahiri fayda və zərəri heyvanlar da hiss edirlər. Bu baxımdan arada insanı heyvandan ayıran

¹ Nəfsin aludəsi olmaq (M.S.)

² Əsərdə adları çəkilən müəlliflər haqqında kitabın sonunda məlumat verilmişdir.

³ Müəllif - yeni Bakıxanov özü

bir fərq qalmaz. Belə olduğu təqdirdə, əql ilə təhqiqat aparmadan, həqiqi faydalı bir ümidin nədən ibarət olduğunu, baş verə biləcək şərri göstərən qorxunun nə olduğunu və ondan nə cür qorunmağın lazım gəldiyini, bu qorunmanın mümkün ola biləcəyini necə bilmək olar? Ona görədir ki, çoxları istəklərinin nə olduğunu özləri bilmədikləri halda, onu elə bir yerdən və elə bir şəkildə tələb edirlər ki, bunu əldə etmək mümkün olmur. Əldə etdikləri nəticə arzularının əksinə olduqda, bəxtlərindən küsürlər və özgələrini bunda müqəssir bilirlər.

Müəllif deyir:

“Ürəyin mətləbi nədir, əgər mətləb yoxsa, kimdən şikayət edərsən? Heç kəs səbəbsiz kədərlənməməlidir”

Hamıdan pisi odur ki, Allahı xeyrin maneəsi kimi zənn edərək, “təqdirim tədbirimlə uyğun gəlmədi” – deyirlər. Bəli, bütün bunların səbəbi onların öz nöqsanlarını bilmədikləridir. Bəlkə də özlərini nadan və pis hesab etmək istəməzlər. Mənim öz halım buna misal ola bilər:

Gənclik çağlarında öz ağıma tamamilə inanırdım, nöqsanlı olduğumu heç zaman ürəyimə getirmirdim. Rəyimə müvafiq olmayan bir işə və ya istəyimin əksinə nəticələnən bir məsələni özgəsindən bilərərk, zamanə adamlarını təqsirləndirirdim. Hərçənd ki, onlar da günahsız deyildilər. Lakin onların günahı mənim düşündüyüm qədər deyildi. Getdikcə təhqiqatım və təcrübəm artdı, öz ağılının dərəcəsinə şübhə etməyə başladım. Dərk etmədiyim nöqsanlarım yavaş-yavaş meydana çıxdı. Nəhayət kefinin xoş bir çağında və yabancılardan uzaq olduğum bir zamanda insafi hakim edərək, özümün xasiyyət və rəftarımı bir-bir nəzərdən keçirdim. Məlum oldu ki, mənim təəvvülərim püç olub, nəfsimin şəhvetimin təsiri altında imiş. Yaxşı sandığım şey mənim halıma uyğun deyilmiş. Vaxtilə zəhnim və zəkam xudbinliyəmə qalib gəlmiş olsaydı, bu gün peşmançılığımı çəkdiyim işləri görməzdim.

Sonra ən çox güvəndiyim elmimin dərəcəsinə bilmək istədim. Təhqiq etdikdən sonra elmimin zahiri işləri belə xəbərdar etmədiyinə təəccüb etdim. Təcrübəyə deyil, təsadüflərə və adətlərə qapılmışam. Həqiqəti deyil, xəyalı özümə rəhbər tutmuşam. Bir çox lüzumsuz şeyləri əldə edərək lazımlılarından xəbərsiz olmuşam. O vaxtdan ədəb və bilik əldə etmək, əxlaqı təmizləyib saflaşdırmaq və təhqiqat aparmaq üçün keçmiş adamların kitablarına əl atdım. Buradan da istədiyim tam hasil olmadı. Gördüm biri zahidliyə və şübhəyə qapılmış, başqa birisi hər şeyi inkar edərək, hətta inam və əqidənin zəruri işlərindən

belə kənarda qalmışdır. Birisi şirindilli, amma üreyi qərəzlidir. O birisi şöhrət qazanmaq üçün özünü tərifləyir. Bunların arasında bir neçə haqq danışana rast gəldimse, onların da sözləri maarifə və həqiqətə uyğun olduğuna baxmayaraq, aralarında elə ixtilaflar var idi və bir-birindən elə fərqləndirdilər ki, mətləbləri tutuşdurmadan və dəlilləri araşdırmadan onları anlamaq çətin idi.

Elə ki, günbəgün əhvalımı, nöqsanımı mülahizə etdim, dünyanın qabaqcıl adamlarının və xalqların böyük alimlərinin əsərlərini araşdırmağa və tədqiq etməyə başladım, onlardan bir az xəbərdar olmaqla çox faydalar əldə etdim. Həyəcan və iztirabım nisbətən yumşaldı. İndi çətinliklərin çoxundan təsəlli yolu tapmışam. Dövlətimlə sevinmirəm, çətinlikdən şikayətim azalmışdır. Bundan təsəvvür etmək olar ki, bilik və təcrübə dərəcəsi artmış olsa, nələr görərik.

Birinci fəsil

ETİDALA RİAYƏT ETMƏK HAQQINDA

...Aləmin dövr etməsi bir-birinə tam zidd və müvafiq səbəblərə bağlı olduğu üçün heç bir işi vasitəsiz başa çatdırmaq müyossər olmur, ona görə səbəblərdən hər birinə öz yerində riayət etmək lazımdır ki, işlərin rədd və ya cəzb olunması nəticəsində bir sabitlik və habelə şeylərin ixtilafından və cürbəcür xassələrindən bir etidal¹ əmələ gəlsin; çünki etidal olmasa, heç bir şeyin davamı olmaz. Zəhiri işlərin özündə belə bu etidal gözü çarpır.

Dünyanın məhsulət rütubətə (suya) möhtacdır, lakin həddindən artıq olsa, məhsulu zay edir. Yer kürəsinin soyuqluğu mane olmasa, günəşin hərarəti aləmi yandırır. Hər şey təbiətdə lazımı və kifayət qədər müəyyən edildiyi üçün, insana da lazımdır ki, başdan-ayağa bir aləmdən ibarət olan öz bədənində təbii surətdə təşəkkül tapmış bu qanuna əxlaq baxımından dəxi riayət etsin, bütün xislətlərdən artıq bunun qeydinə qalsın çünki yalnız bunun vasitəsilə başqalarını da islah etmək olar.

“Hər şeyin orta vəziyyəti yaxşıdır” – hökmünə görə insanın da xeyirxah xasiyyətləri bəyənilir və işi faydalı olar.

¹ Orta vəziyyət, müvazinet (M.S.)

...Etidal çıxırından çıxan adamın işi aləmin nizamı və təbiətin xasiyyətlərinə zidd olduğu üçün, aydındır ki, zərərli olar. Təmiz xasiyyətli o adama demək olar ki, o hər işində ifrat-təfritdən¹ çəkinib, orta bir yolu özünə şüar edə və bu vəsaitə (səh. 25-ə bax).

Etidalın fəziləti o qədər aydındır ki, heç kəs onu inkar edə bilməz. Müxtəsər mülahizə etməklə məlum olar ki, xəsislik pis xasiyyətlərdən biri olduğu kimi, israfçılıq da ona bənzər bir şeydir. Həlimlik xasiyyətlərin ən yaxşısı hesab edilir, ancaq yeri gəldikdə qəzəbsiz də iş keçmir. Yaxşılıq etmək yaxşı şeydir, lakin yamanlara yaxşılıq etmək, yaxşılardan haqqında pislilik etmək kimidir. Hərsliliyi pisləyirlər, amma tənbəllik də ondan yaxşı deyildir. Dəfələrlə təcrübədən çıxmışdır ki, etidal həddindən çıxan hər bir işin təsiri, əksinə olar. Məsələn, işrət gətirdikcə adət şəklini alır və axırda hər bir adi iş peşmançılığa səbəb olur. Azadlıq ifrat dərəcəsinə çatdıqda özbaşınalıqə çevrilir. Şöhrətpərəstlik insana qalib gəlsə, onu öz nəfsinin qulu edir. Zəhnin itiliyi fəsadlı və puç xəyallara qapılırsa, axmaqlığə çevrilir. Ehtimal və təsdiq işində olan ifrat bilik, tərəddüdə və şübhəyə gətirib çıxarar.

İkinci fəsil

YAXŞILIĞIN FƏZİLƏTİ HAQQINDA

Aləmin hərəkət dairəsi səbəblərin varlığından asılı olduğu üçün, hər bir cüzün özünə məxsus xasiyyəti vardır və hər bir xasiyyət də bir xeyirli iş üçündür. Əgər iş məsləhətə müvafiq olsa, bu işin nəticəsi də xeyirli olar. Deməli, aləmdə olan hər şey xeyir üçün yaradılmışdır, həqiqətdə şorin vücudu yoxdur. Şor hiss olunarsa, o da xeyir üçündür. Aydındır ki, böyük xeyir xatirine cüzi şərəfə yol vermək özünü məsləhətli və xeyirlidir. Nəco ki, ilan vurmuş barmağın kəsilməsi bütün bədənə qorumaq üçün zəruridir.

Mövləvi deyir:

“Dünyada mütloq pislilik yoxdur;
Bil ki, pislilik də nisbidir”.

¹ Həddindən lap az və ya lap çox (M.S.)

Aləmin bütün cüzlərində, vacibəl-vücudun (Allahın – *M.S.*) zatından başqa həqiqi təsiredici bir qüvvə yoxdursa da, insana hər bir işi görmək üçün ixtiyar və bacarıq verilmişdir. İnsan bir işi görməklə savab və günah qazana bilər. Belə ki, nütfəyə aləmin nizamına uyğun olaraq mayalanmaq və uşaqlıq kisəsinə bəsləmək qüvvəsi vermiş, balanın qidası üçün heyz qanını müəyyən etmişdir. Vədə başa çatdıqda onun dünyaya gəlməsi üçün şərait yaratmışdır. Bunların hamısı qüdrəti-ilahidir. Lakin insan onun hökmü xilafına olan zinaya məşğul olduqda məsuliyyətə cəlb olunur.

Dünyada heç bir şey təbiətin ziddinə çıxıb bilməz. Şeylər öz varlıqlarında gözlənilən vəzifəni icra edə bilməzlər. Lakin insan müstəsna dır, çünki o bu işi görməyə və görməməyə muxtardır. Bu səbəbdən də o həm yaxşı, həm də pis iş görə bilər. Aləmdə əsil məqsəd və həqiqi məsləhət xeyirdən ibarət olduğu üçün aləmin ən şərəfli cüzi olan insan da gerək bəzələrini ədə eləsin və öhdəsinə düşən vəzifəni unutmasın. Həmişə yaxşılıq etməyə çalışsın və bilsin ki, əxlaqı təmizləyib islah etməkdən və maarif təhsil etməkdən məqsəd yaxşılıqdır. Çünki onsuz əməl meyvəsiz ağac kimi təsirsiz olar.

Misra:

“Bu əkin yerində yaxşılığı yaxşı ək!”

Lakin çoxları pis işi yaxşı təsəvvür edərək görür və yaxşılıq əvəzində pislilik edirlər. Yaxşılıq odur ki, onda ümumun mənfəəti olsun. Belə olduğu təqdirdə ümumun mənfəəti xətinə xüsusi zərəri qəbul etmək lazımdır. Dünyada adamların işinin çoxu qərəz üzündən olduğundan hər faydalı işə yaxşılıq və hər bir zərərli nəticələnən işə yamanlıq demək olmaz. Adamların yaxşı işlərinin çoxu yamanlıqdır. Çünki bir nəfərə yaxşılıq etməklə min nəfərə zərər yetirir. Bu ona bənzəyir ki, soyuq deymiş adamı isitmək üçün elə bir od qalayalar ki, o oddan bir şəhər alışıb yana. Belə olduqda, lazımdır ki, hər kəs özünün bütün işlərini və hərəkətlərini insaf gözü ilə mülahizə etsin: başqasına yamanlıq etmək fikrində olan adama yaxşılıq etsin. Çünki birisi başqasını bir işə sövq edərsə, o işi özü görmüş kimidir. Çox vaxt olur ki, bir nəfər günahkarın halına acıyaraq və ya öz mənafeyi ucundan qanunla cəzaya layiq olan adamı xilas edir və sevinib deyir ki, bu gün mən yaxşı iş görmüşəm. Daha orasını bilmir ki, bu vasitə ilə o başqa cinayətkarlara da cəzadan xilas olmaq ümidi vermiş bir günaha batmışdır.

Günahkarın bağışlanmasına vasitəçilik etmək ümumun asayişini pozan ən pis hərəkətdir.

Günahkarın haqqında vasitəçilik edən şəxs iş sahibini ya zalım bilir və ya onu günaha batırmaq istəyir. Cəza yersizə-zülmüdür, haqdırsa müqəssirə cəza verməmək günahdır və başqalarının tüğyanına səbəb olur.

Bağışlamaq əxlaqın ən gözəlidir. Lakin bu bağışlamaqdan zülm doğmamalıdır. Bir günahsızın haqqında açıqdan-açığa zülm edildikdə xalq həyəcana gəlib zalım haqqında deyər ki, filankəs nə pis iş gördü. Lakin günahkarı məlum səbəbə görə bağışlarsa, onu tərifi edərlər, amma bilməzlər ki o qədər təəssüfə səbəb olan zülm yalnız bir nəfər haqqında idi; lakin onun tərifi olunan əfvi başqalarını günaha müsviq edir və bu isə min nəfərin haqqında zülm deməkdir. Yaxşısı budur ki, bir nəfərin cəzalandırılması ilə min nəfər rahatlınsın. Şəxsi qərəzlə iş görəndə adama və ya əvəzini nəzərdə tutub yaxşılıq edəndə yaxşı demək olmaz, çünki bu, alverə bənzər və öz malını başqa bir şeylə əvəz etmək kimidir.

Naməlum bir şair deyir:

“Əvəzini umaraq yaxşılıq etmək hünər deyildir,
Yaxşılığı möhtac olmadığın adama et!”

İnsan etdiyi yaxşılığı yadına saldıqca elə bir zövq alır ki, heç bir dövlət ona çatmaz; pis iş tutmuş adam isə əməlini düşündükcə xəcalət çəkir. Pis işin səbəbi əməlini bürzə verməzsə də, batində daim özünü məzəmmət edir və onun cəzasının qorxusundan asudə olmaz.

İndi bir nəfər yaxşı və bir nəfər də pis iş görəndə adamın halını müqayisə edək. Əvvəlcənin əhvalında sakitlik və fəqirlik, çətinliklərə təsəlli və işlərinin vəziyyətində intizam müşahidə edilir. Ona bir hadisə üz verdikdə çoxları onun köməyinə gələr, yardım göstərə bilməsələr də, onun dərddə şərik olub təəssüf edərlər. Hətta düşmənləri belə, onun haqqını inkar edə bilməzlər. Əksinə olaraq, nalayiq iradəli və alçaq tədbirli bir şəxs həmişə bəd əməlinin aşkara çıxacağından qorxur və bir müsibət üz verdikdə iztirab düşər. Ehtiyac qarşısında hər cür alçaqlığı qəbul edir. İqtidarlı olduğu zaman təkəbbürlə özünü öyər və başqalarına zülm edir. Bir bəlaya düşən zaman isə tənə və məlamətdən başqa bir şey eşitməz. Özünə dost bildiyi adamlar ondan

üz döndərərler, kömək əvəzinə ona töhmət vururlar. Çünki onun dostları da özü kimi adamlardır.

İnsaf gözü ilə baxsaq, görürük ki, birincilər ikincilərin əlində məğlub olduqları halda belə, yenə qalibdirlər. Heyf o adama ki, yaxşılığı bacarır, lakin etmir: halbuki insan yaxşılıq etdikdən sonra haqlı şükre layiq olur: başqaları ilə bir səviyyədə ikən onların nemət vericisi olur.

O xoşbəxt adama eşq olsun ki, Allahlıq sifətilə şöhrətlənə və bu tükenməz dövlətdən üz döndərməyə.

Üçüncü fəsil

RAHATLIQ ƏLDƏ ETMƏK HAQQINDA

Hər kəsin gördüyü işdən gözlədiyi – sağlamlıq və rahatlıqdır. Lakin xalqın bilik və ənənəsi nöqsansız olmadığı üçün bir çoxları rahatlığın nə olduğunu və onun hansı vasitələrlə əldə edilə biləcəyini bilmir. Rahatlıq özlüyündə yaxşılıqdan ayrı deyildir. Çünki bu iki sifəti ələ gətirməyə çalışan şəxsə əxlaq gözəlliyi üçün sağlam təb, şeylərin həqiqətindən xəbərdar olmaq üçün ağıl və bilik, ifrat və təfriti aradan qaldırmaq üçün ədalət, maneələri rədd etmək üçün isə himmət və iradə lazımdır.

Rahatlıq haldadır, malda, dövlətdə və rütbədə deyildir. Əgər rahatlıq rütbədə olsaydı, gerek hamıdan artıq böyüklərdə olaydı. Halbuki rütbə və malın artması ilə zəhmət və ehtiyac da artır.

Rahatlıq insanın öz halından razı olmasından ibarət olduğu üçün hər kəs hər hansı bir mənəbdə və ya peşədə olur-olsun rahatlığı əldə edə bilər. Mümkündür ki, bir kəndli bağında əhli-əyalı ilə şadlığa məşğul olsun. Bu onun üçün rahatlıqdır. Padşah isə məmləkətində ixtişaş olduğu üçün haman saatda dərd çəksin. Şadlıq müxtəlif hallarda təsəvvür oluna bilər. Məsələn, elə ola bilər ki, xostə üçün xəstəlik zamanında, fəqir üçün əliboş olduğu vaxtda və məhbus üçün zindanda yatdığı zaman şadlıq üz versin. Bu şadlıq onlar üçün rahatlıqdır.

Müəllif deyir:

“Ürəyim bondə də olsa, bu halından narahat deyildir.

Xoş halına o əsir ki, əsirliyindən şaddır”.

Rahatlığın yüksək dərəcəsi etidaldır. Belə ki, maddi çətinlik ixtişaş, pərişanlıq və məyusluğa səbəb olduğu kimi, təmtəraq da ehtiyaca

və kədərə səbəb olur. Lakin biz qafil olduğumuzdan asayışı dövlət və həşəmətin çoxluğunda görürük. Onun əldə edilməsi üçün lazım olan çətinlik və ehtiyaclardan xəbərsizik.

Müəllif deyir:

“Şadlıq əldə etmək səbəblərinin fikrini etmək tükenməz bir qemdir. Bu dairedən uzaq olan ürək şaddır”.

Xülasə, adam gerek elə etməsin ki, öz tayları ona qibtə etsin, eyni zamanda özünü o yerə yetirməsin ki, onların nəzərində xar olsun. Hər bir böyük və kiçik iş üçün orta bir hədd vardır ki, bütün hallarda bəyənilən və rahatlıq axtaranlar üçün zəruridir. Rahatlığa lazım olan şərtlərin başlıcası qəlbin sakitliyidir ki, dünyada baş verən hadisələr onu iztiraba salmasın. Doğrudan da, rahatlıq qazanmış adamı nə kimi hadisə iztiraba sala bilər? Biz həmişə özümüzdən yüksək adama baxaraq onun zahirini düşünüb özümüzü bədbəxt hesab edirik. Bu doğru deyildir. Bu hərəkətdən vaz keçməliyik və özümüzdən aşağı olanlara baxmalıyıq. Öz həmcinslərimiz arasında özümüzdən fəqir və bədbəxtlərə çox rast gələ bilərik. Belə olduqda şikayət deyil, şükür və şadlıq etməliyik. Özümüzün həqiqətən bədbəxt olub-olmadığımızı düşünməli və bu bədbəxtliyə özümüzün, ya başqasının səbəb olub-olmadığını aramalıyıq. Madam ki, dünyada hər vəziyyətdə müdara etmək mümkündür, nə üçün etməyə və nə üçün işi lazımı qaydada görməyə. Halbuki, dünyada həqiqi bədbəxtlik yoxdur, bu adi təsadüfdür. Arzumuz əhval və vəziyyətimizə uyğun gəlmədikdə isə bədbəxtlik deyirik. Həqiqi bədbəxtlik odur ki, adam müsibətə təb gətirməyərək özünə təsəlli yolu tapa bilməsin. Bizə üz verən hər cür müsibətin iki səbəbi ola bilər. Yəni ya özümüz, ya başqası ona səbəbdır. Özümüz səbəb olmuşuqsa, başqalarından deyil, özümüzdən şikayət etməliyik. Özümüz səbəb deyiliksə, onda ola bilsin ki, onun nəticəsi xeyirlidir. Çox zaman böyük bir xeyirdən ötrü insana kiçik zərər toxunur və bu zərərin ona məsləhət olub-olmadığını heç özü də bilmir.

Müəllif deyir:

“Çox vaxt olur ki, pis hesab edilən işlərdən yaxşılıq doğur. Yoxsa Azər nəslindən bütləri qıran necə çıxa bilərdi?!¹”

¹ Məkkədə bütleri qıran İbrahim peyğəmbərə işarədir. O, Nəccar Azərin oğlu idi (M.S.)

İnsaf gözü ilə baxsaq, görürük ki, sənə üz verən müsibətdən daha pisi vardır. Sənin üçün çox pis keçən gün, mümkündür, azı yüz min nəfər üçün daha pis keçsin. Əgər onlar sənin vəziyyətində olmuş olsaydılar özlərini xöşbəxt sayardılar. Əgər bir azacıq səbr etsən, halın təgyir tapar, çox çətin işlər, şübhəsiz, asanlaşar, müsibətlə, yaxud iş-rətlə keçən gündən yalnız xəyal qalar. Lakin fərq burasındadır ki, şadlıq günü yada salmaqdan təəssüf və küdurət doğar, müsibət gününün keçməsinə şadlıq hasil olar.

Maraqlı burasıdır ki, bezi adamlar aləmdə baş verən hadisələrin çoxunu özünə nisbət verərək, deyirlər ki: – “Görürsənmi mənim bəxtimdendir; gəmiyə minən kimi tufan qopdu və ya filan hadisə üz verdi. Bunların hamısı tələimin müsaid olmadığındandır, zəmanə mənimlə saz deyil”. Bu olduqca yanlış fikirdir, bəcarə düşünür ki, o nəcidir və onun vücudunun nə qiyməti var ki, onun səbəbindən aləmin dövrə-nində bu cür ixtilafırlar əmələ gəlsin. Bu umumiyyətin tələbindən əmələ gəlir, onun o arada olub-olmamasının əhəmiyyəti yoxdur.

Naməlum bir şair deyir:

“Dəryanın özünə görə dalğalanması vardır.
Çör-çöp elə bilir ki, dəniz onunla çəkişir”.

Rahatlıq istəyən adam gərək öhdəsinə düşən lazımı vəsaiti sahmana salmağa səy etdikdən sonra işlərinin nəticəsini Allahın hikmətinə həvalə etsin və pozğunluqdan, möhnətdən başqa faydası olmayan intizar və iztirabdan saqınsın. Gəmi dənizdə zədələndikdə içində olanların hamısı qorxuya düşür. Çox zaman iztirablı adam özünü itirib xilas olmaq üçün çarə tapmaz və ya qorxudan vaxtından əvvəl özünü ölümə verir.

Müəllif deyir:

“Aşıqın səbirli olması yaxşıdır çünki,
Tutulmuş quş çapaladıqca, tora daha da möhkəm bənd olar”.

Lakin sağlam adam özünü itirməyərək, bir taxta parçasından yapı-şıb, özünü dənizin gurultulu dalğaları içərisinə atar, bəlkə də xilas olar, xilas olmasa da, qorxu və peşmançılıq nəyə lazımdır. Ölüm adi bir işdir.

Müəllif deyir:

“Canandan canıma gələn həyat və ya ölüm qəbulumdur,
Bunların hər biri öz yerində yaxşı nemətdir”.

Daha qorxmaq nəyə lazımdır?! Ölüm – yaxşılıq etmiş adamı bu dünyanın əzabından xilas edib, daha yaxşı yerə aparar, pis iş görəni adamı isə ömrünün sonrakı müddətində pis əməllər etməkdən xilas edər.

Amma diri ikən ölüm axtarmaq, ölüm ayağında həyat axtarmaq sağlam düşüncə və qanunun əksinədir və bu, iztirab əlamətidir.

Müəllif deyir:

“İztirab faydasız cəhd etməyə səbəb olur,
İş öz qaydası ilə gedəcəkdir...”

D Ö R D Ü N C Ü F Ə S İ L

ADƏTƏ BAĞLILIQ HAQQINDA

Avam adamların idrak və mərifətlərinin yüksək dərəcəsi təqliddir. Onlar heç bir halda təqliddən kənara çıxmağa qadir deyillər. Etdikləri hər cür təhqiqat və təfəkkür zirəklikdən deyil, adət üzündəndir. Məsələn, bir ölkənin əhalisi öz məmləkət və millətinin qayda-qanunu və yaşayış yollarını bəyənir, başqa məmləkətin əhalisi isə özü üçün bambaşqa adət və qanun seçdiyindən, onu bu səbəbə görə təhmətləndirirlər. Qərribə burasıdır ki, hər iki tayfa haqlı olduğunu iddia edərək öz adətləri ilə fəxr edir.

Bir çox işlər bir tayfanın yanında yaxşı hesab olunur. Məsələn, itə, pişiyə və başqa heyvanlara itaət edənlər Allahın birliyinə inanan adamı kafir və yanlış yolda hesab edirlər. Dəlil və sübutlara diqqət etmələrinə baxmayaraq, öz nöqsanlarını bilməzlər. Bunların hamısı göstərir ki, adamların işləri təhqiq və tədqiq deyil təqlid və təsdiq etməkdən ibarətdir. Onların dəlilləri, təhqiq etmək işi də adətə uyğun olan təsevvürlərdir.

Sənai deyir:

“Öküzü Allah bilib ona inanırlar,
Amma Nuhun peyğəmbərliyinə inanmırlar”.

Deyirlər, Sokrat vəfat etdiyi zaman demişdir ki, xalqın etimadı el-mədir, mənimki isə cəhlə. Bəli, adamın cəhəlatına qəti dəlil onun elmə inanmadığıdır. Tarix kitablarının müəllifləri müxtəlif tayfaların zülm və qəbahətli işlərindən çox şeylər yazmışlar və onları fəxrli təqdim edərək, onun əksinə getməyi arzulamışlar. İndi isə biz təəccüb edirik ki, insanlar necə olmuş ki, bu işlərin pisliliyindən xəbər tutmuşlar? Bizim əsrimizin özündə belə İranda adət olan şey Avropada qəbahət hesab edilir. Avropa qitəsində bəyənən iş isə ərəb ölkələrində bəyənilmir. Hətta bir ölkənin özündə də almanları ingilislər bəyənirlər və ispaniyalıların adətini fransızlar qəbul etmirlər. Hələ avam camaat kənarda dursun, kamal sahibləri də təqliddən əl çəkə bilmirlər. Zəhidliyə əsir olan şəriət başçıları, vacib şeylərdən başqa, ehtiyatla hərəkət edib, heç bir şeyin puçluğunu qəbul etmirlər.

Müəllif deyir:

“Bir çox bilikli adamların düşüncələri, öz fəzilətlərinə baxmayaraq, bu işdə avamlarınkindən də qüsurludur”.

Məgər qədim alimlər insan üçün havada uçmağın mümkün olacağına inanırdılar? Halbuki, biz buxar qüvvəsi ilə havaya qalxanları görürük. Kim bilir, bundan sonra dünyada nə kimi kəşflər olacaqdır. Nücum elmini inkar edənlər Yer kürəsinə ən yaxın cism olan Ayın təsiratına inanmırlar. Onlar deyirlər ki, bir səma cismi ki, Yer kürəsindən əlli bir min üç yüz əlli üç millik məsafədə ola, bizə nə təsir edə bilər? Halbuki, Buştenin¹ sübutları ilə məlum olmuşdur ki, bitkilərin bitmə-sindoki gecikmə və sürət Ayın tam (bədri) halında olması və naqisliyi ilə bağlıdır. Dənizin mədd və cəzri² də Ayla əlaqədardır. Qadın tayfasının damarlarında qan axınının emələ gəlməsinin də səbəbi Aydır³.

Bu qayda ilə hər şeyin təbiətində bir keyfiyyəti və hər işin bir xasiyyəti vardır ki, onu işlərə sərəncam verən dünyanın bərqərar olması üçün müəyyən etmiş və onun hikmətini puç xəyalətdən və pozucu düşüncələrdən gizlətməmişdir. Lakin dünyada olan şeylərin hamısı yaranmışların ən şərəfətli olan insan üçün yaradılmışdır. Ona istəyinə yetmək üçün elm və bilik vasitəsilə bu örtülü sirlərdən mümkün

¹ XVIII əsrin axırı və XIX əsrin əvvəllərində yaşamış fransız nobatçı alimi (M.S.)

² Dənizin qabarıb-çəkilməsi

³ Aybaşı (heyz)

qədər xəbərdar olmaq bacarığı vermişdir. Bunu hamı bilir. Lakin düşünüb tapanlar, elm və əməlin faydalarını əldə edənlər çox azdır.

Bizim biliklərimizin çox nöqsanlı olduğunu və həvavü-həvəsimizin həddini aşdığını bildikdən sonra insan gərək öz bilik və etiqadına tam arxayın olmasın, işin dal-qabağını dərin düşünmədən ona əl atmasın: əqli təhqiqatlarını dünyanın böyük adamlarının və xalqların görkəmli alimlərinin rəyləri ilə tətbiq etsin və ümumi faydasına olan işi qəbul etməkdən utanmasın. İndi ki, bizim heç bir işimiz təqlidsiz deyildir, heç olmazsa, pisliliyə və zərərə səbəb olan əmək deyil, ümumun faydasına səbəb olan iş təqlid edilsin

Naməlum bir şair demişdir:

“Allahı seçə bilən gözün yoxsa,
Barı öküzperəst olmayıb, günəşperəst ol!”

Beşinci fəsil

ŞÖHRƏT HAQQINDA

Dünyada vəziyyəti və məişəti yaxşılaşdırmaq şöhrət üçün, eləcə də başqalarının bizim haqqımızda yaxşı fikirdə olması üçündür. Bu səbəbdəndir ki, bir çoxları bir-birinin haqqında yaxşılıq və ehtiram qaydalarını gözlədiyinə baxmayaraq, bu sifət həddindən aşırsa, insanın düşgünlüyünə səbəb olar və gözəl əxlaq tədrisən korlanar, öz işləri və əməllərində həmişə təşvişdə olar. Çəkinmək və habelə şöhrət düşgünü olmaq nəhayət peşmançılığa səbəb olar: etidal dərəcəsini gözləmək isə insanı öz mətləbinə çatdırar.

Tutaq ki, istedadlı adamların fikri haqqımızda yaxşıdır. Lakin müxtəlif rəylərə möhtac olan bir iş haqqındakı fikrin nə davamı ola bilər? Bir nəfərin iftira və uydurması onu poza bilər. Madam ki, hər kəsin bir cür rəyi vardır və şeylərin keyfiyyətini hər kəs bir cür mülahizə edir və özünün biliyinə, düşüncəsinə görə bu keyfiyyətə inanır, çox ola bilsin ki, bir nəfər öz nadanlığı üzündən birisini tərif etmək əvəzinə pislər və başqalarının nəzərində çox pis, nöqsanlı olan sifətləri, özü bəyəndiyi üçün, özlərinə nisbət verir: lakin həmin bu sifətlər başqalarının nəzərində çox pis və nöqsanlı sayılar. Başaşağılığa səbəb olan və ağıllılar yanında bəyənilməyən rəylərdən çəkinmək lazımdır.

EŞQ ALƏMİ HAQQINDA

Belə olduqda, insan şöhrət qeydine qalmayaraq, öz insanlığının tələbi ilə iş görməlidir. Bir para adamların yanında mərdümazarlıq zərəflik, pislik etmək fərasət, hiylə işləmək məharət hesab olunur; bir paraları da, ola bilsin ki, belə adamlar irad tutmasın deyə, onların töhmətinin qorxusundan yaxşı iş görməkdən vaz keçər. Lakin abırı, yaxşılığı şöhrətdən üstün tutan şəxsin yamanlığına danışanların tənəsindən qorxusu olmaz, bəlkə də yaman danışanlar onun paxıllığını çəkərlər. O, pisiyyə danışan adamdan iki cəhətdən xoşal olar: əgər o, qabil adam deyilsə, onun özünə tay olmadığını bildiyindən, əgər qabilə öz nöqsanından xəbər tutub, onu islahat çalışacağından şad olar. Pis danışanların sözlərinə çox da fikir vermək yaramaz. Hamıya məlumdur ki, insan pis danışanların tənəsindən can qurtara bilməz çünki onlar, heç olmazsa, bu və ya başqa bir işə irad tutacaqlar: bəlkə də yaxşıya yaman deyəcəklər. Məlumdur ki, ən ağıllı hesab edilən peyğəmbəri də bəzən ağılsız hesab etmişlər.

Bir çoxları hikmətə bağlı və hər bir halda məsləhətə müvafiq olan hadisələri və aləmin intizamını öz rəylərinə düz gəlmədikdə bəyən-mir. Mümkün etsələr, hətta Allahın özünü belə mələmət edə və ona irad tutarlar. Beləliklə, camaatın rədd və ya qəbulu insanı öz işindən geri qoymamalıdır. Bununla belə məlum rəftar və hərəkətinin, adət və ənənələrinin mümkün qədər ziddinə olmamağa çalışmaq lazımdır. Çünki hər şey xalqın adət ənənələrinə zidd olduqda xalq ondan çəkinər və keyirli iş görməyə bacarığı olmaz...

Dəfələrlə təcrübədən keçmişdir ki, şöhrətpərəstlərin tərəqqi etməsi çətindir. Çünki insanın özü qürrə səbəbindən işdən qalar və başqaları paxıllıq və ya başqa qərəzlər üzündən ona mane olmaq istərlər. Belə olduqda, insan öz fəzilətini başqalarının paxıllığına səbəb olacaq dərəcədə göstərməməlidir və ya mübahisə işlərin təhqiqi zamanı birisini o dərəcədə rüsvay etməməlidir ki, onun nadanlığı oradakıların hamısına məlum olsun. Bu hal ona ağır gəldiyindən kininə səbəb olar və onda ədavət doğurar. Bir çoxları danışqda qalib gəlməyi özlərinə fəxr bilir və buna nail olmaq üçün səy göstərirlər. Daha maraqlısı budur ki, bir çoxları ictimai və təbii elmlərdən tamamilə xəbərsiz olduqları halda, məclislərdə öz fəzilətini nişan vermək üçün qərribə bir söz deməyə və ya anlaşılmaz sözlərlə mübahisə açmağa fürsət axtarırlar. Çox zaman birisi özünü məlumatlı göstərmək üçün özündən çox bilikli adamla mübahisəyə girişər və bununla özünün nadanlığını bürzə verər.

İnsanın xasiyyəti iki cürdür: biri təbiətin verdiyi fitri xasiyyət, o biri isə sonradan kəsb edilən xasiyyətdir ki, elm və adətlər səbəbilə əmələ gəlir. Fitri xasiyyəti rədd və ya qəbul etmək çətindir. Əgər mümkün olsa da bunun üçün çox əziyyət və zəhmət çəkmək lazımdır. Sonradan kəsb edilən xasiyyəti isə ilk vaxtlarda az bir səy ilə rədd və ya qəbul etmək mümkündür. Lakin gətdikcə bu kəsb edilmiş xasiyyət möhkəmlənir və məcazda elə kök salır ki, fitri xasiyyət kimi olur: buna ikinci fitri xasiyyətdir – deyiblər. İnsan təbiətinin başlıca mənəvi tələbi eşqdır. Heç kəs eşqsiz ola bilməz. Ancaq dərəcələri vardır. Dünyadakı nizam və intizam da eşqdəndir, ya eşqin özüdür. Çünki eşqsiz heç bir şey var ola bilməz və onsuz heç bir iş irəli gedə bilməz. Bu sifət məcazların, təbiətin maddələrinin müxtəlifliyindən, bilik dərəcəsi və adətin təkrarından asılı olaraq bir neçə şəkildə meydana çıxır:

Birinci, meyldir ki, bütün təbiətdə – üç aləmin hamısında, hətta cəmədatın və nəbatatın özündə baş verir. Məsələn, dəmirin maqnitə, samanın kəhrabayla meyli və s. kimi.

İkincisi, ünsiyyətdir ki, bu da mütləq heyvanlara məxsusdur. Ünsiyyət meylin yüksək dərəcəsidir ki, uzun müddət içərisində əmələ gəlir. Məsələn, bir heyvan cinsiyyət səbəbindən, yaxud başqa bir səbəbə görə özge heyvanla ünsiyyət tapır. Belə ki, onunla görüşməkdən zövq alır və onu itirəndə kədərlənir.

İnsan yaranmışların kamili olduğu üçün onun ünsiyyəti də başqa heyvanlarınkindən daha mükəmməl olur.

Üçüncü, həvayi-nəfsdən ibarət olan həvəsidir, yeni insanın təbi, təbiətin xassələri və adətin tələb etdiyi hər şeyi əqli-təhqiqat aparmadan həvəso tərəf çəkor. Bu xasiyyət isə məsələn, yüyürmək, sıçramaq, qışqırmaq, yemək-icmək, yuxulamaq, cinsi əlaqədə olmaq və sairə kimi ehtiyacları təmin etmək bütün canlılara məxsusdur. Lakin insana xüsusi istedad verildiyi üçün onun həvəsinin üstünlüyü də məluqatın sair növlərinə nisbətən daha yüksək dərəcədə olur. Eşq də ifrata vardığında “onlar heyvan kimi, bəlkə də heyvandan daha azğındırlar” ayəsinə görə, belələri yaranmışların ən alçağı olur. Lakin insan ağıllı ayırd edici qüvvəsi ilə nəfsani həvavü-həvəso tədricən qalib gələ bilər

və özünü əsl insan mərtəbəsinə yetirər. Belə olduqda “biz bəni-adəmi əziz yaratmışıq” hökmü əsasında tükənməz feyzlərə çatıb, ilahi sifətləri özündə büruzə verir.

Dördüncü, şövqdür ki, bu da yalnız insana məxsusdur. Başqa heyvan növləri bundan məhrumdur. Şövq elə bir şeydir ki, insanı xoşuna gəlidiyi və ondan bir fayda gözlədiyi işə, istər düşüncə, istərsə adət üzündən rəğbətləndirir. Doğrudan da, şövq məqsədə çatmaq üçün verilmiş elə bir nemətdir ki, onsuz insan öz istəyinə çata bilməz. Şövqün elə qüvvəsi vardır ki, təkmilləşdiyi halda bütün maneələri aradan qaldırır, hər kəsi öz qüvvəsi daxilində olan məqama çatdırır. Şövq hər bir halda işə yarayar. Elm və hünər qazanmaq da ona bağlıdır. Günah və pis işləri görmək yenə onun vasitəsilə olur. Lakin şövq təbii istəyindən və mənfəət arzusundan doğduğu üçün insan onu, yaxşını pisdən ayırd edən əqlin vasitəsilə fəsadlı niyyətlərdən çəkindirir və ədəb, maarif və gözəl xasiyyətlər qazanmağa yönəldə bilər.

Beşincisi, məhəbbətdir ki, o da ünsiyyətin ən yüksək mərtəbəsidir. O, üroyin sevməsindən əmələ gəlir. Sevgi də iki qismdir:

Biri xalq arasında adət olmuş dostluq və rabitələr yolu ilə ünsiyyəti davam etdirmək, ya maraq və mənfəət ümidilə şövq alınması nəzərdə tutulan mal və rütbəyə bağlı olmaq kimi, ikincisi – təbiətin tələbi üzrə övlad və qohum-qardaşa bəslənən məhəbbətdir. Bu xasiyyət bütün təbiətdə mövcuddur. Biz bu əlaqəni heyvanlar arasında da görürük. Çünki onsuz dünyada hər növ nəsəl kəsilməzdi. Həmin bu əlaqə insanın evlənməsinə və bu evlənmənin davamlı olmasına səbəbdir. Ünsiyyət və onun yüksək dərəcəsi olan məhəbbət də cinsiyyət əxlaq və adətin uyğunluğundan əmələ gəlir. Uyğunluq olmazsa, məhəbbət ola bilməz. Məsələn yaxşı adamla pis adamın və ədalətli adamla zülümkar adamın arasında məhəbbət əlaqəsi ola bilməz. Həbələ ağıllının dəli ilə və insafli adamın alçaq adamla dostluğu tutmaz. Demək olar ki, hər kəsin əxlaqının necəliyini onun dostlarının əxlaqından öyrənmək olar.

“İnsanın dostu onun əqlinin dəlilidir” dedikləri kimi, onun dostluğa qəbul etdiyi adamlar əxlaq və ədəbcə özünün tayı olacaqlar.

Altıncı eşqdır. Eşq məhəbbətin ən yüksək dərəcəsidir. Məhəbbət ifrat dərəcəyə çatdıqda insana elə bir hal üz verər ki, onun ürəyi başqasının xəyalından azad olar. Varlıq və yoxluq onun üçün bir olar. Bu vəziyyət iki halda əmələ gəlir:

Birincisi, təcridir ki, bir nəfərin məhəbbəti, surətinin və ya xasiyyətinin gözəlliyi səbəbindən müəyyən vaxt içərisində ürəyində yerləşən və bu məhəbbət görüşmək və ya xəyalına salmaq yolu ilə təcridən artar.

Müəllif deyir:

“Xatirin meyli yavaş-yavaş yüksələrək sevdaya çevrilir:
Qətrə-qətrə yığılar, axırda dəniz olar”.

O birisi fəvri məhəbbətdir ki, bir gözəlin surətini görməklə və ya bir təsadüf səbəbilə eşqin sultanı ürək mülkünü elə işğal edər ki, nə təsəvvür etməyə macal, nə də hiddətlənməyə imkan qalar.

Möhtəşəm deyir:

“Eşqin sevgilisi elə bir hərifdir ki, imkan taparsa,
Əlini Əzrailin qanına boyayar”:

Eşq ruhun tələbidir. Təbiət aləmində ruhlarla ünsürlərin arasında xüsusi bir rabitə olduğu üçün, maddələrin mahiyyəti və xasiyyətlərin tələbi səbəbindən vücuda eşq naqis və kamil ola bilər. Eşq hisslər vasitəsilə həm qafil, həm də ayıq ola bilər. İşin başlanğıcında eşqimizin kime olduğunu və ondan nə əldə edəcəyimizi düşünməliyik. O, oqlə batan və məqbul olarsa, əsl xoşbəxtlikdir.

Sədi deyir:

“Eşq insanlıqdır, o sonda yoxdursa,
Yeməkdə və yatmaqda heyvanla şəriksən”:

Belə olmadığı təqdirdə heç olmazsa onun zərərini mümkün qədər düşünmək lazımdır: çünki eşq ürəkdə möhkəmləndikdə bütün hissləri və xasiyyətləri özünə qul edər və əql üçün tədbir görməyə macal qalmaz.

“Eşq bir oddur ki, özündən başqa hər şeyi yandırır” – dedikləri kimi, aşiqin gözüne də məşuqdan başqa heç nə görünməz. Həkimlər eşq dərddi üçün dərman tanınamırlarsa da, lakin gördüyümüz kimi, eşqin ilk dövründə müxtəlif işlərlə məşğul olmaq və başqaları ilə əlaqə və rabitə saxlamaq, şəhvəti öldürmək və ya şəhvəti söndürmək vasitəsilə onun odunu sakitləşdirmək mümkündür.

Yeddinci Fəsil

İŞİN FAYDALARI HAQQINDA

Ziddiyyətlərin toplandığı mərkəz olan bu aləm səbəblərin varlığı, yəni onların cüzləri arxasından xüsusi rabitə ilə bağlıdır. Bütün bu ziddiyyətlər xasiyyət cəhətindən müxtəlif olmalarına baxmayaraq, ixtisas cəhətdən ayrılmazdılar.

Qasim Ənvər deyir:

“Bu yolda cüz” və küll bir-birine möhtac olmuşlar:
Bir hörümçək peyğəmbərin pərdədari ola bilər.

Yer üzünün padşahı və cüzlərin ən şərəflisi olan insanın bu maddələrə ehtiyacı hamıdan artıqdır. Çünki burada ünsürlərin imtizacından bəşəriyyətin rəmzi olan bədənə tərkibindən, nəfəsin istəkləri və insanlığa xas olan bilik və görüşdən mənfəət əldə etmək və onların yollarını seçmək məsələsi meydana çıxır. Sonra bir çox növlər də onlardan doğulur. Onların hamısı ümumiyyətlə və xüsusi olaraq gah bir-birilə bağlı və gah da ayrılırlar. İnsanlar şəkil və simacə bir-birindən fərqli olduqları kimi, əxlaqca da müxtəlifdirlər. Dünyada iki nəfər tapılmaz ki, onların əxlaqi bir-birinin eyni olsun, hər kəsin hər işdə ayrı cür rəyi vardır. Hər kəs eyni bir şeyi müxtəlif şəkildə görür. Lakin bu ixtilafı bilik vasitəsilə aradan qaldırmaq olar. Bu mümkün olmadıqda, onları tutuşdurmaq lazımdır ki, ortalıqda əlaqə yaransın və ehtiyacların dəf edilməsinə səbəb olsun. Ehtiyac üzündən olan bu əlaqəyə məişət qaydası deyirlər. Hər bir şəxsin özünəməxsus xasiyyəti olduğundan ona lazım olan səbəblər də mövcuddur. Fərq batini fəzilətlərdə və zahiri rütbələrdədir. Aləm nizamının özü də bunu tələb edir. Çünki bərabərlik ehtiyacsızlıq deməkdir, belə olan təqdirdə mümkün qədər (çox) varlanmağa nə ehtiyac var?

Müəllif deyir:

“Aşiq rüsvayçılıqdan, zahid işə pəhrizkarlıqdan əl çəkə bilməz,
Hərənin müəyyən bir məşğələsi (peşəsi) vardır”.

Biz bunu bilmədiyimiz halda Allaha irad edərək deyə bilərik ki, nə üçün filan şeyi belə etmişdir, filankəsə belə vermişdir. Madam ki, biz Allahı hikmət sahibi bilmişik daha ona etiraz etmək yeri qalmır.

Təbii məşuqdan başqa şeyə meyli olmadığına baxmayaraq, onu məcbur etmək lazımdır ki, getdikcə başqa işlərə adət etsin və eşq odu tədriclə sönsün.

Xülasə, nə cür olur-olsun, eşq zahiri zərərnlərlə nəticələnsə də, tərifi layıqdır.

Müəllif deyir:

“Mişk qoxulu zülfün ətrindən başımız ağrısa da,
Həmişə başda bu ağrı olsa yaxşıdır”:

Eşqdən hasil olan saysız-hesabsız mənfəətlərdən başqa, yalnız bunu qeyd etmək kifayətdir ki, eşq insanı bütün alçaq xasiyyətlərin mənşəyi olan dünyanın qeydindən azad edir və aşiqin başında məşuqun xəyalından başqa bir xəyal qoymaz.

*Yəğma*¹ deyir:

“Bir gözəlin zülfünün kəməndi
Boynumu bir tükə bağlayaraq ələ çəkdi ki,
Yüz zəncirimi qırdı”

Məşhur məsəldir deyirlər: “Dərd bir olsa, əlacı çətin deyil”. Məcəzi olsa da eşqin zövqü bir həqiqətdir. Çünki can verməyin çətinliklərini aşiq üçün yüngülləşdirir və təbii məşuqdan başqa nə varsa, hamısını unutmağa öyrədir. “Məcəz həqiqətin körpüsüdür”, dedikləri kimi, o, həqiqi eşqə yolgöstərici olar.

Axırda o məqama çatır ki, aşiqə özünü unutturur. Doğrudan da, eşq budur və bütün bu təriflər, göstərdiyimiz yollar və vasitələr onun üçündür.

Müəllif deyir:

“Mən məhəbbəti ona görə alqışlayıram ki, bu sadlıq məclisinin bədəsindən başqa, bütün nəşələrin hamısının ardınca bir xumarlıq vardır”.

Məqsədimiz əxlaq və ədəbdən bəhs etmək olduğu üçün məcazi eşq məsələsindən kənara çıxmadıq.

¹ Bu şairin adını orijinalda “Nəima” da oxumaq olar (M.S.)

“İncil”də yazılmışdır ki, küzəqayıran qabları cürbəcür işlərdə işlətmək üçün müxtəlif şəkildə qayırır. Görək gil qab qayırana deyə bilərmi ki, sən niyə mənə bu şəkildə düzəltədin? “İncil”in on ikinci babında yenə də qeyd olunmuşdur ki, əgər bədənin hamısı göz olsaydı qulaq harada olardı? Əgər hamı qulaq olsaydı iyi necə duymaq olardı? Allah bədəndə olan hər üzvü istədiyi kimi yaratmışdır. Əgər hamısı bir üzv olsaydı, o zaman bədən olmazdı. Üzvlər çoxdur, bədən isə birdir. Göz olə deyə bilməz ki, mənim sənə ehtiyacım yoxdur. Habelə, bu sözü baş ayaqlara deyə bilməz. Ən zəif hesab edilən üzv ona verilmiş kəramət sayəsində başqa üzvlərin ehtiyacını rəf edir. Bir üzv ağrıdıqda bütün üzvlər ağrıyır. Habelə, şadlıqda da bütün üzvlər şərəkirlər. Buradan anlaşılır ki, aləmdə olan bütün şeylər bir bədən hesabında olub bir-birinə möhtacdırlar. Belə olduqda növlərin və üzvlərin hər biri öz yerində lazım görünür.

Möhtəşəm deyir:

“Gülə gözəl iy və gülə can verən,
Hikmətlə hər kəsə özünə layiq şey vermişdir”.

Hər kəs dolanacağını, iradə və ətvarını ümumun məsləhətinə mütabiq etməlidir, elə iş görməməlidir ki, ondan ləkələnsin. O həmişə özündən gözlənilən məsləhəti özgələrinə verməlidir.

Xülasə, aləmin nizamı səbəblərin varlığına bağlı olduğu üçün səysiz və çalışmadan heç bir iş mümkün olmaz. Əməllərin nəticəsi Allahın hikmətinə bağlıdır, “insan üçün soydan başqa bir şey yoxdur” – ayəsinə müvafiq olaraq insan çalışmalıdır. Şumlanıb əkilməyən yerdən taxıl bitməz. Çalışmadan buğda təmizlənməz və ondan da un və çörək hasilə gəlməz. Deməli, bir çörəkdən ötrü nə qədər insanın işlədiyini düşünmək lazımdır. Cismani və ruhani mənfəətlər dünya və axirətin xeyri ilə bağlıdır. Fəzilətlərin başlıcası və tükenməz dövlət olan elm də iş vasitəsilə əldə edilir və işə yarar.

Sənai deyir:

“Elmsiz iş, şoran yere səpilmiş toxum kimidir.
Əməlsiz elm, diri-diri basdırılmış adam kimidir”.

İnsanın qazandığı hünər və sənət heçə çıxmaz. Bir vaxt gələr ki, gerekələr.

Maraqlı burasıdır ki, bəzi adamlar işləmədən deyirlər ki, Allah istərsə verər. Daha bunu bilmirlər ki, Allah hər kəsə hər nemətin imkanlarını verməklə, o nemətin özünü də ona vermişdir. Lakin o özü çalışmadığından o neməti əldən vermişdir. İşləmədən, çalışmadan Allahdan nemət gözləmək özünü sərgərdanlıq zəncirinə bağlamaq deməkdir: çünki müstəhəq olmayan adama bəxşiş vermək–günahı bağışlamaq kimidir.

İşdən can sağlığı, bilik və təcrübə hasil olar: məişətin və axirətin səvabı iş vasitəsilə əldə edilir. İşdən boyun qaçıran adam ümum aləmin nizamını pozmuş və bu səbəbdən Allahın hökmünün xilafına iş görmüş olur. Dəfələrlə sınılanmışdır ki, fitnələrin çoxu işsizlikdən törənir, tənbellik zahirdə böyük eyiblər kimi nəzərə çarpmasa da, əsl həqiqətdə hamısından pisdir. Çünki tənbel adam yaradılışın səbəblərindən qafil olmuşdur. Onun varlığında gözlənilən xeyir puç olur. Onun məişəti başqalarının boynunda ağır yük olur. O, cansız cismlərdən də pisdir. Çünki daş və palçıq, heç olmazsa, tikinti işlərində gerekələr.

Qədim millətlərdən biri olan Afina tayfasının qanununda tənbellərə başqalarının kəsb etdikləri maaşın hissəsini oğurlayanlar kimi baxaraq, onları ölüm cəzasına məhkum edirdilər. Tənbellik insanın təbiətində kök salarsa onu işdən qoyar; sonra getdikcə bədənin səlamətliyini və zahiri hissələri pozmağa yol tapar. Cismani xassələr ruhun xassələri ilə bağlı olduğu üçün batini hissələrə də xələl yetirər və bunun nəticəsində tərəddüd və məcaz süstlüyü əmələ gələr. Təbin (məzəcin) əqli dəlillərlə bir işə əzm və qəsd etməyə və o işi tamamlamaq üçün ciddiyyətlə çalışmağa qüvvəti olmaz, hər işdə şübhəli və qorxaq olar. Nəhayət, öz yaşayışından tənə gələr: çünki qorxaq və hürkək adam yaşayış ləzzətindən məhrum olur.

Tənbelliyin səbəblərindən başlıcası qarınqululuq və ya can bəsləməkdir. Nəfsin həzzi və cismani ləzzətlər məzəcdə adət şəklini alarsa, insan onun esiri olar, onları tərk etməkdə çətinlik çəkir; bunun nəticəsində də ciddi işlərə başlaya bilməz və mətləbinə çatmaq üçün cürbəcür alçaq sifətləri özünə qəbul edər. Məsələsizliyi, yalan və hərzə danışmağı özünə adət edər və nəhayət, bu alçaq sifətlərin zərərini çəkir. Məsələki olmayan adama heç kəs inanmaz. Müsibətə düşər olduğu zaman, ya bir şeyə ehtiyacı olduğu halda heç kəsdən kömək görməz. Əksinə, məslək sahibi həmişə möhtərəm olar. Düşmənlərin özləri də onu böyük sayırlar. Onu tanımayanlar onunla dost olmağa çalışırlar.

Yalan danışmağa adət edən adam tez rüsvay olar və çox ehtimal ki, onun doğru sözlünə inanmazlar. Xalq onun söhbətindən qaçar, töhmətindən çəkinər, o da başqalarını özü kimi bilərək ona deyilən doğru sözə inanmaz. Şübhə və tərəddüdin çoxluğundan bir halda qərar tapmaz. Lakin düzlüyə adət etmiş adam təşviş və qorxudan həmişə arxayın olar, doğruluğunun məlum olacağı ümidi ilə təsəlli tapar. Həqiqət “haqq söz acı olar” – məsəli kimi çox zaman təbə xoş gəlməyə bilər; zahirə məsləhətin ziddinə görünər, lakin həqiqətdə isə məsləhətli olar.

Müddəi adam işin həqiqətindən xəbər tutduqda, zahirə, xudbinliyindən özünün anlamadığını boynuna almasa da, ürəyində onun doğru olduğunu təsdiq edir. Həqiqət dərman kimi acı da olsa, faydalıdır.

Bir filosof deyir ki, “böyüklərə sözün ancaq doğrusunu de, qəbul etməsə də cəza görməzsən”. Necə ki, deyiblər: “Həlak olmaq yalançılıqda olduğu kimi, nicat tapmaq da doğruluqdadır”

Doğru söz qəbul olunmadıqda, ya ondan zərər göründükdə susmaqdan başqa çarə yoxdur. Ona görədir ki, çox zaman susmağı danışmaqdan faydalı hesab ediblər. Danışmaq məhz hikmət olsa da, lazım gəldiyi yerdə danışmamaq məsləhətdir, habelə danışmaq lazım gəldiyi yerdə susmaq da zərərdir. Belə olduqda, insan danışmaq və susmağın yerini bilməlidir. Danışmaqda tələsməməli. Çünki hələ deyilməmiş sözü demək olar. Lakin deyilmiş geri qaytarmaq olmaz. Deyib peşman olmaqdan, gec demək məsləhətdir.

Danışmaq qaydaları da müxtəlifdir. Eyni bir mətləbi müxtəlif şəkillərdə demək olar. Elə demək olar ki, qulaq asana kobud və ya mülayim görünsün. Aydın ki, hərçə danışmaq məzəcin süstlüyündən əmələ gəlir. Çünki hərçə danışan adamın yaxşısını yamandan seçmək qabiliyyəti möhkəm olmaz, deyilməməli sözü deməkdən özünü saxlaya bilməz. Bir çoxları üçün ən qorxulu cəhət elə budur. Çünki ürəyin sirlərindən xalqın xəbəri yoxdur və bir şəxsin niyyətini qısa müddətdə əməlinə öyrənmək olmaz. Onun yaxşı-yamanını və işdəki ixtilafı söz vasitəsilə məlum etmək olar.

Mövləvi demişdir:

“Böyüklər bunun üçün demişlər ki,
Dünyada insanın rahatlığı dilini saxlamaqdır”.

Xülasə, əgər hərçə danışmaq insanların təbiətində kök salsın, get-gedə onda söz gəzdirmək, eyni axtarmaq və öz gəsinin pisini axtarmaq

adət şəklini alar. Çox vaxt birisi öz gəsinin eynini danışmaq və arada söz gəzdirmək vasitəsilə başqa birisi ilə yaxınlaşmaq istər. Daha orasını bilməz ki, o bu hərəkəti ilə öz batininin pisliliyini açıb meydana qoyur. Bu sifətin adət üzündən olduğu məlumdur. Söz yox ki, o adamın da eynini öz gəsinə deyəcəkdir. Bir çoxları öz gəsinin pisliliyini danışmağı özlərinə şüar etmişlər, bunu özlərinə bir növ fəzilət sayırlar. Adamın dalınca pisliliyə danışaraq üzde ehtiram və mehribançılıq edirlər. Daha bilmirlər ki, bu hərəkət onların alçaq olduqlarını göstərir. Məlumdur ki, bu hərəkət, yeni batinin ziddinə olaraq zahirə öz gə cür rəftar etmək, qorxu ya ehtiyac üzündəndir.

Səkkizinci fəsil

RƏFTAR QAYDALARI HAQQINDA

Dostluqdan ibarət olan gözəl rəftar-ləzzətlərin ən yaxşısıdır. Hələ onun başqa faydaları konarda dursun, dostların görüşündə heç bir nemətdə misli görünməyən bir zövq vardır. Dost, ürəyin darıxdığı vaxt sənə munis və müsbətdə şərik olar, maddi cəhətdən çətinlik çəkdiyin zaman sənə əlindən tutar. Çətinliyə düşdükdə xilas olmağın üçün çarə axtarar. Nöqsanlarından və eynlərindən sənə xəbərdar edər və cürbəcür nəsihətlərdə sənə pis işlərdən sağındırar. Daha bundan yaxşı nə ola bilər. Demək, xoşbəxt o adamdır ki, dostları çoxdur.

Sənən deyir!

“Dostları az olan adamı pis adam bil,

Ondan daha pis o adamdır ki, dostu ola, lakin dostluğunu tez unuda”.

Əksinə, zərərin mayəsi olan və peşmançılıqla nəticələnən düşmənçilik elə işdir ki, düşməni görməklə və ya ürəyində kin bəslədiyin bir nəfəri yada gətirməklə əhvalın dəyişir, ovqatın təlx olur, təbiətin asayişini pozan bir qəm əmələ gəlir. Tutaq ki, düşməni qalib gəlmisən və ona zərər yetirməyi bacarırsan, ancaq düşmənin tez-gec fürsət tapıb vurduğun zərəri əvəzində azağıq da olsa, sənə zərər yetirməyəcəyini haradan bilirsən? Bu fürsətlə hər iki tərəf zərərdə bərabərdir. Beləliklə birinə kələk qurmaq üçün sərf olunan vaxt puça çıxır. Fərz edək

ki, düşmənin zəif və arxasızdır. Nədən bilirsən ki, onun dostları və ya köməyinə gələ biləcək qüvvətli adamlarla əlaqəsi yoxdur? Hələ bu bir kənarda dursun, dəfələrlə görünüb ki, xeyli zəif bir düşmən sultanların şövkətini dağıtmışdır. Ağıllı adam həmişə özünün danışiq və rəflarının qaydalarını diqqətlə mülahizə etməlidir. Elə etməlidir ki, o, başqasının vəziyyətinə səbəb olmasın, özgəsi tərəfindən görülən işi özünə pis sandıqda, o işi başqalarının haqqında da rova görməsin, dostlarına kömək, düşmənləri ilə müdara etsin. Çox zaman dostlar təblərinə xoş gəlməyən iş üstündə düşmən olurlar, istədiyi bir şeyi verməmək xatirino min yaxşılığı unudurlar. Eyni zamanda düşmənlər də sənin rəflarının gözəlliyi və işlərinin yaxşı vəziyyətdə olması səbəbindən səninlə dost olmaq istəyirlər. Bununla belə, insan dostluğu ifrat dərəcəsinə çatdırmamalı və sirlərini açmaqla öz ixtiyarını özgəsinə tapşırma-
malıdır; çünki dostu onunla düşmən olduğu vaxtda onu aciz edə bilər. Düşmənciliyi o dərəcəyə çatdırmamalıdır ki, bir gün o düşməni dost olduqda insan etdikləri pisləkdən xəcalət çəksin. Nəfsani qorozlər üzün-
dən olan dostluğun o qədər də davamı olmaz və ehtiyac rəf olan kimi pozular. Lakin öz rəflarının gözəlliyi ilə xalqın məhəbbətini qazanan adama nisbət dostluq daimi olar və ehtimal ki, düşmənlər onun haqqında insafdan keçməzlər.

Dostluğun şərtlərini bilmək məsələlərin ən mühümüdür. Çünki insanların bir qismi cürbəcür məqsədlərə və vəziyyətin tələbinə görə dostluq iddiası edirlər. Lakin doğrudan–doğruya əsl dostluğa bacaran adamlar çox azdır.

Xülasə, insan özünü dostluğa qabil hesab etmədikcə, başqaların-
dan dostluq umması səhvdir.

Xalq arasında olan dostluq üç cürdür: Övvəlincisi, müdara qayda-
sının məşhur səbəblərinə görə, rəsmi təarüflərdən ötrü olan dostluq-
dur. Belə dostla elə o cür də rəftar etməli, özündən razı salmaq üçün təarüflər mərasimini unutmamalıdır.

İkincisi, zahiri mənfəətlər əldə etmək üçün olan dostlardır. Belə
adamlar da elə o cür rəftar etməli, özündən razı salmaq üçün istədiyini
verməli.

Üçüncüsü, bilikli və dünya vəziyyətindən yaxşı xəbərdar olduğu
üçün həqiqi dost axtaranların dostluğudur. Bu cür dostluq az tapılar.
Lakin belə dost elə düşərsə, onun yolunda mal nədir, bəlkə candan da
keçmək olar.

Xülasə, hər halda bilikli adamla dost olmaq məsləhətdir. Bilikli
adam işin axırını, vəziyyətin necəliyini düşündüyü üçün həmişə ədəb
qaydalarını və işin yaxşılığını gözəliir. Əksinə, heç bir şeydən xəbəri
olmayan nadan adam çox zaman gördüyü işi faydalı xəyal hesab edər-
ək, elə iş görər ki, ondan xeyir deyil, zərər baş verər. Öz işinin xey-
rini bilməyən adam özğələri üçün nə edə bilər? Bəli, yaxşı demişlər:
“Ağıllı düşmən ağılsız dostdan yaxşıdır”. Səninlə dostluq etmək istə-
yən bir adamın qərəzi olub–olmadığını və dostluq adını öz məqsədinə
çatmaq üçün alət edib–etmədiyini həmişə nəzərdə tutmalısən. Çox
vaxt düşmən seni aldadıb zərərə salmaq niyyəti ilə dostluq iddiası edir
və ya zəifdirsə, qüvvət əldə etmək üçün firsət gözəlir.

Müəllif deyir:

“Paxıllıq bir çox əzizləri yüksək mərtəbəsindən quyuya salmışdır. Qar-
daşın da olsa özgəyə arxalanma”!

Bir çoxları vardır ki, öz qərəzlərinin səbəbindən sənə xoş gələn
sözlər deyirlər, ya ayrı cür tərif və xoş sözlər deyər və ona da insan-
lıq adı verirlər. Deyirlər ki, bəli, filankəs nəcib nəsiləndir, ya kama-
lı və hünəri vardır və ya onunla köhnədən qohumuq. Belə deyildir,
bəlkə onlar bu sözlərlə öz fikirlərinin üzərinə pərdə çəkirlər. Dünya
əhlinin bir qismi bu cürdür, möhtac olduqda sənə ibadət etməyə çalı-
şar, sən ona möhtac olduqda Allahlıq iddiası edir. Mən özüm bunların
hamısını müxtəlif hallarda təcrübədən keçirmişəm.

Sənai deyir:

“Mən adamlardan heç bir vəfa görməmişəm,
Sən görsən, məndən ona salam söylə!”

Demək, insan başqalarının ona göstərdiyi hörmətin öz qabiliyyəti-
nə görə olduğunu düşünməlidir. Bu cür hiylələrdən xəbərdar olmalıdır.
Hər şeydən artıq insanı şirin sözlər aldadır. Böyüklərin və əmirlərin
çoxu bu dərəcə mübtəladır. Bəli, nə yaxşı demişlər:

Misra:

“Hər kəsin xoşuna gələni dedim, xoşuna gəldim”.

Hər kəsin “dostam!” – dediyinə inanma! Ola bilsin ki, onun da bir
dostu var və o dost sənin düşməninin dostudur. Aşkara çıxarılması zər-
ərli olan sirrini “filankəs düz adamdır və mənim xeyrixahımdır, onu

saxlar” – deyə heç kəsə demə. Bir halda ki, özün öz sirrini saxlaya bilmirsən, daha özgədən nə umursan?! Haradan bilirsən ki, o da həmin bu gümanla senin sirrini öz dostlarına deməyəcəkdir?

Dünya malına və rütbəyə vurulmuş adamla dostluq etmək yaramaz. Çünki belə adam zərurət vaxtında insanlığın bütün şərtlərini pozar. Əksinə, xasiyyətində yaxşılıq və mürüvvət olan adamın təbiəti həmişə dostluğa meyl edir. Onun düşmənçiliyi də möhkəm olmaz. Çünki onun düşmənçiliyi vaxtın tələbinə görədir.

Lakin zatında rəhmsizlik və zalımlıq olan adamın təbi düşmənçiliyə tərəf meyl edir, başladığı dostluq da davamsız olur. Dəfələrlə təcrübə edilmişdir: təvazökar, səxavətli və xoşxəlaq adamın həmişə dostu çox olmuşdur.

Təvazöyö goldikdə bir çox insanlar xudpəsəndlik toruna kiriftar olduqlarından təvazö gördükdə xoşalılar, dostluq edirlər. Əksinə, təkəbbürlü adama hamı nifrət edir və ondan gözələnən faydadan da əl çəkir.

Səxavətə gəldikdə dünya əhli fayda əldə etmək düşkünü olduğundan xeyir və mənfəət ümidi görse ixtiyarsız onun tərəfinə meyl edir və bəzən istədiyi faydanı əldə edə bilməyə də əl ümidlə də kifayətlənir. Əksinə, xəsis adam mal bağışlamaq istəsə də, insanların çoxu ona inanmaz və çarəsizlik üzündən bağışladığını düşünərlər.

Əxlaq gözəlliyi haqqında demək lazımdır ki, bu xasiyyət hər kəsə fitri olarsa, onun dostu çox olur. Çünki o səbəbsiz heç kəsi incitməz özünün başqası tərəfindən incilməsinə də çox fikir verməz ona güzəşt edir: Əksinə, bədməcəzdan xalq əziyyət görür. Beləsinə razı salmaq çətindir: o, səbəbsiz olaraq xalqı incitməyə başlar, xalq da o bədməcəzə düşmən olur.

Dostluq əlaqələrinin nəticəsi xeyirli olsa da yaman ilandandan da yaman olan pis yoldaşın söhbətindən saqınmaq lazımdır. Buna görə də demişlər ki, “səlamətlik təkliddədir”. Ondən sənə yetişəcək cürbəcür zərərlər bir kənara dursun, bu kifayətdir ki, onun təbinin xəsisliyi ünsiyyət dolayısı ilə sənə təsir edir və əxlaq gözəlliyi tədricən səndən zail olur.

Sənai deyir:

“Pis adamlarla az əyləş, yoxsa pis olarsan.
İnsanın təbi (başqasından) xasiyyət götürəndir”.

Lakin işləri səbəblərin varlığına möhtac bildiyimizdən rəftar qaydalarında müdaranı da gözəlmək lazımdır.

Heç kəs xalqın içərisindən kənara çıxaraq ona möhtac olmaya bilməz. O, hətta yad, aşna, dost və düşmənle də əlaqə saxlamalıdır: elə rəftar etməlidir ki, müxtəlif məzəclərə müvafiq ola bilsin və düşmənin şorindən salamat qalsın.

Müdara qaydasının ən yaxşısı ağıla və sədaqətə riayət etməkdir. Ağılın tələbi ilə başlanan iş xeyirlə nəticələnir. Məsələn, ağılın tələbinə müvafiq olan bir iş görsən, onu tamamlamağa vaxt müsaidə etməsə də, heç olmasa seni “iş bilən adam idi” – deyə yada salarlar. Əksinə, ağılın ziddinə iş görən adam bir nəticə əldə etmiş olsa da, camaat deyər ki, bəxti gətirdi, yoxsa bu iş onun işi deyildi.

Doğru demişlər: ağıllı adam həmişə möhtərəmdir. Düzlüyündə nəticəsi əzab deyil, xeyirdir. Düzlük heç vaxt ağıldan ayrılmaz. Çünki ağıl axırı pis nəticə verən işdən çəkindirir və nəticəsi xeyir olan düzlüyü tələb edir. Buradan məlum olur ki, saxtakarlıq axmaqlığa dəlalət edir. Əgər desələr ki, “saxtakar ağılsız olduğu halda insanı heyranə salacaq vasitələri necə əldə edə bilər?” – cavab verərəm ki, alimlər və filosoflar ağılın yaxşını pisdən seçmək qüvvəsinə malik bir şey olduğuna, heyvanların isə ağıldan məhrum olduğuna hökm etmişlər. Halbuki, biz heyvan növündə elə hərəkətlər müşahidə edirik ki, o hərəkətlər insanın təəccübünə səbəb olur. Məsələn, tülkü birə basdıqda ağzına bir dəstə ot götürərək, quyruğunu yavaşca suya batırır. Birələr sudan qorxub yuxarı sıçayırlar. Əvvəlcə bədəninin bir hissəsini, sonra da tədricən hamısını bir qayda ilə suya batırır. Bədəndəki birələr ağzında sudan kənarda tutduğu ota yığılırlar. Tülki bu zaman birdən başını suya batırıb ayrı yerdən çıxır və beləliklə birələrin hamısı ot dəstəsi ilə suyun üzündə qalır. Bu cür hiylələr çox müşahidə olunmuşdur. Bunların hamısı ağıldan deyil, bacarıqdandır. Hiyləgərin işi də bu cürdür.

Əgər desələr ki, “ağıl hər bir halda işləyən bir alətdir və insanda nəfis tuğyan etdikdə nəfisin tələbi üzrə ağıl da ona sərf olunur.” – ona cavab olaraq deyərəm ki, nəfis tuğyan etdiyi zaman ağıla qalib gəlirsə də, bu qələbə anidir. Sonra yenə ağıl onun əməlinin pisliliyini məlum edir və əməl sahibi tez pəşman olur. Lakin saxtakarın əməli daimidir və onu özü üçün fəzilət sanır.

Əgər desələr ki, “saxtakar öz hiyləsini çox ustalılıqla və məharətlə işlətdiyini güman edərək heç kəsə onu anlamayacağına inanıb, nəticəsinin pisliliyindən də qorxmaya bilər” – cavab verərəm ki, bu mətlə-

bin özü axmaqlığa dəlalət edir. Ağılı özünə rəhbər bilən adam bu qədər adamın içində özündən bilikli heç bir nəfərin olmadığını necə təsəvvür edə bilər? Onun öz biliyinə inanması da cəhalət əlamətidir.

Xülasə, hər bir saxtakarın axmaqlığı sabit olduğu üçün, düzlüyün ağıldan ayrılmaz olduğuna şübhə qalmır.

Sənai deyir.

“Sonin hiylənin yol göstəricisi olan düşüncəni ağıl hesab etmə.
O senin nəfsindir.

Ağıl nəfisdən seçib tanı,

Ta ki köklüklə şişi bir-birindən seçə biləsən”

“Habelə, müdara qaydası hər kəsə onun istedadına görə rəftar etməyi tələb edir. Xalq arasında “Xalqın biri kimi ol!” – misalınca hamı ilə yola getmək lazımdır.

Biz oxlaqın hər növünə möhtacıq. Elə vaxt olur ki, nadan ağıllı adamdan artıq işə yarayır. Özünü heç kəsə möhtac olmayan kimi güman etmək yaramaz, heç bir düşməni həqir sanmaq olmaz. Elə vaxt olur ki, kiçik işdən böyük fitnə qalxır və güman edilməyən bir yerdən müşkül həll olunur. Cüzi işlərdə mümkün qədər özünü sadə və geniş ürəkli göstər. Lakin böyük işləri gizli saxla, hər kəsin əməlinə vaxt-vaxtında xəbərdar ol. İmtina et, zahirdə özünü elə göstər ki, guya ona etimadın var, lakin elə olmasın ki, sənə tamamilə qafil bilsin və bəlkə bu üzündən öz inamını puç etsin və sənə zərərə salsın. Öz işlərinin hamısını özün et və ya onun icrasında gözün olsun, onları tamamilə başqalarının ümidinə qoyma, çünki heç kəs sənə mənfəətini öz mənfəətindən artıq istəməz, hər kəs öz səliqə və biliyinə uyğun olaraq işlə özü istədiyi kimi məşğul olur. Ona görə də hər kəs sənə işini sənə istədiyin kimi görə bilməz.

Bununla belə, böyük işlərdə köməkçi hökmən lazımdır. Tək adam başqasının köməyi olmadan bütün işləri görə bilməz; əksinə, cüzi işlə məşğul olmaq səbəbindən böyük işlərdən qafil olar. İşlərin cüzi cəhətlərini ürəyin qızdığı adamlara tapşır, özün isə hamısına göz yetir. Əgər bir nəfər bütün işləri görə bilsəydi, onda əmir və sultanlara vəzir və vəkil lazım olmazdı.

Aləmi yaradan, özünün kamil qüdrətinə baxmayaraq, işlərin icrasını səbəblərin varlığına bağlı etmişdir. Lakin köməkçilərini elə özbaşına sərbəst buraxma ki, onlar təkəbbür və tuğyan edə bilsinlər: həm

də cüzi işlərdə o dərəcədə olaqəsiz göstərmə ki, xəyanət və etinasızlıqla nəticələnib sənə peşmançılığa səbəb olsun.

İşlərin başlıcası adamların istedadını bilməkdir. Hər kəs adamları ləyaqətinə görə seçib işə təyin etsə, o işi şübhə özü gördüyü kimi hesab edə bilər. “Filan iş filan köməkçinin hüsnüdür” deyəcəklərindən ar etməməlidir və hər bir yaxşılığı və gözəl xidməti əvəzsiz qoymamalıdır. Çünki bu, başqalarının da bu işə rəğbətə səbəb ola bilər. Habelə, müqəssirləri də cəzalandırmaq lazımdır ki, başqaları görüb çəkinsinlər. Bütün işlərin yamanlığı subuta yetməyinə onları yaxşılığa yoz və günahsızlığını isbat etmək üçün lazım olan hər bir vasitəni nəzərə al! Çünki çox vaxt olur ki, bir iş təhqiq edildikdə, o işin baş verəliyinə inanılır və sonra məlum olur ki, həmin məsələ başqa cür olmuş və təsəvvür edildiyi kimi deyilmiş. Ümumun xeyrinə zidd olmayan günahdan, subut olunmuş olsa da, vaz keç! Xüsusən, düşməni qalib gəldikdən sonra onun təqsirindən keç! Bu işin faydası çoxdur. Əvvəlcə, düşməni o halətdə sənə mürüvvət gördükdə sənə əxlaqın gözəlliyindən və özünün tərsliyindən utanar. İkinci, başqa düşmənlər də cəzadan əmin olaraq sənə qarşı müqavimət göstərmək fikrindən əl çəkirlər. Üçüncü, mürüvvətli adam xalq arasında əziz olar və yaxşı ad qazanar. İntiqam almaq istəyəni qalibiyyət haramdır. Bir adamın haqqında yaxşılıq etdikdə, yaxşılığı kinayə və məsxərə ilə aşkara çıxarma, çünki minnət qoymaqla yaxşılıq puç olar: xoşhəlliq əvəzinə düşmənçilik əmələ gələr.

Naməlum bir şair demişdir:

“Mərd odur ki, bir anbar qiymətli köhvər bağışladıqda
Onun minnət yükü qarışqanın da belini sındırmasın”

Sənə başqaları haqqında etdiyini və başqalarının sənə haqqında etdikləri pisiyyəni danışmaqdan saqın: çünki danışdıqca o təzələner.

Aqıl adamlar “üzrə təzələmək, günahı yada salmaq” – demişlər. Hər kəsə danışdıqda danışmaq fürsətini ona ver, özün isə zərurət məqamında danış. Çox zaman ən hiyləgər bir adam söz danışan zaman səhv edərək ürəyindəkini açıb deyər və sənə işin kefiyyətinə xəbərdar edər. Sən də çox danışsan, onun kimi olarsan.

Baba Əfzal demişdir:

“Əvvəlcədən sənə iki qulaq və bir dil vermişlər,
Yəni iki dəfə eşit, bir dəfə danış!”

Hər kəslə görüşdükdə onunla məsləhətləş, lakin gizlədilməsi lazım gələn şey haqqında danışma. Sənin faydan ondadır ki, bəlkə ondan bir yaxşı söz eşidəsən. Çox vaxt olur ki, ağılsız adam ağıllı söz danışır və düşmənin sənin xeyrini söyləyir. İşin məsləhəti sənə məlum olsun deyə başqalarının dediklərini ağılla ölç. Əgər məsləhətə müvafiq bir söz eşitməsən heç olmasa o adamın ağıllıq dərəcəsi və ya üreyinin sirri sənə aşkar olar. Adamların söz və işlərinin onların istedad və bilik dərəcələri nəzərdə tutmaqla demək olmaz ki, filankəs ağıllıdır, bu işi görməz və ya o, ağılsızdır, bunu bacarmaz. Çox zaman ağıllılardan elə bir iş baş verir ki, cahillər onu etməyi özələrinə ar bilirlər: eyni zamanda nadan adam bəzən elə bir iş görür ki, ağıllılar ona heyran qalırlar.

İnsanın təbiəti daima dəyişməkdə və təbəddülatda olduğundan belə hallar təəccüblü deyildir. Düşmən haqqında yaxşı danışmağı özünə adət et, çünki düşmən onu eşitdikdə ədavətini azaldar, dostun da sənin əxlaqının gözəlliyinə inanar. Zərif təbli lətifə deyənlərin söhbəti hərçənd çox vaxt bəyənilir və zahirpərəstlərin meylini onlara tərəf çəker, lakin xoşbəxtliyin mənasız zərərə və lətifəçiliyin məsxərəyə çevrilməsindən saqınmaq lazımdır, çünki bu xasiyyətlərin sahibi zərərdən başqa bir nəticə görməz. Bəzi adamlar xətlərinə toxunulduğu üçün ədavət bəsləməyə başlarlar. Başqaları da onu yüngül, qədrsiz sanırlar. Dostlar arasında həcv və məsxərə olarsa, onların arasında həqiqi məhəbbətə inanmaq olmaz, çünki qılınc yarasından da yaman olan dil yarısı hər iki tərəfin üreyində tədricən yer tutur və onların saf dostluğuna xələl gətirir. Bununla da ünsiyyət kiçik bir bəhanə ilə pozulur. Hər halda işlərin tədbirini tələsmədən görmək və onları sürətlə başlamaq məsləhətdir. İş nəfəsin istəyinə görə deyil, öz qüvvə və istedadına görə görmək lazımdır. Çox vaxt artıq tələb etmək səni azdan da qoyar. Rahat olmaq istəsən özələrin işinə qarışma! Keçmişlərin işini gələcəklərin ibrəti hesab et! Zərərə düşdükdə mərdcəsinə dözl!

Hafiz deyir:

“Səni Mənsur kimi dar ağacının ayağına apararlarsa,
Mərdcəsinə davam gətir, çünki dünya davamsızdır”.

Tələf olmuş bir şey haqqında heylsilənməklə onu geri qaytarmaq olmaz. Zəruriyyət olmadan şikayətlənmək və üreyinin dərini demək zərərdən başqa bir fayda verməz, çünki düşmən yanında demiş olsan, onun sevincinə, tonəsinə və qüvvətinin artmasına səbəb olar; yad ada-

mın yanında demiş olsan, səni onun gözündə alçaq və həqir göstərər; dost yanında demiş olsan, onun qəmlənməsinə və sənin münasibətinin tələnlənməsinə səbəb olar. Hələ bunlar bir yana dursun, hamı o həqiqi dost ki, ona üreyinin qəmini deyə biləsən?!

Birinci İmam Əli dünya əhli haqqında demişdir: “Varlı vaxtında onlar sənə dost, çətin vaxtında isə düşməndirlər”.

Qüvvətli vaxtında elə iş gör ki, qüvvətsiz vaxtında işinə yarasın. Axırda tərək edilməsi lazım gələcək iş yolunda ömrünü puç etmə! Verdiyən hər bir vədə vəfa etməyə çalış!

İmam Əli yenə belə buyurur: “Kişi vədə edincəyə qədər azaddır”. Vədini yerinə yetirmək vacibdir. Borclu adam özünü azad hesab edə bilməz. Vədəxilaf adam, insanlığın şərtlərini yerinə yetirməmək bir tərəfə dursun, böyük zərərə də düşə bilər. Zərərlər cümləsindən biri budur ki, heç kəs onun sözünə inanmaz və zərurət vaxtında lazımı vədlər versə də, heç kəsdən bir kömək ala bilməz. Hər cür yaxşılığı və vədləri hər kəsin əxlaqına və təbiətinin meylinə görə etmək lazımdır ki, ta onun artıq dərəcədə sevinməsinə və işə həvəslə girişməsinə səbəb ola bilsin. Çox vaxt bir nəfərin qəlbinə xoş gələn ən kiçik bir iş onun nəzərində başqa böyük işlərdən daha böyük görünə bilər. Ümumiyyətlə, insanın təbiətində, ömrünün müxtəlif vaxtlarına görə, bir xasiyyət başqalarına nisbətən qüvvətli olur. Məsələn, uşaqlarda inadçılıq və kəsalət, cavanlarda özünü öymək və məhəbbət, yaşlılarda kin, saxlamaq və şən-şövkət axtarmaq, qocalarda rəhimsizlik və xəsislik xasiyyətləri sınaqmışdır. Alçaq xasiyyətlərin çoxu sahibinə zərər yetirir, onu məqsədinə çatmağa qoymaz. Pis iş görə adam tez qüvvətdən düşüb işdən qalar. Rütbə axtaran hökmranlıq fikri nəfəsinin qulu olar. Xəsis adam gələcəkdə maddi çətinliyin qorxusundan ağır günlər keçirir. Lovğa adam alçaqlığından qorxar və məzhəkə aləti olar. Təbəbbürlü adam izzət axtarmaqla özünü zəlif edir. Hirsli adam başqalarının günahından ötrü özünə özab verir.

Xülasə, mərd o adamdır ki, öz eybini özələrin eybindən artıq görsün, öz hünərini kiçik sansın, vaxtını başqalarının oməllərinə irad tutmağa sərf etməsin.

Naməlum bir şair demişdir:

“Rədd və qəbul qeyb pərdəsinin arxasında olduğu üçün
Çalış kimsənin eybini axtarma ki,”

Bir filosof demişdir ki, gözəl o adamdır ki, özünü görə bilsin.

Doqquzuncu fəsil

TƏVAZÖKARLIQ QAYDALARI HAQQINDA

Bu sifət insan vücudunun yaraşığı, zahiri və mənəvi mənfəətlərin mənbəyi ola bilər. Zahiri mənfəət odur ki, mərifətli adamlar bir nəfəri təvazökar gördükdə onu özlərinə dost seçərlər, özlərini bəyənen xudpəsənd isə ondan hörmət gördüklərindən və onların qüruruna toxunmadığından onunla mehriban olarlar. Bu surətlə onun dostları çox, düşmənləri isə az olar. Ehtimal ki, düşmənlərin özləri də onunla dost olmaq istərlər. Heç olmazsa, ona əziyyət verməkdə coşmaz və tələsməzlər. Bunun mənəvi mənfəəti ondadır ki, insan özünün nöqsan və acizliyindən xəbərdar olar və daha fəxr etmər. Beləliklə, təvazökar adam özünə gündən-günə fikir verir, naqis sifətlərini mümkün qədər düzəldər və bununla da Allahın dərgahında bəyənilər və tükənmez feyzlərə çatır. Doğurdan da, insan öz vücudundakı zəif hissəciyə belə ixtiyar olmadığı halda, təkəbbür və lovğalıq etməyə nə haqqı vardır?

Maraqlı burasıdır ki, bir çoxları rütbə, mal, nəşəb və kamalına görə özlərini böyük hesab edirlər. Halbuki rütbə qayğıkeşlik və ehtiyacın çoxluğundan ibarətdir. Rütbə sahibinin vəzifədən kənar edildiyi zaman çəkdiyi qəm vəzifə başına keçdiyi zamanda etdiyi şadlıqdan artıq olar.

Hafiz deyir:

“Həsinin xoş nəqşi, yoxsulluq və arxayın yuxu,
Elə bir nemətdir ki, şahların olına düşməz”.

Dünya malına gəldikdə, demək olar ki, o həmişə əldən ələ keçən və puç olan bir şeydir.

Müəllif deyir:

“Bunlar bir yana dursun, insan var-dövlətdən qədərduqda şərrə düşür. Nəşəbə gəldikdə eyb olsun o diriye ki, ölüsü ilə fəxr edə, bu vəsitə ilə də özünün fəzilətsizliyini etiraf etməyə qalxmışa. Qabiliyyətli oğulun buna ehtiyacı, naxələf oğul isə öz ata-baba nəslinin ləkəsidir”.

Sədi demişdir:

“Tutaq ki, atan fəzilətli adam idi,
Atanın fəzilətindən sənə nə?”

Kamaldan bəhs etdikdə demək lazımdır ki, diqqətlə mülahizə etsək, görürük ki, alim nə qədər elm öyrənsə, yəni də çox şeyi bilmədiyini etiraf edəcəkdir...

Sənai demişdir:

“O bilik çox yaxşıdır ki,
Onun vasitəsilə öz nədanlığını etiraf edə biləsən...”

İnsan öz nöqsan və acizliyinin həqiqətini bildikdə qürur və təkəbbürdən vaz keçər və özgeşinin eyib və nöqsanları onun nəzərində böyük görünməz. Bu səbəbdən də həlimliyi artır, qəzəbi azalar və qəzəbin əzabdan başqa nəticəsi olmadığını bilir. Çünki qəzəb insanı təbii halından çıxarar, çox zaman cürbəcür xəstəliklərə düşür. Bir də elə işə qurşanar ki, hər iki dünyada pəşmançılıq çəkər. Burada bəyənilmiş etidal daha artıq tələb olunur.

Eyni zamanda həlimliyin acizlik, təvazökarlığın isə alçalmaq dərəcəsinə gəlib çıxmasından saqınmaq lazımdır. Hirs və vüqarı yeri gəldikdə bədəni qorumaq üçün alət etmək olar. Çünki bozon bir çoxları birini aciz gördükdə onu incitməyə tələsirlər.

Onuncu fəsil

İNSAF HAQQINDA

Bu pakizə xasiyyət yaradılışının saflığından və qəlbin incəliyindən əmələ gəlir. İnsaf elə bir aynadır ki, insan öz işlərinin yaxşı və yamanını onda görə bilər. Bu sifətə malik olan adam sair əxlaqını da tədricən islah edə bilər, islah edə bilməsə də, tüğyan da etmər. Çünki insafli adam hər zaman öz xasiyyət və işlərinin pis cəhətlərini tənqid edər, özündən baş vermiş səhv və nöqsanı düzəltməyə çalışır. Əməllərinin cəzası olaraq başqaları tərəfindən ona yetişən yamanlıq onun kin və odavət bəsləməsinə səbəb olmaz. İnsaf qəlbin incəliyindən doğduğu üçün insafli adam daşürəkli ola bilmər və ayağını etidal cızığından kənara qoymaz; çünki zülm etmək onun təbiətinə uyğun olmaz. Bu surətlə xoşxasiyyət olub, yaxşılığa çalışır. İnsaf özbaşına deyildir. O, əqlin dərkətmə qabiliyyətinə möhtac olsa da, çox vaxt xalq arasındakı adətə bağlıdır. Yəni hər kəs hansı bir tayfanın içərisində yaşayırsa-

yaşasın, onların adətlərinin ziddinə hərəkət etməyi pis bilər və insafi buna razı olmaz. Lakin onun xilafına adət etmiş başqa birisinin insafi haman işi görməyə razılıq verməz. Məsələn, birisi hər hansı millətdən olursa-olsun, öz dini qaydalarına görə başqa dini təhqir etmək istəsə, onun insafi rəva görməz. Lakin başqa tayfalar təhqir etməməyi insafın ziddinə olan bir şey kimi bilirlər.

İnsafın lüğəti mənası ədalət deməkdir, çünki burada bölgü eyni dərəcədə hər iki tərəfə aid olur. Ədalət və insafın ikisinin də tələbi birdir. Yalnız ümumilik və xüsusiyyətdə təfəvvütu vardır, çünki ədalət fitri olmaya da bilər. İnsan ədalət və məsləhəti gözləmək səbəbi ilə zülmdən saqınar. Beləliklə, hər bir insafı adam ədalətli olar; amma hər bir ədalətli adama insafı demək olmaz. İnsaf fitri olsa da, əqli təhqiqatsız davamlı olmaz. Həvayi-nəfs, şübhə və tərəddüd onu puç edər. Çox vaxt insan adət dolayısı ilə pis işi bəyənər, zülmü yaxşılıq zənn edər.

Doğrudan da, insaf insan təbiətinin bəzəyidir, o, səlamətliyə və işin gözəl nəticə verməsinə səbəb olar. İnsanı bütün pisliklərin mənbəyi olan zülməndən saqındırar. Bil ki, hər bir pis iş insaf maddələrinin zəifliyi üzündən əmələ gəlir. İnsanın insafi kamal dərəcəsinə çatdıqda o, zülmü özünə və başqalarına rəva görməz. Demək, heç bir pislik də ondan baş verməz. Bütün şəriətlərin hökmləri və hədudları, hər bir məmləkət qanunlarının möhkəmləndirilməsi zülmü dəf etmək üçündür. Elə bir günah tapılmaz ki, onda ya aşkar, ya gizli şəkildə zülmün bir növü olmasın.

Hafiz demişdir:

“Hər nə edirsənsə et, lakin əziyyət vermək dalınca düşmə;
Bizim şəriətimizə görə, Günah ancaq zülməndən ibarətdir”.

Hər yamanlığın bir cəzası olduğu üçün başqasının haqqında edilən yamanlıq, şübhəsiz yamanlıq edən adamın özünə aid olacaq.

Misra:

“Əməl və cəza hər yerdə yan-yanə durur”.

Çox vaxt olur ki, insan başqasının haqqında yamanlıq edərək onu özünə faydalı və səlamətliyinin səbəbi hesab edir, onun cəzasını unudar. Özünə bir yerdən yamanlıq yetişdikdə isə şikayət etməyə başlayıb, öz

günahsızlığını isbata çalışır, ancaq heç təsəvvür etmir ki, bəlkə bu cəza filankəsin haqqında etdiyim filan pis əməlin cəzasıdır.

Bütün aləm bir bədən misalında olduğundan, sənə bir adam haqqında etdiyən yamanlığın cəzasını başqası tərəfindən sənə veriləcəyinə təəccüb etmə! Hamının təbiəti birdir. Lakin əməlin cəzası maneələr və məsləhətlər səbəbindən gecikə bildiyi və keyfiyyəti də təğyir tapa bildiyi üçün insan bu həqiqətdən qafil olaraq çəkdiyi cəzanı başqa yere yozur. Bəli, aləmin yaradılışı müddəəsiz olmadığı üçün adamların əməlləri də cəzasız olmayacaqdır.

Biz bu qədər eybli və nöqsanlı olduğumuz halda, gözəllik və çirkinliyi bir-birindən seçmək istəyirik, əməllərin cəzasını ədalətin tələbi bilirik. Necə olar ki, xudavənd-ələm öz kamal qüdrəti və gözəl hikməti ilə yaxşı və yaman arasında bir fərq qoymaya və insanlar üçün əməllərinin cəzasını bu dünyada və ya axirətdə müəyyən etməyə. Halbuki, bütün dinlərin nümunələri, hətta bütperəstlər də əməlin cəzasını inkar etmirlər; çünki onsuz millətlərin şəriətləri qərar tuta bilməz və aləmin qanunları pozular.

Onbirinci fəsil

QƏNAƏTİN ŞƏRTLƏRİ HAQQINDA

Bu yüksək xasiyyət puç olmayan bir dövlət və sabit bir nemətdir.
Misra:

“Əbədi dövlət istəyirsənsə, qənaəti özünə peşə et!”

Qənaətil adamın əldə edəcəyi saysız-hesabsız faydalardan ən başlıcası dördüdür:

Birinci, qənaət edən adam xalq arasında əziz və vüqarlı olar.

İkincisi, bihədə zəhmətdən asudə olar. Məişət işində asudə olar, var-yox qəmi onu iztirabə salmaz, təhlükəyə düçar etməz, rüsvayçılığı və tay-tuşun tənəsini qəbul etməz.

Üçüncüsü, tamah zillətindən, asayışı pozan, yüksəlişə mane olan artıqtamahlıq müsibətindən azad olar. Doğrudan da, tamah müsibətlərin ən şiddətliyi olduğu üçün, tamahkar adam daim qəmgin olar; nə qədər varı olsa da, yəcnə deyər azdır. Həmişə varını artırmaq fikrində

olar. Öz mənfəətindən ötrü özəllərə ziyan vurmağa çalışar. Bu sifətdən uzaq olan adam həmişə xoşəxlaq olar və bəlkə də bu səbəbdən Allah yanında saleh adamlardan sayılır.

Dördüncüsü, dinin və üreyin xırmanına od vuran paxıllıqdan salamat qalar. Doğrudan da, paxıllıq odundan yandırıcı od hələ ki, görünməmişdir. Paxıl adam heç bir zaman fərağət yaşaya bilməz. Özünün qəmi və başqalarının şadlığı onun küdurətinə səbəb olar. Aydındır ki, saysız tayfaların içərisində bir anda minlərlə insan yaxşı ömür sürə bilər. Paxıl adam bunların hər birinin sevincindən qəmlənər. Həqiqət gözü ilə baxsaq görərik ki, paxıllıqdan məqsəd mənfəət deyildir. Paxıllıq batini çirkinlikdir ki, bürüzə verilir. Paxılın məqsədi mənfəət olsaydı, o zaman fəzilətlərin başlıcası və xasiyyətlərin ən gözəli olan ağılda və dində də bu paxıllıqdan bir əsər görünmüş olardı. Halbuki, bunların heç birində paxıllıq yoxdur. Lakin hər kəs ağıllıqda özünü yeganə sanır və öz dinindən başqa dinləri əfsanə hesab edir.

Sədi demişdir:

“Ağıl yer üzündən götürülsə,
Yenə heç kəs öz nadanlığını etiraf etməz”.

Paxıllıq həqiqətən qabiliyyətin yoxluğunu göstərir. Çünki hünərli adam əziz vaxtını bu murdar xasiyyətə sərf etməz, öz istedadına görə çalışar. Çalışar ki, öz gəsinə olandan artıq ələ gətirsin. Lakin hünərsiz adam öz istedadına inanmadığı üçün paxıllıq etməyə başlar və xalqın nemətinin puç olmasını istər. Daha orasını bilməz ki, öz gələrin nemətinin puç olmasından ona bir fayda gəlməz.

Müəllif deyir:

“Hünərsiz adam hünərlinin nöqsanlı olmasını istər.
Bəs nə üçün özü ondan da yaxşı olmağa çalışmır?!”

Xəsis və paxıl yığdığı mal-dövlətdən həsrətdən başqa bir şey aparmaz. Çünki o dövləti ya bir hadisə məhv edər, ya varisinə qalar. Hər iki halda xəşisin işi peşmançılıqla nəticələnər. Malı yığmaqda məqsəd rahatlıq və şadlıqdır. Lakin xəsis üçün əksinə nəticə verir.

Müəllif deyir:

“Zəmanə əhli asayiş və kəmərdə düşmüşdür,
Daha bilmir ki, dünyada boş işrət haramdır”.

Çünki malı yığb saxlamaq üçün rahatlığı özünə haram etmək lazım gəlir. Halbuki, qalan ömrünün dərşqallıqla və ya rifahla keçəcəyi və ya ömrün lazım olan qədər davam edəcəyi kimsoy məlum deyildir. Tutaq ki, ömrün davamı və çətinliyin olacağı müyossər oldu. Lakin malın puç olmayacağı nədən məlumdur? Dünya işlərinin Allahın qüdrəti ilə yoluna qoyulması hikmətsiz deyildir. Məsləhət dövlətli olmaqdadırsa, fəğırlığın qorxusundan yeməməyə ehtiyac yoxdur. Əgər insanın dövlət əldə etməyə istedadı və nemətə haqqı olmazsa, o dövlət bir hadisə səbəbindən əldən çıxar, həsrət və peşmançılıqdan başqa ona bir şey qalmaz. Mal övlad üçün yığılırsa, bu da əbəsdır; çünki dəfələrlə təcürbə göstərmişdir ki, dövlətinin övladı yoxsul, yoxsulların uşaqları isə dövlət və cah-cəlal sahibi olmuşlar.

Hər kəsin ruzisi bölünmüş və onu əldə etməyin müəyyən bir yolu vardır. Atanın varı özü üçündür və öz istedadı ilə yığılmışdır, o dövlətdən oğula pay düşmür. Varisə qalan mal da yadlar üçündür, çünki arvad öz hissəsini təzə əri ilə yeyəcək, qız ərinin evinə aparacaq, oğul yad qızına verəcəkdir. Özün insaf et: bundan sonə nə fayda? Dəsən ki, səndən ötrü əhsən və xeyrat verəcəklər, o da məlum deyildir; çünki sonə öz gəsi səndən məhrəban ola bilməz. Sən özün əhsən etmədiyin halda, öz gəsi necə edə bilər? Tutaq ki, zəhiri adət üzrə malından bir qədərini sərf etdilər. Onun da dünyada şöhrətindən və axirət savabından ibarət olan mənfəəti əhsən edən adamlar üçün olacaqdır. Demək, əziz ömrümüzü bu dünya malını toplamağa sərf etməyə və bəlkə də pulu özümüzə Allah qərar verməyə doyməz.

Hafiz demişdir:

“Cəməşid dünyadan cəmə hekayəsindən savayı bir şey aparmadı,
Saqın, üreyini dünya malına bağlama!”

Madam ki, qənaət etidal dərəcəsinə gözləməkdən ibarətdir, insan öz halal kəsbindən tamamilə əl çəkməməlidir; çünki etidal dərəcəsinə xaric olan adam aləmin ümumi nizamının əksinə çıxaraq öz varlığının xeyrini unudur.

Ümumi işlərlə məşğul olmaq lüzumu ayə və əxbardan anlaşılır. Lakin həddindən artıq ona qapılmaq pisdır. Aləmin nizamından ötrü cürbəcür peşə sahibləri çalışır və əməllərinin nəticəsindən çoxlu xeyir gözlənir. Lakin bir çoxları öz nəfsinin tələbi üzrə və zəhiri mənfəətlər əldə etmək fikri ilə mal və rütbə axtarmaqdadırlar. Onlar bu təmon-

nanın şiddetindən mal yığmağın əsiri olurlar. Halbuki, xəbar və ayələrin çoxu bunun tərk edilməsinə işarə edir, ta ki, “dünyanı dost tutmaq bütün xətəların başıdır” – dedikləri kimi, daimi həlakətə düşməsinlər. Əgər onlardan bir çoxu dünya malından göz və halal kəsb-dən əl çəkəydilər belə, hər halda xalqı işə təgrib edərlərdi. “Rahibliyi bütə etdilər” – ayəsinin məzmunu buna dəlildir. Yəni, işləməməklə özünü insanlıq dərəcəsiindən çıxarmayasan.

Hünər odur ki, məşğul olduğun vaxtı özünü işdən kənar olmuş kimi görəsən, xalq üçün əlaqələr toru olan həşəmət vasitəsinə izzət və iftixar mayəsi hesab etməyəsən. İşdən kənar olduğun vaxt çalış ki, özünü biçərə saymayasan və özünü başqalarının yanında xər etməyəsən. Allahın evi olan ürəyini mənasız arzularla fəsadların bütənasına çevirməyəsən və dünyanın var-yoxunun fikrini çəkməyəsən...

İşdən uzaq olduğun zaman Allahın dərğahına üz çevirmək və fitnə səbəblərindən qorunmaq çətin deyil, bəlkə zəruridir.

Naziri deyir:

“Zahid, gözəllərin cəfasına tabı olmadığından, bir küncdə daldalanmış və Allahdan qorxdığını bəhanə etmişdir”.

Mal kəsb etməkdə olduğu kimi, sərf etməkdə də ehtiyatı gözlemək lazımdır. İsrəf də paxıllıq kimi pisdır. “İsrəfçilik şeytanın qardaşıdır” – hökmündən israfın zərəri məlumdur. Çünki insan israf etdiyi üçün gözəl nemətləri dadmaqdan məhrum olub, öhdəsində olan xeyir əməli yaddan çıxarır. Ehtimal ki, yersiz mal sərf etməklə şərs işlətmış və ümumi xeyrin ziddinə iş görmüş olar; çünki hər kəsə nə verilibsə, bir məsləhət üçündür və məsləhət də ancaq xeyir üçündür. Xeyir də ümumi mənfəətdən başqa bir şey deyildir. Belə olduqda dövlət ümumun faydasına sərf olunmalıdır. Onu puç edən özünə zərər vurur.

Naməlum bir şair demişdir:

“Nəcib adam paxıllığı israftan yaxşı hesab edər”.

Dünya və axirətin həsrətini o bədəxt çəkəcəkdir ki, malı qazanıb puç edir, varisə tapşırır və başqası onu sərf etməkdən faydalanır. Alqış o xoşbəxt adama ki, yaxşılığı yerində edir və hər iki dünyanın dövlətinə sahib olur, belə adam hər zaman əziz olar, hər bir ehtiyacı rəf olunar və hər cür müşkül işdən nicat yolu tapar.

Bir filosof deyir:

“Səxavət bağlı qapıların açarıdır”.

On ikinci fəsil

TƏVƏKKÜL QAYDALARI HAQQINDA

Ey itaətsiz nəfs və ey özünü itirmiş ağıl, bu avaralıq nə vaxta qədər sürəcək və bu səhv düşüncələr nə vaxta qədər davam edəcəkdir? Təkəbbür və nadanlıq bədəsinin xumarlığından huşa gəlmək vaxtı yetişmişdir. Küfr və üsyan içində olduğumuz halda, imandan dənə vurmaqdan həyə edək!

Sənai deyir:

“Təvhid yolunda iki qibləyə üz çevirmək olmaz,
Ya öz nəfsini istəməlisən, ya dostun rizasını”.

Əsl səbəblərdən qəflət edərək işlərin vəqə olmasını özümüzdən bilmək tamamilə cəhalət və avamlıq deyilmədir? Zərər və faydanın mənsəyini zəmanənin adamlarından görürük. Öz hünərimizə inamın küfr olduğunu, özğələrin qüdrətinə etiqadın Allaha şərik qərar vermək olduğunu nə üçün bilmirik?

İndi diqqətlə mülahizə edib görək biz öz-özlüyümüzdə nə qüdrət sahibiyik və işlərin icra edilməsində nə ixtiyarımız var? Şan və şöket sahibi bildiyimiz adamların əhvalını yoxlasaq, hər birinin min müsibətə giriftar olduğunu və o müsibəti dəf etməkdə aciz qaldıqlarını görürük.

Müəllif deyir:

“Bir halda ki, ürək bu viranə (dünyada) bənddir,
Necə ola bilər ki, onun qəmi olmasın”.

Özləri üçün bir şey edə bilməyənlər, özğələri üçün nə edə bilərlər? Çox zəhmətlərin səmərəsiz qaldığını təcrübə dəfələrlə göstərmişdir. Əsla xəyala gəlməyən bir iş birdən-birə düzəlir. “Tamahkar məhrum olar” – misalına görə, o, istədiyinə nail ola bilməz. Dünya əhlindən çoxunun gecə-gündüz rütbə dalınca düşdüyünü və həmişə zillət içərisində yaşadığını görmüşəm. İşdən kənar olub guşənişinlik arzusunda olan adamları ruzigar cürbəcür vəqiələr dolayısı ilə məmləkətin və xalqın işlərini görməyə məcbur edir. Yaxşı demişlər: ruzigar hər cür arzuya manedir. İşin həqiqəti bizə örtülü olduğu üçün, nə kimi

istəyi nə cür tələb etmək lazım olduğunu necə bilə bilərik? “Həddən artıq şey göstərən öz zərərinə işləyər” – məsələnə görə çox vaxt zərər-
rimizə olan işdən yapışırıq, halbuki, o işin baş tutmaması bizim xeyrimizədir. Belə olduqda hamıdan yaxşısı odur ki, işləri onların həqiqətini bilən və tutduğu xeyir işdə xəta etməyən hikmət sahib-
lərinə tapşıraq...

Riza sahibinə ismi-əzəmin (böyük adın) sahibi demək olar. Bəlkə elm ismi-əzəm rızanın və Allah sifətinin özüdür. Onun tərifı sonsuz olsa da, biz öz aqlımızın imkanı daxilində Allahın adını min bir hesab etmişik. Və “riza” sözü də əbcəd hesabı ilə min bir rəqəminə bərabərdir¹. Deməli, bu söz də min bir adı özündə cəmləmiş olduğu üçün “ismi-əzəm” adlana bilər. Buna görə də hər şeyi yaradanın zatını dərk etmədən, onun cəmal və cəlal sənətlərinə inanmadan təvəkkül və riza məqamına çatmaq mümkün olmaz.

Hərçənd ki, biz bu yolda ağla tabeyik, lakin maddələrin ixtilafı səbəbindən ağılda olan şöbələr kamil və naqis ola bilər. Belə olduqda doğru yolun bolədcisi olmadan insan bu səhrada sərgərdən qala bilər və sükançısı, qiblənişiz gəmi kimi girdaba tez düşər.

Hafiz deyir:

“Xızrsız bu yolu getmə, zülmətdir,
Yoldan azmaq təhlükəsindən qorx!...”

İnsanın vücudu ruh və cism üzərində qurulmuşdur. Bunların birindən ağır, o birindən nəfis doğur. Hər kəs nəfisin cürbəcür yaramaz hərəkət və günahdan ibarət olan istəklərindən saqınaraq ağılla maari-
fin zövqündən qida və qüvvət verərsə, özünü “biz insanı gözəl surət-
də xəlq etdik” – dərəcəsinə çatdıraraq Allahın sifətlərini özündə əks etdirər və tükənməz feyzə yetişər. Şəhvətə qapılaraq nəfsinə qüvvət verən adamın heyvaniyyəti ruhaniliyyə qalib gələrək onu “ən alçaq dərəcə” məqamına sürükləyəcəkdir.

İnsaf gözü ilə baxsaq görürük ki, mövcudatın ən şərəfətli növü olan insanlıq şərəfinə nail olduqdan sonra, nəfsani şəhvətlər üzündən

təzədən özümüzü heyvanlıq dərəcəsinə salmaqdan pis şey yoxdur; çünki heç bir heyvan öz vücudunun xeyrini istəmir. “Bütün şeylər onun həmdini zikr edirlər” – əyəsli mövcibincə şəriət hökmlərindən də xəbərdar olmalıyıq ki, zahidlik bizim yolumuzun üstündə tələ olmasın və sonin əməllərin rıya və ya adət üzündən olmasın; çünki rıya üzün-
dən olan zahidlik Allaha gizlicə şərik qərar verməkdən və zahiri küfrdən bətdərdir. Bədpərəstlik bu cür zahidlikdən fəzilətdir; çünki o, etiqad üzündən, bu işə qərəz üzündəndir. Adət dolayısı ilə olarsa, o dəxi hey-
vaniyyətin tələbi üzrə olub, insanı məqsədinə çatdırma bilməyəcəkdir:

Sənai deyir:

“Dostdan uzaq düşdüün zaman onun nə kafirliyi, nə möminliyi,
Yoldan uzaq düşdüün zaman işə o yolun nə çirkinliyi və nə gözəlliyi?!”

Yaramaz işlərlə məşğul olmağın (fisqin) pislili məlum və ümumun yanında mənfur olduğuna baxmayaraq, yenə o, qərəzli zahidlikdən yax-
şıdır. Bunu bir neçə dəlil ilə sübut etmək olar:

Birinci: zahidlikdə təköbbür və iftixar, fisqdə işə peşmançılıq və zavallılıq vardır.

İkinci: zahidliyin xisləti daimi, fisqinki işə anidir.

Üçüncü: fasiq¹ adama nəsihət edən məzəmmətli təsir edər, zahid işə öz əməlinə fəxr edib, öz gələtinə tənə vurur.

Dördüncü: Fasiq adam üçün yüz cür zərər, əzab və xar olmaq qor-
xusu vardır. Lakin zahid xalq arasında hörmətli hesab edilərək, məişətdə onların neməti ilə təmin olunur.

Beşinci: rıyasız zahidliyə çox az təsadüf edilir, lakin fisqi işə gizli etmək lazım gəlir.

Altıncı: zahidlik xalqın gözəl zənni səbəbindən fisqin toru ola bilər. Lakin fasiqdə bu xasiyyət yoxdur.

Yeddinci: fasiq çox zaman haqqın köməyinə, zahid işə əməlinə arxalanar.

Zahidliyin lüğəvi mənası rəğbətin ziddi deməkdir. Əgər zahid adına mütabiq olsaydı və o hər şeyi buraxaraq Allahın zikr və itaətinə qapıl-
saydı, çox gözəl olardı. Çünki o bu vasitə ilə riza yolunu getmiş və fəna mənzilinə yetişmiş olardı...

¹ Ərəb hürufatı ilə “riza” ر ذ ا sözü üç hərfdən ibarət olub, əbcəd hesabı ilə: ر=200, ذ=800, ا=1 olduğu üçün bu rəqəmlər cəmləşdikdə 1001 olur (M.S.)

¹ Yaramaz hərəkətlər edən şəxs (M.S.)

Xülasə, kamil adam odur ki, zahirdə zöhddən, gizlində isə fisqdən saqına və bunlardan heç birini özü ilə istəyinin arasında pərdə etməyə.

Hafiz deyir:

“Ey könül, sonə xeyir, nicat yolunu göstərirəm;
Fisqə qapılma və zahidlik satma!”

Bununla belə, “Töhmətdən saqının” – hədisini nəzərdə tutaraq töhmət məqamından çəkinməlidir. Çünki insan fisqdə bərkləşdikdə və şiddətli töhmətlərə davam gətirdikdə aşkar surətdə pis və alçaq işlərə qapılar və başqalarını yolundan azdırı bilər.

X a t i m o

MAARİFİN RƏMZLƏRİ HAQQINDA

Mənalara izah etmək üçün sözdə iqtidar olmasa da, onu ancaq dilsiz şərh etmək olar.

Şeyx Mahmud deyir:

“Böyük dəniz qaba sığışmayan kimi,
Mənalarda da heç vaxt hərfin içərisinə sığmaz”.

Əqli təhqiqat və nəqli əsərlərdən belə anlaşılır ki, imkanın vacibdən (həqiqətdən) və çoxun təkdən doğulduğu müəyyən edilmişdir. “Vahiddən yalnız vahid doğular” – dəlilinə görə, dünyada elə bir vücud meydana gəldi ki, bu da şeyləri tamam əhatə etmək baxımından, Allahın əvvəlcə yaratdığı ağıldan ibarət oldu. İşləri nizama salmaq məqsədilə Allahın əvvəlcə yaratdığı şey qələm olmuşdur ki, bu da o vücudu göstərir. İlk və son olaraq yaratdığı nur ona işarədir. Bu kəlmələr müxtəlif olduğuna baxmayaraq, bir mənanı ifadə edir. O vücud bütün səbəblərin səbəbi olduğu kimi, hədislərin təzahüründə kamillik və nöqsan ola bilər. Onun bu kamilliyi və nöqsanından bütün kəmiyyət və keyfiyyətlərə təzad doğur. Rədd və cəzb intizam üçün hasil olur. Çoxluğun olmasına baxmayaraq öz vəhdətliyi də qalır, dəyişiklik yalnız

onun zahiri təyinlərində olur, özü isə zaval tapmaz. “Onun özündən başqa hər şey məhv olacaqdır” – ayəsi onun hər şeyi əhatə edən varlığına dəlilətdir. Onun hökmü işlərin intizamı üçündür və “onun tərəfinə qayıdacaqlar” – ayəsi başlanğıcın və qayıtmanın mərtəbələrini boyan edir. Varlıqda yoxluq yoxdur. Biz təğyir tapmağa və bir haldan başqa hala keçməyə “yoxluq” adı vermişik. Bütün şeylər bir şəkildən başqa şəkə girmək üçün həlak olur... Lakin bu dəyişiklik mütləq aləmin intizamı dairəsindən kənara çıxmaz. Münəccimlərdən bir parası bu əqidədədirlər ki, sabit ulduzların hamısı günəşlərdir. Onlardan başqa da kəhkaşanda sabit ulduzlar olduqca çoxdur. Demək, o günəşlərin hamısının səyyarələri vardır. Hər səyyarə bir aləmdir. Bizim aləminiz də səyyarələrdən biridir. Bu fikri təsdiq etmək üçün belə hədis vardır: “Musa peyğəmbərə yetmiş min Tur (Dağı) və Musa göstərdilər “ ki, onlar öz aləmində “Ey Allah, özünü mənə göstər” deməklə məşğul olmuşlar. İndi ki, biz hər aləmin bir nəfərlə bağlı olduğunu bildik, onda hər nəfərin də bir olduğu aydındır...

Ürək cinsiyyət etibarilə sair üzvlərlə bərabər olduğu kimi, müxtəlif maddələrin lətifliyi səbəbindən Allahın nurlarını əks etdirir... Bütün mövcudatın mənşəyi olan və aləmi idarə edən varlıq əslində ancaq öz zatına münhəsir qalmır, cüzə küllə həqiqi təsir edən də onun zatından başqa bir şey deyildir...

Lakin mahiyyət olmadıqda, keyfiyyət anlaşılmadığı üçün onun buna olan təsirini və bunun ona olan nisbətini bilmək olmaz. “Sənin Allahın hər şeydən pak və təmizdir...” – ayəsinə görə, ümumun qəbul etdiyi kimi, möminlərin bildiyi və kafirlərin olduğu hər cür sifətdən təmiz və uzaqdır. Bu səbəbə görə də bütün mövcudat öz acizliyini etiraf edib deyir: “Biz səni layiqincə tanımadıq”.

Sənai deyir:

“Sənin qarşıdakı yol ki, ondan o yanısı yoxdur,
Sənin fikrinin sonudur, Allah deyildir”.

Əsərin təsir edənə dəliləti olduğu üçün “hər kəs özünü tanısa, Allahını da tanıyar” – cümləsindən məqsədi anlamaq olar. Bu hal dahi əqli təhqiqat və nəqli tətbiqat olmadan mümkün deyildir. Nəfsani fəsadlar qüvvətli olduqca təhqiq və tətbiqin etibarlı olmayacaqdır.

Sənai deyir:

“Azad olmadıqca bəndə olmazsan,
Dolu qabı doldurmaq olmaz”.

Bu yolda addımbaşı min qorxu var və bəla sonin bilmədiyindən artıqdır.

Mir Fındarski deyir:

“Ağıl gomidir, arzu girdabdır, bilik yelkəndir,
Allah sahil, bütün aləm isə dənizdir”.

Dərýadan sahile çıxmaq, insan qüvvəsindən asılı olmayan küləyin əsməsinə bağlı olsa da, gəmisiz və yelkənsiz dərýa üzündə üzmək mümkün deyildir. Bundan məlum olur ki, bu fırtınalı dənizdə ağıl gəmisiz olmadan səfər etmək mümkün deyildir. Bu gəminin də elmlər və əsərlərdən yelkəni olmasa, sərgərdan qalar. Bunların hər ikisi toplanıldıqda haqqın feyzindən və kitabətin mütləq eşqindən hidayət nəsimi məsləhət üzrə əsməyə başlar və gəmidə əyləşənləri onların xəbəri və səyi olmadan nəfsin iztirab girdabından fəna aləminin ilk əlaməti olan səlamətlik sahilinə çıxarar.

Hafiz deyir:

“Ey səmt küləyi, gəmidə əyləşənlərik, qalx,
Ola bilsin ki, aşinaları bir də görək”.

Bu mətləbi təsdiq üçün peyğəmbərin cismani məracı (göyə uçması) ruhani yüksəlişin mərtəbələrini izah edir. O həzrət-kamil insan, Cəbrail-şövqdən, Buraq-əqldən, yüksəliş kitabətdə olan bilik tərəqqisindən idi. Elə ki, o mələklərin son qərargahı olan Sədrəyə çatdı, hamı geri qaldı və o mütləq eşqə işarə olan Rəfrəf vasitəsilə o mövqedən yuxarı qalxıb özünün əsl təklik mənziline ki, ona Qabi-Qovseyin deyirlər, çatdı. Deməli, bu tərtiblə hər kəs öz səviyyəsinə görə mərac edə bilər ki, onun şərh-i vəcd və halə bağlıdır və bu barədə geniş izahata ehtiyacı yoxdur.

Müəllif deyir:

“Mərifət üçün eşqdən başqa həqiqi yol yoxdur;
Hər məqama ancaq bu yolla gedib çatmaq olar”.

“Mən bir gizlin xəzinə idim, özümü tanımağı lazım bildim” – ayəsinə görə, ilk başlanğıcın səbəbi məhəbbət oldu, qayıdış səbəbi də yenə o olacaqdır. Bu surətdə bütün sadə və mürəkkəb varlıqlarda həqiqi rabitə eşqdır. “Bir çox şoxslər var ki, Allahı yada salırlar, ancaq mənasını qanmırlar” – ayəsi ona dolalet edir. “Kaş onunla dost olmayaydım” – ayəsi də homin mətləbi ifadə edir. Məhəbbət vasitəsilə öz cinsinə xas olmaq qərribə deyildir. İmkanın həqiqətə olan nisbəti də bu səbəbdəndir. Eşqin elə bir halı vardır ki, bəyana sığmaz. Əqli təhqi-qatların da ona dəxli ola bilməz. Çünki ağıl hissələrin dərkinə möhtacdır. Hisslər isə təbiətin maddələrindən doğar. Varlığın eyni və ya onun səbəbi olan məhəbbətin yeri ancaq ürəkdir.

Mövləvi deyir:

“Ey yoldan çıxaran, ağıl burada hərəkətsizdir;
Çünki ürək onunladır, ya da o özü ürəkdir”.

Canda eşqin havası bəndədə ruh kimidir. Bu incəliklərin həqiqəti “Göylərin nuru allahdır” - böyük rəmzindən aydındır.

Müəllif deyir:

“Ürəkdə məhəbbətin nuru gözdəki işıq kimidir,
Canda eşqin havası bəndədə olan ruh kimidir”.

Ürəyin aynası elə şəffaf və təmizdir ki, küdurətin pasından təmizləndikdə bütün şeylərin həqiqətini əks etdirən və haqqı göstərən bir güzgüyə çevrilir.

Hafiz deyir:

“İllər uzunu ürək bizdən Cəmsidin camını tələb edirdi;
Özündə olan şeyi özgeşindən umurdu”.

Hisslər və üzvlər ürəyə tabedir, onun əmrindən çıxıb bilməz. Ürək nəfsani pisləklərdən təmizlənsə, Allahın nurlarını əks etdirir və öz cinslərinin hamısını əhatə etdiyi üçün, öz hökmlərini icra etdirən bir müstəqil hakim kimi bir feyz verir...

Məmləkətin asayişini nizama salmaq siyasət işlərinin möhkəmlənməsinə bağlı olduğu kimi, maarifi təhsil etmək və ətlaqı təmizləyib safa çıxarmaq da üroyin bədən riyasətində müstəqil olmasına bağlıdır.

Müəllifin “*Mişkatül-ənvār*” adlı məsnəvisindən aşağıdakı beytlər bu sözləri təsdiq edir:

Mən bir mötəbər hadisə görmüşəm;
İlarada it olarsa, oraya mələk gəlməz.
İt ki, Əshabi-kəflə mağaraya girdi,
Onların ya dördüncüsü, ya da səkkizincisi hesab olundu.
Bəs nə üçün it olan yərə mələk gəlməz?
Bəlkə it insanın pozulmuş nəfsidir?!
Nəfs bütün dünyada ən pis şeydir.
O haqq nurunun ürəyə daxil olmasma yol verməz,
Ey Qüdsi, axı heç kəs gecə iken günəşi görməmişdir.

RƏHM EDƏN ALLAHIN ADI İLƏ BAŞLAYIRAM

Mən nə qədər axtardımsa uşaqların təlimi üçün elə bir kitab tapa bilmədim ki, o asan və anlaşılan bir dil ilə onların əxlaqının gözəlliyinə dəlalət etsin. Bəzi işlənməkdə olan kitablar o qədər qarışıq-dolaşmış ibarələrlə yazılmışdır ki, müəllimlərin özləri onları dərk edə bilmirlər. Bəzi kitablar isə o qədər uzun və pərakəndədir ki, onları anlamaq çox çətindir. Bu kitablarda “Uşaqılıqda öyrənilən elm daşa qazılmış şəkildə kimidir” zərbül məsəlinin məzmunundan qəflət olunur. Uşaq yaşlarında hər zamandan daha artıq əxlaq gözəlliklərini onlara öyrətmək lazımdır. Pis xasiyyətlər təkrar olunduğu zaman adətə çevrilib uşaq təbiətinə daxil olduqdan sonra onlara elm və ədəb öyrətmək müşkül olar.

Beləliklə, hicrətdən 1252-ci il keçən bir zamanda¹ “Nəsayeh” adlı aydın və sadə anlaşılan müxtəsər bir kitab yazdım... ümid edirəm ki, bu əsər uşaqlara faydalı olub, onların tərbiyəsinə getdikcə daha artıq təsir etsin.

Uşaqlara üz tutub deyirəm:

Ey mənim özizim! Sən insansan. İnsan dünyada hər şeydən üstün yaranmışdır. Görmürsənmi ki, heyvanlar o qədər böyük bədən və güc ilə insanın əlində əsirdirlər. Bu isə işi yaxşı bacarmaq səbəbindəndir. İnsanlar arasında hər kəs çox bilikli və iş bilən olsa, həmişə hörmətli olar. Deməli, gərək iş bilmək və yaxşılıq etmək qaydalarını o adamlardan öyrənmək lazımdır ki, onlar həyatda təcrübəli və qabiliyyətli olmuşlar. Belə adamların sözləri bizə nəsihətdir...

– Hər kəs vəzifədə, elmdə və yaşda səndən böyükdür ona hörmət elə ta ki, səndən kiçiklər də sənə hörmət etsinlər...

– Hər kəsi gören zaman ona salam ver. Əgər o sənə bir söz desə ədəb və təvazü ilə ona cavab ver ki, hamı səni sevsin.

– Elə adamlarla otur-dur ki, böyüklər onları yaxşı hesab edirlər, Əclaf və hərzə danışan adamlardan kənar göz ki, sən də onları kimi olmayasan.

¹ Miladi 1836-cı il

– Bir adamı ehtiyac içində görəndə nə qədər bacarırsan ona kömək et ki, sənin bir şeyə ehtiyacın olanda başqaları da sənə kömək etsin.

– Heç kəsin pisliliyini başqasına söyləmə. Çünki əgər o şəxs sənə düşməndirsə bu sözləri haman adama çatdırar. Əgər dostdursa sənin haqqında pis fikrə düşər.

– Yalan danışmaqdan çəkin. Çünki hər kəs sənin bu xasiyyətini bilsə doğru sözüne də inanmaz.

– Hər kəs başqasının eybini sənə açıb desə ondan uzaq ol. Çünki o sənə də eybini başqasına söyləyər...

– İnsan qəzəbli olanda onun ağı yerindən oynayır. Elə hallarda özünü hər şeydən çəkindir və hər işi acığın keçəndən sonra icra elə.

– Sənə tapşırılmayan işi görməyə çalışma. Çünki ondan xeyir görməzsən və işindən də geri qalarsan.

– Tənbellikdən qorx ki, o bütün eyblərdən daha pisdür. Çünki, bu dünyada heç şey işsiz deyildir.

... Bir şey o biri şey olmadan yaşaya bilməz. Sən də onlardan birisən. Əgər işsiz qalsan daş və palçıq səndən daha yaxşıdır. Çünki onlar bir ev tikməyə yararlıdır.

– Elm və kamalı əldə etməyi hər şeydən daha əziz tut. Çünki hər şeyi onların vasitəsilə əldə edirlər.

– Başqasına pislilik etməyə çalışan bir adama yaxşılıq etmə. Bu pislərə yaxşılıq etmək, yaxşılara pislilik etmək kimi bir şeydir.

– Hər sözə eşidən kimi inanma. Çox ehtimal o sözü deyən adamın bir qərəzi var və ya o özü işin həqiqətindən xəbərsizdir. Haman eşitdiyin sözün düzgün olduğunu başqa yerdən də öyrənməyə çalış!

– Unutma, çox olur ki, biz bir işin necəliyinə inanırıq, amma sonra məlum olur ki, məsələ başqa cürdür.

– Şuxluq və boş zarafatı özünə adət etmə ki, nəzərlərdə yüngül görünərsən və istehza etdiyin mövqedə xalq səndən inciyər və haqqında pis fikirlərə düşər.

– Mübahisə zamanı əgər birisinə qalib gəlsən, etmə ki, onun nadanlığı orada oturanlara məlum olsun. Çünki belə olduqda o ürəyində sənə kin bəsləyər və intiqam almaq üçün fərsət axtarar.

– Söhbət zamanı başqalarının danışığına mane olma. Mümkündür hiyləgər bir şəxs səhv edib öz sirrini açsın və düşmən sənə xeyrini deyə. Amma sən çox danışsan belə nöqsanlar sənə tərəfindən baş verər.

– Rahatlıq, vəziyyətin yaxşılığındadır, mal, dövlət və vəzifədə deyildir. Çox olur ki, bir kasıb zəhmətlə bir parça çörəyi tapıb rahatlıqla yesin, amma dövlət və cəlal sahibi öz işlərinin dolaşlıqlığı üzündən möhnət və qorxu içində yaşasın.

– Sənə bir müsibət üz versə döz! Çünki əldən gedən bir də darıxmaq və təəssüflə geri dönməz. Amma izzət üzündən gələcək işlərin tədbirindən də qafil olarsan.

– Öz dərini başqalarına söyləmə ki, əgər düşmən olsalar sənə rüşxond edib qüvvətlənərlər, əgər biganə olsalar onların nəzərində hörmətdən düşərsən və əgər dost olsalar onların qəmlənməsinə səbəb olarsan ki, bu da sənə dərini təzələr...

– Xəsis adam dolanacağı çətinliyi qorxusundan ağır həyat keçirər. Təbəbbürlü adam xalqın nəzərində xar olar və xudbin adam xəcalət çəkmədən qorxub başqalarının məzhəkəsinə alət olar. Qəzəbli adam başqalarının günahı üzündən özünə əzab verir.

– Paxıllıq qabiliyyətsizlik əlamətidir. Öz hünərinə inananlar başqalarından çox müvəffəqiyyət əldə edər. Hünərsiz tərəqqiyə çatmağı bacarmadığı üçün başqalarının tənəzzülünü arzulayar ki, onunla bərabərləşsin.

– Paxıllıqdan daha bədənə yandırıcı od yoxdur. Paxıl adamlar heç vaxt rahat yaşaya bilməz. Onun öz dərdi və başqalarının şadlığı hər ikisi ona müsibət olar.

– Hər şeyə adam həmişə kədərli olar. Çünki, o nə qədər dövlət qazansa elə bilər ki, azdır.

– Düşmənin təvazö və mehribanlığına inanma, ehtimal et ki, o səni öldürür və ya zəifdirsə fərsət vaxtını gözləyir.

– Başqalarının səni tərifləməsi ilə sənə istedadlı olduğunu zənn etmə, bəlkə onun bir məqsədi vardır və bu təriflə öz müddəalarını pərdələmək istəyir.

– Hər mənəbdə olsan öz həddini bil ki, özünü olduğundan nə aşağı tut, nə də yuxarı.

– Xalq sənə ehtiyacın necə olmasından tez xəbər tutmaz. Sənə öz dilindən çıxan sözlərlə onlar sənə yaxşı və ya pis halda olduğunu öyrətilir. Belə işə dilini yaxşı saxla və deyilməsi lazım gəlməyən sözlərdən özünü çəkindir.

– Hər işi öz ağılının təsdiqi ilə gör...

-- Bilmədiyin bir işi inkar etmə!
 – Bil ki, təvazökar və şirindil adamın dostları da çox olar.
 – Dostu çox olan adamlar xoşbəxtdirlər. Dostun sənin dərdinə şərikin olmağından yaxşı nə var. O sənün nöqsanlarını göstərir və ehtiyac zamanı kömək edir.
 – Dünya malını sevmə və mövqə axtarmağa həris olan adam dostluğa yaramaz. Çünki o həmişə öz xeyrini güdüb başqalarına ziyan verməyə çalışır.
 – Hər işdə qərəz sahibi olmayan, özündən ağıllı adamlarla məsləhətləş. Tək adamın ağılı hər şeyin səlahiyyətini tam bilə bilməz...
 – Çox yeməkdən özünü qoru ki, bədənə sağlamlığına və ağıla ziyanı vardır.
 – Hər ürəyin istəyənini eləmə, bəlkə ağılı istəyənini icra et. Çünki ancaq ağıl yaxşı və pisi bir-birindən ayıra bilər.
 – Ağıldan və elmdən daha yaxşı bir dövlət yoxdur. Çünki onlar həmişə sənünlə olar və heç kəs onları sənün əlindən ala bilməz.
 – Bir adama nəsihət vermək istəyib onun işinin səlahiyyətini demək istəsən xəlvətdə də ki, xalq arasında qəbul etməz. Hələ bəlkə səndən inciyər də.
 – Hər nə vədə vermişsənsə onu yerinə yetirməyə çalış ki, başqa vədə verəndə onun icra ediləcəyinə də inansınlar.
 – Nə qədər imkanın varsa başqasının verdiyi şeyi qəbul eləmə. Çünki bu zaman sən onun yanında alçalarsan, o isə böyük görünər.
 – Bu gün görəcəyin işi sabaha qoyma, bəlkə sən sabah onu edə bilmədin.
 – Düzlüyü özünə şüar elə. Hər kim əyriliyə qurşansa onun həyası əldən gedər və xalq içində rüsvay olar.
 – İnsanın şərəfi öz qabiliyyəti ilədir, nəslinə görə deyildir ki, qabil övladın ona ehtiyacı yoxdur. Naxələf övlad isə nəslinin adını batırır.
 – Özünə rəva görmədiyin bir işi başqasına rəva görmə, onun əvəzində bir başqasından cəza alarsan...
 – Hər bir sözü desən və ya işi görsən arxayın olma ki, sən xəlvətdəsən heç kəs ondan xəbər tutmaz. Çox olar ki, o söz və ya əməlin üstü açılar, belə ki, hər pis işi görəndə hamı cür düşünürsə də çox çəkməz rüsvay olar.
 – Heç kəsə zərər verməyə razı olma və öz hesabında pak ol, əməlinə xəyanət eləmə ta... xalq içindən qovulmuş olmayasan.

– Qohum-qardaşla və onlara bağlı olan adamlarla mehriban olub onlara kömək etməyə çalış ki, onlar da sənə mehriban olsunlar.
 – Qonşularla və yerli əhali ilə yaxşı davran ki, sənünlə də o sayaq müdara etsinlər. Bil ki, sən təksən onlar isə çoxdurlar. Birin çoxu ehtiyacı aydındır.
 – Bədməzaclardan və bədməzaclıqdan həzər elə ki, bütün gözəl xasiyyətləri heçə endirər. Bədməzac adam öz xasiyyətindən əzab çəkdiyi halda, xalqdan nə gözləyə bilər?
 – Bir adama yaxşılıq etdinsə ona kinayə edib boynuna minnət qoyma ki, bununla etdiyin yaxşılıq öz əhəmiyyətini itirir və xoşluq əvəzinə arada küdurət baş verir.
 – Ağıllı adam odur ki, öz eybini başqalarının eyblərindən artıq görə və öz hünerini başqaların hünerindən az hesab edə...
 – Heç kəsə ədavətini ürəyində saxlama ki, qəlb rahatlığını... pozar.
 – Sənün haqqında bir kəsə pis danışdığını eşitdikdə tezliklə hamı adama bunu çatdır ki, sözün düz və ya yanlışlığı onun öz hərəkət və sözlərindən məlum olar...
 – Məl-dövləti sərf edərkən israfə yol verməməlidir. Çünki başqa daha vacib yerdə sərf etmək lazım gəldikdə olda olmaz.
 – Sən pis iş görəndə ondan heç bir mənfəət görməzsən, əvəzinə bədnamlıq sənə qalar.
 – Yaxşı əməldən iki dəfə zövq alırsan, birincisi onu edəndə, ikincisi onun əvəzi sənə çatanda...
 – Öz ömrünü elə bir işdə tələf etmə ki, axırda onu tərk etməli olasan.
 – Bir işi görəndə əvvəlcə yaxşı düşün və sonra icrasında ehməllik etmə. Çünki bir işi tərk etmək üçün çox vaxt lazımdır, amma icrası üçün fürsət qənimətdir.
 – Kəsiblikdən və bəqarəlikdən şikayətlənmə ki, səndən daha çox kəsib və daha çox bəqarələr vardır. Onlar çox sevinərdilər ki, sənün vəziyyətində olsunlar...
 – İnsanlar surət və səsdə müxtəlif olduqları kimi, elm və əxlaqda da biri birindən fərqlidirlər. Biz Allahı hakim bilirik və iradə tutmaq olmaz ki, nə üçün o birini belə, digərini elə yaratmışdır.
 – Hər istədiyin bir iş baş tutmazsa yaxşı fikirləş, bəlkə sən özünə ona səbəb olmuşsan. Çox olmuş ki, biz işləri ağıllığımızın göstərdiyi kimi etmirik və sonra başqalarından şikayət edirik....
 – Hər halda etidala riayət etmək lazımdır. Belə ki, hər fikirdə israfə yol versək xeyir görmərik. Mehribanlıq gözəl xasiyyət olsa da bəzən

qəzəb də öz yerində bəyənilir. Deməli, ağıllı adam odur ki, hər işdə orta vəziyyəti özünə adət etsin.

– Bir günahkarı ona verilmiş layiqli cəzadan xilas etməyə çalışma. Çünki belə olduqda başqaları da günah etməyə cürət edib yazıqlara əziyyət verərlər.

– Əgər bir günahsız nahaq cəzalandırırlarsa, mümkün qədər çalış onu beladan xilas et!..

– Bədbəxt o adamdır ki, başqasına yaxşılıq etmək əlindən gəlirsə onu etməyə...

– Hər işin varsa özün onun yerine yetirilməsinə nəzarət elə. Çünki heç kəs senin mənfəətinə öz mənfəətinə üstün tutmaz. Bundan başqa səlqələr müxtəlif olduğu üçün çox çətindir ki, başqası o işi senin sevdinin dərəcədə hər cəhətdən yaxşı icra etsin.

– Köməksiz bir işi görmək mümkün deyildir. Çünki bir adam hər işi tək icra edə bilməz və bəlkə o işin xırdaqları ilə məşğul olub mühüm cəhətləri unudar. Hər işi bir adama tapşırılanda özün də onun necə icra olunmasına nəzər yetirərsən.

– Öz qüvvət və istedadının dərəcəsinə boynuna iş götür, nəinki nəfsin istədiyi qədər. Məlumdur ki, adam çox dalınca qaçdıqda azdan da əli çıxar.

– Hər kəsə öz halına münasib yaxşılıq elə. Çox olmuş ki, cüzi bir şey böyük şeydən daha çox bir adamın kəmərinə gələr...

ƏSƏRDƏN PARÇALAR

...Ağıllı adamlara gizli deyil ki, adəm övladı bu geniş dünyada yaşayış vasitələrini tədric ilə əmələ gətirmişdir

Qərinələr boyu yer üzü tədricən yaşayış üçün əlverişli bir hala salınmışdır. Ticarət yolu ilə quru və dənizlərin heyrotləndirici mühitini insanlar öyrənə-öyrənə dərk etmişlər. Əsrlərdən bəri aparılan tədqiqatlardan aydın olur ki, əvvəllər insanlar yalnız quruda yaşamışlar. Geniş okeanlar ölkələri bir-birindən ayırmış və lazımı vasitələrin olmaması üzündən insanlar çox əziyyətli, maneəli dənizlərdən yaşayış məntəqələrinin dördü bir hissəsinə getməyi qeyri mümkün hesab edirdilər.

Əsrlər keçdikcə insanlar tədricən yelkonlər və gəmilər düzəldib özlərini dənizlərin xətəli, tufanlı və güclü ləpələrinin ağuşuna atmış, dünyada baş verən hadisələri öyrənmək, insanların ehtiyac və vəziyyətindən xəbərdar olmaq üçün dənizçiliyi əlverişli bir yol hesab etmişlər.

İnsanlar bir yerin məhsulunu digər bir ölkəyə və ya bir tayfanın istehsal etdiyi məhsulu digər bir tayfaya çatdırmaq və bu qayda ilə onların bir-birilə əlaqədə olmalarını dünyada ən zəruri iş hesab edərək həyata keçirməyə başladılar.

İnsanlar bu yol ilə qarşılıqlı münasibət nəticəsində elm kəşb edirlər. Şəhərlərdə olan nüfuzlu şəxslərin bütün xalqın xeyrinə olan gündəlik adətlərini qəbul edərək bu adətlərin tərəqqisinə çalışdılar.

Belə nəql edirlər ki, ticarət məqsədilə dənizlə səfər etmək təcübəsini ilk dəfə misirlilər etmişlər.

Fironilər dövründə misirlilər Xürrəm dənizindən Hind dənizinə gedib oranın əmtəəsini ətraf ölkələrə yayırdılar. Lakin bu tayfa bir məğrur tayfa olub, məişət vasitələrinə ehtiyaclarının olmaması və ölkələrinin abad bir ölkə olması üzündən başqa tayfalar ilə qarışmağı istəmir, nə özləri başqa ölkəyə gedirdilər nə də başqalarını öz ölkələrinə buraxırdılar. Buna görə də onların ticarət işləri lazımınca tərəqqi etmədi. Elə ki, misirlilərin dəbdəbələrinin bünövrəsi pozulmağa

başladı, başqa xalqlar da tədriclə özlərinə gəmi düzəldib hind, ərəb və başqa qərb dövlətlərlə ticarətə həvəs göstərərək, okeandan Əndəlis məmləkətlərinin qərb tərəflərinə və başqa qərb vilayətlərinə səfərə çıxmaq yolunu açdılar.

Keçmişlərdə dənizdə gediş-gəlişin indiki kimi olmaması üzündən böyük dənizlər lazımınca öyrənilə bilmir və müəyyən bir yol ilə dənizlə səfər etmək mümkün olmurdu. Bu səbəbdəndir ki, keçmişdə yazılmış kitablarda dənizlər haqqında çox səthi məlumat verilmişdir. Dəniz işində ən vacib olan (kompasın) qiblənəmanın¹ ixtirasından sonra dənizçilik işində mühüm bir texniki tərəqqi yarandı. Nəhayət iş o yerə çatdı ki, insanlar okeandan keçib Yer kürəsinin bizim dünya kimi abad olan o biri yarısını kəşf etdilər.

Həmin dünyanın nə yol və nə üsul ilə kəşf olunması bizim aramızda o qədər də aydınlaşdırılmamışdır. Yalnız "Amerika" adlı bir ölkənin tapılmasını bilirlər. Bu ölkənin tapılması haqqında Fransa və İtaliya mənbələrindən fars dilinə tərcümə etmək və bu dünyanın əhəlisindən məlumat vermək lazımdır. Buna görə də 1246-cı ildə² ikinci Mirzə Məhəmməd xan Bakılının oğlu həqir Abbasqulu ağa Qüdsi qabaqcıl adamlardan geri qalmamaq üçün bu maraqlı əsəri yazmağa başladı.

Buna görə də mən bir neçə ay tarix və coğrafiya kitablarının müətlə və tərcüməsinə girişərək bu bir neçə səhifəni yazıb adını "Kəşfül-qəraib" qoydum. Ümid edirəm ki, alimlər bacarığımın və vaxtımın olmamasını nəzərə alıb bu yazdığımın xəta və nöqsanlarını islah etməyə çalışsalar...

* *
*

Xristofor Kolumbun yaşadığı ölkə və ya anadan olduğu yerin necə olması haqqında lazımınca məlumat olmasa da, bu qədər məlumdur ki, o, adlı-sanlı böyük bir fəmiliyadan olmuşdur. Onun ata-babaları ictimai iğtişaslar dövründə çox əzab və əziyyətlərə düşər olmuşlar.

¹ 1302-ci miladi ilində Neapol şəhərindən olan "Domeno" adlı bir şəxs onu düzəltmişdir (müəllif)

² Miladi 1830-cu ildə (müəllif)

Kolumb 1447-ci miladi ilində anadan olmuşdur. O öz istedadına görə riyaziyyat, heyət (kosmoqrafiya), fəlsəfə, tarix, rəssamlıq elmlərini oxumuşdur. On dörd yaşında olanda gəmiçilikdə şöhrət qazanmış və bu sənətə olduqca böyük rəğbət göstərmişdir.

Bir neçə ildən sonra Kolumb bu sənətdə böyük şöhrət qazanaraq Portuqaliya ölkəsinin mərkəzi olan Lissabon şəhərinə getdi və dövlət xadimləri sıralarına daxil olub burada aristokrat ailələrin birinin qızı ilə evləndi...

O həmişə bu fikirdə idi ki, adlı-sanlı adamlar kimi özündə olan istedad və qabiliyyəti aşkara çıxartsın. Həmin bu əsrdə portuqaliyalılar dənizçilik işində bütün Avropa ölkələrindən qabaqda gedirdilər. Onlar Qərb dənizində o vaxta kimi məlum olmayan bəzi cəziyələr də tapmışdılar. Kolumb bir çox fənnləri bilməklə kifayətlənməyib qərb dənizlərindən şərq dənizinə bir neçə yol açdı. O zaman Avropalılar çox çalışsalar da bu dənizlərdə bir yol tapıb, bu yol ilə Hindistan və başqa tayfalarla əlaqəyə girərək onlardan nəfis və qiymətli mallar alsınlar.

Əlli il müddətində Portuqaliya və başqa ölkələrin adamları bu yolda çox əmək sərf etdilər. Lakin yolun uzaqlığı, qərb ilə olan yolların bağlılığı üzündən, bu yollardan ekvator xəttinə keçmək qeyri mümkün olduğu üçün, onlar əsl məqsədə çatı bilmirdilər.

Bu zaman Kolumbun qardaşı arvadı Mavir cəziyəsinin qərb tərəfində, suyun üzündə bir ağac gövdəsi tapmışdı. Bu ağacın Hindistana məxsus olduğunu güman etdikləri üçün Kolumba yeni bir ərazinin tapılması ümidini verib, onda inam yaradı.

İnsanın təbiəti elədir ki, hər hansı bir şeyi bilmək istədikdə onu daha geniş və daha ətraflı öyrənməyə səy edir... Bu zaman alimlər arasında belə fikir yayıldı ki, az bir müddətdə İspaniya sahillərindən Hindistana getmək mümkün olacaqdır...

Xülasə, Kolumb qabaqkı alimlərin yazdıqlarına və özünün tədqiqatına görə yeni ərazinin tapılması fikrinə düşdü...

Xristofor Kolumb 1484-cü miladi ilin axırlarında İspaniyaya gəldi. Kastil və Araqon vilayətləri şahlarından Ferdinand və onun arvadı İzabellaya¹ öz təmənnə və arzusunu arz etdi...

Bu zaman İspaniyada yerli ərəblər ilə arası kəsilmədən daxili vuruşmalar davam edirdi. Nəticədə, Ferdinand bu işi Kolumba tapşırmağı

¹ Bakıxanov bu adları "Ferdinan" və "Zabella" şəklində qələmə almışdır (M.S.)

münasib görmədi. İzabella bu kimi işlərdə ərindən artıq çalışsa da, ərinin məsləhəti olmadan işə ciddi girişmədi.

Ferdinand və İzabellanın ərəblər ilə müharibə etmələrinə baxmayaraq onlar Kolumbun fikrini rədd etməyib ona dedilər:

– Madam ki, ərəblərlə müharibə davam edir, biz belə qorxulu işə girişə bilmərik.

Kolumb bu sözü açıq rədd etmək kimi hesab edərək çox məyus oldu və ömrünün beş ilini hədəf yerə sərf etdiyi üçün təəssüfləndi...

Bu vəziyyətdə Kolumb tamamilə İspaniya ölkəsindən ümidini kəsib İngiltərə sarayına getmək fikrinə düşdü. Buna görə arvadını dostlarından birinin himayəsində qoyub yola düşməyə hazırlaşdı.

Kolumb keşif Juvan Prislə görüşdü. Bu adam bir çox elmləri, o cümlədən riyaziyyat və coğrafiyanı yaxşı bilirdi.

Juvan Kolumbun uşaqlıq dostu olub, bir sinifdə oxumuşdular. Juvan İspaniya padşahının arvadı İzabellanın da yaxın dostu idi. Bu səbəbdən Kolumba dostcasına məsləhət etdi ki, bir neçə gün qalsın və tələsik bu səfərə getməsin.

Juvan riyaziyyat elminə bələd olan bir doktoru öz yanına çağırdı. Məsələni və Kolumbun nəzəriyyəsini bir yerdə təfəsilən öyrəndilər. Ciddi yoxlamadan sonra onlar Kolumbun nəzəriyyəsi haqqında İzabellaya yazılı surətdə bir məqalə göndərdilər.

İzabella öz növbəsində dövlət başçılarının xüsusi yığıncağına Juvan Prisi də dəvət etdi. Bu haqda çoxlu müzakirələr olduqdan sonra, axırda İzabella Kolumbun nəzəriyyəsindən xatircəm olub Kolumba mehribançılıq göstərdi və işlərdən ötrü ayrılmış puldan bir hissəsini Kolumbun layihəsinin icrası üçün ayırdı... Səfərdən ötrü lazım olan gəmilərin və başqa şeylərin hazırlanmasına əmr verdi.

Kolumb, İspaniya ölkəsinin 8 illik zəhmətinin nəticəsi olan layihəsinin qəbul edilməsindən çox şad oldu və o bu yolda çəkdiyi əziyyətləri də tamamilə unutdu və olduqca böyük həvəslə səfərə lazım olan şeyləri hazırlamağa başladı. Kolumbun işə rəhbərliyi və onun qabaqcıdan etdiyi töklif və şərtləri yazılıb 1492-ci miladi ilində qəbul olundu...

KOLUMBUN BİRİNCİ SƏFƏRİ

Kolumbun köhnə dostu Juvan Prisin köməyi sayəsində yerli adamlardan bir çoxu Kolumbla səfərə çıxmağa həvəsləndilər. Gedənlər arasında dənizçilik işində böyük bilik və məharəti olan adamlar da vardı.

Məlikə İzabellanın və başqalarının göstərişlərinə baxmayaraq, gəmi hazırlığı istənilən nəticəni vermədi. Onların hazır edə bildikləri yalnız üç gəmi oldu ki, bunların biri böyük və ikisi kiçik gəmilər idi.

Gəmi heyəti bir neçə muzdur, İzabellanın adamlarından olan zadəganlar və bir də öz razılığı ilə gedən adamlardan idi. Kolumb səfərə çıxan 90 nəfər üçün 12 aya çatacaq lazımı ərzaq və digər ləvazimat götürdü, özü isə deryabəyi və komandir olaraq böyük gəmidə yerləşdi...

Yolda gəmilərdən birinin sınımış sükanını düzəldib düz yol ilə Kanariya cəzirlərindən keçərək qərb tərəfə hərəkət etdilər. Kolumbun gəmiləri nəhayət heç kəsə ayağı dəymədiyi bir yerə gəlib yetişdi.

Gəmidə onlar cürbəcür fikirlərə düşürlər. Onlar dənizə dalgalarla çıxmış dənizin qorxulu təlatümündən ələ iztirabə düşmüşdülər ki, salamat qalmaqdan əl üzüb ağlayıb fəryad edirdilər.

Kolumb isə müxtəlif yollar ilə onları sakit etməyə çalışır, yeni tapılacaq ərazidən alınacaq faydalar ilə şirnikləndirirdi...

Xülasə, Kolumb bir dərəcə ərz dairəsi ilə qərbə doğru hərəkət edərək bir yerə yetişdi ki, burada külək arası kəsilmədən Şərqdən qərbə doğru əsirdi...

Kanariya cəzirlərindən 400 mil məsafədə o, suyun üzərində bitki ilə örtülmüş səhraya bənzər bir yer gördü. Bəzi yerlərdə bitkinin çoxluğu gəminin hərəkət etməsinə mane olurdu.

Belə heyvətli sahəni gördükdə Kolumbun adamlarının içərisinə yeni bir vahimə düşdü, dedilər: bu yer adamların son gedişidir, artıq buradan keçib getmək insan qüvvəsinin xaricindədir və bundan sonra da arası kəsilmədən daş, girdab və səddlər olacaqdır. Kolumb onları sakit edərək deyirdi: bu əlamətdən siz gərək şad olasınız, çünki bu hallar sahilə yaxınlaşmanın əlamətidir. Bu zaman güclü külək əsməyə başladı və gəminin ətrafında müxtəlif quşların uçmasını gördülər. Bu vəziyyəti gören Kolumbun adamları bir qədər aram olub bu fəlakətdən qurtarmaq ümidində oldularsa da, bir qədər keçdikdən sonra yenə qorxu və vahiməyə düşdülər...

Nəhayət, Kolumbun adamlarının arasında şikayətlər o dərəcəyə çatdı ki, onlar açıq-açıqına... geri qayıtmaq qərarına gəldilər. Lakin gəminin uzun müddət ləpələrin zərbəsinə məruz qalıb zədələndiyinə görə, sahilə çatmadan sınımasından qorxur, digər tərəfdən küləyin arxa tərəfdən əsməsi də gəmi heyvətinin əksəri nəyin bahasına olursa olsun Kolumbu geri qayıtmaq yolunu tapmağa məcbur etmək qərarına gəldilər. Hətta onlardan bəziləri, daha çox iztirab çəkdikləri üçün, Kolumbu denizə ataraq geri qayıtmaq fikrində idilər ...

Birdən cənub-qərb tərəfə uçan çoxlu quşlar görüldü, bu isə sahilə yetişmək əlaməti olduğu üçün, Kolumbun adamları bir az sakitləşdilər. Onlar gəmilərin sükanını quşlar uçan tərəfə çevirdilər. Bir neçə gün də belə, gətdikdən sonra yenə sahildən heç bir əsər görünmədi.

Bütün əlamətlər gözdən itdi, gəmidə olan adamlarda əvvəlkindən daha artıq qorxu oyandı və yenə narazı səslər ucaldı. Adamlar öz vəzifələrindən əl çəkib gəminin göyertəsinə toplaşdılar. Onlar bir ağızdan Kolumba geri qayıtmağı təklif etdilər. Kolumb hakim ilə təbəələrin arasında olan inzibati qanunların aradan götürüldüyünü aydın gördü. Üsyan etmiş dəstəni sakit etmək mümkün deyildi. O dedi: mən sizin təklifinizə bu şərt ilə razı olaram ki, siz daha üç gün mənimlə yoldaşlıq edib tapşırıdığım hər hansı bir işi itaətlə icra edəsiniz. Bu müddət qurtardıqdan sonra əgər istədiyimiz məqsədə çatmasaq, o vaxt heç bir söz və şərt olmadan geri qayıdırıq.

Gəmidəkilər səbr kasalarının dolmasına baxmayaraq, Kolumbun bu təklifini rədd edə bilmədilər. Hər kəs öz vəzifəsinə başladı...

Bir qədər gətdikdən sonra birdən suyun üzündə hələ də üstündə meyvəsi olan bir ağac budağı görüldü. Gün batan vaxt idi...

Kolumb özünün sahilə yaxınlaşmasını duyaraq, limanı bilmədiyi üçün, gəmilərin sınımasından qorxub gecə vaxtı sahilə çıxmaq istəmədi. Ona görə yelkənlərin salınmasını əmr etdi. Gəmiləri yavaş-yavaş sürdülər. Adamlar bütün gecəni oyaq qalıb ümidlə şəhərin açılmasını gözləyirdilər...

Şəhərçağı iki mil məsafədə, göyertili və çoxlu meyvə ağacları ilə bəzənmiş bir cəzire Kolumbun gözüne görüldü.

Gəmidə olanlar böyük şadlıqla Kolumbun ayağına düşüb döndə-döndə bağışlanmalarını xahiş etdilər.

Kolumb qoşun bayrağını gəminin ucuna vurmağı əmr etdi. Portuqaliya əhalisinin adətində üzrə onlar muzik çala-çala sahilə gəldilər. Kolumb

qiymətli libas geyinib hərbi qayda üzrə qılıncını əlinə alaraq, öz qoşun dəstələrini sıraya düzdü. Bütün cəzire əhli buraya toplanıb ispaniyalıların geyimlərini, silahlarını, muzik səslərini, ildırım kimi çaxan topların atəşini böyük heyətlə seyr edirdilər.

Yerli əhali arasında qorxu o qədər şiddətli idi ki, ispaniyalıları bəşər cinsindən yüksək tutub onları yerə enmiş günəş övladları zənn edirdilər. İspaniyalıların da təəccüb və heyretləri onlardan az deyildi. Çünki ispaniyalıların gördükləri bu yer olduqca ürəkəçən, göyertili və ağaclı idi...

Bu ölkənin təbiəti isti olduğuna görə adamları lüt, rəngləri sarımtıl-qara ilə qarışıq, boyları qısa, bədənlərinin üzvləri tüksüz-hamar, saçları parlaq olub çiynlərinə tökülmüşdü. Saqqalları yox idi.

Birinci görüşdə onların ispaniyalıları nifrət etmələrinə baxmayaraq, çox keçmədən yaxınlaşıb dostluq və alver etməyə başladılar. İspaniyalıların verdikləri şeyləri onlar böyük məmnuniyyətlə qəbul edib əvəzində isə pambıq verirdilər. Çünki bundan başqa ayrı malları yox idi.

Axşamüstü Kolumb gəmisinə qayıdarkən yerli əhalidən bir çoxu, onların dilincə Kanoy adlanan qayıqlara minib Kolumbu yola saldılar. Onların qayıqları içi yonulmuş böyük bir ağac parçasından ibarət olmasına baxmayaraq onlar qayıqları yaxşı və iti sürürdülər.

Birinci dəfə köhnə və tezə dünyanın adamları arasında bu vasitə ilə dostluq yolu açılıb və hər iki tərəf şad oldu. İspaniyalıları öz bilik və qabiliyyətləri sayəsində yeni tapılmış Salvador çayı kenarında olan ölkədə müxtəlif faydalı şeyləri ələ gətirmək fikrində idilər. Əslində cəzire sakinləri üçün köləlik, əziyyət, fəlakət və bədbəxtliklər hazırlanırdı...

İkinci gün Kolumb bu cəzirənin ətrafını, sahillərini nəzərdən keçirdi və məlum oldu ki, onun istədiyi sərvəti burada əldə etmək mümkün olmayacaqdır. Amma bu tayfanın burun deşiklərindən qızıl asıldığı üçün Kolumb işarələrlə onların qızılı haradan ələ keçirdiklərini soruşdu. Onlar da işarələrlə cənub tərəfi göstərərək orada qızılın çox olduğunu anladılar.

Kolumb cənub tərəfdəki ölkələrdən daha çox fayda almaq ümidi ilə o tərəfə yola düşdü. İspaniya dilini az-çox bilən Salvador əhalisindən bir neçə nəfəri özü ilə bələdçi götürdü. Bu biçərə, ürəyitemiz adamlar, bu cür xidməti özüne şərəf sayaraq Kolumba böyük qayğı göstərirdilər. O, yolda çoxlu cəzirələr gördü, ancaq iki cəzirəyə yaxınlaşaraq birinə Ferdinand, o birisinə isə İzabella adı qoydu.

Adını çəkdiyimiz cəzirelərin adamları və məhsulunu Salvador cəzirelərində olduğu kimi idi.

Kolumb bu cəzirelərdə dayanmayıb qızıl tapmaq ümidi ilə cənub tərəfə hərəkətini davam etdirərək dağlıq, ağaclıq və çoxlu çayları olan böyük bir yerə yetişdi.

Kolumb, belə xəyal etdi ki, bu yer, cəzire olmayıb, geniş əraziyə yapışmış bir ölkədir.

Gəmidə olan salvadorlular buranı Kuba adlandırdılar, amma Kolumb bu yerə Juvan adını qoydu. O, çayın mənbəyinə yetişən kimi yerli əhali dağlara qaçdılar. Kolumb bu sahənin ətrafını yoxlamaq üçün bir neçə nəfər ispaniyalı ilə Salvador adamlarından ibarət bir dəstə göndərdi. Altmış mildən artıq ölkənin içərisinə gedəndən sonra onlar geri qayıdıb bu yerin bütün yeni tapılmış başqa ərazidən daha faydalı və yaxşı olması xəbərini verdilər.

Bu yerin adamlarının lüt olmasına baxmayaraq, bilikdə, qanacaqda, fəzilətdə Salvador əhalisindən daha üstün idilər...

Sonra təqribən min nəfər ailəsi olan bir yerə təsadüf etdilər. Bunlar komalarda yaşayırdılar, yedikləri də şabalıda bənzoyn ot kökündən ibarət idi.

Çörəkləri isə olduqca lətif, öz dillərində Mayıs deyilən buğda unundan idi. Bu elin itdən başqa ev heyvanları yox idi. Onların itləri də adi itlər kimi olmayıb siçovula oxşar və ondan da bir qədər kiçik idi. Heç vaxt hürmürdülər, boyunlarında qızıldan qayrılmış zəncir asılmış idi. Bu tayfa ispaniyalıları vəziyyətlərinə, görünüşlərinə və işlərinə görə insan övladı deyil, göydə yaşayan mələk və ya ona oxşar ilahi bir qüvvə kimi təsəvvür edirdilər...

İspaniyalıları yerli əhalidən bir neçəsini təbliğat vasitəsilə özlərinə cəlb etdilər. Safürekli cəzire əhli bunlara inanıb tabe oldular və qızılını Kubadan gətirdiklərini bildirdilər.

Onların dilində "Kubatan" Kuba cəzirəsinin ortası demək idi. Kolumbun əsas məqsədi Hind Şərqini axtarmaq olduğundan belə xəyal edirdi ki, bu ölkə Hindistan cəzirəsinin bir hissəsidir...

Bu diyarın adamları ispaniyalıların qızıl toplamaq üçün bu qədər səy etmələrindən təəccüblənirdilər...

İspaniyalıların zahiri görünüşləri, rəftarları yerli əhalini şimikləndirir, bezək şeylərindən düzəltdikləri sərgi onları valeh edirdi. Kolumbun adamları iynə, qayçı, ayna və bu kimi digər şeyləri verib əvəzinə

onlardan bir neçə qat artıq dəyəri olan qızıl alırdılar. Qəribədir ki, bu alverdə həm ispaniyalıları, həm də yerli əhali özünü faydalanmış hesab edirdilər...

Bu zaman cəzire sakinlərinin Qasıq adlandırdıqları hakim ki, özü-nəməxsus şən-şövkət sahibi, cəmi zamanda əhalinin rəisi idi, Kolumbun görüşünə gəldi.

O, balaca taxt üzərində əyləşmişdi. Onu dörd nəfər çiyinə götürüb gətirir, bir çox qulluqçuları isə onu müşayiət edirdilər. Öz adamları ilə çox az danışır, amma ispaniyalıları çox mehribançılıq və məhəbbət göstərirdi.

O, Kolumba çoxlu qızıl hədiyyə verdi. Kolumb da aldığı hədiyyənin müqabilində qiymətdə az, amma Qasıqın gözündə zərif və keyfiyyətə az olmayan hədiyyələr verdi.

Kolumbun qızıl toplamaqdan başqa ayrı bir məqsədi yox idi. Yerli əhalinin hər biri ilə görüşdükdə onu yalnız qızıl mədəninin harada olması maraqlandırır. Onlar ölkənin şərq tərəfində olan və dəniz sahiliindən o qədər də uzaq olmayan Sibau deyilən dağlıq yeri Kolumba göstərdilər...

Kolumb yubanmadan həmin cəzirəyə yola düşdü. Fami körfəzinə keçdikdən sonra məlum oldu ki, bu cəzire həmin diyar hakimlərinin beşincisi, daha zəkali Qasıq Xaqanqarı adlı şəxsə aiddir. Bu şəxsin tərəfindən nümayəndələr gəlib Kolumb üçün qulaqları, dişləri xalis qızıldan, böyük sənətkarlıqla qayrılmış bir adam başı hədiyyə gətirdilər və Kolumbu şahların yaşadığı məkana dəvət etdilər. Kolumb dəvəti qəbul edərək öz sahibmənsəblərindən bir neçəsini onun yanına göndərdi.

Onlar geri qayıtdıqdan sonra padşahın mehribançılığından və ölkənin vəziyyətinin yaxşılığından Kolumba neql etdilər.

Bu xəbərdən sonra Kolumbun şahı görməyə meyli daha da artır. Fami limanından yola düşdü. Çox işlədiyinə görə Kolumb iki gün yatmamışdı. Gecəyarısı istirahət etmək məqsədilə öz postunu buraxmağı və gəminin sürülməsində çox ehtiyatlı olmağı kapitana əmr etdi.

Kapitan isə dənizin sakit və qorxusuz olduğuna əmin olduğu üçün gəmi işçilərindən birini öz postuna qoyub istirahətə getdi. Birdən gəmi öz düz yolundan çıxıb Daşa dəydi. Gəminin qeyri-adi çalxalanmasından oyanan Kolumb özünü dışarı atdıqda gəmi heyətinin təşvişdə olduğunu gördü.

O, işçilərdən bir neçəsinə gəmini bir qədər geri çəkməyi və lövbərlərin götürülməsini əmr etdi...

Amma gəmi ağır sürətdə zədələndiyi üçün su ilə dolub dəniz səthi ilə bərabər olmuşdu. Batan gəminin işçiləri başqa gəmilərə gedib dənizdə boğulmaqdan xilas oldular.

Cəzirə sakinləri bu hadisəni bilib öz reisləri Xaqanqarıya xəbər verdilər və gəlib sahilə toplaşdılar. Fərsətdən istifadə edib ispaniyalıları tələf etmək əvəzinə sadə ürəkli yerlilər onlara mehribançılıq göstərdilər.

Dənizə çoxlu qayıq salıb gəmidə qalan şeyləri bir yere topladılar. Xaqanqarı ispaniyalıları lazımı köməklik edib onların mühafizəsi üçün çoxlu müsəllah keşikçi qoydu...

İkinci gün Xaqanqarı özü gəmiyə-Kolumbun görüşünə gələrək üz vermiş hadisə münasibətilə ona təsəlli verib, hərtərəfli kömək edəcəyini vəd etdi.

Mən yerli tayfanın Kolumba göstərdiyi bu mehribançılığı və insanpərvərliyi haqqında Kolumbun İspaniya şahı Ferdinandın və onun xanımı İzabeilanın ünvanına yazdığı məktubun tərcüməsini eynilə burada qeyd etməyi lazım bildim:

“...Bu diyarın əmiri nəhayət dərəcədə təəssüf ediləcək bir halda olan gəminin sınmaq xəbərini eşitcək öz adamlarını dənizin kənarına topladı. Lazım olan şeylərin hamısını qayıqlarda gəmidən sahilə gətirib bir yere topladılar. Onun səyi və zəhməti sayəsində, qardaşları, qohumları ilə birlikdə şeylərin sahilə çıxarılması, onların mühafizəsi ilə icra edildi ki, hətta İspaniyanın özündə belə bizə bu kömək edilmədi. Bütün şeyləri öz imarətinin yaxınlığında toplayıb gecə-gündüz mühafizə üçün müsəllah keşikçilər təyin etdi. Arası kəsilmədən öz dost və qohumlarını mənim yanıma göndərərək nəvaziş və mehribanlıq etməklə bərabər hər növ köməklik vəd edirdi. Sizi inandırırıram, adını çəkdiyim şah o qədər yaxşı, o qədər xoş rəftara malikdir ki, həqiqətən öz adamları içərisində ürək dostu olmağa layiqdir. Bu şəxsin hakimiyyəti altında yaşayanların təbiətində insanlığa yaraşan mehribançılıq və məhəbbət nişanələri vardır. Bunlar zahirən lüt və çıpaq olmalarına baxmayaraq daxilən onları səxavət, tərifə layiq qonaqpərvərlik kimi gözəl və ləyaqətli sifətlər bəzəyir.

And olsun o əlahəzrətə ki, bu tayfa insanlıqda hamıdan yüksək, ölkələri isə dünyanın bütün başqa ölkələrindən daha gözəldir.”

Kiçik gəmilərdən birinin kapitanı olan Martin Penison neçə vaxtdan bəri Kolumbdan ayrılmışdı.

Kolumbun fikrincə o hiyləgər, qədir bilməyən Penisonun Kolumbdan qabaq İspaniyaya qayıtmaqdan məqsədi bu qələbəni həmişəlik öz adına çıxmaq idi. Bu səbəbdən Kolumb işin keyfiyyətini öz məsləkdaşlarına məlum etmək istədi. Gəmi kiçik olduğundan və onun adamlarının hamısını götürə bilmədiyindən, adamlarından bir neçəsinin həmin cəzirədə saxlanması məsləhət gördü ki, bu müddət ərzində bunlar cəzirə sakinlərinin dillərini öyrənərək əkib-biçmək işləri ilə məşğul olub, eyni zamanda qızıl mədənləri də axtarsınlar, həm də Avropadan gətiriləcək adamlar üçün yaşayış yeri hazırlasınlar.

Kolumbun yoldaşlarından çoxu qızıl ələ gətirmək tamahı ilə və həm də gəminin kiçikliyindən qorxaraq cəzirədə qalmaqlarına razılıq verdilər. Lakin Xaqanqarının bu işdə razılıq və meylə lazımdı.

Kolumb fərsətdən istifadə edərək öz fikrini Xaqanqarıya bildirib bu işdə ona kömək etməsini xahiş etdi.

O isə Kolumba belə cavab verdi: Bu bədbəxt və adsız ərazinin yaxınlığında adamyeyən, şücaətdə, döyüşdə şöhrətə malik tayfa vardır; onlar həmişə gəlib bu diyarı çalıb-çapırlar. Biz onların müqabilində dayana bilməyib dağlara, cəngəlliklərə qaçıb özümüzü müdafiə edirik. Belə olan halda ispaniyalıları üçün burada qalmaq mümkün olmaz.

Kolumb cavabında dedi: Siz mənim xahişimi qəbul ediniz, mən də ələ bir qala tikərəm ki, sizin və ispaniyalıların sığınacaq yeri olsun və düşməndən müdafiə üçün bir qədər öz qoşunumdan, top-tüfəngdən də qalada qoyaram.

Sadətil şah Kolumbun dediyinə razı oldu və belə xəyal etdi ki, ispaniyalıları onu himayə etmək üçün göydən gəlmiş bir dəstədir. Kolumb on gün içərisində kiçik bir qala tikdirib adını Milad qoydu. Qalanın ətrafında dərin xəndəklər və ağac hasarlar ilə əhatə olunmuş, bir istehkam düzəltdirdi. Sınımış gəmidə olan böyük topları həmin qalaya gətirdi. Cəzirə əhli də sadəqəlblikdən qalanın qurtarmasına can-başla çalışdılar. Onu başa düşmürdülər ki, onların əsir olması üçün bu birinci binadır.

Bundan sonra Kolumb ispaniyalıların döyüş biliyini və rəşadətlərini cəzirə əhlinə göstərmək istədi.

Cəzire sakinlərindən bir dəstə hazır olan kimi Kolumb məşq etmək bəhanəsilə bir müharibə planı tərtib etdi. İspaniyalılar qılnc və nizəni işə saldılar.

İspaniyalıların demir əsləhələr işlətməsi cəzire əhlini heyrotə saldı, çünki onların qılnc və oxları ağacdən qayrılmış, uclarına isə balıq sümüyü berkidilmişdi. Ucu yandırılmış, itiləmiş uzun ağacları nizə əvəzinə işlədirdilər. Belə bir vaxtda cəzire əhli ispaniyalıların qılnc və nizə ilə vuruşmada olan cəldliklərinə təəccüb edirdilər. Birdən top-tüfəngin gurultulu partlayışı yerə lərzə saldı. Qara üstü göyün üzünü bürüdü. İldırımın çaxmasından əmələ gələn od kimi parlaq şölə tamaşaçıların gözlərini qamaşdırdı. Yerlilərin hamısı bu dəhşətli mənzərədən gözlərini və qulaqlarını tutub yerə yıxıldılar. Onlar yəqin etdilər ki, bir nəfər də olsun bu tayfanın zərbəsinə davam gətirə bilməz. Bunlar göy adamlarıdır, partlayış və od da öz əllərindədir...

* *
*

Kolumb, döyüşdə işlətdiyi məharəti və özünün cəzire sakinlərinə göstərdiyi ehtiram və məhəbbəti onlara bildirdikdən sonra zadəganlardan olan Diqu-Arad adlı bir şəxsi qalanın naziri təyin etdi. Qalanın mühafizəsi üçün nazirin ixtiyarına daha 37 nəfər verərək, öz rəislərinə hər bir cəhətdən qulaq asmalarını; cəzire əhli ilə yaxşı münasibətdə olmalarını onlara tapşırı və dedi: "Xatircəm olun, mən sizin sədaqətli və yaxşı xidmətlərinizi İspaniya şahı və onun arvadına yetirib iltifat göstərməsini xahiş edəcəyəm.

Əgər sizin üzərinizə düşmənlə hücum edərsə onunla müharibə edin, amma ixtiyarınız tamamilə Xaqanqarının əlinə verib özünüzlə fəlakətə salmayın. Mən İspaniyaya gedib çoxlu tədarük, qoşun və gəmi götürüb tezliklə qayıdaram"...

Kolumb 1493-cü miladi ilində gəminin yelkənini qaldırıb Milad qalasından şərq tərəfə yola düşdü. Hərəkəti zamanı Kloumb cəzирənin şimal tərəfində olan limanları bir-bir nəzərdən keçirərək hər birisinə bir ad qoydu.

İki gün sonra Martin Penisonun gəmisi Kolumbun gəmisinə rast gəldikdə o, Kolumbdan üzr istədi.

Kolumbdan qabaq və icazəsiz olan hərəkətini o belə izah etdi: "Dənizdə fırtına qopduğundan əks istiqamətə əsən külək sizin ardı-

nızca getməyə mane olub, bizi başqa tərəfə apardığı üçün bu müddət ərzində sizdən ayrı düşdüm".

Kolumb düşüncəli adam olduğundan, bu vəziyyətdə onunla başqa cür rəftar etmək münasib olmadığını məsləhət bilib, yersiz üzrə əhəmiyyət vermədi və ona qarşı olan keçmiş münasibətini davam etdirdi. Kolumbdan ayrı düşdüyü altı həftə içərisində Martin Penison həmin cəzирənin bir neçə körfəzini keçmişdi. Olduğu yerlərin sakinləri ilə müəmlə və mübadilə yolu ilə aldığı qızıldan başqa qiymətli bir iş görməmişdi. Kolumb yanvar ayının 11-də bu cəzирənin içərisindən çıxaraq sürətlə böyük okeana üz qoydu.

Gəmi zədələnməsin deyə və gəmidə olanların tələsməsini nəzərə alaraq gəmini böyük sürətlə sürürdü, belə ki, heç bir zərər görmədən fevral ayının 14-nə kimi 500 mil məsafə qət etdi. Bu zaman birdən hava pozuldu, qorxulu tufan qopdu, şiddətli iti külək əsdi. Dənizdən qalxan fırtına elə şiddətli idi ki, gəmidə olanlar özlərini itirib nələ və fəğan edir, əllərini qaldırıb Allaha dua edərək kömək istəyirdilər.

Əcəl tufanı onların həyatını ucsuz-bucaqsız dənizdə tələf etməyə hər dəqiqə hazır idi. Kolumbun ağıllı, bilikli və hünərli olmasına baxmayaraq, qorxu onu xilas olmaq ümidini itirib çətin bir vəziyyətə düşmək dərəcəsinə gətirdi. Kolumb öz işinin aqibətini hiss edərək, yeni tapılmış ərazinin necəliyini və necə tapılmasını ceyran dərisi üzərində müxtəsərcə yazaraq möhkəm bir qutu içərisinə qoyub dənizə atdı. Bunu etməkdə onun məqsədi dünyaya məlum olmayan və heç bir kitabda qeyd edilməyən bu qəribə işi xalqa bildirmək idi. Bu qutunun sahile çıxacağı və elm üçün onun çəkdiyi bu qədər zəhmətin puç olmayacağı və xalqın ondan istifadə edəcəyi ümidində idi.

Bir qədər sonra fırtına sakitləşdi. İkinci gün axşamçağı quru bir yer göründü. Amma Kolumb harada olduğunu müəyyən edə bilmədi. Bir qədər yaxınlaşdıqdan sonra məlum oldu ki, bu yer qərbi dənizində Portuqal dövlətinə məxsus Mərimiyə cəzирəsidir.

Kolumb bu cəzирədən ərzaq və başqa lazım olan şeyləri əldə etdi. Martin Penisonun gəmisi şiddətli tufanda Kolumbdan ayrı düşdüyü üçün Kolumb gəminin qərqi olduğunu və ya İspaniyaya gedib özündən əvvəl bu qəribə hadisəni onlara xəbər verəcəyi və qazanılan şöhrətə şorik olacağı haqqında düşünürdü. Buna görə getməyə tələsdə və bu cəzирədən İspaniya sahilinə tərəf getmək üçün gəminin yelkənini qaldırdı. Sahile yetişən vaxt ikinci şiddətli tufan başladı. İki gün tufan

gəmini o tərəf bu tərəfə qovdu. Nəhayət Kolumb bu tufandan xilas olmaq üçün Naqa çayının dəhnəsinə pənah gətirdi.

Portuqal şahı Kolumbun gəlməsini eşidən kimi onu Lissabon şəhərinə çağırırdı.

Portuqaliya dövlət başçılarının qəflət və nadanlığı üzündən bu şöhrət İspaniya dövlətinə qismət olduğuna baxmayaraq, Kolumba öz iltifat və xoş münasibətini göstərdi. Kolumb öz səfəri və yeni tapdığı ərazi haqqında ona məruzə etdi. İspaniyaya getməyə tələsdiyinə görə 5 gündən artıq Lissabon şəhərində dayanmayıb yola düşdü.

Martın 15-də ilk dəfə yola düşdüyü Palus limanına qayıtdı. İspaniya əhalisi Kolumbun gəlməsini eşidərək ölkənin hər tərəfindən dəstə-dəstə axışib onun görüşünə gəlir, şadlıqla onu salamlayırdılar.

Bilik, bacarıq və elmdə özünə qədər və özündən sonra olanların hamısından üstün olduğu üçün, onun şərəfinə kilsələrdə zənglər çalınır, qalalarda bürclərdən atılan topların səsi minalı günbəzlərdə güruldayırdı.

Kolumb şahlığa layiq dəbdəbə və cəlal ilə gəmidən çıxıb sahile gəldi. Adamlar onu görməyə tələsirdi, onlar heç bir gözün görüb, quلاقın eşitmədiyi yeni dünya adamlarına, müxtəlif heyvanlara, quşlara və başqa əcaib şeylərə tamaşa edirdilər. Xülasə, Kolumb öz qoşunu ilə bir baş kilsəyə getdi. Allahın hədsiz iltifat və mərhəmətinə qarşı lazım olan şükri yerinə yetirdi.

Axşamüstü Martin Penisonun gəmisi də gəlib çıxdı.

Kolumb bütün vəziyyəti və başına gələn hadisələri təsvir edib, bu zaman Barselonada olan şah və onun zövcəsi İzabellaya göndərirdi.

Şah və İzabella bu fəvqaladə və əcaib hadisəyə həddindən artıq təəccüb edərək, Kolumbun ərizəsinə böyük zövq və həvəslə cavab yazıb onun gördüyü işlərin gedişini ətraflı dinləmək məqsədilə yanlarına çağırırdılar. Barselona gedən yolda adamlar hər tərəfdən dəstə-dəstə Kolumbu görməyə gəlir, öz bacarıq və biliyi sayəsində dünyada belə bir şöhrət və ad qazanmış şəxsə tamaşa edirdilər.

Ferdinandın və İzabellanın əmrilə Kolumbun gəlməsi münasibətilə şəhər bəzəndi. Şəhər əhalisi Kolumbun şəhinə layiq geyinib bəzənərək onu təntənə ilə istiqbal edirdilər.

Kolumb öz adına məxsus bir vüqarla onların qarşısından keçirdi. Yeni dünyadan gətirilmiş çox qərribə və maraqlı cəziyə adamlarını, heyvanları, quşları və digər şeyləri təntənə ilə qabaqda aparırdılar.

Xülasə, elə ki, dəstə sıraya yetişdi Ferdinand və İzabella hörmət əlaməti olaraq Kolumba xüsusi libas geyindirib ona qarşı lazım olan izzət və ehtiramı göstərdilər. Kolumb rəsmiyyəti yerinə yetirmək üçün onların qarşısında diz çöküb dua etdi, onlara öz təşəkkür və minnətdarlığını bildirdi.

Kolumbu qabaqcadan hazırlanmış taxtın üzərində oturdub səfərin gedişi və baş verən hadisələr haqqında ona müxtəlif suallar verməyə başladılar. O, şahlara məxsus bir dillə, lovgalanıb faktları şişirtmədən, bütün işin gedişini və hadisələrin cərəyanını düzgün və doğru olaraq, necə ki lazım idi, onlara nağıl etdi. Ferdinand və İzabella həqiqi vəziyyəti bildikdən sonra diz çöküb şükür etdilər ki, Allah belə bir səadətə İspaniyaya bəxş etmişdir.

Şah və onun zövcəsi tapılan ərazini zəbt etmək və yeni ölkələr tapmaq məqsədilə Kolumbu ikinci səfərə hazırladılar. İşin başlanğıcında qoyulan şərtlərin qüvvədə qalmasını yenidən təsdiq və imza etdilər.

Bu maraqlı və heyrət doğuran xəbər bütün Avropaya yayıldı. Bu iş haqqında müxtəlif danışiq və təsəvvürlər var idi və eyni zamanda yeni dünyanın tapılmasına çox şad idilər. Qızıl mədənləri, müxtəlif quşlar, cürbəcür ədviyyatın o zaman Hindistana məxsus olduğuna əsaslanaraq Kolumb bu yeni ərazinin Hindistanın bir hissəsi olduğu nəzəriyyəsini irəli sürdü. Başqaları da Kolumbun bu nəzəriyyəsini təsdiq etdilər. Buna görə də yeni dünyanı Qərbi-Hind və onun əhalisini də hindli adlandırırdılar. Bu yerin Hindistana heç dəxli olmadığı sonralar məlum olmasına baxmayaraq, birinci dəfə verilən ad qalaraq bu yeni dünyaya indi də Qərbi-Hind deyilməkdədir.

KOLUMBUN İKİNCİ SƏFƏRİ

Ferdinand, İzabella və Kolumb səfərə lazım olan şeylərin hazırlanması üçün çox çalışırdılar.

Əhalidən bir çoxunun həvəsi və arzusu Kolumb ilə bir yerdə getmək idi. Xülasə, az müddət ərzində səfərə çıxmaq üçün 17 böyük gəmi və 1500 nəfər hazır oldu.

Yeni dünya sakinlərinin ehtiyaclarını nəzərə alaraq müxtəlif peşə sahiblərinin yaşamasına və əkinçiliyə lazım olan istehsal vasitələrini özləri ilə götürdülər...

Səfərə lazım olan şeyləri hazırladıqdan sonra Ferdinand və İzabella məsihi dininin xəlifəsi və özünü yer üzündə ixtiyar sahibi bilən Roma papasından Kolumbun səfərə getməsi haqqında icazə istəməyi lazım bildilər.

Bu haqda öz zamanəsinin xəlifəsi VI Aleksandra yazdılar. VI Aleksandr insanlığa layiq olmayan hər cür nöqsan və eybdən ari deyildi. Papa Portuqaliya dövlətinə Kastil hökuməti üçün ərazi kəşf etmək icazəsi vermişdi. Bu icazəyə görə kəşf olan ərazi, tapan ölkəyə aid olmalıdır. Həmin icazənin eyni də Kolumb üçün verildi. Papanın həqiqətən belə bir şeyə ixtiyarı yox idi. Hətta o bu yerlərin dünyada olmasından belə xəbərsiz idi.

Lakin məsihi dinini yeni dünyada intişar etdirmək niyyətilə o, Kastil ölkəsinin baş keşişi Babla və bir neçə nəfər rəhbanların da Kolumb ilə getmələrinə icazə verdi. Kolumb yeni dünyadan gətirdiyi bir neçə nəfəri İsa dinini qəbul etməyə təşviq etdi. Onlar da Ferdinand və onun oğlunun əlilə məsihi dinini qəbul etdilər.

1493-cü iyul ayının 25-də Kolumb böyük tədarük ilə Kaviks limanından gəminin yelkənini qaldıraraq hərəkət etdi və Qamir cəzirlərini keçəndən sonra cənuba tərəf yollandı.

Bu yürüşə külək müsaid olduğundan Kolumb bir çox cəzirləri görməyə müvəffəq oldu. 26 gün müddətində Qamir cəzirlərindən keçib Kəribi cəzirlərindən birinin sahilinə yetişib bu yeri Ferirdi adlandırdı. Bundan sonra şimal-qərb tərəfə gedən zaman bir çox cəzirlərə təsadüf etdi. Daşınqa, Marlandıya, Quvandanub, Antiqu, Partu, Riku və qeyriləri o cümləndir.

Bunların hamısında Xaqanqarının tərif etdiyi xarani əhalisi yaşayırdı.

İspaniyalılar bu tayfanın yaşadığı hər hansı bir yərə gəldikdə onlarda olan şücaəti, yaşayış uğrunda olan mübarizələrini görürdülər. Kolumb İspaniyol cəzirəsinə yetişməyə və orada qoyduğu qala adamlarının vəziyyəti ilə tanış olmağa tələsirdi. Bunun üçün də xarani tayfasının yaşadığı yerləri öyrənməyə vaxt sərf edə bilməyib əsas məqsədi olan tərəfə üz qoydu.

1493-cü il oktyabr ayının 22-də Milad limanına gəldi. Qalada qoyduğu ispaniyalılardan və qaladan heç bir əsər görməyib təəccüb etdi, nəhayət sahilə çıxdı. Cəzirə sakinləri bunları görək qaçmağa üz qoydular. Qalanın dağılmasından, topların və başqa hərbi ləvazimatın sınımasından məlum oldu ki, ispaniyalılar həlak olmuşlar.

Kolumbun qoşunları öz vətəndaşlarına təziyə tutub ağladıqları zaman cəzirə əmiri Xaqanqarının qardaşı Kolumbun yanına gəlib ona dedi: "Siz gedəndən sonra qalada qoyduğunuz ispaniyalılar arasında intizamsızlıq əmələ gəldi. Onlar öz başçılarına itaət etməkdən boyun qaçırdılar. Sibau əhalisinin malını, dövlətini orada olan çoxlu qızıl yerlərini talayıb arvadlarının namusuna təcavüz etdilər".

Cəzirə əhli ispaniyalılara qaynayıb qarışıqdən sonra ispaniyalıların da bəşəriyyət qəbilindən olub cəzirə sakinləri kimi yoxsul, möhtac və şəxsi mənfəət ardınca gedən adamlar olduğunu bildilər. İspaniyalıların göy adamları olduqları fikrindən daşındılar. Qasıq Sibau tayfasının İspaniya əhalisinin zülmündən cana gəldiyini görərək çoxlu adam toplayıb, ispaniyalıların top-tüfənginə baxmayaraq, qalaya hücum etdilər. Qalanın ağacdən qayrılmış divarlarını yandırdılar. Qaladakıların bəziləri öldürüldü və bəziləri də qaçıb özlərini dənizə ataraq həlak oldular. Xaqanqarı öz adamları ilə qaladakıların köməyinə gedərək yaralanıb geri qayıtmağa məcbur olmuşdu. Amma bu Xaqanqarının günahsız olmasına bir delil deyildi.

Kolumb ilə olan komandirlərin əksəriyyəti Xaqanqarının həbs edilməsini və cəzirə sakinlərindən də intiqam alınmasını tələb edirdilər.

Kolumb öz fərasət və bacarığı sayəsində işi yoluna qoymaqla cəzirə sakinlərini özünə düşmən etmək niyyətində deyildi, əksinə, onlar ilə xoş rəftar edərək, lazım olan ehtiyatı əldən vermədi.

Böyük körfəzin sahilində olan düzənlikdə əvvəlkindən daha yaxşı bir şəhərin binasını qoyub, onun tikilməsini sürətlə başa çatdırılmasına böyük səy və qüvvə sərf edildi. Bu şəhər yeni dünyada avropalıların yaratdığı birinci şəhər idi. Kolumb bu şəhərə İspaniya mülkəsi İzabellanın adını qoydu.

Asanlıqla qızıl ələ gətirmək ümidi ilə buraya gəlmiş ispaniyalılar şəhəri tikdikləri zaman əziyyət və zəhmətdən cana gəlmişdilər, xüsusən zadəganlar torpaq və daş işlərindən daha artıq inciyib şikayətə başladılar. Əvvəlcədən qeyd olunduğu kimi, ispaniyalılar belə xəyal edirdilər ki, Sibau deyilən yer Marqulanın yazdığı hamam Sipanf və ya Afirdir. Guya Süleyman peyğəmbər öz səltənəti dövründə bu yerdə çoxlu nəfis mallar ələ keçirmişdir. İspaniyalılar istədikləri qızılı asanlıqla ələ keçirə bilmədikləri və tamahlarının odunu söndürmək üçün topladıqları bir qədər qızıl da onları qane etmədiyindən Kolumbu tələf etmək üçün gizlicə ona qarşı sui-qəsd hazırladılar. Kolumb bu işdən

xəbər tutaraq onların bezilərini tənbəh etdi və bezilərini də İspaniyadan sursat və digər ləvazimat gətirən 23 gəmilə geri göndərdi. Göndərdiyi adamların başqa bir dəstə ilə əvəz edilməsini İspaniya hökumətindən xahiş etdi. Bundan sonra işsizlikdən fitnə-fesadla məşğul olmasınlar deyə, Sibau ətrafında olan cəzirələrin içərilərini yoxlamaq məqsədilə Alanzajidin başçılığı ilə bir dəstə göndərdi və özü də yerdə qalan qoşun ilə onların ardınca yola düşdü.

Kolumb cəzirə sakinlərini qorxutmaq məqsədilə böyük dəbdəbə və təmtəraq ilə gedirdi. Bayraqlar asılmışdı, musiqi hər bə havası çalır-
dı. Bir neçə nəfər atlı və piyada arxadan və qabaqdan onu müşahidə edirdilər.

Cəzirə sakinləri belə iti gedən qüvvətli heyvanların ispaniyalıları ram olmasına təəccüb edirdilər, çünki bu yeni dünyada at yox idi. Kolumb cəzirə sakinlərini qorxutmaqla yanaşı, bir hiyləyə də əl atdı: cəzirə sakinlərinə qarşı hər yerdə lazımı ədalət və məhəbbət göstərdi.

Sibau ölkəsində həqiqətən, cəzirə sakinlərinin dediyinə görə, yağış yağan zaman dağlarda toplanmış xırda və iri danələrdən ibarət olan qızıllar sel ilə çayın axarına tökülürdü. Bu ölkə sakinləri tənbəllik və nadanlıq üzündən... qızıl mədənlərinin qazılmasına o qədər də giriş-mirdilər. Onlara lazım olan qızılı hazır halda yerin səthindən yığdılar.

Kolumb bir kiçik qala tikdirib adını da Fami qoydu. Qızıl tapmaq məqsədilə qazıntı işləri aparmaq üçün bu qalaya bir dəstə adam təyin etdi. İspaniyadan gətirilən azuqə gətdikcə azalmağa başladı. İstinin şiddətindən azuqənin bir hissəsi çürüyüb zay oldu. Cəzirə əhli tənbəllik və bacarıqsızlıq üzündən yalnız məişətlərinə kifayət edəcək qədər taxıl əkirdilər. İspaniyalıları da vaxtın azlığından əkin işləri ilə məşğul olmağa vaxt tapmırdılar. Buna görə də yemək cəhətdən çox əziyyət çəkirdilər. Bundan başqa isti yerlərə məxsus olan müxtəlif xəstəliklər ispaniyalıları arasında günbəgün artırdı.

Qoşun əhli... Kolumbu danlayaraq deyirdilər: "O özünə şöhrət qazanmaq üçün bu ölkənin tərifini həddindən artıq şişirdərək biz yazıqları fəlakətə salmışdır".

Xüsusən özünü hurilər canişini hesab edən Babla adlı (rəhbər) iztirab, həyəcan və həyasızlığa başladı.

Kolumb cəzirə sakinlərini sakit etmək üçün əlindən gələni əsirgəmədisə də, heç bir fayda vermədi. Yalnız Sibau qızıl mədənlərinin tapılması onları sakit etdi.

BAŞQA ƏRAZİNİN TAPILMASI HAQQINDA

Kolumb öz adamlarını sakit etdikdən sonra bu ölkənin başqa bir ölkə ilə birləşib və ya özü özlüyündə ayrıca yeni bir aləm olduğunu bilmək istəyirdi. Bu niyyətlə şəhərin ixtiyarını öz qardaşı Viyaqoya, qoşun başçılığını isə Partir Marqaritaya verdi.

Bundan sonra cəzirənin bütün yerlərini gəzib əhalisini İspaniya dövlətinə təbə etmək qərarına gəldi.

Kolumb təyin etdiyi adamlara bir-birilə rəftarı, işdə qanun və qaydalar haqqında tapşırıq və nəsihətlər verdi. 1494-cü miladi ilində o, aprel ayının 24-də, bir böyük və iki kiçik gəmilə yola düşdü.

Beş ay ucsuz-bucaqsız dənizdə üzərək müxtəlif əziyyət və zəhmətlərdən sonra İmayaqa cəzirəsindən başqa heç bir yeri görə bilmədi.

Kolumb Kuba tərəfə yola düşdü. Bir çox böyük və kiçik cəzirələr keçərək, bunlara Kraliyo və Pertoqrad adını verdi. Bu ərazidə onun gəmisi daşların arasına düşdü. Əks istiqamətdə əsən külək gəminin irəliləməsinə mane oldu. Dəhşətli tufan, göy gurultusu və ildırım çaxmağa başladı.

Kolumbun qoşunu səfərin əziyyətindən, azuqənin azlığından təngə gəlmişdi. Ona görə Kolumbu öldürmək üçün üsyan etdilər.

Ağır zəhmətli və məşəqqətli səfər, öhdəsinə götürdüyü vəzifənin gecə-gündüz icra edilməsi, adamların ağrı-sızlığı üzündən əmələ gəlmiş ziddiyyət və düşmənçilik Kolumbun şiddətli qızdırma xəstəliyinə mübtəla olmasına səbəb oldu. Qızdırmanın şiddətindən o, çox vaxt bihüş olurdu.

Sentyabr ayının 27-də onlar İzabella şəhərinə qayıtdılar. Özü kimi hünər və istedadla malik, on üç il bir yerdə yaşadığı, indi Ferdinand və İzabella tərəfindən buraya azuqə gətirən üç gəmi ilə göndərilmiş qardaşı Varfulamı gördü. Onun gəlməsi Kolumbu çox sevindirdi və xəstəliyinin az müddət ərzində tamamilə sağlamlasına səbəb oldu.

İSPANİYALILARI DƏF ETMƏK MƏQSƏDİLƏ HİNDLİLƏRİN ÜSYANI

Varfulamın buraya gəlməsi, azuqənin yetişməsinin Kolumba böyük bir dayaq olmasına baxmayaraq, işdə olan intizamsızlıq o dərəcəyə çatmışdı ki, onu islah etmək mümkün deyildi, çünki Kolumb gedəndən sonra ispaniyalıları Marqaritaya təbə olmaqdan boyun qaçırmışdılar.

Bunlar dəstə-dəstə gedib coziyə ətrafına yayılıb hindlilərin mal-qaralarını qarət etmiş, arvadlarının namuslarına toxunmaqla bərabər onları incitmişdilər.

Ölkenin ab-havasının pis olması hindliləri bədənə zəif etmişdi. Hindlilər əkin işləri ilə az məşğul olub götürdükləri cüzi məhsulla kifayətlənirdilər.

İspaniyalılar, ümumiyyətlə, az yeyən hesab olunurdular, amma hindlilərin arasında belə deyildi ki, guya bir hindlinin bir ayda yediyi xörəyi, ispaniyalı bir gündə yeyir. Ona görə də bunlar hindlilərdə elə bir təsəvvür oyatmışdılar ki, guya ispaniyalılar yalnız açıqdan, azuqə tapmaq məqsədilə dünyanın hər tərəfinə yayılmışlar.

Hindlilər ispaniyalıların zülmünə və pis rəftarlarına səbr edərək deyirdilər: Bəlkə, ispaniyalılar səyahətə gəlmişlər. Hətta bu məqsədlə də onları məhsul çox olan yerlərə aparırdılar. Amma bunların şəhər, qala tikdirmələrini və burada həmişəlik yaşamaq niyyətində olduqlarını bildikdə, bütün cəziyə sakinləri birləşərək ispaniyalıları hücum edib onları məhv etmək qərarına gəldilər.

Kolumb öz kəşfiyyatından geri döndükdən sonra ispaniyalıların tərəfini saxlayan Xaqanqarıdan başqa, bütün cəziyə sakinləri və onların Qasıqları (başçıları) ispaniyalıların əleyhinə çıxdılar.

Onların topu, tufəngi olmamasına baxmayaraq, sayca çox olmaları ispaniyalıları qorxuya salmışdı. Hindlilər bu vəziyyətdən çox pərişan olduqları üçün dilbir olub Kolumbun himayəsində olan əraziyə hücum etdilər: Kolumb, qan tökmək istəmədiyi halda, onların hücumunu dəf etməyə məcbur oldu.

Havanın istiliyindən bu günə kimi ispaniyalıların üçdə iki hissəsi tələf olmuş, yerdə qalanlarının da çoxu bədənə zəiflədiyindən döyüş bacarıqlarını itirmişdilər.

Kolumbun bütün qoşununun sayı 200 nəfər idi. Bunlardan təqribən 10-20 nəfəri atlı idi...

İspaniyalılar üzərində qələbə qazanmaq üçün hindlilər dağlarda vuruşmalı idilər, amma onlar strateji cəhətdən bacarıqsız olduqlarına görə Vıqriyal adlanan düzənlikdə vuruşmalı oldular...

Kolumb cəldlik göstərərək cəziyə sakinlərinin vuruşa girməsinə aman vermədi. O, qəflətən gecə hücumu keçdi. Müharibə meydanında top və tufəngin ildırım kimi səpilən şöləsi qaranlıq gecəni gündüzə çevirmişdi. Müharibə meydanından qalxan alov yanan bir xərməni xatırladırdı.

Hindliləri vəhşət bürüdü. Kolumbun qoşununun qarşısında dayanma bilməyib qaçmağa üz qoydular. Onların bir dəstəsi qılınç və nizədən keçirildi, başqa böyük bir dəstəsi də əsir alındı. Bu böyük məğlubiyyətdən sonra onlar heç bir müharibə haqqında daha düşüncə bilməzdilər...

Bu cəzirlər istiqlalçılıq baxımından ispaniyalıların ixtiyarına keçdikdən sonra Kolumb hindlilərə xərək təyin etdi. Hər bir tayfadan 14 yaşına çatmış kişinin hər biri 4 ayda iki ovuc qızıl ovuntusu verməli idi. Qızıl mədənləri olmayan yerin sakinləri qızıl əvəzinə çoxlu pambıq əkməli idi. Nəticədə az bir müddət ərzində yerli əhəlinin üçdə biri tələf oldu.

Əvvəllər hindlilər üçün təyin edilmiş xərək öz qaydası ilə davam edirdi, amma sonralar bu xərək o dərəcəyə çatdı ki, xərək verməyə onların daha gücü çatmadı.

Hindlilər üçün qoyulan bu xərək Kolumbun xasiyyətinə zidd olsa da o belə bir xərək qoymağa məcbur idi.

Kolumbu istəməyənlərdən Marqarita, Babla və başqaları dövlət sarayında onun əleyhinə işləyirdilər. Kolumbun xidmət və şöhrətlərini qiymətləndirmirdilər, xüsusən hindlilərin işinə baxan keşiş (rəhban) Qunsaq Kolumbu istəməyənlərdən biri idi. O, Kolumbun haqqında eşitdiyi hər sözü yoxlamadan və əldə sübut olmadan onun əleyhinə höll edirdi.

Bu kimi işlər Kolumbu hindlilərə verdiyi güzəşt və vədlərindən əl çəkməyə və eyni zamanda, onda olan insənpərvər, nəcib xasiyyət əleyhinə olaraq, öz tutduğu xətti-hərəkətdən vaz keçməyə məcbur etdi.

O, günü-gündən hindlilərdən daha çox qızıl tələb etməyə başladı. Bunun nəticəsi olaraq özü əleyhinə olanların dilini bağladı, eyni zamanda Ferdinand və İzabellanın da meyllərini özünə cəlb etdi.

Həmişə azad həyat keçirən hindlilər bu qədər xərək verməkdən təngə gəlib, belə bir vəziyyətdən çıxış yolu axtarırdı, eyni zamanda müharibə yolu ilə düşməyə qalib gələ bilməyəcəklərinə də əmin idilər.

Nəhayət onlar əkin əkməkdən boyun qaçırdaraq düzənliklərdən keçib dağlarda və keçilməsi qeyri-mümkün olan yerlərdə məskən salmağa məcbur oldular. Onlar çox yeməyə adət etmiş ispaniyalıların taxılın azlığından tələf olacaqlarını güman edirdilər: lakin İspaniyadan göndərilən azuqə onların salamat qalmalarını təmin etdi.

Əksinə hindlilər özləri öz düşüncəsiz və bacarıqsızlıqlarının nəticəsində, taxılın yoxluğu üzündən, dağlarda və cəngəlliklərdə həlak olmağa başladılar...

İSPANİYADA FERDİNAND VƏ İZABELLANIN KOLUMBA QARŞI MÜNASİBƏTLƏRİNİN DƏYİŞMƏSİ

İspaniyul adlanan cəzirədə havanın pisliliyindən ispaniyalıların müxtəlif xəstəliklərə, çətinliklərə düçar olmasını, cəzirə sakinlərinə edilən zülm və işgencələrin hamısını Kolumbun onlara qarşı amansız və pis rəftarı ilə izah edirdilər.

Kolumbu istəməyənlər hər cür sözlər danışdırlar. İş o yerə çatdı ki, Ferdinand və İzabella işi öyrənmək və yoxlamaqdan ötrü öz yaxın və xüsusi adamlarından biri olan Axvad adlı bir şəxsi Kolumbun olduğu cəzirəyə göndərdilər. Bu şəxs Kolumbun düşmənləri ilə əlbir idi. Axvad İspaniyul cəzirəsinə gəldikdən sonra işin nə yerdə olduğunu yoxlamaq əvəzinə Kolumbun əleyhinə pis sözlər danışmağa başladı. O belə böyük işləri yoxlayıb məruzə şəklində təqdim etmək qabiliyyətinə malik olmadığından, Kolumbun bədrexarlıq və etdiyi zülmü yalnız sözlə deməklə kifayətləndi. İspaniyalılarla cəzirə sakinləri arasında olan bütün ziddiyyətlərin, çətinliklərin, hər növ bədbəxtliklərin hamısını Kolumbun boynuna qoyurdu.

Kolumbun haqqında cürbəcür iftiralar Ferdinand və İzabellaya xəbər verilirdi.

Kolumb işlərin tamamilə dəyişdiyini və adamları arasında qarışıqlığı gördükdə dayanmadan İspaniyaya gedib vəziyyət haqqında Ferdinand və İzabellaya məlumat vermək qərarına gəldi. O, qardaşı Varfulamı öz yerində, Fransiqa Roldani də şəhər hakimi təyin edərək yola düşdü.

KOLUMBUN İSPANİYAYA QAYITMASI

Bu dəfə Kolumb əvvəllər getdiyi yol ilə səfər etməyib, yolun yoxlanılmamasına baxmayaraq, şərqi tərəf yola düşdü. O bu yeni yolun cənub-qərb küləyi vasitəsilə şimala doğru ən yaxşı yol olduğunu düşünürdü. Bu dəfə də əks istiqamətdə əsən küləyin təsiri nəticəsində o, çox çətinliklərə düçar oldu.

Dənizin üzündə üç ay sərgərdan qaldı. Azuqələri qurtarmaq üzrə idi. Belə bir vəziyyətdə gəmi əhli azuqəsiz qalmalarından qorxaraq ən az yeməyə qane olurdu.

Nəhayət ordu nəfərlərinin bəziləri özləri ilə apardıqları hindlilərdən bir neçəsini öldürüb yemək qərarına gəldilər. Ordu nəfərlərinin başqa bir hissəsi isə hindliləri dənizə atmaq yolu ilə ərzaq mallarına

qənaət etmək niyyətində idi. Amma Kolumbun insanpərvərliyi buna yol vermədi və o, hər iki təklifi rədd etdi.

İspaniyalıların azuqələri hələ qurtarmamışdı ki, İspaniyanın sahili göründü və onlar fəlakətdən xilas oldular. Kolumb Ferdinand və İzabellanın görüşünə gedib hədiyyə alaraq özü ilə gətirdiyi qızıl, cəvahirat, qiymətli daş-qaş, pambıq və qeyri şeyləri onlara təqdim etdi. Onlar da bədxahların iftirası nəticəsində Kolumba etdikləri pis rəftardan pəşman olub ona layiq ehtiram və məhəbbət göstərdilər. Kolumbun arzusuna əsasən İspaniyul cəzirəsinin nizam-intizamı üçün lazım olan hər şeyi hazır etdilər. Cəzirələrin abadlaşması üçün çoxlu arvad, kişi, sənətkarlar, əkinçilər və lazım olan ərzaq malları göndərdilər. Göndərilən ispaniyalıların hər birinin istedadına və göstərdiyi xidmətinə görə dövlət xəzinəsi hesabına vəzifə təyin etdilər ki, ispaniyalılar əkinçiliklə məşğul olub, özlərinin keçinəcəyinə lazım olan hər bir şeyi hazırlaya bilsinlər və asudə vaxtlarında da qızıl və başqa şeylərin toplanmasına çalışsınlar.

Ayrı yerlərin arayıb tapılması üçün Kolumbun ixtiyarına hər cür ərzaq və digər ləvazimat ilə dolu daha bir neçə gəmi verdilər.

İspaniyul havasının isti və pis olması üzündən, çoxlu ispaniyalı tələf olduğundan, heç kəs öz razılığı ilə ora getmək istəmirdi. Kolumb həbsxanada olan bütün müqəssirləri və gələcəkdə də təqsiri olanları mədən qazmaq üçün İspaniyula göndərmək qərarına gəldi. Eyni zamanda Kolumb bu müqəssirlərin öz pis tərbiyə və bədbəxlaqlarına görə yeni dünyada fitnə və ixtişaşla məşğul olub, yenə də onu müxtəlif belalara və çətinliklərə sala bilmələri haqqında düşünürdü.

Ferdinand və İzabella Kolumbun səfərə çıxması üçün əllərindən gələni əsirgəmədilər. Amma buna baxmayaraq, bir tərəfdən ispaniyalıların tələsməmək adəti, digər tərəfdən həmin ildə ərəblərlə olan müharibə Ferdinand və İzabellanın oğlunun toy xərci və bunlardan başqa da Kolumbun əleyhdarları tərəfindən onun işlərinin təxirə salınması Kolumbu elə bir vəziyyətə gətirmişdi ki, əgər onun yerinə başqası olsaydı çoxdan səbri tükənib bu işdən əl çəkmişdi.

Hindlilər içərisində nazimlik vəzifəsini daşıyan Quzek adlı rəhbər da müqəssirlərdən bəzilərinin daşınması üçün təyin edilmiş iki gəminin hazırlanması işində səhlənkarlıq edirdi.

Beləliklə, səfərə lazım olan şeylərin hazırlanmasını gecikdirərək Kolumbun səfərini təxirə salırdılar.

KOLUMBUN ÜÇÜNCÜ SƏFƏRİ

Hər cür lazımı və lazımsız ərzaq və digər şeylərlə dolu olması üzündən baş verə biləcək təhlükəni nəzərə almadan, 1498-ci miladi ilində Kolumb üç gəmi ilə yenə yola düşdü. O, Kanariyyə cəziresindən birbaşa cənub tərəfə gedərək müəyyən xətti keçdikdən sonra qərb tərəfinə dönmək istəyirdi.

Kolumb Kanariyyə cəziresinə yetişmək, ləvazımatla dolu üç gəmini İspaniyula göndərərək özü Mixəzradan cənub tərəfə hərəkət etdi. Kolumb dənizlə gedən zaman heç bir yer və ya bir hadisə onun nəzərini cəlb etmədi. Ekvatora yetişən kimi şiddətli istinin təsirindən özlərilə apardıqları su və şerabın keyfiyyəti dəyişilərək azuqələri də çürüməyə başladı.

Gəmi heyəti qədimdə yazılanlara əsaslanaraq ekvator xəttindən keçməyin qeyri-mümkün olduğunu deyirdilər. İstinin şiddətindən gəmilər az qalırdı ki yansın. Bu əsnada güclü yağış gəmini yanmaqdan xilas etdi...

Gəminin heyəti Kolumbdan geri qayıtmağı tələb edirdi. Kolumb gecə-gündüz çəkdiyi zəhmətdən, dözülməz hərərin nəticəsində təqətdən düşdüyündən, malyariya xəstəliyinə mübtəla olduğundan, onların təklifini qəbul etməyə məcbur oldu. Olduğu yerdən şimal-qərb tərəfə, yəni Kərbi ölkəsinin sahillərindən birinə yanaşmaq üçün istiqamət aldı.

KOLUMBUN GERİ QAYIDARKƏN PERU ƏRAZİSİNƏ GƏLMƏSİ

Kolumbun gəmisi avqustun əvvəlində bir cəzirəyə yetişdi. O həmin cəzirəyə Təslis adını verdi (indiyə qədər hamı adla adlanır). Bu cəzirə Qəvayyanın sahilinə yaxın, Arıniq çayının ağzında yerləşmişdir. Adını çəkdiyimiz çay yeni dünyada ən böyük çay hesab olunur. Demək olar ki, bizim dünyamızda da bundan böyük çay yoxdur. Suyunun çoxluğundan, xüsusən sel zamanı okeana tökülən yerdə qorxulu bir gürultu qopararaq bir neçə mil məsafəyə səs salır.

Kolumb bu çayın keyfiyyətindən xəbərsiz idi. Elə ki, gəmilər çayın axarına girdi suyun çaxnaşması və ləpələrin dalğalanmasının şiddətindən az qala gəmilər batacaqdı. Onlar böyük əziyyət və zəhmətdən sonra bu bələdan qurtara bildilər.

Bir çox yoxlanışdan sonra məlum oldu ki, bu yer çayın dəhnəsidir. Kolumb belə güclü bir suyun geniş bir ölkədən axdığı qərarına gəldi, çünki cəzirədən belə böyük çay axa bilməzdi. Kolumb bu vaxt Peru və Qumani adı ilə məşhur olan ölkənin qərb sahilində yerləşdi. Dəfələrlə sahilə çıxıb burada yaşayanların sifət, qiyafə və yaşayış tərzini etibarlı İspaniyul sakinlərinə bənzədiklərini müəyyən etdi. Onların boyun və qulaqlarında xalis qızıl danələrindən qayrılmış sırğa və şaha layiq mərcanlar vardı.

Bu yerin sakinləri diqqətlərini cəlb edən və xoşlarına gələn ən cüzi Avropa şeylərini qızıl ilə həvəslə mübadilə edirdilər. Onların ölkəsində hər cür heyvanat, quş və çoxlu müxtəlif meyvələr var idi. Gözəl ərəziyə, təmiz havaya, bol meyvə və çoxlu başqa məhsulata malik olmasından bu yerin cənnət olacağını güman edirdilər. Amma gəmilərin zədələnməsi, azuqənin azalması, özünün bədəncə zəif düşməsi Kolumba kəşfiyyat işləri ilə məşğul olmağa imkan vermirdi. Nəhayət o, İspaniyul cəziresinə qayıtmağa məcbur oldu və yolda Qubaq və Marqarit cəzirələrini tapdı. Bir müddət keçdikdən sonra bu cəzirələr öz mirvarisi ilə məşhur oldu.

Bir az sonra Kolumbun xəstəliyi şiddətləndiyi üçün gəmi heyəti arasında böyük intizamsızlıq baş verdi. Belə bir intizamsızlıq Kolumba istirahətə və özünü müalicə etməyə imkan vermirdi.

KOLUMBUN İSPANİYAYA GEDİB QAYITMASI MÜDDƏTİ ƏRZİNDƏ İSPANİYUL ŞƏHƏRİNİN VƏZİYYƏTİ

Kolumb İspaniyul şəhərindən getdikdən sonra burada böyük dəyişikliklər üz verdi. Bu dəyişikliklərdən biri də onun qardaşı Varfulam, İzabella şəhərini cəzirənin ayrı və yaxşı yerinə köçürdərək onun yerində Daminqa adlanan başqa bir şəhər salması idi.

Bu şəhər uzun müddət yeni dünya şəhərləri arasında ən məşhuru olmaqla bərabər, eyni zamanda Avropa gəmiləri üçün də liman olmuşdu. Bundan sonra o, Kolumbun getmədiyi cəzirənin başqa yerlərinə də səfər etmişdi. Bu səfər zamanı o, hindliləri özünə tabe edib, onlara xərək təyin etmişdi. Bu səfərdən Varfulamın əsas məqsədi ispaniyalıların bəkar qalıb fəlakət və azağıdırmaq ilə məşğul olmaları üçün onlara iş tapmaq idi. Hindlilər əvvəldən onlara təyin edilən

xəracın verilməsindən təngə gəlmişdilər. Onlar ispaniyalıların müharibədə göstərdikləri bacarıq və igidliklərini nəzərə almadan elliklə üsyan edirdilər. Bu üsyanda hindlilər əsləhə yoxluğu və müharibə taktikasını bilmədiklərindən məğlubiyyətə uğradılar.

ROLDANIN ÜSYANI

Kolumbun qardaşı Varfulamın səfərdə olduğu müddət Roldan Kolumb tərəfindən şəhər hakimi təyin olunmuşdu. Bu müddət içərisində Roldan vaxtdan istifadə edərək üsyan etdi.

Roldanın fikrincə bu üsyanın törəməsinin səbəbi guya Kolumb və qardaşının təkəbbür və bədrefarlığı ilə ispaniyalıları gücdən salıb özlərinə tabe etmək və yeni dünyada müstəqil hakim olmaq iddiasına düşmələri idi...

Belə yersiz sözlər nəticəsində ispaniyalıların da bir çoxu onlarla əlbir olub üsyana qoşuldular. Əvvəlcə onlar şəhərdə olan azuqə ambarını zəbt edərək, qalaya hücum etdilər. Kolumbun qardaşının ağıllı tədbiri nəticəsində qalanın tutulmasına müvəffəq olmadılar.

Üsyançılar qalanı tutmaqdan ümidlərini kəsərək, çöllərə üz qoydular. Kasaraqu vilayətində yerləşib, hindliləri də Kolumbun qardaşı əleyhinə qaldırdılar.

Gəmi işçilərinin bacarıqsızlığı üzündən Kolumbun Kanariyyə cəzirlərindən göndərdiyi üç gəmi dənizdə sərgərdan gəzdikdən sonra Kasaraqu vilayətinə gəldilər. Roldan da öz adamları ilə burada idi. O, Kolumbun qardaşına qarşı olan düşmənçiliyi gizlədərək, gəmi işçilərinin sahile çıxmalarını təklif edib yeni əraziyə dəniz yolu ilə deyil, yalnız qurudan getmək mümkün olduğunu dedi.

Gələnlər burada dincəlmək niyyətilə sahile çıxdılar. Gəmi kapitanı işdən xəbər tutub yanında qalmış adamlarla Daminqa qalasına doğru yola düşdü. Bunlar Kolumbun Daminqaya gəlməsindən bir neçə gün sonra gəlib buraya çatdılar. Yolu uzaqlığı üzündən azuqənin çox hissəsini yemişdilər, yerdə qalan az bir hissəsini də Kolumba təhvil verdilər.

Öz pis hərəkət və rəftarı ilə məşhur olan İspaniya məhbuslarının buraya gəlməsindən sonra Roldan öz həyasız işlərini əvvəlkindən daha artıq davam etdirdi.

Bu yaramazın öz hərəkət və pozucu işlərlə böyük qorxu yaratmasına baxmayaraq, vuruşma hər iki tərəfin gücdən düşməsinə səbəb olub, onları cəzire sakinləri qarşısında zəif salacağı üçün, nəticədə

Kolumbun bütün səy və zəhmətləri zay ola bilərdi. Buna görə də o, Roldanla vuruşmağa tələsmir, hər cür vəd və nəvaziş göstərərək, fitnə-fəsad törədənləri sakit etməyə çalışır və İspaniyaya qayıtmaq istəyənlərə də icazə verirdi. Kolumb eyni zamanda Roldanı və onun yoldaşlarını əfv edərək, onları əvvəlki vəzifəsində saxlayacağına söz verdi.

Bu yol ilə fəsad törədənlər tədricən Kolumba tabe oldu, qarışıqlıq aradan götürülüb əvvəlki kimi nizam-intizam bərpa edildi.

İspaniyalıların hər cür dəstəsi üçün ətraf yerlərdə əkin sahələri ayrılması razılığına gəldilər. Hindli dəstələri onların işləməsi üçün ayrılan əkin yerlərində də yaşamağa idilər.

Qərara görə hindlilər hər il əkin işləri ilə məşğul olmalı idilər. Bu vəziyyətin ispaniyalıları təmin etməsinə baxmayaraq, keçmişdən irs qalmış zülm və təzyiq hindlilərin gətirdikə tələf olmasına səbəb olurdu.

Üsyan nəticəsində ispaniyalıların yerli əhaliyə zülm və işgəncəsi ispaniyalıların xeyrinə qurtarmadı. Əksinə yeni ərazi tapmaq məqsədilə başqa yerlərə getmək artıq Kolumba nəşib olmadı. Xülasə, o, gəmi işçilərindən bir hissəsini bir neçə gəmi ilə İspaniyaya yola salmalı oldu.

Kolumb özünün səfəri zamanı baş verən gündəlik hadisələr haqqında qeydləri, o cümlədən kəşf etdiyi yerlərin xəritələrini, tapdığı yeni sahilləri yazaraq bir qədər qızıl, qas-daş və digər qiymətli şeylərlə birgə Ferdinand və İzabellaya göndərdi. Öz raportunda Kolumb müxəlifətçilərin üsyan səbəbini də qeyd etmiş, nizam-intizamın bərpa edilməsi üçün hökm və qanunların daha da qüvvətlənməsi və müdafiəsi üçün onlardan təlimat istəmişdi.

Roldan da bir şikayətnamə yazaraq öz yaxın adamları vasitəsilə həmin gəmi ilə şaha göndərdi. Bu məktubda o, Kolumbun özündən və qardaşından çoxlu şikayət yazmışdı. Təsədüfən Ferdinand və İzabella Roldanın yazdıqlarına daha çox inandılar...

YENİ ƏRAZİNİN KƏŞF EDİLMƏSİ ÜÇÜN BAŞQA DƏSTƏLƏRİN SƏFƏRLƏRİ

Kolumbun dövlət xəzinəsi hesabına yeni dünyada bəzi yerlərin kəşf edilməsinə müvəffəq olması, burada çoxlu qızıl və cəvahirat toplayıb İspaniya ölkəsində şöhrətlənməsindən sonra bəzi ispaniyalıları şaha müraciət edib öz xərclərlə hələ kəşf edilməyən yerləri tapmaq qəsd

ilə səfərə çıxmaq üçün onlara icazə verilməsini xahiş etdilər. Belə bir kəşfiyyat işinin aparılması üçün İspaniya dövlətində artıq vəsait yox idi. 1492-ci miladi ilində Kolumb ilə bağladığı müqavilə üzrə, onun fikrini və razı olub olmamasını nəzərə almadan, daha yeni ərazinin kəşf edilməsi üçün müraciət edən ispaniyalıları səfərə çıxmağa icazə verildi.

Eyni zamanda onlar bildirmişdi ki, hər kəsin ələ keçirdiyi qiymətli şeylər onların şəxsi malı olacaqdır.

Əvvəllərdə Kolumbun səfər yoldaşı olan Avida böyük həvəslə ikinci dəfə olaraq səfərə çıxmağı qəet etdi.

O, Savili tacirləri arasında böyük hörmət və etibara malik idi.

Bu tacirlərdən biri dörd gəmi və səfərə lazım olan hər şeyi hazır-layıb Avidanı yola saldı.

Məlumat almaq üçün Kolumbun bütün xəritə və gündəlikləri Avidaya verildi. O, üçüncü dəfə Kolumb ilə getdiyi yol ilə gedib Peru sahilinə yetişdi. Bu yerin adamları ilə alver etdikdən sonra qərbə doğru yollandı. O, Kolumbun getmədiyi sahil boyu ilə gedib bəzi yeni-yeni yerləri gördü və yenə İspaniyaya qayıtdı. Mədxilin xərədən az olma-sına baxmayaraq yeni ərazi tapdığı üçün o da şöhrət qazana bildi.

YENİ DÜNYANIN AMERİKA ADLANMASI HAQQINDA

Avida ilə səfərə gedənlərdən birisi də Filorenti zadəganlarından Ameriqo adlı bir şəxs idi. Rütbedə məşhur olmamasına baxmayaraq o, dənizçilik işində mahir idi. Buna görə də səfər yoldaşları dənizçilik işində onu daha üstün tuturdular. Onun səyi və hünəri sayəsində bu səfər daha müvəffəqiyyətlə başa çatdı. Ameriqo özü də İspaniyaya qa-yıtdıqdan sonra kəşf edilən yeni dünyanın vəziyyəti, əhəlinin dolanı-sığı, adət və ənənələrinin bütün təfərrüatını səyyahlara məxsus dil ilə rəng-rövnəq verərək bəyan etdi.

Düzgün olmayaraq, yeni dünyanın kəşfini Ameriqoya istinad edib bu yeri Amerika adlandırdılar. Bu ərazinin əsl kəşf edən, böyük iste-dada malik olan Kolumb isə belə bir şöhrətdən məhrum edildi.

ALANZA-NİZNANIN SƏFƏRİ

Kolumb yeni dünyanın kəşf edilməsində, dənizçilik işində yalnız ispaniyalıları deyil, hətta onunla birlikdə səfərə çıxan adamların əksə-riyyətini həvəsləndirdi.

Bunlar dənizçilik işini tam məharətlə mənimsəmişdilər. O cümlədən Alanza-Nizna üç dəfə Kolumb ilə səfər yoldaşı olmuşdu. O, Xristofor adlı şirkətdə bir gəmi düzəltirib Peru ölkəsinə doğru yola düşdü.

Zülmkarların hədsiz tamahkarlıq, özbaşınalıq etmələrindən və belə işdən faydalanmaq yolunu tutduqlarına baxmayaraq şöhrət qazanmaq işində İspaniya dövləti heç bir fayda əldə edə bilmədi.

Alanza-Nizna yeni bir ərazi tapa bilməyib İspaniyaya qayıtdı. Onların ələ keçirdikləri qızıl və qiymətli daş-qaşların çoxluğu bütün ispaniya-lılarda yenə səfərə getmək həvəsi oyatdı.

PENSONUN SƏFƏRİ

Birinci dəfə Kolumb ilə səfər yoldaşı olan üç qardaşdan biri də Yans-Penson idi. O, 1500-cü miladi ilində Palus limanından yola düşdü. Müstəqil yol ilə cənub tərəfə yollandı. Ekvator xəttini birinci dəfə keçən Yans-Penson olmuşdur. Səyyahların hamısı yeni ərazinin Şərqi-Hind ilə həmhüdəd olması barədə Kolumbun fikrinə şərik oldular.

BRAZİLİYA ÖLKƏSİNİN KƏŞFİ

Həmin il Penson yenə yola düşdü. Yer kürəsinin yarısının vəziy-yəti və yeni dünyanın Şərqi-Hind ilə bitişik olması fikri yayılmışdı.

Bunun müxtəsər icmalı aşağıdakından ibarətdir:

Hamının Şərqi-Hind xəyalı ilə olan səfəri nəticəsində yeni ölkə tapmaq fikri Portuqal dövlətini əvvəlkindən daha artıq cəlb edirdi. Bu məqsədlə çoxlu gəmi hazırlayıb, böyük tədarük gördü. Yeni ərazi tapmaq və ona sahib olmaq məqsədilə Petr Alversinin başçılığı altın-da nəzərdə tutulan həmin yerə göndərildi.

Afrika sahillərində bəzən şiddətli esən küləklərdən, bəzən də küləyin heç olmaması səbəbindən Petr Alversinin səfərdə gecikməsi nəzərdə tutulmuşdu. Buna görə də o, yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq gəmiləri cənuba doğru, olduqca uzaq məsafəyə, yəni on dərəcə ekvatorun digər tərəfinə sürmüşdü. Burada o özünü naməlum bir yerin sahilində gördü.

Petr Alversin bu yeri dənizin qərb tərəfində kəşf edilməyən cəzirlərdən biri bilib, sahillər boyu bir neçə gün gəzərək bu yeri təyin edə bilmədiyindən, buranın geniş bir ölkənin hissəsi olduğunu yəqin etdi. Bu təsəvvür həqiqətə uyğun idi.

Hal-hazırda Cənubi Amerikada olan bu yer Braziliya ölkəsi adı ilə məşhurdur.

Bundan sonra Alversin sahilə çıxıb oranın geniş sahəyə malik olduğunu, təbiətini, bol məhsulunu və bu yerin necə kəşf olunduğunu bütünlüklə yazdı.

Portuqal dövlətini bunların haqqında xəbərdar etmək məqsədilə o bir poçt gəmisi yola saldı.

Portuqal əhalisi yeni dünyanın kəşfi ilə ispaniyalıları həsəd aparırdı, çünki Kolumbun bu kəşfi həddindən artıq ispaniyalıların şadlığına səbəb olmuşdu.

Həqiqətən Amerikanın kəşfi yalnız Kolumbun möhkəm iradə və bacarığının nəticəsi idi. Əgər Kolumbda möhkəm iradə və mətinlik olmayıb yeni dünyanın kəşfi üçün doğru və düzgün yolu ayıraraq tapmasaydı, başqaları da belə böyük müvəffəqiyyətlərə nail ola bilməz, Yer kürəsinin ikinci yarısı olan bu parça bu günə kimi də bizə məlum olmazdı.

Alversinin Cənubi Amerikada Braziliyanı tapmasını təsadüfi bir hadisə hesab etmək olar, lakin belə bir təsadüfi hadisəyə də Kolumb ilə yoldaşlığın nəticəsi kimi baxmaq lazımdır.

KOLUMBUN ADAMLARININ İTAEHSİZLİYİ VƏ ONA QARŞI OLAN BƏDGUMANLIQLARI HAQQINDA

Kolumb Roldan ilə barışandan sonra fitnə odunun bir qədər sönməsinə baxmayaraq, ara-sıra ispaniyalıların bir dəstəsi itaət etməkdən boyun qaçıraraq kömək axtarırdılar.

Nəhayət, Kolumb bir müddət öz qardaşı ilə cəzirenin ətrafını gəzməyə çıxdı.

Səfərdə olduğu zaman üsyançı ispaniyalıların olduğu yerlərə gəlib onları nəsihət və cəza yolu ilə təbə olmağa məcbur edirdi. Onun belə işlərlə başı elə qarışmışdı ki, bu hadisələri ərizə və ya məktublar vasitəsilə Ferdinand və İzabellaya bildirib, onların köməyi ilə bu cür üsyançı adamların şərindən xilas olmağa fürsət tapa bilmirdi.

Kolumbdan narazı qalan ispaniyalıların bir hissəsi işdən azad olub İspaniyaya getmişdi. Kolumbun özünün və qardaşının bədrexatlıqlarından və digər hallardan iftiralar uydurub, şikayətlər edirdilər. İş o dərəcəyə çatmışdı ki, onlar Ferdinand və İzabellanı küçədə görərgörməz qabağını kəsib həyasızcasına qışqırmağa başlayırdılar. Başlarına gələn bədbəxtliklərin, çəkdikləri zərər və çətinliklərin hamısını Kolumbun etdiyi zülmkarlıqla bağlayır və onlara edilən zülmərin əvəzini tələb edirdilər.

Şahın sarayına yaxın olan Kolumbun bədxahları belə şikayətləri dəstəvüz edərək onun haqqında mənfi fikirlər uyduraraq Kolumba qarşı yaxın münasibəti olan Ferdinand və İzabellanı tamamilə yoldan çıxartdılar.

KOLUMBUN VƏZİFƏDƏN GÖTÜRÜLÜB HƏBS EDİLMƏSİ

İftiracı və qərəz sahiblərinin dediklərinə əsaslanaraq Ferdinand və İzabella Kolumbu tənbiş etmək qərarına gəldilər. Onlar 1500-cü ilad ilində Bevadila adlı bir şəxsi İspaniyul cəziresinin vəziyyətini təhqiq etmək məqsədilə oraya göndərdilər. Ona tapşırılmışdı ki, əgər Kolumb müqəssir isə onu işdən xaric edib özü onun yerinə otursun və ölkəni idarə etmək işini öz öhdəsinə götürsün.

İş heç bir vəziyyət nəzərə alınmadan Kolumbun müqəssirləndirilməsi, Bevadılanın hökumət başçısı olması ilə bitdi.

Kolumb bu günə kimi cəzirədə yaşayanlarla olan hər bir ixtilafı dəf etmişdi. İspaniyalıları və cəzirə sakinləri lazımınca ona itaət göstərərək mədənlərin axtarılıb tapılması və nəfis şeylərin ələ keçirilməsi işində çalışırdılar.

Bevadila İspaniyula gələn kimi heç bir vəziyyəti nəzərə almadan və heç bir iş təhqiq etmədən ölkənin başçılığını öz əlinə alıb Damınqa qalasında olan Kolumbun qərərgahında yerləşdi. Bu vaxt Kolumb səfərdə idi.

O bundan istifadə edərək Kolumbun bütün əmlakını zəbt və onun həbs etdiyi adamların hamısını azad etdi. Öz təyinatı haqda olan şah fərmanını Kolumba göndərərək, ona geri qayıtmağı təklif etdi. Kolumb Ferdinand və İzabellanın ona qarşı olan belə münasibətini qədirbilməzlik kimi qiymətləndirdi ki, bu da onun böyük kədərinə səbəb oldu. Amma bu vəziyyət Kolumbun gözəl xasiyyət, mərdlik və düşüncəsini dəyişdirə bilmədi. O, dayanmadan yeni hakimin, daha doğrusu can düşməninin hüzuruna gedərək itaətkar başını şahın yazdığı fərman üzərinə qoydu.

Bevadila onu öz hüzuruna gətirtməyərək həbs edilib İspaniyaya göndərilməsini əmr etdi.

Belə nəql edirlər ki, Bevadila Kolumbun istedad, hünər və bacarığını nəzərə almadan onun haqqında zülm və həyasızlığı əsirgəmədi. Onun və qardaşının ayaqlarına qandal vurdu. Belə qəmli və pis gündə həmsöhbət olub bir-birinə təsəlli verməsinlər – deyər onları ayrı – ayrı gəmilərdə yerləşdirdi. Heç bir əsas olmadan bir çox iftiralara da Kolumbun adına bağladı.

Gəmilər İspaniyuldan uzaqlaşdıqda, Kolumbu aparan gəminin kapitanı, insanpərvər, gözəl əxlaqa malik olan şəxs, Kolumbun yanına gəlib ona çox hörmət və ehtiram göstərərək ayağının qandalının açılmasını təklif etdi.

Kolumb dedi: – “Mənim ayağım şahın əmrilə bağlanmışdır, bu vəziyyətdə də şahın qulluğuna gedəcəyəm, mənim hər bir vəziyyətdə ona itaət etməyə hazır olduğumu qoy bilsinlər, fərmanın əksinə heç bir şeyi caiz bilmirəm”.

Bir neçə müddətdən sonra Kolumb İspaniya ölkəsinə gəldi. Ferdinand və İzabella Kolumb haqqında etdikləri bədərftarlıq və onun gördüyü işləri qiymətləndirməmələrinin nəticələrindən qorxurdular. Kolumb kimi şöhrət qazanmış adlı – sanlı şəxs haqqında bu cür təhqir, pis rəftar və başqa kimi xəbərlərin ətrafa yayılaraq Avropa dövlətlərinin narazılığından, nəhayət, Kolumbun tənəli sözlərindən baş verə biləcək hadisələrdən qorxaraq və bunların əvvəlcədən qarşısını almaq məqsədilə onun qandalını açmağa əmr etdilər.

Şahın hüzuruna gəlmədən əvvəl qiymətli libas almaq üçün Kolumba bir qədər pul da göndərdilər. Kolumb şahın hüzuruna gələcək şah və onun arvadı İzabella Kolumbun şəninə layiq bir tərzdə ona ehtiram, məhəbbət və nəvaziş göstərdilər.

Bir neçə gündən sonra təyin edilmiş vaxtda cəziredəki vəziyyət, araqarışdıranlar və quldurların etdikləri fitnəkarlıq haqqında Kolumb olduğu kimi geniş surətdə izah etdi. Onlar isə deyirdilər: “Əsasən, Bevadilanın bu cür rəftarına biz razılıq verməmişik”.

Əvvəldə olduğu kimi yenə də bir çox vədlər verərək Kolumba sonsuz iltifat və məhəbbət göstərdilər. Öz təqsirlərini yumaq məqsədilə Bevadilanı işdən azad etdilər, amma əvvəldə Kolumb ilə bağladıkları şərtlərin ziddinə olaraq, onun İspaniyula getməsinə icazə verməyib öz yanlarında saxladılar. Müxtəlif bəhanələrlə Nikolay Avanı İspaniyulaya getməyə vadar etdilər.

Onların belə hərəkətlərinə görə Kolumbun səbr kasası daşdı, indiyə kimi öz dost və düşmənlərindən gizli saxladığı qəm-qüssəni artıq gizlətməkdə aciz idi. Hər yerdə Ferdinand və İzabellanın qədir bilməzliyindən, pis rəftarından danışmağa başladı. Kolumb haqqında edilən ədalətsizliyə qarşı camaat şaha hər cür tənə və narazılıqlarını bildirdilər. Qiymətli xidmətləri müqabilində ona edilən hər cür zülm və işgəncənin nişanı olaraq ayağına vurulmuş dəmir qandalı Kolumb evində saxlayırdı.

Kolumb belə zülmkar şahın tarix kitablarında bədnamılıqla yad edilməsi üçün vəfat edərkən hamam dəmir qandalın onunla bir yerdə dəfn edilməsini vəsiyyət etdi...

Bevadila öz cahilənə hərəkətləri və yersiz qayda-qanunların tətbiqi ilə cəzirenin işində həddindən artıq qarışıqlıq törətmişdi. Buna görə də onun işlərində heç bir nizam-intizam yox idi. İspaniyalıların tikdikləri binalar xarabalığa çevrilirdi.

Bevadila Kolumba qarşı olan rəftarının pis olmasını başa düşüb, cəziredəki həmvətənlərini özündən razı salmağa çalışırdı. O bu yolla Kolumb haqqında etdiyi zülm və işgəncəni öz üzərindən atmaq və bununla da yaxşı ad qazanmaq fikrində idi. Cəzirə işlərini inzibati nöqteyi-nəzərdən möhkəmləndirmək və onlara lazımınca diqqət yetirmək əvəzinə fitnəkarlardan, məhbuslardan heç birinə təqsirinə görə müəyyən cəza tədbirləri görmürdü. Ölkənin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq yolun-

da, Kolumbun qoyduğu qayda-qanunları dəyişə bilmədi. Biçərə hindlilərin haqqında isə heç bir ədalətə riayət etmədi. Onları bir qul kimi ispaniyalılar arasında bölüşdürdü. İspaniyalılar isə tətbiq etdikləri zülmədən başqa hindliləri gecə-gündüz başqa işlərlə yanaşı mədən qazmağa da məcbur edirdilər.

Bir tərəfdən ağır zəhmət, digər tərəfdən yeməyin azlığı və bədənə zəif düşdükləri üçün hindlilərdən hər gün çoxlu adam tələf olurdu...

NIKOLAY AVANIN İSPANYULA GƏLMƏSİ VƏ YENİ QANUNLAR QOYMASI

İspaniyula sakin olmaq məqsədilə 1500 nəfərin mindiyi 42 gəmilə yeni hakim həmin cəzirəyə gəldi.

Bu ölkə üçün İspaniya dövləti tərəfindən tərtib olunmuş qanun və qaydalar yerli hökumətə təqdim olundu.

Qoşunun köməkliliylə Bevadila öz hakimlik vəzifəsindən xaric edilərək ara qarışıdıran fitnəkarlarla birlikdə cəzalandırılmaq niyyətilə İspaniyaya göndərildi.

Avan ispaniyalıların həyatını və digər qayda-qanunları yoluna qoydu. Bundan başqa gələcəkdə onların mülkünə sahib olmağa heç kəsin ixtiyarı olmadığını hindlilərə elan etdi.

Qul vəziyyətində olan cəzirə sakinləri quldurluq əsarətindən azad edilərək İspaniya dövləti təbəəsi kimi elan olundular. Artıq zəhmətə düşməmək üçün onlara tapşırılan işin də miqdarını xeyli azaldılar.

Çıxarılan qərara görə ispaniyalıların topladıqları qızıl dövlətin xəzərxanasına verilməli idi. Qızıllar təmizləndikdən sonra onun yarısını xəzinə götürəcəkdilər...

1492-ci miladi ilində Kolumbun yeni dünyanın valiliyi haqqında bağladığı müqavilə və onun tətbiqi üçün etdiyi səylər puça çıxdı. Ferdinand Kolumb haqqında bir çox bəhanələrlə deyirdi: "Get-gədə vüsət tapan belə bir geniş ölkənin ixtiyarını əgər Kolumba versəm o, müstəqil şah olub İspaniya dövlətinə itaət etməkdən imtina edər".

Buna görə də Ferdinand Kolumbun hakim olmasına razılıq vermirdi. Buna oxşar İzabellanın Kolumba olan münasibəti də dəyişildi. Kolumb bir il bunların yanında qaldı. Kolumba aydın oldu ki, işi haqqında etdiyi bütün səylər faydasızdır.

Tamahkar və işə qiymət verə bilməyən bir şahdan heç bir şey gözləmək olmazdı.

KOLUMBUN DÖRDÜNCÜ SƏFƏRİ

Ferdinandın Kolumba qarşı olan pis münasibəti və ya xidmətlərinin qiymətləndirilməməsi heç də onu yeni ərazi axtarmaqdan çəkəndirmirdi.

O, qocalıq, xəstəlik və zəif düşməsinə baxmayaraq dördüncü dəfə dəniz səfərinə çıxmaq istədi. Kolumb bu dəfə Uzaq Şərqi, Peru və Hind Şərqi ölkələrinə portuqaliyalıların tapdığı yoldan daha asanını və yaxınını tapmaq istəyirdi. Bu arzusunu o, Ferdinand və İzabellaya məlum etdi. Onlar böyük məmnuniyyətlə aşağıdakı səbəblərə görə razılıq verdilər:

I Kolumb həqiqətən hörmətə layiq bir adam idi, onlar tərəfindən qiymətləndirilməyib bu iltifatdan məhrum edilmişdi. Eyni zamanda o, bir tərəfdən sarayın xidmətində qalıb, digər tərəfdən öz arzu və xahişi yerinə yetirilmiş olurdu.

II Kolumbu saraydan uzaqlaşdırmaqla onun tədbirlərindən asudə olurdular.

III Portuqaliyalılar Hindistandan avropalılar üçün çoxlu əmtəə malları gətirməklə, əməli olaraq ticarətin əsasını qoymuşdular və heç olmazsa asan yol tapmaqla portuqaliyalılara ispaniyalıların üstünlüyünə nail olmaq.

Bu səfərdən gözlənilən faydaya baxmayaraq Kolumb üçün dörd balaca gəmidən artıq gəmi hazırlana bilmədi. Kolumbun özünün də belə böyük vəzifədən o qədər də qorxusu yox idi, hər bir çətin işi öz bacarığı ilə asanlıqla həll edə bilirdi.

Kolumb səfərə lazım olan şeylərin azlığına əhəmiyyət verməyərək Varfulam və bir də ikinci oğlu Ferdinand ilə birlikdə 1501-ci miladi ili may ayının 9-da Qadiksdən yola düşdü. Qanariya cəziresindən keçdikdən sonra Peru ölkəsinə tərəf istiqamət aldı. Gəmilərindən

heç biri belə səfər üçün yararlı olmadığından İspaniyul cəzirasına gedib yeni hakim Avanın gəmilərindən birilə əvəz etmək qərarına gəldi. Dərinə limanına yetişən kimi 18 gəminin İspaniyaya getmək üçün hazır olduğunu gördü. Özünün sahilə gəlməsini, öz gəmisini buradakı gəmilərdən birilə əvəz edilməsi haqqında xahişini məktub vasitəsilə Avana bildirdi.

Kolumb nücum elmi vasitəsilə və uzun müddət gördüyü dəniz təcrübəsi nəticəsində yaxın günlərdə dənizdə tufan olacağını əvvəlcədən hiss etdiyi üçün, özünü bir tərəfə çəkməklə səlamət qala biləcəyini bildirdi. Buna görə də səfərin bir neçə gün təxirə salınmasını o, bəylərbəyi Avana da məsləhət gördü.

Avan inad edərək onun məsləhətini qəbul etməyib, onu yalançı və əfsanəçi adlandırdı. O deyirdi: Əhalinin işlərindən Kolumbun ətraflı xəbəri yoxdur və heç kəs də gələcəkdə nə olacağını deyə bilməz. Həmin saat gəmiləri yola saldı və Kolumbun sahilə çıxmasına icazə vermədi.

Kolumb hər hansı vasitə ilə olsa da özünü tufandan mühafizə etdi. Lakin İspaniyaya gələn gəmilərin yalnız üçü xilas ola bildi. Qalan gəmilər isə o dəhşətli tufandan xilas olmayıb fəlakətə uğradılar.

Bevadila və Roldan əsil fəsad törədənələr olub, bığarə hindlilərə müxtəlif yollarla zülm edirdilər. Özlerini İspaniya şahına yaxınlaşdırmaq üçün çoxlu qızıl və qiymətli mallar götürmüşdülər. Lakin onlar çərxi-fəleyin hadisələrində öz əməllərinin cəzasını gördülər.

Kolumbun zəbt olunmuş malları da İspaniyaya göndərilən və xilas olan üç gəminin içərisində idi. Avam adamların çoxu Kolumbu, özünün xasiyyət və əxlaqına görə, bütün elmlərə sahib olmaqda bəşər cinsindən olanların arasında istisna təşkil edib öz düşmənlərindən intiqam almaq məqsədilə də onun bu tufanı cadugərliklə yaratmış olduğu fikrində idilər.

BİHUDƏ AXTARIŞ VƏ KOLUMBUN HİND TƏRƏFİNƏ SƏFƏRİ

Kolumb İspaniyula cəzirasının vəziyyətini yoxladıqdan sonra başqa bir ərazinin tapılması fikrinə düşdü. Çox qorxu və çətinliklə Qandrus cəzirasının yaxınlığındakı Quvanay ölkəsinə yetişdi.

Bu yerin sakinlərindən bir neçə nəfəri gəmi ilə Kolumbun yanına gəlib ona öz nəvaziş və qonaqpərvərliklərini göstərdilər. Bunların güzəran və iş bacarıqları yeni dünyada olan tayfaların hamısından yaxşı idi.

Boyunlarında xalis qızıldan qayrılmış boyunbağlar asılmışdı.

İspaniyalıları öz təbii adətləri üzrə həmişə qızıl ardınca yüyürürdülər. Yerlilərdən qızıl mədənlərinin yerini soruşduqda, onlar qərb tərəfə işarə edərək deyirdilər: orada istədiyiniz qədər qızıl tapmaq mümkündür.

Kolumb, Meksikaya getmək və oradakı faydalı yerləri öyrənmək əvəzinə, buradan Hindistan ölkəsinə yol tapmaq məqsədilə şərqlə doğru, Daryan körfəzinə tərəf yola düşdü. Gedərkən zəngin təbiətli, saf havalı bir ölkəyə təsadüf etdi. Buna görə də bu yeri Plu-visuya limanı adlandırdı.

Kolumb axtardığı yolu tapmaq üçün çox gəzib, çalışdısa nə yolu tapdı nə də Cənub dənizilə birləşən Meksika körfəzinə gəlib çıxıb bildi.

Nəhayət qızıl mədənlərinin çox olması haqqında yerlilərin verdikləri məlumatlara əsaslanaraq o, qardaşını bir dəstə ispaniyalıları ilə burada qoyub, özü qoşun və başqa ləvazimat gətirmək məqsədilə İspaniyaya qayıtmaq istədi. Lakin qulluqçularının itaətsizlik və intizamsızlığı onun getməsinə mane oldu.

Qüvvə və hünərdə başqalarından üstün olan bu ölkə sakinləri ispaniyalıların həddindən artıq bədrəftar və tamahkarlıqlarına davam gətirməyib onlarla vuruşmağa məcbur oldular. Nəticədə ispaniyalıların çoxu qırıldı, yerdə qalanları isə müqavimət göstərə bilməyib qaçmağa üz qoydular.

Kolumbun keçirdiyi kədər üstünə bir neçə qəmli hadisələr də əlavə olundu. Azuqə azlığı, şiddətli küləklər, bərk tufan, bunlar hamısı ispaniyalıları həlak olmaq qorxusu qarşısında qoyurdu. Xülasə, gəmilərdən biri zədələndi, ikincisi isə getməyə davamsız olduğundan Kolumb onu aparmadı. Qalan iki gəmilə İspaniyaya yola düşdü.

Şiddətli külək onun sahilə çıxmasına mane olub gəmilərini Kuba cəzirasından uzaqlaşdırdı. Ləpələrin şiddətindən gəmilər zədələndi. Onlar böyük zəhmət və əziyyətlə İmayqaya gəlib yetişdilər. Gəmiləri təmir etməkdən ötrü sahilə çıxartdılar. Gəmilər həddindən artıq zədələndiyi üçün təmir edilməsi mümkün deyildi. Öz vəziyyətlərini

İspaniya əhalisinə bildirmək üçün vasitə tapa bilmədiyinə görə Kolumb cəzirə sakinlərindən kömək istədi. Safürekli, mərhəmətli, təmiz və sadə adamlar olan cəzirə sakinləri onlara yazığı gəlib 40 mil məsafəsi olan İspaniyaya getməkdən ötrü gəmi hazır edib onlara verdilər.

Bu gəmilər sahili gözmək məqsədilə qayrılmış içi yonulmuş böyük ağaclardan ibarət idi. Bunlar böyük səfər üçün davamsız idilər. Amma Kolumbun dəstəsində ona qarşı sədaqətli, adlı-sanlı ispaniyalıları da var idi. Bunlardan Məndis və Feixayda bu vəzifəni öz öhdələrinə götürüb min cür çətinlik və qorxu altında beş gündən sonra hamı gəmilərlə İspaniyaya yetişdilər. Doqquz ay burada qaldılar. Bu müddət ərzində Kolumb və onun yoldaşları xilas olmaq üçün heç bir yol tapa bilmədilər. Zülmkar Avan çətin vəziyyətə düşən belə bir şəxsin qayğısına qalmaq əvəzinə, öz hökmü altında olan bir ölkəyə belə onların gəlməsinə icazə vermədi.

Uzun müddət keçdi, amma İspaniyaya gedən yoldaşlarından heç bir xəbər olmadı. Gəmi heyəti böyük izzətə düşərək özlərinin həlak olacaqlarını düşünürdülər.

Bu qorxulu girdəbdən xilas olmalarını qeyri-mümkün hesab edən ispaniyalıların hamısı Kolumbu danlayıb, məzəmmət edirdilər. Nəhayət onlar böyük həyəcanla həlak olmalarına səbəb olan Kolumbu öldürmək fikrinə düşdülər. Bu zaman gəmi heyətindən bir dəstə bu diyarın əhalisindən alınmış on gəmiyə oturub İspaniyaya tərəf yola düşdülər. Bundan sonra Kolumbun vəziyyəti daha da ağırlaşdı. Yerli əhali ispaniyalıların burada uzun müddət qalmasından cana gəlib onlarla çəkişməyə başladılar. İspaniyalıların ehtiyacı üçün onlara verilən ərzaq və digər malları azaldılar. Hətta ispaniyalıları tutduqları yerlərdən xaric etmək və ya onları tələf etmək qərarına gəldilər. Əgər cəzirə sakinləri ispaniyalıları göydən gəlmə müqəddəs adam hesab etməyib Kolumb haqqında istediklərini icra etmiş olsaydılar, o zaman Kolumbun vəziyyəti daha da qorxulu olardı.s

Kolumb nücum elminin köməyi ilə sabah gecə Ayın tutulacağını bildiyi üçün ikinci gün yerlilərin başçılarını öz yanına dəvət edib, onlara müraciətlə dedi: – “Biz göy adamlarıq, sizin bizə qarşı etdiyiniz bədərkar və üsyan göyün qəzəbinə səbəb olmuşdur. Bu da onunla isbat olunur ki, bu gecə Ay öz bərəkətli işığını sizdən gizlədəcək və qəzəb əlaməti olaraq qırmızı üzünü sizə göstərəcək”.

Gecə Ayın tutulması zahir olan kimi o sadəürekli adamları həddindən artıq qorxu bürüdü. Canlarının qorxusundan özlərini Kolumbun ayaqlarının altına salaraq bu bəlanın dəf edilməsini ondan xahiş etdilər.

Kolumb onları bağışlayacağına söz verdi. Onlar hər bir cəhətdən Kolumba itaət edəcəklərini bildirdilər.

Bundan sonra Kolumbun tapşırığı hər hansı bir vəzifəni onlar canla-başla icra edirdilər...

İZABELLA VƏ KOLUMBUN VƏFATI

İzabellanın ölüm xəbəri Kolumba yetişdi. O bu xəbərdən çox qəmli və pərişan oldu, çünki İzabella həmişə onu müdafiə edirdi. Təbiətində insaf və mürüvvət olmayan Ferdinand isə Kolumba qarşı mehriban deyildi.

Kolumb artıq İzabelladan sonra Ferdinandın köməkliyi ilə məqsədinə çatmağa ümidini itirərək məyus oldu. Xülasə, Ferdinand Kolumbun xəstəliyini və ömrünün son günlərini yaşadığını nəzərə alaraq, onu müxtəlif yalan vədlərlə avara qoyur, səbəbsiz üzr və bəhanələrlə Kolumbun ərizəsinin cavabını təxirə salırdı.

Ferdinandın Kolumbun son günlərini yaşaması haqqında olan fikri həqiqətə çevrildi. Müxtəlif xəstəliklər, şahın onun xidmətlərini qiymətləndirməməsi üzündən aldığı kədərli toəssurat, məşəqqətli dəniz səfərlərindən çəkdiyi əziyyət və əzablar nəticəsində nəhayət Kolumb 1506-cı il may ayının 20-də Vladolid şəhərində vəfat etdi.

AMERİKA QİTƏSİNİN DİGƏR YERLƏRİNİN KƏŞFİ

Kolumbdan sonra başqaları tərəfindən tapılan yeni dünyanın ayrı-ayrı ölkələri haqqında geniş yazmış olsaydıq bu, oxucuların yorulmasına səbəb ola bilərdi, ona görə biz burada bunlar haqqında çox müxtəsər məlumat verməklə kifayətlənirik:

1525-ci miladi ilində geniş əraziyə malik olan Meksika ölkəsi kəşf edildi.

1533-cü miladi ilində Peru ölkəsi kəşf olundu... Nəfis şeytlərlə dolu olan bu bərəkətli və dövlətli ölkənin kəşfindən ispaniyalılar xəbərdar oldular.

Fransa, İngiltərə, Hollandiya, Portuqaliya və başqa dövlətlər müxtəlif əsrlərdə Amerikanın qalan cəziyə və yerlərini də kəşf etdilər¹...

¹ A.Bakıxanov "Kəşf-i Qərib" əsərinin ikinci hissəsini Şimali və Cənubi Amerika ölkələri haqqında – Peru, Meksika, Kanada, Florida, Panama, Amozon, Braziliya, Paraqvay, Çili, Yeni Şotlandiya, Yeni Britaniya... ölkələrinin ərazi səthi, əhali miqdarı, körfəzlər, dağlar, çaylar, ab-hava və s. haqqında olduqca qısa məlumat verir. Onun verdiyi rəqəmlər XIX əsrin birinci yarısına qədərki dövrü əhatə etdiyi üçün ancaq coğrafiya mütəxəssisləri üçün maraqlı ola bilər (*müərcim*).

...Əmma bəd pabəsteyi-səlasili-möhnət və giriftari-zindani-məhəbbət.*

FƏRD

Besteyi-dami-ələm, pəmalı-ənduhi-mələl,
Bülbüli-gülüzari-möhnət Qüdsiyyi-şuridehal

bu rəsmi dilaviz ilə firqeyi-ülul-əlbabə bəyani-mafilbal etmiş və əlvahi-zəmairi-ərbabül-besairə bu şiveyi-zövqəngiz ilə qələmi-ələm yürütmüş ki, çün məzmuni-hikmət məşhuni-ərvahi-cüvudi məcənnədə təarifi-minha etmədən və "Ma təkərrümiha" ixtilafı-dələlət ilə xələti-xilqəti -işbah geymədən rəqabeyi-zənciri-məhəbbət çəkmişlər və riyazi-vücudi-bəşəriyyədə və "həmdəhül-insanü fəkanə zülmen cəhulən" misdaqınca nihali-möhnət əkmışlər. Labüdd ələmi-surətdə iqtizayi-təbiəti-bəşəri oldur ki, hər kimsə gerek bir növ mənzur ilə cəlabəxşi-dideyi dil olub, ovqati-şərifı zayə və bihudə keçirməsin və bəzmi-həvadisə cami-qəflətdən təbi-talibi-hüşiyyə badeyi-cəhl içirməsin.

Hər dildə ki, yox nişaneyi-əşq,
Arayışı-qəm, fəsaneyi-əşq,
Əlbəttə deyil kəmalə qabil,
Ovqati keçər, vəli nə hasil?
Bibəhrə qalar bu müddəadən,
Təhsili-ləzayizi-səfaden.
Ey dil, duta gör xəyal zövqin,
Ta dərk edəsən vüsal zövqin.
Əşqlə cəhanda biniyaz ol,
Əmma rəvişinlə pakbaz ol!
Ol vəchilə ki, qılıbdır Əsgər,

¹ Ulduz (*) işarəsi qoyulmuş misra və mətlərlər kitabın axırında şərh edilmişdir.

Meyli-həvəsi-liqabi-dilbər,
 Dəhr etsə əgər cəfa iradə,
 Sindan kimi sextdir vəfədə.
 Vər başına çalsa dəsti-matəm,
 Çakuc kimi çərx, çəkməz ol qəm.
 Ah ilə olur dəhən yolu bənd,
 Ləbrizi-şərərə kərə manənd

Məzkur olan aşiqi-sadiqi-suxtəcan və məztur olan dərd-məndi-müstəməndi-hali pərişanın təlxisi-beyani-hali və izhari-süluki-möhnəti məlali olur ki, Quba şəhərində Ahəngərzadə Əsgər adlı bir cavani-növresü şirin şəmaili-dilfrib olub ki, hüsnü beyani-məqaldə və səbəhəti-sürətdə camalda ədimül-misal idi.

Bir çeşmi siyahü afəti-dil,
 Bir qaməti sərv, çöhrə gülşar,
 Bir kəc küləhi ki, zülfü kakil,
 Boynuna salıb misali-zünnar.
 Hər ləhzə qıya baxanda çeşmi,
 Asari-qiyamət eylər izhar.
 Bülbül kimi sovtü ləhni dilkeş,
 Xoş ləhcə, sənəmlər içrə sərdar,
 O, qönçə dəhəndə cəm olubdur,
 Təsiri-sədavü hüsnü-rüxsar.
 Zülmə xəti etirafnamə,
 Küftarı fənni-mehrə inkar.

Əlqissə, ol cavani-suxtəcan həmişə rüəsi-mənabirdə və məcməi-əkabirdəvü əsağirdə mərsiyəxan, bəlkə kendisinin əvaqibi-ümürin yad edib həmqərini-naləvü əfqan olurdu. Və bu fənnə ustad olan bir yeganeyi-ruzigardan ki, növhəxanlar sərxeyli idi, kəsbi təəllüm edərdi və gah-gah həromsərayı-iclalına məhrəmiyyət yolu ilə gedərdi. İttifaqən ol şəxsin sədəfi-ismətdə bir gövhəri-şahvari və gülşəni-iffətdə bir ləleyi-novxiz gülüzari var idi ki, zülfü-girehgiri sərgəştə aşiqlər mürği-ruhin seyd etmək üçün türreyi-dam tək xəmdərxəm, xalicansitani ol dam içrə danə idi. Və çeşmi-kafer-nigahi-siyahi xəncəri-müjgan əldə dutub şiveyi-xunrizlikdə mütərəssidi-bəhanə idi.

Bir dilarami-cahan seyrəti-hur,
 Afətəbi-fələki-hüsnü sürur.
 Dilbəri-məhvəşi-şirinherəkət,
 Buti-siminbodon hur süfat,
 Qəddi bir sərvə-rəvan, mayeyi, naz,
 Ki bülənd ondan olur payeyi-naz
 Vəh nə qamət, nə qiymət, nə füzun!
 İstiqamətdə əilf tək mövzun*.
 Bəlkə səriştəyi-ərbəbi-nicat.
 Vəh nə zülfü nə sovadı-giysul
 Sünbülü-pürşikenü ənərbəbu,
 Mərhəbə əbrüyi-xəm şəkli-hilal,
 Zibiboxşi-şəfoqi-arizi-al.
 Vəh nə qaş! – sərxəti-məhbubeyi-naz,
 Ləcərəm guşeyi-məhrəbi-niyaz.
 Vəh nə göz! bəlkə qəzəli-vəhşi,
 Nigəhi-şuxi, misali-vəhşi.
 Müjələr hər biri bir xəncəri-tiz,
 Qotli-uşşaq üçün olmuş xunriz,
 Dutub ol qədr cəməli zivər,
 Ki, deyil hövsələyi-hüsnü-bəşər.

Əlqissə, ol iki atəşpərə bir-birə yetmək ilə atəşi məhəbbət nairə-əfruz olub xərməni-dilü dini yandırdı.

Ol iki əsiri-zarü məhcur,
 Bir camdən oldu məstü məxmur,
 Eşq ilə tutub kəmal peyvənd,
 Zənciri-bələdə oldular bənd.
 Səriştəyi-əqlə tab düşdü,
 Cənü dilə izzirab düşdü.

Gün-gündən asari-ülfəti cəzabəti-məhəbbət ziyadə olub rəsmi-iştiyaq bir məqamə yetdi ki, zövqü aləmdə güya iki cismə bir ruh oldu. Bu əsnada müəllimi-mövsuf ələmi-həvadisən qəti-rəvabəti-ələyiq edib, həmağuşı-ərayisi-hura və nəşəyabi-sağəri-şərabən təhura oldu (rəhmətullahi-əleyh) və əhli-beyti-naşünasın, xüsusən Hüseynü Abbasın və müxəlləfatdan əmmamə, pustin və əbasın, cübbə, şənə,

misvak və ridasin, küləcə, şali-kəmərbənd və qabasın ol cəvənə
vagüzar edib yerində canışın etdi. Ol dəxi kəməli-iftixarü nişatü nəha-
yət sürürü inbisat ilə məhrəməyi-hərimi-visal olub zövqilə-ruzigarın
keçirirdi.

Xoşa ol aşiqi-dilxunə kim zövqü sürür ilə,
Nigari-gülüzarı lütf üzündən mehriban olmuş.
Deyib məşuqi kim tərək eyleyim cövrü cəfa rəsmi,
Edib bir dəm tərəhhüm kim, yazıqdır bağı qan olmuş.

Ta ki, müruri-zaman ilə firqeyi-eybcu və taifeyi-tənəcu yeni əğyari-
dilazarü sitəmşüar bu halə vaqif olub zəbanı-təərrüz açdılar. Çün
növgüli-çəmənə-ahəngər aşiqi-dilxun Əsgəri-müztər gördü ki, surəti-
haldan xəlayiq müttələ olub məcali-visal imkanı məhal oldu və minbəd
bəhanəsiz ol yerə getmək mütəəzzirdir, dəmbədəm ahü nalələr çəkib
deyirdi:

Ah, kim dövrü-fələkdə ixtiyarım qalmadı,
Aləmi-dünpərvər içrə etibarım qalmadı,
Ruzigarım xoş keçirdi dövləti-dildarilə,
Ayrılıq hongamıdır, ol ruzigarım qalmadı.

Bir gün əğyardan məxfi özünü ol şuxi-gülşun üzərə yetirib dedi:
– Ey yari-mehriban! Ey arami-dilü can! Vey nazikbədən,
gülpirəhən! Ey şəkərləb, şirinsüxən! Ruzigari şöbədəbaz və zəmaneyi-
hiyləsaz fitnələr ağaz edib, dövləti-vüsələ möhnəti-fəraq yetirmək
istər. Nə çarə edim?

Dövrani-fələk nədir ki, bilmən,
Bivəch bizimlə oldu düşmən.
Təfriq üçün ah kim dəmadəm,
Təbhid qılır vəsaili-qəm.

Ol, şəkərləb, şirinzəban bu sözləri eşidib, çəki-giribən edib, üzü-
nü atasının qəbrinə tutub, şivən ilən səsləndi: – Ya əkəllülhələvat! Ey
atacan! Bir baş qəbirdən götür! Biz pərişanruzgar, tirəbəxtlərə nəzər
qıl! Bivəfa ərdebəllilər əlində necə zarü sərgərdan qalmışıq!

Dilxun qəribi, bizə bir yar tapılmaz,
Qəmşar tapılmaz.
Bir həmdəmü həmrəzü həvadar tapılmaz.
Ənsar tapılmaz.
Düşmənlər edər tənə, dutar rəsmi-cəfasın,
Bu dərdi-nihani,
Yoxdur bizə bir rəhm qılan sahibi-namus,
Səd ah, səd əfsus!
Bu şəhridə bir mömini-dindar tapılmaz,
Gər var, tapılmaz.
Dil qanə dönüb teneyi-əğyar qəmindən,
Xəlqin sitəmindən.
Şərhi-qəm üçün fürsəti-izhar tapılmaz,
Didar tapılmaz.

Ah, bunları bu hal ilə görüb və dəsti-müsibət başa vurub kim gəldi?

BEYT

Hüseyn! Hansı Hüseyn! Dudmanın şərəfi,
Desəm dürüstünü əhli-zəmanə naxələfi,

dedi:

– Bacıcan! Nə əmri-hadis bu ənduhə bais olubdur?

Dedi:

– Ah! Qardaş, kaş sənə kimi naxələf ölə idi, bu günləri görməyə
idi:

Nə tab edim belə bədə ya əxul-idbar,
Alub qərarımı dövrü-sipehri-gəcəftar.
Nəvayi-eşqilə ney tək dolub qurı cismim,
Zaman-zaman çəkərəm bəs ki, ahi-ətəşbar.

Qərəz, onlar ağlayıb nalə edirdilər. Əsgəri-bıçarə gəlib qolların
məşuqəsinin boynuna salıb və üzündən öpüb dedi:

– Ey arami-canım! Fikr elə ki, atandan qalan əmmaməni başıma
qoyub, əbasın çiynimə salub və qəbasın qucağıma alıb bir nifrin elə-
rəm ki, düşmənlərimizdən biri də yer üzündə qalmaz.

Çün eşq odu əgər dutuşa canı yandırar,
Bir şölədir ki, cümleyi-dünyanı yandırar,
Məzlum aşiqin əgər ahi bülənd ola,
Yeddinci göydə xərməni-Keyvanı yandırar.

Xülasə, ol məzlumə dedi:

– Ey aşiqi-mehribanım! Bu sözlər fayda verməz. Bir fikir elə ki, sən bu yerə gəlmək üçün əlində bəhanə olsun və xalq bəd güman etməsin.

Dedi:

– Ey yarı-mehribanım! On şahı pul sənə verim, amma mənı rədd etmə, hər vaxt gəlib ol məbləği mütəlibə eylesəm bir bəhanə ilə təxir et. Bəlkə bu vəsilə ilə bir-birimizi görmək müyəssər ola.

Cümləsi bu rəyi-dürüsti qəbul edib, bir müddət dəxi ovqat keçirdilər:

Aşıqda gerek fənuhi-hiylə,
Ta eyləyə vəsl üçün vəsilə.

Nagah bir gəmmaz süxənçin bu sürəti-macəranı ola macərə varıb ol məhəllə rəisinə məlum etdi. Ol rəis dəxi müvəkillər təyin etdi ki, hər yerdə ol aşiqi-dilxuni görsələr tutub şikəncəyi-siyasətə yetirsinlər. Əsgəri-müztərdən nəqlidir ki:

– Çün rahi-çarə hər tərəfdən məsdud oldu və rəis ilə saziş etmək-dən başqa çarə görmədim və dedim:

Zülmü gör kim, ayrılıqdan canə yetdim aqibət,
Çarəsiz qaldım varib əğyarə könlüm bağladım.

Axirül-əmr bir gün əlimə bir parə nan alıb üstündə rovgəni-kərə tısrə çıxdım. Rəisi-məzkur mənə düçar olduqda təarif ilə ona verib dedim:

– Əgər həqqi-neməti fəramuş edib, mənə təərrüz qılсан, bu nan gözələrini tutsum və səmumi-küfrani-nemət gülşəni-ömrünü xozan etsin:

Məni həzinə gəl Allah rızası cövr eləmə,
Ki, aşiq ahi tutar zalimin giribinin.

Dedi:

– Ey aşiqi-miskin! Bundan sonra fəriqülbal olub bəzmi-vüsələ məhrəm ol, kimsədə cürəti-təərrüz sənə yoxdur:

Çəkmə qəm ey – aşiqi-dilxəstə mən yarem sənə,
Özgələr cövr eylədikdə mən həvadarem sənə.

Əlqissə, bu tedaddan dəxi fəriğ olub məşğuli-işrəti nədimi-məhfili-məsərrət ikən:

Ol xəstəciğər bəlayə düşdü,
Bir qüssəli macərəyə düşdü.
Çorx eylədi dövrü-namüvəfiq,
Hicran sitemi araya düşdü,
Aləmdə həmişə qüreyi-qəm.
Üşşaq günü qərayerə düşdü.

Gər dişi-dövrani-kəcrəftar və iyzai-firqeyi-əşrar, toieyi-dilşkəni-əğyar və sədəmati-həvadisi-ruzigardan aşiqi-suxtəcan ilə məşuqeyi-mehriban arasında müfəriqət vəqə olub, biri avareyi-diyar, biri vətəninə qərrib, biqəmküsar oldu.

Necə tab etsin dili-şuridə canandan cüda?
Bisərü-saman qalır hər mülk sultandan cüda.

Aşiqi-biçarənin cismində can canan idi,
Necə şivən qılmasın kim cism olur candan cüda?!

Xülasə, ənvai-naləvü şivən ilə bir-birindən vida edib, məşuqə səfər qıldı. Və aşiqi-məhcur didəyi-xunbarilə bikəs qaldı. Guya mükərrər bu şəri oxuyub ağlardı:

Sənsiz dili-xəstə zar olubdur,
Bimunisü qəmküsar olubdur.
Xunabə tutubdu rəngi-zərdim,
Bu gülşən üçün bahar olubdur,

Xunin cigərim bə sani-lalə,
Əfsürdəvü dağidar olubdur.
Hicran sitəmi alıb qərarım,
Gün nuri gözümə tar olubdur.
Hicrində düşüb bəlayə Əsgər,
Sərgəştəyi-ruzigar olubdur.

Ol məzlumeyi-qəmnak dəxi gündüzlər seylabi-əşkibiqərarın dəlili-
rah, gecələr şəmi-şəbistanın şöleyi-ah edərdi. Qafileyi-əşkū ahilə
həmsəfər, dil pürətəşü didə tər, hər mənzilə kim virud edər bu novilə
ağazi-sürud edərdi:

Ey mayeyi-eyşü kam, sənsiz,
Xunin cigərəm, müdam sənsiz.
Hər dem mənə qasidi-fəraqın,
Qəmdən getirir pəyam sənsiz.
Eyb etmə sözüm müşəvveş olsa,
Yox təbidə bir nizam sənsiz.
Seyri-çəmənū kəmalı-işrət,
Əduhim olur tamam sənsiz.
Dünyada hüsuli-şadımanı,
Olmazmı mənə haram sənsiz?!
Mən bikəsə künci – möhnət olmuş,
Hicran gecəsi məqam sənsiz.

Zaman-zaman yadı əyyami-vüsal etmək ilə gülü-seyrabını girib-
ançak edərdi və ləhzə-ləhzə təmənnayı-zövqi-mülaqat eyləməkdən
lələsüfət daği-həsərət sineyi-suzanə çəkərdi və bu şəri oxurdu:

Bülbül necə gülzar ətəyindən əlin üzmez.
Şüvon dili-bimar ətəyindən əlin üzmez?!
Qanilə boyar səfheyi-ruxsarımı gül-gül,
Dil, didəyi-xunbar ətəyindən əlin üzmez.
Dil dərdü-bəla çəkmək ilə qəmdən usanmaz,
Ol şuxi-cəfakar ətəyindən əlin üzmez,
Göz pərdəsi xunabilə rəngindir, əmma,

Nəzzareyi didar ətəyindən əlin üzmez.
Əqsami-bəlavü qəmi-ənvai-müsibət,
Üşşaqi-cigərxar ətəyindən əlin üzmez.¹

Bilmərrə daməni-şəkib dəsti-iqtidarından gedib tabi-fəraq etmədi
və arizuyi-dövləti-didar qılıb bir müddət sonra yenə müraciət edib,
mücaviri-kuyi-canan olmaq istədi. Qürbi-şəhrə yetdikdə aşiqi-məhcür
kim ahi-cansuz çəkməkdən gülbərgi-üzari ovraqi-xəzan tək saralmış-
dı və bari-müsibət həmlindən qaməti-movzunu xəmə olmuşdu:

Təravəti-gülü-ruxsaresi xəzanə dönüb,
Qədi xəmidələlib, qaməti kəmanə dönüb.
Sirişki-didə rəvan seyli-kuhsaran tək,
Cigər şərərə tutub qəmdə, bağlı qanə dönüb.

Məşuqeyi-dilaranın xəbəri-vürudin istima etdikdə bəstəri-məriz-
dən durub, əlinə bir əsa alıb, haləti-zəfdə kəmalı-qüvvət ilə şəhərdən
tışrə çıxdı, guya bu sözləri deyirdi:

Söylə ey həmdəm, kərəm qıl hali-yanımdan mənə,
Həq rizası, bir xəbər ver gülüzarımdan mənə!
Rövşən eylə rəhgüzarım gəl ey ahi-atəşin,
Tar olubdur ruzi-rövşən intizarımdan mənə.

Nagəh gördü kim karivani-Leyli, məhbublar sorxeyli yetişdi. Nəha-
yət şövqlə yügürüb özün onun ayağına salıb bu növ ədəi-şükr etdi:

Lilləhül-həmd ki, çərx etdi müyəssər kamım,
Cövri-bidadilə hicr almış idi aramım.

¹ Başqa bir nüsxədə

Kakilin sevdası gün-gün biqərar eylər mənə,
Arizuyi-arizin bixtiyar eylər mənə,
Müttəsil ahu şikari-mərdüm olmuş, türfə kim,
Tiri-müjganilə bir ahu şikar eylər mənə.
Məhfili-eşq içrə yadı-çəşmi-məxmurin sənə,
Cürenuşı-cami-zövqi nagüvar eylər mənə.

Pəs, ol kim müstəməndi-cigərxun biri-birini qucaqlayıb sədayi-təhniyəti avazi-mübarəkbad zəminü zamandan bülənd oldu, məşuqə nəzəri-həsəritilə baxub dedi:

– Ey aşiqi-dilxuni-müztər, ey novgülü-çəmən-i-ahəngər!

Bu nə haləti-mükəddərdir kim, müşahidə qılıram? Aya, gərdişi-dövrənü izai-əbnai-zaman sənə nə zülmələr etmiş ki, surəti-halın bu məqamə yetmiş?

Əsgəri-biçarə bu sözləri istima edib, seylabi-əşki-çəşmsari çəşmindən cari edib dedi: Ey yari-dilnəvaz, ey şuxi-işvəbaz!

Ey rövşənəyi-dü çəşmi-xunbar,
Arami – dili – həzini-bimar!
Kam-i dilü arizuyi-didə.
Asayişi-cani-möhnətasar.

Kim mənə izayi-hal etməyə qadir olur? Surəti-əhvalimə təərrüz qılır kim, bu növ dilxəstəvü rəncur etsin? Və ya gərdişi-dövrəndən, aləmi-həvadisati-zəmandan nə bakim var ki, əncami-karim bu məqamə yetsin?

Mənəm novgülü-bağı-ahəngəri,
Mənəm valideynin əziz Əsgəri.
Mənəm kim, atam çakucundan səda,
Alır günbədi-çərxi-neylufəri.
Onun kürəsindən bülənd olsa ger,
Fələkdə şərər yandırır əxtəri,
Verir xəlqi suri-Srafiltek.
Fənaye onun dəminin dəmləri*.
Əgər Gəvə tək rəyəti-rəzm açar,
İtaət qılar aləmin əksəri*,
Onun sümtərəşi zibes tizdir,
Edib-münfəil tiği və xəncəri.
Əgər görse Rüstəm onun zərbini*,
Şücaətdə cəylər vücudun bəri.

Amma sənün dağı-fəraqından bu növ pərişan olmuşam. Və həvayi-gülü rüxsarından qönçeyi-növxiztek bağı qan olmuşam.

Sənün fəraqın alıbdır qərarü taqətimi,
Səmumi-qəhrilə bərgi-gülüm xəzan olmuş.
Edəndə yad o gün arizin enadiltək,
Həmişə virdi-ləbim nələvü fəğan olmuş.

Məşuqəsi dedi:

– Ey cani-şirin! Mən dəxi səndən ayrı çəkdiyim belaləri şərh etsəm, bəisi-italeyi-məqal olur ki, ədəmi-izhar münasibdir. Hala bir tədbir et kim, səbəbi-müvəsilet olsun.

Bir yan fələk cəfası mənəmçün qəm artırır,
Bir yan zəmanə gərdişi min matəm artırır.
Bir yan həsud tənəsi bağrımı qan edər,
Bir yan qərrib covri belə hər dəm artırır.
Əşqin bəlası sineyi-pürxunə ah kim,
Hər ləhzə bir cərahəti-bimərhum artırır,
Bunlar qamusu səhldir, asan tədariki,
Hicran dili-həzinə qəmi-ələm artırır.s
Bir çarə fikrin eylə məcali-vüsal üçün,
Hicrani-dövr daryeyi-əzəm artırır.

Və atan ovsafini bəyan etdiyindən, mədəri-mehrabanım dəxi ona təəşşüq yetirmiş. Nə ola əgər varub təcəssüsi-əhkami-şəriət edəsən, əgər caizü mübah olsa, mənə sən aldıqdan sonra valideyni-namidarımı da ki, validi büzürgüvarın təzvicilə şad qılasan ki, əhli-beyt arasında təfriqə düşməsin. Və Abbas, Hüseyin bir-birindən ayrılmasın və məcmu müxəlləfatı-mətrukatə malik olub validi-alimiqdarım məqamində namül-bədəl olasan.

Bir daha qismət bizə ənduhi-hicran olmasın,
Xatiri-cəmiyyətim qəmdən pərişan olmasın.
Ta ki, xətti-gülbün üzrə gül qoyar başına tac,
Könlümün şəhrinə səndən özge sultan olmasın!

Pəs, Əsgəri-biçarə dəxi bu məsləhətdən mülahizəyi-ümid-i-xeyr edib, bir fazili-fərzənə və yeganəyi-dövri-zəmanə hüzurinə varıb kəşfi-məal təriqilə istifsar qıldı ki:

– Bir kimse əgər bir səbiyyəni həbəleyi-nikahə gətirsə, naghah validi-möngühə validəsindən təməttöi-təzvic almaq caizmidir?

Cün məzhəbi-eşqdə bu surət məqami-əşkal idi, ol fazil məsələni fətvayi – piri – eşqə mühəvvəl qıldı. Hənuş kaşaneyi-uqdeyi-mətləb təvqiqdə qalmışdı. Bir gecə kim, ərusi-cahanaray mehri-ənvari-zülməti-şamdan zülfi-mişkin rüxsarına töküüb hicleyi-rübdə aram buldu və mahi-şəbəfruz məclisi-sur mürtəbə edib ki, şəbi-tarı qeyrəti-ruz və surəti-Leyli tək zinətənduz qılıb dirhəmə dinar səvabitü səyyari-əflakdan təbəqlər doldurub nisar üçün amadə qıldı:

Mehr oldu büsati-çərxdən dur,
Mah aldı əlinə şəmi-kafur.
Bir türfə şəbü xüceştə fərcam,
Onun kimi görməmişdi oyyam.
Novruz günündən ol füzun qədr,
İzzətlə misali-leylotül-qədr.

Cümlə xəlayiq xabi-rahətdə olub Əsgəri müztər səri-təhəyyür balini-ənduhə qoyub, gah əğyari-diləzar cövrin yad edib nələvü əfğan çəkərdi, gah möhnəti-fəraqi-gülüzardan, seylabi-əşg səfheyi-rüxsarə tökərdi və deyərdi:

Qəm canımə qəsd eylər əlim yərə yetişməz,
Mətlubə nədəndir dili-bicərə yetişməz.

Hicran çəkərim hali-pərişan, günüqarə,
Ümmid elim ol türreyi-tərrarə yetişməz.

Başlar dili-şuridə fəğan yadən ayrı,
Bir bülbulə manənd ki, gülzarə yetişməz.

Aramımı bir dilbəri-şirindəhən almış,
Kim, tuti dili ondakı köftarə yetişməz.

Hərçənd ki, var qönçədə yüz növ nəzakət,
Bihudədir, ol ləli-gövhərbarə yetişməz.

Guya turalım hüsnədə-məşhuri-cahandır,
Rüxsari-gül, amma güli-rüxsarə yetişməz.

Yansın bu necə tale varundu ki, Əsgər,
Ömrün tükədir hicrədə, dildarə yetişməz.

Və gəh fələki-kəcəftərdən şikayətlər edib bu sürud ilə mütərənnüm olurdu:

Görəyim dövrü fələk mən kimi nəşad olsun,
Qoymadı əhli-vəfa qüssədən azad olsun
Dağılıb bir-birə dəysin bu rəvaqi-niyli,
Könlümün şəhri-kimi qübbəsi bərbad olsun.

Və gah məhbubeyi-dilarami-cansitanının şahidi-xəyalini müxatəb qılıb söylərdi:

Yox sənə qəmi-eşqdən ey dust nişanə,
Mən qəmzədən surəti-halın nə bilirsən?
Sən bəstəri-rahətdə tutub təkyəgehi-xab,
Aşıqlərin ənduhi-mələlin nə bilirsən?

Xülasə, ol qədər nələvü şivən qıldı ki, bihuş olub, didəyi-zahirbini bağlanıb çeşmi-bəsirət açdı. Aləmi-röyada gördü ki, məğfuri-mərhum, müəllimi-məlum qəbrindən qiyam edib məscidə gəldi. Mənbər üzrə çıxıb mövizələr qılırkən dedi:

– Handadır mənim canışınım?

Pəs, Əsgəri-xunincigər löbbeykguyan ehrami-ixlas bağlayıb təhsili-səfayə səy edib, kəndisin kəbeyi-məqsudə qurban vermək üçün məqamından durub hüsurinə gətdikdə dedi:

– Ey nuri-didə! Duxteri-nikəxtərimi sənə təzvic etdim. Bundan sonra mənim malım və əyalim sənə məxsusdur. Amma gərəkdir ki, mənim Abbasımı əziz tutasan, nəvazişlər edəsən:

Yetim olan kəsə əlbəttə qəmküsar olmaz,
Zəlili-ələm olur, izzü etibar olmaz.
Bəlalar içrə qılır dərbəder, dəmi keçməz
Ki, bağn qanə dönüb didə-əşkbar olmaz.

Ələssəbah kim, talieyi-sübhi-sadiq bu məzmunu-zövq əfzayə müvafiq kəraneyi-üfūqdən zahir olub giriftari-zülməti-ələm olanlara ruzi-rövşəndən bəşarətlər vrdi. Əsgəri-müztər bu rəyayi-sadiqdən əhbabə hekayət qıldı və müsaidəti-əltəfi-zülcələlə talib olub, mütərəssidi-təvil oldu və bu rübaini virdi-zəban etdi:

Kərçi ahü naleyi-biixtiyar eylər könül,
Zikri övsafilə dəfi-intizar eylər könül,
Hicr əyyamində bes kim, qülsə tul öncəm olur,
Səatin-ay, hər günün bir il şümar eylər könül.

Ümidvaram ki, inşallah təala ənqərib peyvəndi-müvasilət arala-
rında vaqə olub, ədai-təhniyə qılıb, mübarəkbad edim və ol məzmunə
nüsxe-yi-cədid inşa qılım:

İlahi, bu duami müstəcab et,
Hüsuli-mətləbi-feyz intisab et!

Əlhəmdü livahibül-ətiyyə
Voşşükr lixaliqil-bəriyyə...
Kim, xameyi-mişk barım etmiş,
İzhar məratibi-əliyyə.
Bir türfə kitab edib müreyyəb
Əhbab üçün etmişəm hədiyyə.
Tövfiqi-səadət ilə olmuş,
İtmam: "Kitabi-Əsgəriyyə".
Şayəd ki, vəsileyi nıcatım
Olsun bu ümuri-məneviyyə.

Ey düzlüyü sevən, eşqi gəl eyləmə məzəmmət,
Zahidlikdə mən görmürəm nicat üçün əlamət.

Küfrilə din heyran qalıb, onlar kimi arayır?
Daraq, kimin mişk ətirli saçlarını darayır?!

Mən duyuram ruh oxşayan yar ətrini inanın,
Can mülkündən xəbər verir iltifatı cananın.

Nəşə verdi yar camından nuş etdiyim hər damla,
Bir ad ilə bəzədim bu kitabımı inamla.

Ki onun pak hümmətinin feyzi ilə hər zaman,
Parlaq günəş zühur edədi qara torpaqdan.

Hər nə qədər tərifini mən söyləsəm var yeri,
Odur bizə kəşf eyləyən bilinməyən şeyləri.

O səadət günəşidir mənə odur nur verən,
Odur mənim hər zərəmdə yüz möcüzə göstərən.

Bu canımdır ancaq onun bir müşkatül-ənvarı,
Bu qəlbimin xəznəsidir onun gənci-əsrarı.

Bu kitabda istəyirəm yazım onun sirrindən,
Qoy "Mişkatül-ənvār" – deyə adlandıram onu mən.

Qəribədir, tarixi də sanki doğmuş əsrardan,
Həsəl oldu can adı da bu "Mişkatül-ənvār"dan*.

Ey misilsiz cavan, çalış hümmət eylə hər işə,
Cavanbəxtsən, qoca kimi tədbirli ol həmişə.

Cavanlıqda dərdlər məni tez qocaltdı, durma get!
“Var”ın “yox”un cəfasından varlığını xilas et!

Ey işıqsız gözlərə nur bəxş edəyən gün kimi,
Ey zavallı aşiqlərin dərdlərinin həkimi.

Bu xəstəyə qəmədən lütf et bir dərman göndər,
Gülüşündən bu ölmüşə ruh ver, yeni can göndər.

Qüdsini sən bir səhrada qoyma qalsın sərsəri,
Öz yolunu itirənin axı sənə rəhbəri.

Həqiqətə çatmaq üçün mənə doğru yol göstər,
Nədə bir səhv etsəm onu, bir müəbbim ol, göstər!

BƏYANİ-HAL

Badisəbə, qurban olum, aç qapımı əsərək,
Mənə səndən başqa yoxdur bu dünyada bir kömək.

Yubanmadan gedib Səlmə adlı yara ver salam,
Söylə səndən başqa daha yox qəlbimdə bir məram.

Dərd evinin bir küncünə düşüb qalmış xəstədən,
Şikayətlər yetər ona, söylə solub bu bədən.

Bəla məndən əl çəkməyir, son qoymur bu hicrana,
Faniyyəni alqışlaram qismət olsa bu cana.

Bu ayrılıq odu əcəb yandırır yaxdı məni,
Ömrüm tamam puça getdi, yandı həyat xərməni.

And içirəm o hərəmdən qalxan miskin qubara,
And içirəm bir an belə atmadığım ilqara.

Hər an onun xəyalilə döyünmüşdür ürəyim,
Ondan başqa olmamışdır heç bir arzum, diləyim.

Səhər günəş qaldıranda bayrağını üfəqdən,
Yana-yana qəm ardınca qoşmadayam yenə mən.

Səhər kimi köynəyimi çək edirəm mən də bax,
Ürəyimdən ah çəkirəm ara-sıra yanaraq.

Bütün günü belə keçir kədər dolu bu həyat,
Gece olcaq bir zülmətə batır yenə kainat.

Günəş göydən son nəfəsin dərib məhzun gedincə,
Səyyarələr gözlərindən qan axıdır hər gecə.

Ağlar, ağlar səmələr də bir matəmə bürünər,
Onun qanlı yaşlarıyla al boyanar üfəqlər.

Yüz ələmlə, yüz kədərlə nələ-fəryad edib mən,
Əl qaldırıb asimənə söyləyirəm ürəkdən:

“Ey ilahi, ürəyimi parçaladı bu həsrət,
Gözlərimdə nurlu gündüz oldu qatı bir zülmət.

Yarəb, məni məhv edəyir bu ayrılıq, bu hicran,
Səbrim daha tükənmişdir, kömək ol, ey yaradan!

Nə vaxtadək məhrum olum, dərdlə belim bükülsün,
Nə vaxtadək piyaləmə ürək qanı tökülsün?!

Nə vaxtadək əzab çekim, qan-yaş töküm cahanda,
Nə vaxtadək üzümə də bağlı qapı açanda?!

Mən nə qədər gözü yaşlı, qəlb odunda qovrulurum?
Bu havadan torpaq kimi mən nə qədər sovrulurum?*

Bu beytini ah nə yaxşı söyləmişdir bir şair,
Bu lap mənim işgəncəli əhvalıma oxşayır:

“Ey ilahi, haradadır axı mənim nəсібim,
Mən həsrətdən can verirəm, hanı mənim təbibim?”

MƏQSƏDİN KƏŞFİ

Dostlar, mənim əhvalımdan siz olunuz xəbərdar,
Görün mənim şadlığımдан qalmışdır mı bir əsər?

O şəxs ki, məhv olmuşdur hər arzusu, gümanı,
Ağlamaqdan başqa nədir onun dərde dərmanı?

Ürəyimdə çoxaldıqca hər istəyim, həsrətim,
Bir o qədər ümid sönür, artır dərdim, möhnətim.

Dostlar, məni xatırlayıb saldınız mı yada bir?
Yoxsa belə biganəlik sizə daha xoş gəlir?

Qəm əlində əsir olan bir qəribəm indi mən,
Bir şey yoxdur xilas etsin bu könlümü ələmdən.

Ömrüm keçdi möhnət içrə kədər dolu hicranda,
Gülüstanın çiçəkləri solub getdi xəzanda.

Mən bilərəm ağlamaqdan faydalanmaz qəlbimiz,
Lakin yanan hər bir şeydən tüstü çıxar, şübhəsiz.

Bilərəm ki, xilas etməz bu nalə, bu ah məni,
Nəyləyim ki, mümkün deyil saxlamaq ah-naləni.

Heyrət etmə gözlərimdən seltək qanlı yaş axır,
Bil ki, qəlbim öz qanını gözdən çölə buraxır.

Bir zamanlar dönmüş idim bəxtiyara dünyada,
Həmdəm idim zülfü ipək, nazlı yara dünyada.

İndi belə sərgərdanəm, halım olmuş pərişan,
Ağlım belə qalmış mənim öz işimə mat, heyran.

Dostlar, deyin bu dərdlərə varmı əlac, ya tədbir?
Nalə, fəqan etməkdən heç görünmədi bir təsir.

Tutulmaqdan nəçin qorxsun tora düşmüş bir şikar,
Kaş ki, onu tutan ovçu olmayaydı zülmkar!

Bülbül əgər qarğa ilə salınsa bir qefəsə,
Bülbül cəh-cəh vurmaq üçün heç gələrmə həvəsə?

Təəssüflər bu ömrümüz boşa gedir anbəan,
Nə xeyr işə sərf olunur, nə sevgiyə, ah, aman!

Bu zamanə saldı məni acəb dərde, möhnətə,
Ürək qanı çilədi bu çöhrəyə, bu surətə.

Sanki mənə əzəl gündən olmuş idi bu xitab:
İçim bulud, xaricim sə olsun nurlu afitab.

Qan uddurur öz əlilə mənə zalim zamanə,
Zahirdəsə guya vermiş mənə qızıl peymanə.

Heç bir istək alınmamış bu kəcərəftar fələkdən,
Loğman belə olsan yenə qurtarmazsan kələkdən.

Gözlərimdən qan selləri axır, qəlbim dağlıdır,
Qönçə kimi içim dolu, dodağım sə bağlıdır.

Çox sirlər bilərəm mən, açmağasa yox imkan,
Desəm belə kimdir mənim əsrarımı anlayan?

İbn-əl Fərid kimi firsət tapa bilsem mən hərgah,*
Xalqı yeni xəbərlərdən eyləyərdim mən agah.

Çıxmışsa da işlərimin ixtiyarı ələmdən,
Uzaqdırsa məndən əgər indi, əziz yar, vətən.

Yenə də bu sonsuz ələm, qüسسə ilə hər zaman,
Xoş günlərə ümidlərdir məni xoşhal yaşadan.

Eşq əgər öz zövqü ilə məni həmrəh eyləsə,
Varlıqdan, kasıblıqdan məni agah eyləsə.

Qəlbim onun qəmi ilə elə gülər, şadlanar,
Şadlığım qəm, qədim isə dönüb şadlıq adlanar.

Məhəbbətdir bu dünyada gözlərimə nur verən,
Odur mənə həqiqəti açıq, aydın göstərən.

Ey ilahi, Qüdsiyə sən qüdsiyyətdən bir can ver,
Onun ağır dərdlərinə öz əlinlə dərman ver!

Gizli şeyə baxan zaman görsün onu aşıkar,
Hər işində dadına çat, sən özün ol ona yar!

FİKRİN İZAHI

Ömür keçdi boş-boşuna, etdik daim ahu-vah,
Keçdi xoşluq zamanları, çatdı bəla günü, ah!

Ey saqi, ver piyaləni, mey qızıdırın bu canı,
Bəlkə şadlıq bir də olsun qəlb evinin mehmanı.

Əl tutmasan, qəmlər mənə məhv eyləyər, yaxşı bil,
Ona görə verdiyin su adlanıbdır səlsəbil.

Ey saqi, gəl atəşimə bir su çilə çat dada,
Qızıdırın atəşimi o su mənim daha da.

Qəlb evinin təmizliyi o şərəbdən pay alar,
Su deyilir ona, lakin bir atəşdir aşıkar.

Ey saqi, bu ruzigardan mən də bir kam almadım,
Bir badə ver, ənber içən çağırılısın qoy adım.

Bəlkə o mey nicat verə mənə sonsuz kədərdən,
Ruh çiləsin torpağıma cana gəlirəm bir də mən.

Ey saqi, bir ayna ver ki, dünyanı seyr eyləyim,
Tut qarşımda, sənə gözəl bir macəra söyləyim.

Tut ayna görən kimi məlumdur ki, dil açar,
Sən də sudan bir ayna tut, sirlər edim aşıkar.

Saqi, mənə abi-həyat peymanəsi ota et,
Əsrlərin günəşilə bu dərdimə dəva et!

Qoy yarımın surətini mən göstərim badədə,
Əhsən desin bu qüdrətə yar da, mən də, badə də.

Bu dünyada hər kəs olur bir vechlə kamiran,
Xızr-zülmətdən, mənəş günəş çeşməsindən, hər zaman*.

Ey saqi, mən dərd içində avarəyəm ruzü şəb,
Heyranlığın səhrasında dolanıram təşnələb.

Susuzluğa bir çarə qıl, ürəyimi sirab et,
Sən bu suyun xassəsini anlat mənə, səvab et!

“Cami-mey” ki, söyləyirlər, bu sözdə nə hikmət var?
Acı badə içində də, nə qərībə halet var.

Nəzərlərdə saf, gül rəngi görünür o hər zaman,
İçəriyə çəkən zaman neçün olur qızıl qan?

Deyirlər ki, huşyar edər içənləri bu badə,
Bəs neçin məst, zəlil edir, verir həyatı badə?

Gözə bir cür görünən bu mayədə min sifət var,
Onda şoran duzu, həm də Fəratdan da şərbət var.

Sənə qurban olum saqi, sakit qalma, yəno dur,
Sən hərəkət edən zaman məclisimiz şən olur.

Dolu şərab badəsi ver, unudum hər dərdi mən,
Bəlkə bir az can qurtarım mən ağlımın əlindən.

Ürək şənlik məclisinin çiçəklənən bağıdır,
Ağıl isə quldur kimi vurub onu dağıdır.

Dünyaları əks eyləyən saf aynadır bu ürək,
Ağıl tozu örtər onu çirkli qara pərdə tək.

Lütf et, saqi, məqsədime çatım bəlkə birtəhər,
Bişulub qələm çəkimi huşyarlığa bir qədər.

Ürək azad olan zaman işgəncədən, əzabdan,
Bəlkə ona gizli sirlər olacaqdır nümayan.

Biləcəkdir bu bədənin xoş səfası nə imiş,
Hər bir işin ibtidası, intihası nə imiş!

Əgər mənə kömək olsan ümidim var nəhayət,
Sənin gözəl niyyətinlə kəşf edilər həqiqət.

NƏFSİN QORUNMASI

Qüdsi meydən qüdsi nəşə istəmişdir hər zaman,
Hər kəs olar məclislərdə bu nəşəylə kamiran.

Bir mēy istər, qüvvət verə o mēy dinə, ağıla,
O mēy yox ki, onunla din, ağıl, hünər dağıla.

O şərabi istəməz ki, şər ab olmuş ləqəbi,
Zatında bir fitnə vardır, qarışdırar əsəbi*.

Elə şərab istəməz ki, etsin cana bəd əsər,
Nəşəsindən qəm yaransın, xumarından dərdi-sər.

Deyirlər ki, yüz xəyata olar daim mēy bais,
Ona görə ad vermişlər ona “ümmül-xəbais”.

Ağılsız baş şərab ilə qızırsarsa bir daha,
Bada gedər bir gün içrə hörmət, ədəb və həya.

Bu uğursuz nəfsin hökmü qarışarsa hər işə,
Ağlasıqmaz pislik olar insanlara bu peşə.

Nəfsin olsa can mülkündə sayğısız bir hökəmdar,
Əvvəlcə o öz həyanı ortalıqdan qaldırar.

Bu sözlərdən yol açılar belə dərin mənaya:
Ki, din əldən gedər əgər tanımasa üz həya.

Həya yoxsa, həvəs içrə baş qaldırar rəzalet,
Zalım nəfsin istəyi də verər min bir fəlakət.

Mən bu fikri nəql etmərəm başqasının sözündən,
Öz başıma gələn işdir, qoy nəql edim özümdən:

MƏTLƏBİN TƏDRİCLƏ AÇILMASI

Çox zamandı ürəyimdə dolanırdı bu sual,
Görəsən ki, içən zaman necə dəyişir əhval?

Mey nəşəsi barəsində hər kəs bir cür vurur laf,
Saf şərabin xassəsində vardır böyük ixtilaf.

Biri onda gəzir şadlıq, fərəh, hər cür xoş halet,
Bir başqası deyir: “Şərab töredir min fəlakət”.

Biri sübut etmək üçün gətirir bir çox dəlil.
Deyir: “Heç nə mənfiətdə bu şəraba tay deyil”.

Başqası da başqa dəlil göstərir çox mötəbər,
Ki, mēy şeytan sidiyidir, haqdan gəlmiş bu xəbər.

Hər kəs bir cür fikir edib durur fikri üstündə,
Min ixtilaf töredirlər mēyin zikri üstündə.

Bunu görüb gəldim belə qərara ki, mən əgər,
İstəyirsəm biləm mēyin xeyir-şərin, bir qədər.

Görək içim, baxım mən də, nə cür olur al şərab,
İçməmiş kim edə bilər tərifi intixab?!

Mən bu fikrə düşən zaman gülümsədi xoş bahar,
Güllər açdı, çəmənlərdə oldu hər yer ləzəzar.

Səbə yeli vurdu artıq gülüstana min bəzək,
Çəmənzarın simasına ənlilik vurdu hər çiçək.

Nəsiməmi ətir vermiş gül cöhrəli bu gülşən,
Ya ki, nəsim öz ətrilə eyləmişdir gülü şən?!

Hər tərəfdə kef əhlindən etmək üçün bir xahiş,
Yarpağını kağız edib göndərdi gül sifariş.

Bu gülşəndə bir saqidir al geyinmiş bir lələ,
Almış olə o gül rəngli jalə dolu piyalə.

Səhər çağı nəğmə deyir quşlar böyük həvəslə,
Səbə yeli ürək açır xoş ətirli nəfəslə.

Nəhayətsiz fərəh, şadlıq çəmənzara sığışmaz,
Sanki fələk asimanda şurə gəlib çalır saz.

Çəmənlər, səhra başdan-başə nə xoş gəlir nəzərə,
Ruhu oxşar, könül açar hər görünən mənərə.

Yoldaş olub neçə nəfər çəkilərək guşəyə,
Eysü-işrət süfrəsində dalmış olar nəşəyə.

Mən də neçə hal əhlilə, ariflərlə bərabər,
Çəmənin xoş bir yerində məclis qurduq müxtəsər.

Gül yanaqlı saqi tutub əldə gülgün peymanə,
Meyində var öz üzündən, ya da güldən nişanə.

Xoş avazlı xanondəylə əlindəki bərbət, çəng,
Könülləri oxşamağa olmuş necə həmahəng.

Badə görək nəşə versin, olsun dadlı xoşgüvar,
Xüsusilə bahar fəsli, yanında da bir nigar.

Ağıllılar bu zamanlar verməz əldən fürsəti,
Mey nə qədər saf olarsa, artar onun ləzzəti.

Qarşımızda elə şərab vardı bizim ərğəvan,
Rəngi, ətri utandırır gülləri də hər zaman.

Şöhrətində o meylə sanki ruh açan bir reyhandı,
Əsli Firəng yurdundandı, ləqəbi də Şampandı.

Bütün gözəl şərablardan şöhrətlidir, adlıdır,
Hansı şərab onun kimi ləzzətlidir, dadlıdır?!

Həyat verən yar ləbi tək o meylə şirin, təmizdi,
Sözü kimi acıdışa, mənfeəti hədsizdi.

Dəniz suyu acışa da xeyir verər o bizə,
Ona görə şərabı da bənzədirlər dənizə.

Bəllidir ki, şərab silir ürəklərdən ələmi,
Unutdurur qəm-kədəri, unutdurur ələmi.

Bunlar aydın rəvayətdir, danışmağa yox həvəs,
Nələr gəldi başımıza sərxoşluqdan bizim bəs!?

Şərab içib getdikcə çox, sərxoşluğa düşdüm mən,
Ürəyimin ətəyi də çıxdı tədbir əlindən.

Hər istəydim çoxaldıqca açdı şərab üzümü,
O sildikcə qəm tozunu, çaşdırdım hər sözümü.

Sevinərək mən özümü hesab etdim o zaman,
Təccüb-şəhətim olmasa da həşmətli hökmüran.

Yenə içdim, hey içdikcə içməyi çox xoşladım,
Dilsiz idim, birdən-birə natiqliyə başladım.

Elə bildim söz mülkünün mənəm qadir sultanı,
Söz düzməkdə tək cə mənəm öz əsrimin Söhbəti*.

Qafil idim söylədiyim sözlərdən yavaş-yavaş
Qəlbimdəki şirlərimi eyləmişəm tamam faş.

Xəyalımdan tamam çıxdı sayıqlıq və ehtiyat,
Mey apardı iradəmi, düşməni açdı qol-qanad.

Bu məsəli yaxşı demiş dünya görmüş atalar,
Öz başını qorumağa sərxoş nədən güc alar?

Mən yenə də başa çəkdim bundan sonra neçə cam,
Sərxoşluğum rəqs etməyə verdi bu dəm sərəncam.

Bu qaydadır sərxoşların rəqsə meyli çox olur,
Çünki şərab təsirilə vüqar, təmkin, yox olur.

Mən, elə ki, rəqs elədim lap pozuldu əhvalım,
Nəyim vardı getdi əldən, itdi ağlım, kamalım.

Sonra yenə başa çəkdim neçə dolu badə mən,
Keflilikdən çərənlədim, tamam getdim badə mən.

Hər yetənlə dalaşaraq söyüb təhqir etdim,
Yaraşmayan işlər gördüm, cəfəngiyat söylədim.

Hərçənd ki, sözlərimdən bir az oldum xəbərdar,
Lakin əldə deyil idi heç iradə, ixtiyar.

İllər boyu sınaadığım sadiq o can dostları,
Candan əziz o səmimi və mehriban dostları.

Qaba sözle mən incitdim, təhqir etdim bir anda,
Yaman sözdən yaman bir şey yoxdur, bilin cahanda,

Hər dillərin şirlərini kəşf edləyən babalar,
Demişlər: "Dil yarasına heç bir dərman etməz kar".

Sədi yaxşı demiş: "Susmaq yaxşıdır pis söhbətdən,
Pis söz salar söyləyəni xalq içində hörmətdən..."*

Xeyir işlər təlqin edən o Məhəmməd peyğəmbər,
Demişdir ki, haqqın üzü xoş kəlamda görünər.

Firon belə küfrə düşüb Allah dedi özünə,
Lakin cavab tapmadı o, Musanın haqq sözünə*.

Atalardan qalma məsəl xatırladım sənə gəl,
Dilə girov baş özüdür, açar başa dil əngəl.

Xalq nə bilsin axı sənün ürəyindən keçəni,
Söylədiyən sözlər ilə tanıyacaq o səni.

Gah şadlandım, gah qəmləndim bu yaramaz dil ilə,
Yarab belə yaman dilim kaş dibindən kəsilə!

Hər nə isə ağlım itib eyləmişəm gör nələr
Yaraşmayan işlər tutub törətmişəm fitnələr.

Heç özüm də bilməyirdim nədir bunun səbəbi,
Gah ağlayır, gah gülürdüm, xeyli küsgün, əsəbi

Mən qusmağa başladıqda halım tamam pozuldu,
Huşsuz düşdüm cəsəd kimi, dilim isə lal oldu.

Başagırısı sərsəmliyim etmişdi məni xar,
Bu zavallı halı yalnız düşən bilər, anlayar.

Ayrılıqda ətrafımda görmədim bir dostumu,
Ar da getdi, pul da getdi, şərabdakı kef bumu?

Etibardan dəm vurmağa haq verirmi bu halət?
Allahdan da, bəndədən də mən çəkirəm xəcalət.

ƏSİL MƏQSƏDİN BƏYANI

Ey könül, sən ibrət götür öz başına gələndən,
Başqası da ibrət alsın bu yol ilə qoy səndən.

Mey məstliyi uzun sürməz, davamı da azdır, az,
Aylantək təsir qalmaz bir nəşəsi duyulmaz.

Günahını bağışlatmaq diləyirsən, dilə gəl!
Haqq yoluna dönlənələrə bağışlanır pis əməl.

Çoxlarını most eleyir var-dövləti dünyanın,
Gözlərini kor eyləyir bu var-dövlət insanın.

Bu dünyanı sevən demək faniliyə aldanmış,
"Fəəğşeyna" ayəsilə gedib olsun qoy tanış*.

Öz ömrünü sərxoşluqda keçirərsə hər cahil,
Başğrısı bir an belə rahat qoymaz, onu bil!

Xumarlanmış gözlərini açan zaman yuxudan,
Görəcəkdir günəş çıxmış, işıqlanmış bu cahan.

Hər əmələ ədalətlə cəza verər haqq özü,
O əyriyə əyri deyər, düzə çıxarar düzü.

* *
*

Aləm nədir sinəsində çaxnaşmalar, qovqalar,
Sermayəsi: şöhrət, qürur bundan başqa nəyi var?!

Bu dünyanın arzuları: sonsuz ələm, məşəqqət,
Köpük kimi suda üzür, itib gedir nəhayət.

Var-yox bütün əfsanədir, mənasız bir xəyaldır,
Bu xəyaldan özgə nə var, dərk eyləmək mahaldır...

Çox məşhurdur Səba şəhri gözəlinin dastanı,
Ki, dalğaya bənzətməşdi şüşədəki damlanı*.

Həqiqətdən sən uzağa çox düşmüşsən, əzizim,
Yoxluğa bir varlıq deyər səhv etmişsən, əzizim!

Bu dünyanı duymaq olmaz xəyallara dalararaq,
Aləm nədir? Nədir onda belə ləzzət, bu maraq?

Arzu kamdan çox uzaqdır, birləşməzlər heç zaman,
Muzdurluqdur bu yaşamaq, dünya böyük bir zindan.

Məşəqqətlə ömür sürüb, rahatlanmaq dilərik,
Əlimizdə olan dövlət: ehtiyacla köləlik.

Təəccüblə baxıram mən mal toplayan hərisə.
Yığdığını alacaqdır ya tufan, ya vərəsə.

Beləliklə, qərībədir hər bəşərdə bu xislət,
Həriliyi tuğyan edər, şəro düşər nəhayət.

Sübut üçün Qurandakı bir ayəni oxu, bil,
"İnnəl-insan" ayəsinin hikmətləri boş deyil!

İşrət nədir? Etibarı olmayan bir həvəsdür,
Zəmanənin əhli kimi vəfasızdır, əbəsdür.

Gecə deyək xoş keçindik, bir az keyə baxaraq,
Gündüzlərin əzabından bəs necə can qurtaraq?!

Bir loğmanı axşam yedin, kef kökəldi, bu bəlli,
Axı gündüz açığına bu olarmı təsəlli?!

Keçənlərdən boş xatirə qalacaqdır dünyada,
Röyalarda gördüklərin bir xəyaldır bil o da.

Hökmlənlə nədir? Nəfsə məhkumluqdur mənası,
Azadlıqdan həmişəlik məhrumluqdur mənası.

Mənsəbindən səmər nədir: sonsuz cədəl, qalmaqal
Başın qovğa içindədir, öz işinə yox macal.

Artar hər an təşvişlərin, üreyində təlaşın,
İşlərinə baxmaq üçün firsət tapmaz öz başın.

Hər tərəfdən hücum edər düşmənlər və paxıllar,
Bir az keçməz xasiyyətin dönüb itdən pis olar.

Yavaş-yavaş tinətində görünər bir qəddarlıq,
Sarsılaraq viranəyə dönər səndə bu varlıq.

Zülm edərsən, günahını heç boymuna almazsan,
Qan tökmək də gözələrinə görünəcək çox asan.

Zənn edərsən ki, filankəs sənə quyu qazır ha,
Özün quyu qazıb onu tez salarsan quyuya.

Nə özündən xəbərin var, nə işindən, karından,
Qəflət səni ayrı salar ən vəfalı yarından.

Keçmişlərdə sənə bənzər bir məst kişi yaşardı,
Ki, məstliyin çoxluğundan məstliyini danardı.

HEKAYƏT

Bir kişinin dərd əlindən əhvalı çox çaşbaşdı,
Bazarda o gəzə-gezə bir əttara yanaşdı.

Dedi: Mənə bir həb ver ki, nəşə versin adama,
Pul verərək uddu həbi, gedib girdi hamama.

Xəlvət yerə girib palçıq sürtən zaman özüne,
Həbin güclü təsirlə baxdı bir an üzünə.

Dedi: Axı, dəyişmədi əhvalımı mənim həb?
Harda qaldı bəs şadlığım, yoxdur nəşəm, nə əcəb?!

Verdiyim pul getdi bada, hasilim bəs nə oldu,
Könlüm kədər, qəm əlindən daha bətor pozuldu.

Bələ halla çıxıb getdi o həmamdan bazara,
Utanmadan min qəzəblə yaxınlaşdı əttara.

Dedi: Alçaq! Bəs həbinin hanı mənə təsiri?
Heç bir nəşə verməyibdir, özündədir təqsiri.

Düz bir saat söydü, onu, üstünə də atdı şər,
Nəşə ondan gedən kimi tutdu özündən xəbər,

Eylədiyi qəbahətdən çəkdi sonsuz xəcalət,
Ah çəkirdi, onu yaman peşman etdi bu halət.

Dedi: Aman, gör nə bəla gətirdim öz başıma,
Hansı üzle nəzər salım indi öz tay-tuşuma?

* *
*

Dostum əgər təkəbbürdən sən keyfi saz olmusan,
Bu dünyanın eşqi ilə bir ədəbaz olmusan.

Olma pisi yaxşıların cərgəsinə qoyan sən,
Sərxoş ikən gəl özünü ayıq sanma, oyan sən!

LƏTİFƏ

Bir alimdən keçənlərdə sual etdi bir nadan:
– Heç divana bilərmə ki, məhrumdur o ağıldan?

Bilərmə ki, o dəlidir, şüura da biganə?
Cavab verdi: Bilse bunu, demək deyil divanə.

CAN YAXAN EŞQİN İŞİĞİNDAN BİR ŞÜA

Salam, sizə ey sevdanı bilən əhli-mərifət,
Səlamətlik güşəsinə çəksin sizi məhəbbət.

Məhəbbətsiz bu dünyada nəşə yoxdur, bu şəksiz,
Eşqi isə duymaq olmaz, saf duyğulu ürəksiz.

Ürəklərin rahatlığı eşq ilədir hər zaman,
Hər kəs olmuş öz eşqlə bu dünyada kamran.

Bu dünyada yoxdur ancaq məhəbbətin ədəmi,
Başdan-başa o qəm, kədər olsa belə, nə qəmi?!

Onun qəmi elə qəm ki, çox üstündür şadlıqdan,
Onun bəndi içindəyə azad olar hər insan.

Dərd içində əgər nalan qoysa belə o canı,
Unudarsan həmişəlik sən hər iki dünyanı.

Qəlbim sonsuz həyatı bu dərdə qurban edərdi,
Ürək çəksin qoy dərmandan yaxşı olan bu dərdi.

Bu xərabə yərə düşüb can çəkişən hər insan,
Öz kədərli ürəyini istər edə şadman.

Lakin yoxdur bir nəfər də bu dünyada bəxtiyar,
Şadlıq, şöhrət, xoşbəxtliyin ancaq quru adı var.

Hərənin bir dərdi vardır, deyin kimdə qəm yoxdur?
Bir fərq ilə: birində çox, o birində lap çoxdur.

Başdan-başa bu dünyanın işləri qəm, kədərdir.
Lakin insan bu işlərdən qafildir, bixəbərdir.

Bu dünyada bir iş yoxdur, olsun tamam zərərsiz,
Bir şirin bal tapılmaz ki, olsun tamam zəhərsiz,

Hər bir işin mənasını axtarırlar səbəbdə,
Əziyyətsiz tapılmaz bu aləmdə bir səbəb də.

Cəhd eyləyir, hər kəs tapsın bir az şadlıq dəmini,
Şadlıq tapmaz, o daha da artırır öz qəmini.

Bu dünyada qəm, möhnətdən başqa yoxdur səadət,
Eşq olsun o aşiqə ki, ona gülür məhəbbət.

Bu qəmlərdən, kədərlərdən, işgəncədən, əzabdan,
Ancaq bir şey xilas edər ürəkləri hər zaman.

Olmasın qoy can evində yar qəmindən başqa qəm,
Dərd bir olsa tez tapar o öz dərdinə bir məlhəm.

Sənin dərdin o vaxt çatır istədiyin dərmana,
Ki, qovuşsun könül yara, can vofalı canana.

Bu mətləbi yaxşı dərk et: Məhəbbətdir azadlıq,
Onun qəmi, kədəri də olar xoşluq və şadlıq.

Həqiqətdən bəhs edərkən yada düşdü bir məcaz,
Bir cavandan deyim sizə ki, olmuşdu eşqi baz.

HEKAYƏT

Misirdə bir gözəl vardı yanaqları al-əlvən,
Ölkədə o əzizlərdən sayılardı hər zaman.

Camalı nur çiləyirdi çıraq kimi hər yana,
Onun xalı atəşinə yanırdı çox pərvana.

Yanağının kitabında yazılmış sətir arası,
Şərh olunur ona baxan zamanda "nur" ayəsi.

Dodağıyla can bəxş edər gözlərilə ovlardı,
Sürətində yaradanın sənəti canlanardı.

Kakilində görünərdi ümid, qorxu əsəri,
Ayı iki parçalardı qaşlarının xəncəri.

Qara zülfü kəmənd kimi halqa-halqa buranda,
Vurğun qəlbi tora salıb ovlayardı bir anda.

Gülşənində yanaq kimi bəsləyirdi bircə gül,
Ona nəğmə oxuyardı yüz şur ilə min bülbul,

Ona aşiq olanlardan birisi də əttardı,
Hər xəstəyə dərman verib özü xəstə yatardı.

Öz yanında xoş ətirli dərmanları var iken,
Yar zülfünün qoxusunu axtarardı sübh erəkən.

Bu dərd ilə zaman ötdü, aylardan il düzəldi,
Günler keçdi, bahar ötdü, xəzan keçdi, qış gəldi.

Bir görüşə möhtac idi o binəva, müxtəsər –
Bu görüş də o yazığa olmayırdı müyəssər.

Bir gün o ay aşıqlərin nələsindən incəldi,
Aşiq qanı tökdüyündən canına bir dərd gəldi.

Ya da nəzər oxu ilə vurduğuyçun yaralar,
Bir bədnəzər zərbəsi də ona axır etdi kar.

Təbib onun mərzini yoxlayarkən nəhayət,
Dərman üçün yazdı ona meyvələrdən bir şərbət.

Təsadüfən bu şərbəti hazırlamaq zamanı,
O əttarı gətirdilər düzəltsin bu dərmanı.

Əttar yarı görən kimi zəfərantək saraldı,
Çırpınaraq qəlbi birdən onu sonsuz dərd aldı.

Ciyərinin qanı ilə cuşa gəldi həvəsi
Gözlerini qapayırdı yarın odlu nəfəsi.

Sinəsində tufan vardı sanki coşğun dənizdi,
Dodaqları bağlı idi, heyrətindən səssizdi.

Huş gedərsə, dodaq səssiz, hərəkətsiz dayanar,
Gül önündə bülbul qəlbi çırpınaraq odlanır.

Bəli, əsil aşiq odur öz yarını görəndə,
Varlığını unudaraq dili düşsün kəməndə,

Gözlərini açsın ancaq yar üzünə hər zaman,
Ancaq yarın söhbətini eşitsin o anbaan.

Camalının xəyalilə o qəlbini xoş tutsun,
Canı oda düşsə belə varlığını unutsun.

Varlığından olub düşsə çaşqınlığa, heyrətə
Od içində sızlamağı sığışdırmaz qeyrətə.

Nə isə, o hazırladı meyvələrdən bir şərbət,
Ateş üstə qoyan zaman artdı onda hərəkət.

Eşqin əcib təsirindən olmuşdu çox pərişan,
Sərxoş idi məhəbbətin şərbətindən bu zaman.

Bulayaraq qarışdırdı barmağıyla şərbəti,
Bu şərbətdə yandı əli hiss etmədi o qəti.

Dilbər onun halın görüb qandı o da aşiqdir,
Öz eşqində fədakardır, məhəbbətə sadıqdir.

Min könlüdən aşiq oldu ona məşuq olan yar,
İstədi ki, daim olsun ona yaxın həvadar.

Aşiq əgər öz eşqində göstərərsə sədaqət,
Məşuq ona aşiq olar, budur əsil həqiqət.

Eşqin çətin imtahanı titrətsə də əsəbi,
Bil məcazi məhəbbətin budur axır tələbi.

Sədaqətli aşiqlərin budur halı, bil bunu,
Burda Leyli daha artıq tələb edir Məcnunu.

Yarla aşiq, vəsl ilə hier, gəldi müvafiq ədəd,
Sal yadına ki, nə dedi: "Qül hüvəllahü əhəd".

Müddəanı sübut üçün eldə gözəl misal var,
Artıq sözlər küfrə dönər, burda sözü gəl qurtar!

Sən özünü tanımadan, necə mümkün bu əməl,
Bu hikmətin əsrarını anlayasan mükəmməl?!

Öz halını o uşaqla tutuşdurub sal yada,
O, günəşi görməmişdən inanmazdı dünyada.

HEKAYƏT

Qaranlıq bir ev içində doğulmuşdu bir uşaq,
Evlərində bir ustaddan elm öyrəndi o ancaq,

Tanımadı şamdan başqa işıq verən atəşi,
Bir an belə görmədi o gözlərlə günəşi.

Müəllimi hər nə qədər söylədisə aşikar,
Ki, dünyada hər bir şeydən işıqlı bir günəş var.

Uşaq ona inanmayıb hey deyirdi ustada,
Ki, bu şamdan işıqlı şey ola bilməz dünyada.

Bir gün səhər çölə çıxdı, uşaq heyran dayandı,
O günəşi görən zaman bu sözlərə inandı.

Bədənin bir evə bənzər, canın ona bir əşdir,
Ağlın nurlu şama bənzər, eşq isə bir günəşdir.

Sən bilmirsən əbədiyyət mehri nədir, ey nadan,
Ağılatmaz hər bir şeyi mahal sanma hər zaman.

Bu sözlərin yeri deyil, yersiz sözdən çəkin, qaç,
Məhəbbətdən bir söz söylə, aşılıkdən söhbət aç!

DÜZLƏR MƏSLƏKİNİ İZLƏYƏNLƏR DASTANININ DAVAMI

Bu aşılıq, bu məşuqluq əvvəlinci mənzildir,
Eşq əhlinin kami-dili bu mənzildən hasildir.

Birdən artıq çoxluğa üz qoyan dəmdə bu vəhdət,
Görüşündə, xasiyyətə yarandı bir ziddiyyət.

Vəhdət durur öz başına, heç asılı olmadan,
Görünüşdə, xasiyyətə həm oyandır, həm nihan.

Kainatın öz sirri var baxma ona havayı,
Hər şey doğub məhv olmada birçə ondan savayı.

Çoxluq təzad yaradırsa əsrarəngiz vəhdətə,
Aşiq-məşuq ad verildi bu əzəli hikmətə.

Hər bir işdə nazu niyaz tələb edir bu dövrən,
Bu cür ancaq işlərdəki nöqsan qalxar aradan.

İstəyirsən gizli sirlər sənə olsun aşikar,
Qurandakı "Allahü nur" ayəsini et təkrar.

MUŞTULUQ XƏBƏRİ

Bu rəmz ilə xitab etdi Xəlilullah insana,
Ona şahid ayla, günəş, odur Allah insana*.

Yemək, sevgi arzusuyla yaşamaqda bu bəşər,
Ulduz kimi bu arzular başı üstə ciltvəgər.

Şərəfətə minor insan artarsa onda şüur,
İnsan idrak sayəsində günəş kimi saçar nur.

Bir baş daha yüksəlsə dönüb olar bir mələk,
Günəş kimi ondan işıq alar sonsuz bu fələk.

Məhəbbətlə günəş dildə bir adlanır mehr, mehr*,
Əbədidir günəş kimi məhəbbət də, deyil sehr.

Məhəbbətdə dərk eyləyər insan özü-özünü,
Sevgi, sevdə, məhəbbətlə başlayar hər sözünü.

Qurana bax, genişsə də mənaları, məzmunu,
“Bey”lə “sin”lə başlanaraq bitir, yaxşı bil bunu!*

Məqsəd belə aydın ikən bu təkrarə nə hacət?
Düz demişlər, ariflərə bir işarə kifayət.

EŞQDƏ TƏMİZLİK HAQQINDA

Məhəbbətdə sanma küfrə, nə də dinə uyan var,
Rindlik, məstlik olan yerdə ayinlərə kim uyar?

Fisqilə zöhd insanlara qurulmuş bir duzaqdır,
Huşyar olan şübhəsiz ki, bu kələkdən uzaqdır.

Səfsətdir hər müddəə, fikirləri müəmma,
Məsələlər məlum olmur, hər şeydə var bir əmma.

Aşıqlərdə təqlidə heç olmaz zərre etimad,
Ancaq vardır hər bir işdə öz gücünə etiqad.

Boş laqırtı nəyə lazım, xoş gəlsə də hər avaz,
Göz gördüyün qəbul edər, quru sözə inanmaz.

Eşq hədisi başqa şeydir, diqqətlə bax ona sən,
İbrət alağ indi biz də bu hikmətli hədisdən.

Sözə yeni mənə, yeni şəkil versin fikrimiz.
“İstincaı”, “İstibranı” başqa cür şərh edək biz.*

Bunlar nədir ki, bunlarsız təət haram sayılır,
Onlar olsa insan qəflət yuxusundan ayılır.

Burada gəl bu sözlərin izahını eşit bir,
Fazillərin müəllimi Şeyx Bəhai demişdir:

Yaramazlar! Bu əməldən, hərəkətdən utanın,
Ki, istinca daşlarını gizlərsiniz şeytanın.

İstincaadan qərəz budur-ürək təmiz olmalı,
Alçaq tiynət mehv edilib paklıq əziz olmalı.

İstibrasa o deməkdir, gizli saxla hər sözü,
Sirr deyilən xəzinəyə sahib olsun qəlb özü.

Şərab içsən, şərabla da apararsan xumarı,
Su olmasa bəs təmizlik nə cür olar, bil bari!

Əbədiyyət bədəsile sərxoş olan bir adam,
“Vəlləzine-amənu”dən alar qüvvət və ilham.

Bu söz ilə təmizlənsə hər üreyin qubarı,
Camahında şəfəq salar könüllərin ilqarı.

Bu bədxahlıq, yaramazlıq, xəbəsliliklə, ey cahil,
İbadətin mənasızdır, qəbul olmaz duan, bil!

Bu hərəkət çox bənzəyər dərğahında üsyana,
Zahirdə həqq, batindəsə bağlanmışsan şeytana.

Bu riyakar itaətdən susmaq daha yaxşıdır,
Asi olmaq müşriklikdən hər mənada yaxşıdır.

Pis sifətdən çəkin, həqqə istinad et ey insan!
Bir an belə üz döndərmə “gəl-gəl” deyən Allahdan.

Alın açıq hər işini eşqə bağla həmişə,
Qoy eşq olsun dil əzbərin, sənə yüksək bir peşə.

Məhəbbətdən başqa yoxdur sənə düz yol göstərən,
Odur xeyir işə çəkən, sənə cürət, güc verən.

Ey qəfəsə çırpınan quş, tənbellikdən iş aşmaz,
Sən qartalsan, milçək işi qüdrətinə yaraşmaz.

Öz nəfsinin məhbəsinə qurtar, azad qanad çal,
“Leyse lil-insanə illa ma səa”dən ibrət al!*

Əqlin varsa puç eyləmə ömrünü, qıl ehtiyat,
Qoyma boş-boş kefcilliyə hədəd olsun bu həyat.

Bir düşünsən əbədiyyət dövlətinə sahibsən,
Müvəqqəti ləzzət üçün vermə onu əlindən!

Asiliklə öziz ömrü göydən yerə salmasan,
Qocalmışan, uşaq kimi çirk içində qalmısan.

Ürəyini azadlıqdan özün saldın zindana,
Yaradılış mənasından xəbərsizsən, qansana!

Həq yaratdı özü kimi səni, verdi min ziynət,
Bu qamətlə dedi bizə etməlisən itaət.

Onda olan əlaməti, o cəlalı istəsən,
Sıdq üreklə, doğru dillə zülcəlalı istə sən!

Xəlvətdən bir mənzil verdi sənə möhkəm, mükəmməl,
Sonra dedi öz əqlinlə bizə tərəf qayıt, gəl!

Lakin indi bunları sən unutmusan, ey insan,
Heyif olsun sənə heyif, yazıq sənə, bir utan!

Bəzən guya meyl edirsən ibadətə, xaliqə,
Pərdə olur öz varlığın itaətə, xaliqə.

Cəhənnəmin qorxusu, ya behşit üçün ibadət,
Etməz haqqın dərğahında sadıqlıyo dələlət.

Çünki bu nəfs istəyidir, xudpərəstlik deməkdir,
İtaətin əvəzinə qurulmuş bir kələkdir.

Bəhaidən yenə düşdü yadıma bir rəvayət,
Bu yerdə çox münasibdir, qoy eyləyim hekayət.*

O demişdir: İtaətdən əvəz almaq istəsən,
Bu korluqdur, muzdurluqdur, əl çək belə adətdən.

Aşıqlərə məqsəd ancaq yar vəslidir hər zaman,
Cənnət şövqi, ya cəhənnəm xəvfi bilməz o bir an.

Kimdə olsa yar sövdası de nə qəmi var onun?
Öz behişt, öz dəhşətli cəhənnəmi var onun.

Kafirlərin küfrü, həm də dini hər bir dindarın
Ürəyində bir zərrəcik dərdə bənzər ətərin.

Hər şexsin ki, olsa bu cür yüksək ali hümməti,
“Əssabiqun” ayəsindən alar gücü, qüdrəti.

Candan keçib çatar o dəm cananının vəslinə,
Əzəliyyət aləmlə qovuşar, bil, o yenə.

MƏHƏBBƏT VƏ VƏFA ŞƏRTLƏRİNİN ŞƏRHİ

Ey müxatəb, eşqə meyl et, dərdlərinə ver dərman,
Allah eşqin bəlasilə edir bizi imtəhan.

Eşq aləmdir, işgəncədir, nəhayətsiz macəra,
Aşiq görək əzablara dözməyi də bacara.

Alşərab ki, bu ləzzəti bizə bir az tanıdır,
Aşıqlərin göz yaşdır, ya da ürək qanıdır.

Yaranmışdır qan dənizi içində bir inci tək,
Ya kənarı tikən dolu incə, lətif bir çiçək.

Qızılgülü dəre bilməz tikanından çəkinən,
İncini kim əldə edər dənizlərə girmədən?

Canan qəmi can mülkünü dağıdan bir afətdir,
Lakin əsil mənada o sənə candır, nemətdir.

Bu səhrada can nə imiş, onun qədri nə imiş,
Candan keçmək olmalıdır hər aşiqə evvəl iş.

Ölməkdən çox nəfs öldürmək çətindir bu dünyada,
Bənzəyirlər biri böyük, biri kiçik cihada.

Bu hikmətə sübut üçün lazım gəlsə hekayət,
Qoy söyləyim “Məsnəvi”dən bir münasib rəvayət*.

“Ölüm” adı gələn kimi hər kəs gələr vəhşətə,
Bu qovm isə rişxənd edər belə yersiz dəhşətə.

Dərdə düşüb çəkən zaman intəhasız iztirab,
“Ölüm” sənə meydan oxur, olar sonda kamiyaab.

Bu dünyaya bağlılıqsa əgər səndə ixtisas,
Sanma qəmdən olacaqsan ölüm ilə sən xilas.

Torpaq seni udanadək özün dönüb torpaq ol,
Ya torpaqdan təmizlənib, çirkinlikdən uzaq ol!

Sözsüz, səssiz bu mənənin əsrarını gəl öyrən,
Sən ölməkdən evvəl yaşa, bir an qorxma ölümədən.

Hər kim belə sifətlərə malik olsa dünyada,
“Ölüm”, “həyat” qəmlərindən azad olar daima.

TƏMSİL

Hər kəsin ki, mədəsində doldu min cür zir-zibil,
Ya qəlbinə əsir etdi min cür kədər, qüssə, bil!

Gözü açıq olsa belə batar dərin yuxuya,
Aram olmaz, qan-yaş tökər, düşər sanki quyuya.

Gözlərinə zülmət çökər, minbir xəyal görünər,
Yuxuları xoflu olar, min dəhşətə bürünər.

Əgər dərdsiz, qəm-qüssəsiz uyuyarsa bir insan,
Ayıqlıqdan daha da şən yuxu görər hər zaman.

İndi sən də qiyas elə seç özünə doğru yol,
Nəfsin, həm də bu aləmin məhbəsinəndən xilas ol!

Bu əzabdan öz “ölümün” etsin seni qoy azad,
Gəlişilə qoy eyləsin birçə dəfə səni şad.

Qoy aparsın səni ruhlar aləminə durmadan,
Oradaca bilərsən ki, bu dünyadır bir zindan.

İstəyirsən biləsən ki, düzgünmüdür bu xəbər,
“Sən əvvəldən xeyirlidir” ayəsinə sal nəzər.

MƏSLƏK YOLÇULARINA ŞADLIQ XƏBƏRİ

Sakit durma, ey sərgəstə könül işə başla sən,
Dünya və din matəmini saxla belə vaxt ikən.

Sərxoş ikən huşyarlıqdan dəm vurursan nə üçün,
Bütperəstlərin dindarlıqdan dəm vurursan, nə üçün?

Pay umursan qapısından məhrəm bilib hər kəsi,
Quzğunlardan istəyirsən sən bir hüma kölgəsi.

Zənn edirsən ki, filankəs səni dilşad edəcək,
Ya da qəmdən, işgəncədən səni azad edəcək.

Bilmirsən ki, onun dərdi səndən də ləaləcdır,
Bu dəbdəbə, şöhrətilə o, səndən də möhtacdır.

Öz başının hayındadır, gücsüz qalmış cahanda,
Başqasına nə cür kömək göstərəcək bu anda.

Get Qurandan oxu yenə sidqi-dillə bir aya,
Bəlkə "malik" ayəsindən düşə sənə bir sayə.

Odur hakim nə istəsə edər, hökmü rəvandır,
Padşahı gəda etmək onun üçün asandır.

TƏMSİL

Sən olsan da aciz, küskün, zəif, gücsüz, xaksar,
Vücudunda lakin vardır iradə hər ixtiyar.

Xaliq sənə bəxş etmişsə görən göz və əl-ayaq,
Bu nemətdən istifadə etməlisən bir sayaq.

Acizliyə biganədir, o qüdrətli, qadir şah,
De ki, xalqa sən özünsən arxa, pənah, ümidgah.

Öz mülkündən o hər kimə yer verərsə hörmətlə,
Onun başı səmalara yüksələcək şöhrətlə.

Sonsuz qüdrət sahibidir, ölçətməzdir bu cəlal,
Lütfü hədsiz, mərhəməti sonsuz, hökmü bizəval.

Kam istəyən bəndəsinə deyər: İstə, verim mən,
Bütün dünya pay almada onun nemət bəhrindən.

Hər kəs doğru bir ürəklə dua etsə basovab,
Hüzurunda şübhəsiz ki, dərhal olar müstəcab.

Bu sözləri yazan zaman xəyal çatdı dadıma,
İt haqqında bir əhvalat gəlib düşdü yadıma.

HEKAYƏT

Ev sahibi öz itini dam üstündə bağlardı,
Onu daim bağlı qapı arxasında saxlardı.

Bir həftə ac, susuz qaldı orda yazıq it naçar,
Gündüz fəqan qoparırdı, gecələri ahü-zar.

Günlər keçdi, qalmadı heç onda, qüvvət, güc daha,
İtə olan bu zülmələr xoş gəlmədi Allaha.

İtə başqa çarə yoxdu qapı bağlı, ev zindan,
Rəhm eylədi ona bağlı qapıları açdıran.

Qəzadan bir alov düşdü ev alışdı səbh erkən,
Qapı yandı, it də xilas oldu ölüm cəngindən.

Əfsus olsun elə nəfse, o alçaqdır itdən də,
Güzaranı pərişandır düşüb möhkəm kəməndə.

Nə naləsi əsərlidir, nə duası müstəcab,
Əməlləri tərsinədir, günahları bihesab.

Dərgahından alar bir pay hər hünərli, hünərsiz,
Özlərisə qalar daim macəradan xəbərsiz.

Haqqın böyük kərəmindən məhrum qalmaq yararmı?
Kərimlərin paxıllarla nisbətləri de varmı?

Qüdsi, mütləq sənə addan, şan-şöhrətdən fayda yox,
Tələ küskün, bəxtin zəbun, səadət yox, nalə çox.

Bir cazibə istə qüdsi aləmdən ey Qüdsi zar,
Ta istəyin təxəllüsə uyğun gəlsin aşkar.

İndi belə olsan əgər sən nəfsinə qul, yenə,
Yəqin bil ki, dərman olmaz ürəyinin dərdinə.

ALÇAQ NƏFSDƏN ŞİKAYƏT

Alçaq nəfsin dad əlindən verir mənə min əzab,
Odur verən ürəyimə sonsuz kədər iztirab.

Cananımın dərgahından uzaq salır o məni,
Onun zalım əllərilə alışıx can xərməni.

FİKRİ SÜBUT

Bir mötəbər kitabda mən gördüm belə bir xəbər,
İt ayağı dəyən yerə qədəm basmaz mələklər.

Neçin bəsit Əshabi-Kəhf ilə kaha girərək,
Dördüncü ya səkkizinci hesab oldu o köpək*.

Neçün gəlib tapmadılar mələklər o kahanı,
Bu hədisin dəlilləri, həqiqəti bəs hanı?!

İt bəlkə də alçaq nəfsi timsalıdır insanın
Bəlkə ən şum, ən murdar bir xilqətidir cahanın.

Həq nurunu örtür, qəlbi boğur zülmət içində,
Kim gecələr günəş görmüş bu kainat içində?!

Binəvadır o adam ki, sevgilisi böylədir:
Vəfasızdır, can alandır, işi riya, hiylədir.

Bu zalım yar salır hər an məni dərdə, möhnətə,
Min günaha düçar edir, salır böyük zillətə.

Nə etməli, çarəsizəm dərdlər isə aşkar,
Gözüm varsa baxmaq üçün, yoxdur əldə ixtiyar.

Gah kor edir, ağlın gözünü tapmaz olur işıq, nur,
Gah beynimi məğrurluğun küləyilə sovurur.

Mən filanam, filankəsdən neçin qalım bəs dala?
Ya filankəs neçin belə çatmış cahü cəlalə!?

Ağıl mənə, özümdədir dünya malı, dövlət də,
Kimdən əskik yaranmışam istedadda, cürətdə?!

Belə boş-boş xülyaların əsiri hər əqli kəm,
Gecə-gündüz xiffət edib kədərənir, çəkir qəm.

Lakin edir özü kimi yüzlərinə köləlik,
Bu ölümə həyat deyir ölməsə də hələlik.

Ömür keçir çox mənasız boş-boş xəyal içində,
Aciz ikən üz göstərir saxta cəlal içində.

Edir çılğın ehtiraslar könlümüzü tarimar,
Gün keçdikcə rəzalətə sürükləyib edir xar.

Malu dövlət, ya da şöhrət arxasınca hər zaman,
Həftə-həftə, ay-ay, il-il dolanırx sərgərdan.

Tamahkarlıq varlılara əl açıdır bax sənə,
Eşidirson hər alçaqdan min sərzəniş, min tənə.

Arzu, tamah tükenməyir, bitmir tələb, iztirab,
Bu minnət, bu tənələrə olmayırsan kəmiyab.

Hirsə əsir o yolçuya bənzəyir bu, eşit, qan!
Əl açaraq utanmadı el-obadan, Allahdan.

HEKAYƏT

Bir kişinin vəziyyəti pisləşəndə bir qədər,
İstədi ki, işlərini sahmanlasın birtəhər.

Pul götürüb çölə çıxdı ki, korlara paylasın,
İstədi ki, ehsan üçün o korları haylasın.

Bir gözlü də qaça-qaça gəlib ona açdı əl,
Yalvararaq pul istədi, dedi: "Məni qovma gəl!"

Kişi dedi: "Mən korlara pul verirəm, çəkil get,
Sən gözlüsən, heç olmasa öz boyundan həya et!"

Gözlülərə pul paylamaq adət deyil heç zaman,
Rədd ol sənə bir pay düşməz mənim əhsan pulumdan".

Yoldan ötüb keçirdi bir dünya görmüş əhli-dil,
Bu sözləri eşidincə durub güldü dedi: "Bil.

Lap mədəzad korlardan da daha kordur bu adam
Ondan neyçin sən umursan həysiyyətə ehtiram?!"

Əgər o kor olmasaydı yolçuluğa getməzdi,
Səndən kərəm gözləyərək, Allahı tərk etməzdi.

Bu da kordur ki, pay umur özü kimi bəndədən,
Bu gözlünü o korlardan ayırırsan nəhaq sən".

ŞİKAYƏTİN SONU

Zalım nəfsin min başı var, min rəngi var dünyada,
Hər an başqa ciltə ilə üz göstərir bir əda.

O hər kəsə bir ayrı cür zühur edir hər zaman,
O gah qızğın atəş olur alovlanır onda can.

Bu fikrimi sübut üçün, bax "kitabı-Məsnəvi",
Əsərində nə kəşf etmiş alicənab Mələvi.

Hər nəfsin yüz başı var, hər başında bir əməl,
Əl çatmayan asimandan yer altına atmış əl.

Birisinin uşaq dərdi, dövlət dərdi, mal dərdi,
Gör "innəma əmvaləküm" necə düzgün xəbərdi.

Biri kefə düşkün olub arxalandı zoruna,
O birisi əsir düşdü çirkin şəhvət toruna.

Bir başqası şirin nemət həvəsilə yaşadı,
Birisi də əlvən xəlot həvəsilə yaşadı.

Bir digəri cəhu cəlal axtardı hey durmadan,
Birisi də kölgəsindən qorxub oldu hərasan.

O birisi ləzzət aldı nökrəçilik etməkdən,
Başqası da ad qazandı elm ardınca etməkdən.

Bir başqası hiylə qurub, gəldi xalqa min kələk,
Zöhdü təqva toru qurdu hər an misli-hörümçək.

Hər birisi məqsədinə çatmaq üçün çalışır,
Öz ömrünü puç eyləyir, boş işlərə alışır.

Boşa çıxır əməlləri, kəsilsə əlacı,
Bar vermirse arzusunun, istəyinin ağacı,

Hiylə qurub bidad edər istər qanlı intiqam,
Qorəz ilə, qəzəb ilə tutmaq istər bir məqam.

Hər cür rəzil vasitəyə əl ataraq o qəddar
Hər vəchlə zalım nəfse çıxmaq istər tərəfdar.

Bilməz sonra nə zərbələr dəyəcəkdir nəfsinə,
Bəlkə birdən işlər tamam çevriləcək əksinə.

Zülmü həsəd hiylə ilə bu dünyada iş aşmaz,
Hər bir işin bir ziddi var, qafil olmaq yaraşmaz.

Bu barədə xətimə düşdü gözəl hekayət,
Hər əməlin mükafatı veriləcək nəhayət.

HEKAYƏT

Hindistanda bir şah vardı ədalətli, bəxtiyar,
Dünyaları foth edərdi bu qüdrətli hökmdar.

Sonsuz idi qəzəbi tək onun lütfü, şefqəti,
Hər tərəfə yayılmışdı adı, şanı, şöhrəti.

Etihadca atəşpərəst olsa belə hökmran,
Xudpərəstlik bədəsile məst deyildi heç zaman!

Bütərəstlik etiqaddan doğur aydın, aşikar,
Onda nə nəfs istəyi var, nə də nifrət, qorxu var.

Xudpərəstlik-dinsizlikdir, kafərlikdir bil, inan!
Məslək gedər, düzlük itər, yoxa çıxar din, iman.

Çox yazıqdır öz nəfsinə əsir olan dünyada,
Axır ömrü puç olacaq, çatmayacaq murada.

Çatmaq üçün arzusuna nəfsə uyan hər insan,
Öz işini salar daha çətinliyə anbaan.

O yazığın işi daim olar həsəd, sitəm, kin,
Bu dünyada halı budur nəfs ardınca düşənin.

Layiq deyil belə alçaq sifət mənə heç kəsə,
Xüsusilə ünvanına şah deyilən bir şəxsə.

Şahın hökmü olmalıdır xalq rəyinə müvafiq,
Elə bir iş tutmalı ki, xalqa olsun o layiq.

Ölkəsində qəddarlığa, zülmə etsə şah adət,
Heç bir zaman xalq içində hökm sürməz ədalət.

Şah bir etsə zülmü, onun xadimləri yüz edər,
Gedər elin iqtidarı, hörməti də tez itər.

Bu halları gören zaman söyləmişlər atalar:
Ölkədə şah zalim olsa, xadimləri can alar.

Viran edər öz yurdunu zülm eyləyən hökmran,
Həqiqəti yox eyləyər, puça çıxar din-iman.

Şah kafər də olub əgər ədalətlə görsə iş,
Rəhmət ilə yad olunar, versə elə asayış.

Küfrilə zülm olan yerdə dövlət olmaz payidar,
Bəsdir, zülmü küfr haqqında söhbətini gəl qurtar!

Xülasə o padşahın var idi bir vəziri,
Ölkəsini düzəldərdi onun işi, tədbiri.

Hər kəs əgər döndərsəydi xaqandan üz arabir,
İşi islah etmək üçün çalışardı o vəzir.

Qəzəblənib xaqan versə ədalətsiz bir fərman,
Onu yanlış fərmanından döndərərdi hər zaman.

Vəzirdən çox razı idi xaqan ilə rəiyyətlə,
Hər bir işdə onun sözü kəsb edərdi qətiyyətlə.

Hökmdarı xeyr işlərə eyləyərdi o vadar,
Hökmdara sadıq idi, rəiyyətlə havadar.

Bir gün xaqan xəstələndi, göründü son səfəri,
Fələk onun boğazına tökdü ölüm zəhəri.

Bu durumsuz dünyada bir boşluq oldu qisməti,
Bu qanundur: Gərək hamı içə ölüm şərbəti.

Səltənətə varis onun birçə oğlu var idi,
Onun da nə qanacağı, nə də ağı var idi.

Çıxıb şahlıq taxtına o fərəhləndi, oldu şən,
Lakin sonra zəiflədi həm səltənət, həm vətən.

Vaxt keçdikcə düşmənləri baş qaldırdı hər yandan,
Dostlar isə yavaş-yavaş döndərdilər üz ondan.

Hər yetəndən hiylə, kələk işletməkçin dərs aldı,
Ölkə içrə inamsızlıq günü-gündən çoxaldı.

Biri xoşa gəlmək üçün yaltaqlandı gülərək,
Biri qurub kef məclisi işə saldı min kələk.

Biri dedi: – Sənin kimi ləyaqətli sərdara,
Sənin kimi hökmdara, şücaətli sərdara,

Layiq deyil ömrə eyləyə min–bir qovğa içində,
Şah olmalı daim kefdə, eşqü sevda içində.

Biri dedi: filankəsin qızı–gözəl bir afət,
Günəş çəkər cəmalının qarşısında xəcalət.

Bir yol ilə bu saraya düşməlidir o peri,
Yalnız sənə layiq görmək olar elə gövhəri.

Başqasına deyirdi ki, bir nəşədir mey cana,
İçib məst ol, kefli–kefli sarıl nazlı canana.

Biri dedi: Bir cavan var, çalan zaman o rudu,
Gözəl şaqraq nəğməsilə heyran qoyar Davudu*.

Mələhətli səsi ruha misilsiz bir qənimət,
Süleyman şah cəlalından çox üstündür bu nemət.

Püstə ağzı, saz səs ilə oxuyanda bax ona,
Avazının hər cəh–cəhi dəyişilməz cahana.

Xülasə, şah elə daldı sonsuz cəş–işrətə,
Ki, unatdı şahlığını, laqeyd oldu millətə.

Hökmdarlıq qüdrətini verdi yelə, tufana,
İşə düşdü saqi, şərab, saray oldu meyxana.

Əvvəl əgər məhrumdusa düşüncədən, ağıldan,
İndi daha dəliden də dəli oldu o nadan.

Şahın kefi məmləkətə bir dözülməz matəmdir,
Birisinin yersiz kefi minlərinə dər–qəmdir.

O ağıllı vəzir isə olmayıb bir an rahat,
Bu qayğısız padşaha hey verirdi nəsihət.

Cahillərə əsər etməz nəsihət də, tədbir də,
Doldursan da havayıdır su qalarmı qəlbirdə?!

Şah işini qanmırdısa, vəzir yaxşı qanırdı,
Şahın axmaq işlərinin atəsinə yanırdı.

Çalışırdı ifşa etsin, hər hiyləni, qərəzi,
Təbib kimi o sağaltmaq istərdi hər mərəzi.

Düşmənlərin kələyindən o deyildi xəbərdar,
Bilməzdi ki, düşməninin məhv eyləmək qəsdı var.

VƏZİRİ MƏHV ETMƏK ÜÇÜN FİTNƏKARLARIN TƏDBİRİ

Bir gün bədxah, paxıl, nəcins və hiyləgər adamlar,
Vəziri məhv etmək üçün birləşərək nə ki, var –

İşlətdilər hiylə–kələk, uydurdular min yalan,
Qaldırmaqçın maneəni tezlik ilə aradan,

Hər birisi bir yol tapdı, bir söz dedi hər biri,
Axtardılar hansı yolla məhv etsinlər vəziri.

Axır biri dilə gəlib dedi: “Tapdım yolunu,
Ancaq belə üsul ilə məhv edərik biz onu:

Lazımdır ki, bir kahini əvvəl ələ alağ biz,
Əlbir olsaq işə kömək göstərər o, şübhəsiz.

Çünki xalqda kahinlərə ehtiram var, inam var.
Dində, dövlət işlərində onlardır ixtiyar.

Tədbir töküb, yaxşı-yaman nə söyləsə kahinlər
Dedikləri söz-söhbəti inam ilə xalq dinlər.

Kahinlərə inanacaq yəqin sarsaq hökmran,
Hakim olluq, vəziri tez qaldırsaq biz aradan”.

Bu fikirle sirdaş olub onlar tədbir gördülər,
Bir kahinə dil tökərək ona daş-qaş verdilər.

Kahin ilə əlbir olub bir cəbhədə durdular,
Bu işə bir çarə üçün incə kələk qurdular.

Savadsızın hiyləsi də verməz böyük xəsarət,
Kahin əgər hiylə etsə baş verər min fəlakət.

Bu hikməti yaxşı öyrən, bunda dərin mənə var,
Bu barədə gözəl sözlər söyləmişlər atalar.

Demişlər ki, kim dərs alsın pis adamdan dünyada,
Elə bil ki, bir kəsərli qılınc verdin cəllada.

Bir gün saray əyanları geniş məclis qurdular,
Sərkərdələr təkbəbirlə ön sırada durdular.

Şah məclisin baş ucunda oturanda taxtına,
Yaltaqlar dil tökən zaman cavan şahın baxtına.

Təzim edib irəliyə qədəm atdı bir qoca,
O pirani, alimsifət şeytan əvvəl bolluca

Şahı tərif eyləyərək dedi: “Ömrün çox olsun,
Baxtın, taxtın şöhrətlənsin, düşmənlərin yox olsun”.

Dünən gecə mən yuxuda gördüm mərhum atanı,
Gördüm bir nur bürümüşdür nəhayətsiz dünyanı.

Mərhum cənnət bağlarında gəzir düzü-düzünə,
Çoxlu nemət qapıları açılmışdı üzünə.

Təbəssümle dedi mənə: “Sabah xalxı tezəcə get,
Bu tənhaq dərdimi tez şah oğluma bəyan et!

Ona da ki, bu cənnətdə bütün nemət olmuş cəm,
Lakin təkcə çatışmayır bir həmsöhbət, bir həmdəm.

O dünyada vəzirimlə birgə qəlbim çox şadı,
Könlüm onun söhbətilə qəm-qüssədən azadı.

Dost olmasa, oxşayır bax zindanlara bu cənnət,
Əgər oğlum istəyirsə daha olum mən rahat.

Qoy yandırıb vəzirimi tez yanıma göndərsin*,
Bu cənnəti daha da şən bir ələmə döndərsin”.

O hiyləgər koramallar onu təsdiq etdilər,
Söylədilər hərə bir çox uyğun gələn xoş xəbər.

Nadan şahsa inanaraq, baş açmadı hiylədən,
Dedi: “Gərək tez yetirim yerinə bu əmri mən”.

Vəzir işi belə görüb itirmədi özünü,
Səbr edərək gizli qoydu qəlbindəki sözünü.

Bildi ki, çox hiyləgərdir düşmənləri nə ki var,
Ancaq idrak və səbr onu bu beladan qurtarar.

Təzim edib vəzir dedi: “Əzəmətli xaqanım,
Mən də belə yuxu gördüm, artdı maraq, həyəcanım,

Düşündüm ki, desəm atan dəvət edir yanına,
Düşünərsən: “Qulluq yatmır vəzirimin canına”.

Bundan qorxub mən susdum, ah, bunu duyan hökmdar,
Başqa dostun dili ilə etdi hökmün aşkar.

Öz əmrini icra etdi bu kahinin dilindən,
Bu yol ilə xilas etdi məni əzab əlindən.

Böyük xaqan xilas etdi məni ağır təlaşdan,
Belə fəxri bir dəvəti şah bildisə bu zaman.

Gərək versin yubanmadan icrasına tez qərar,
Mənsə belə bir dəvətçün eyləyirəm iftixar.

Lakin uzun illər boyu qul olmuşam sizə mən,
Şahım mənim yanmağıma indi qərar verirkən.

Gərək məni yandırmasın həqarətlə, nifrətlə,
Yola salsın ehtiramla, nəvazişlə, hörmətlə.

Vida edib ayrılarkən sizin kimi “dostlardan”,
Gərək məni təntənə ilə yola salsın hökmran.

Şah səbr etsin gərək məni yandırmağa neçə gün,
Ta ki, meydan hazırlansın mərasimə büsbütün.

Palıd şimşad gotirilsin, ocaq tonqal çatılsın,
Gül, zəfəran, müşkü onbər od üstünə atılsın.

Böyük meydan mərkəzində yandırılısın bədənim,
Ki, qalmasın bu dünyada bir arzum da qoy mənim.

Belə hörmət ehtişamla yanmaq necə gözəldir!
Belə yanmaq özü böyük bir arzudur, əməldir”...

Oradakı əyan-əşrəf tərif-təhsin eylədi,
Gurultuyla vəzirə çox afərinlər söylədi.

Sonra xaqan təyin etdi yandırılmaq gününü,
Dedi: “O gün elan olsun bir mərasim düyünü”

VƏZİRİN TƏDBİR İLƏ TƏHLÜKƏDƏN XİLAS OLMASI

Vəzir evə dönen kimi bir guşədə qaldı tək,
Düşündü ki, bu boladan xilas olsun o gərək,

Lağım atan çağırırdı öz yanına o gecə,
Ona bütün macəranı nəql elədi gizlicə.

Gələcəyə vədə verdi, şirmikdirdi qaş-daşla,
Dedi bir an vaxt itirmək olmaz, işə tez başla!

Bir lağım at həmə yerdən ortasına meydanın,
Boş yerə heç keçməməli bu iş üçün bir anın.

Usta Hümət kəmərinə bağlayaraq hünərlo,
Lağım atdı, dayanmadan çox sürətlə, zəfərlə.

Çox çəkmədi istənilən hazır oldu tər-tomiz,
Bu tədbirdən, bu əməldən hamı qaldı xəbərsiz.

Vəzir özü odun yığdı etibarlı adamlar,
O meydanın ortasında qalatdı nizamla,

Məharətlə örtüdü otla gizli yola bacanı,
Xəbər verdi şahla artıq çatdı yanmaq zamanı.

Bu xəbərle güruldadı, böyük şəhər bir anda,
Yayıldı son sürətlə bu macərə hər yana.

Kişi, qadın, uşaq, böyük toplaşdılar durmadan,
Baxmaq üçün çoxlarına qalmadı heç bir imkan.

Yer yox idi küçələrdə izdihamın əlindən,
Törpənmək də olmayırdı xas, avamın əlindən.

Gözləyirdi saray əhli qızısqıca od ocaq,
Görsünlər ki, vəzir necə diri-diri yanacaq.

Səf çəkərək durmuşdular sərkərdələr, əyanlar,
Vəzir gəldi cəsarətlə, üz-gözündə min vüqar.

Böyük inam, iftixarla şaha təzim edərək,
Ətrafını istehzal baxışlarla süzərək,

Dedi: Şahım, qoy dövlətin artsın sənin dəma-dəm,
Bəxtin sənə qoy yar olsun, qulun olsun bu aləm.

Məni şahın qulluğuna apararkən bu səfər,
Soruşsa o əgər sənəin əhvalından bir xəbər,

Nə söyləyim! Şah dedi ki, məni əzir, de hicran,
Qoy ona bir məktub yazım, qoy oxusun şadıman.

Sonra o bir məktub yazdı baxa-baxa cəmaət,
Hər şeydən az xəbər verib tamam etdi, nəhayət,

Təqdim edib dedi: – Apar, atamı sən salamlə!
Qucaqlayıb yola saldı vəzirə ehtiramla.

Vəzir girib odunların arasında oturdu,
Bədxah olan fitnəkarlar odunlara od vurdu.

Ataşpərəst dini necə deyirdisə – etdilər,
Vəzir “yanıb kül olan tok” dönüb evə getdilər.

Lakin vəzir asımana yüksələndə od tüstü,
Nicat tapıb gizli yolla evə getdi əlüstü.

Günlər, aylar keçdi, vəzir gizli qaldı nəzərdən,
O, ölkədən xəbərdardı, şah xəbərsiz xəbərdən.

O, ölkənin halını çox izləyirdi xəlvəti,
Bir gün üçün müntəzirdi, gözləyirdi fürsəti.

İşin sonun gözləyirdi maraq ilə hey vəzir,
İstəyirdi görsün nə bar verəcəkdir bu tədbir.

Müxtəsər ki, o həriflər bu kələkdən xoşdular,
Rahət nəfəs alıb, daha əl-qol açıb coşdular.

Nə istədi hər kəs etdi, nə bir hesab, nə kitab,
Ölkə xarab oldu, xalq da çəkdi böyük izzirab.

Hər tərəfdə zülm o qədər artdı xalqa anbaan,
Çox çəkmədi ölkə oldu əhaliyə bir zindan.

Dövlət işi elə bərbad hala düşdü, nəhayət,
Hətta nadan şah da qandı nə yerdədir vəziyyət.

Lakin o nə əlac etsin bu sağalmaz dordinə,
Bu dolaşq işi necə sahmanlasın o yenə?

İndi bildi etmir əmri vəzirsiz heç bir təsir,
Atılan ox geri dönmür, getmiş əldən o vəzir.

Çox təəssüf elədisə, oldusa da peşiman,
Peşmançılıq fayda vermez, qalmış idi o heyran.

VƏZİRİN GERİ QAYIDIB DÜŞMƏNLƏRİ CƏZASINA ÇATDIRMASI

Vəzir gördü daha gedir ölkə əldən, el əldən,
Səltənətin bünövrəsi sarsılmada təməldən,

Kahin vardı xalq içində çox hörmətli xoşnəfəs,
Hamı onu tanıyırdı – din adamı, müqəddəs.

Vəzir ona göndərərək gecə gizli bir xəbər,
Çağırdırıb qızıl verdi, etdi böyük vədələr.

Dedi: “Sabah şah yanına o tələsik gedərək,
Əyanların yanındaca şaha təzim edərək,

Desin: – Dünən gecə gördüm mərhum şahı yuxuda,
Qəm-qüssədən asımanə çıxmış ahı, yuxuda.

Dedi nə söhv elədim mən düşünüb tək özümü,
Öz əlimlə başsız qoydum əziz iki gözümü.

O vəzir ki, tədbir ilə yüksəlirdi məmləkət.
O vəzir ki, hünərilə qurulurdu səltənət.

Belə mahir bir vəzirə mən ayırdım oğlumdan,
Zəiflədi səltənətim, qaldı ölkə, yurd viran.

İndi daha son qoymaqçın xəyanətə, böhtana,
Vəzirimi göndərirəm kömək olsun xaqana.

Get xəbər ver qoy çıxsınlar pişvazına bu axşam,
Təntənəylə qarşılayıb eyləsinlər ehtiram.

Söylə həməən yerdən vəzir yenə əyan olacaq,
Gətirdiyi fərman ilə hər şey bəyan olacaq”.

Şah eşitcək çox şad oldu, səs yayıldı hər yana,
Əyanlarla axşam çağı üz qoydu şah meydana.

Gördü vəzir yanan küldən baş qaldırdı nagehan,
Haman paltar, qiyafətdə, qaldı şahla xalq heyran.

Vəzir açıb qollarını cəld atıldı meydana,
Təzim edib nəvazişlə gülümsədi xaqana.

Hökmdarın atasından uyduraraq yüz yalan,
İftixarla öpə-öpə verdi şaha bir fərman.

Şah da öpüb o fərmanı əvvəl sürtdü üzünə,
Məzmununu çox müvafiq gördü o gün özünə.

Oxudu ki, şah vəziərə hörmət etsin həmişə,
O, vəzirin sözlərilə əməl etsin hər işə.

Yazmışdı ki, necə olsun, ölkə, saray, məmləkət,
Sonra neçə qəzəbli söz yazmış idi. Nəhayət,

Demişdi ki, köməyinə göndərirəm vəziri,
Çətin işdə əsas olsun sənə onun tədbiri.

İndi görək tək qalmayım incitməsin qəm, kəder,
Saraydakı şənlik sevon əyanlardan beş nəfər,

Göndərorsən mən də burda onlar ilə olum şən
Qoy bir az da onlar ilə məclis qurum burda mən.

Qoy bu qəmli ürəyimi onlar ilə edim şad,
Daha aydın olsun deyə bax yazıram adbaad.

Şah tələsik yıxdı bütün əyanları həvəslə,
Atasının fərmanını elan etdi gur səsle.

Sonra da şah əməl edib bu aldığı fərmana,
Göstərilən adamları toplatdırdı meydana.

Onlar necə hıçqıraraq etdilərse nalələr,
Bu nalələr şah qəlbine eləmədi bir əsər.

Üzürləri rədd edildi, xahişi boş sandılar,
Şahın qət hökmü ilə başdan-başa yandılar.

O fitnəni törədənlər qurban getdi özləri,
Həyatını fitnələrə qurban etdi özləri.

* *
*

Bəli, belə olmuş dünya – ne tökərsən aşına,
Öz tökdüyün çıxacaqdır axırda öz qarşına.

Çox yerində deyilibdir ataların bu sözü,
Özgələrə quyu qazan düşəcəkdir bil özü.

Nəyi rəva bilməyirsən özünə sən ey filan!
Başqasına onu rəva görməyəsən heç zaman.

Çalış daim başqasına yaxşılıq et dünyada,
Ki səni də yaxşılıqla salsın hamı qoy yada.

YOLU AZMAQ

Öz arzuna çatmaq üçün etsən kimə sən nifrot,
Bəsləyirsən ürəyində ona min cür ədavət.

Sonra da bu ədavətdən dərddə dəva umursan,
Ürəyində fitnə-fəsad atəşinə cumursan.

Könlündəki qızgın atəş varlığını məhv edir.
Bundan böyük, vahiməli azab varmı de məgər?

Bu zəhmətlə öz ömrünə son qoyursan bil tamam,
Nə var, nə var düşməninədən alacaqsan intiqam.

Bilməyirsən kinli düşmən nə fikir, nə haldadır,
Bəlkə tale bu əməldə, yazıq, səni aldadır?

Bil ki, iki tərəfə də zərərli kin, qisas,
İnsanlarda bədboxtlikdir xəbis duyğu, ehtiras.

Yolumuzun üstündəki toru niyə görərək,
Özümüzü bu tələyə atmış olaq biz gərək?!

Azğın nəfsin tələbidir, fitnə, fəsad, hiylə, qan.
Aqıl adam uymaz belə xəyallara heç zaman.

TƏMSİL

Nəfsin elə bir ağacdır, zəhərli dir hər barı,
Cəhənnəmdən gətirilmiş bil ki, onun tumları.

Ondan qaçıb öz canını qurtar, əgər ağlın var,
Unutma ki, zəhərli dir verəcəyi bəhər-bar.

Pəşmançılıq meyvəsini yeyəcəksən sən bir gün,
Həyatını zəhərləyər bu meyvələr büsbütün.

Ey ilahi, özün yazıq Qüdsiyə bir imdad et,
Belə alçaq duyğulardan ürəyini azad et!

Öz eşqinin kədər ilə fərəh verib hər zaman,
Qurtar onu öz nəfsinin əlindən, ey yaradan!

SUALLAR

Ey sağlamlıq bəxş edən məriz Şəhab,
Pak ruhlusan, gəl sorğuma ver cavab*.

Cəmiyyətdə qolbim olmuş pərişan,
Tən mülkündə ruhum tapmır aşıyan.

Axtardığım əsrarı kəşf edərək,
Torpağından gözlərimə sürmə çək!

Mənə gizli qalanlar bihesabdır,
Yol azana yol göstərmək savabdır.

Nə dənizdir ki, görünmür sahili?
Zahirindən məlum olmur daxili.

Nə damladır, həm dənizdir, həm bulud?
Mömin kimdir, kəbr kimdir, qıl sübut!

Biz kimik və nə deməkdir sən və mən,
Biz yoxuqsa, bəs nədir bu əncümən?

Həqiqətdə yoxsa əgər küfrü din,
Bəs nə üçün hərə tutmuş bir ayın?

Əgər kitab təkcə doğru yoldursa,
Hərə bir yol tutmuş nəçin dünyada?

Sağda, solda duran əshabələr də,
Nəçin getsin cəhənnomə, behiştə?

Deməli bəs “Sabiqundur” əfsanə,
Hüzurunda müqərrəbdən mənə nə?

Mümkün də yox ortalıq da, vacib də,
Bəs nə fərq var mümkün ilə vacibdə?

Əyandırsa əgər ona bu aləm,
Ölüm, həyat görünürmü bəs mübhəm?

Hər kəs “Allah mənimlədir” – deyərsə,
Onun lütfü aiddirsə hər kəsə,

Kimdir bəs yar, əğyarımız o zaman,
Nədən doğmuş nazü niyaz, vəsl, hicran?

Təfəkkürdən taət üstünsə əgər,
Heyrət içrə qaldı neçin peyğəmbər?*

Aşiq qəlbi bir qətrə qandır, bilməm,
Necə sığır onda bütün bir aləm?

Əgər varlıq əbədisə, ədəm nə?
İnam varsa, şübhə nədir, qəsəm nə?

Nə haldır ki, dinsizləşir bir insan,
Sudan quru çıxıb bilmir hər zaman?

Əgər hamı bir bədəndən sərxoşdur,
Neçin biri dilli, biri xamuşdur?

Aşiq nədir, məşuq nədir, et izhar,
Doğrudan da, necə şeydir düz ilqar?

Rəmz ilə ləb, göz, xal necə deyilir?
Üzə gündüz, zülfə gecə deyilir?

Məgər gecə görərmə heç gündüzü?
Parlar amma zülf içində yar üzü.

Şadlıq doğar kədərdən, nə deməkdir?
Bu yol üçün nə azuqə gərəkdir?

Hansı qəmdir ki, ovudur hər kəsi?
Nə atəşdir yüz şölə hər zərresi?

Meydən nədir məqsəd, kimə o əşdir?
Soyuq suya deyirlər ki, atəşdir?

Lütf edərək sorğuma ver sən cavab,
Əziz canım sənə qurban, ey cənab!

HÜSNDƏ EŞQİN ZÜHURU

Boh, o necə yerdür ki, bəslənir orada can,
Həmişə o saxlayır ürəyi şux və cavan.

Nəzərlərdə hər yeri ürək açan gülzardır,
Yay zamanı belə, o səfalı bir bahardır.

Nəsimi xoş ətirli hər dərde dərman verir,
Oxşayaraq ruhlara başqa cürə can verir.

Ağaclarda hər zaman quşlar gəlir fəğana,
Çaylar başqa gözəllik verər bu gülüstana.

Saf suların aynası parıldayır gör necə,
Gündüz günəştək yanır əks edir ayı gecə.

Bu cözəllik cismidir, odur ruhu vicdanı,
Mənasızdır bu hüsnün onun mehri-tabanı.

Cəmlənmişdir vücudda sözlərdəki lütfələr,
Səndədir hər gözəllik, bir özünə sal nəzər.

Yarəb, vücud xəznədir bəxş etmişən insana,
Dünyada hər neməti, varı verdin sən ona.

Hüsn desəm ona mən, nədir onun təsviri,
Eşq desəm, necədir onun cismə təsiri?

Məcnun rüsva olduqda eşqində yana-yana,
Leylininsə dəvəsi üz qoydu biyabana.

Bahar vaxtı bülbüllər qoparanda şur, fəğan,
Güllər isə parçalar yaxasını durmadan.

Ağıl bəndə düşərək burada mat dayandı,
İşraqi, məşşailer, doğub belə yarandı*.

İşraqilər dedi ki, işıqda çox hikmət var,
Hüsnün işıqlanması eşqi etdi aşikar.

Məşşailer dedi: "Söz cismdədir əl-əlbət,
Bu nurdandır vücudda hər təsir, hər lətafət".

Şübhə düşdü araya, işlər dolaşdı bütün,
Yunan hikmətilə də açılmadı bu düyün.

Bir xəyaldır yunanın fəlsəfəsi, hikməti,
Çatmır eşqi-izaha bu hikmətin qüdrəti.

Ey Qudsi, sən qəlbinin gözlərilə dostu bax,
Qəlbin sənə nə desə, onu qəbul et ancaq.

Sən vahid bir vücudu gör ki, odur həqiqət,
Onun hüsnü zahirdə, batindəsə məhəbbət.

ƏRZİ-ƏHVAL

Ey şüridə bülbül sənsən bizə yar,
Aşıqlərə təkə sənsən havadar.

Sənsən ülfət gülzarının məhrəmi,
Sənsən ülfət əsrarının həmdəmi.

Məhəbbətdə xar olursan bax, sən də,
Tikan batır sinənə hər gülşəndə,

Bir az da gəl mənimlə ol həmzəban,
Öz qəmindən söyləyim bir dasitan.

Gəl dərdləşək, bir az edək biz söhbət,
Edim sənə zamanədən şikayət.

Sənsən könül quşuyla həməşiyən,
Eşqə, qəmə şerikimsən hər zaman.

Qanad çalıb düş Şirvana yola sən,
Xəbər apar gülistana, qəfəsdən.

O gülistan ürəyimə ruh verər,
Güllərilə olur bu can müəttər.

O yerdə var yüz lətafət, yüz bəzək,
Görüşünə can atmada göz, ürək.

Ərz o yerlə göylərdən möhtərəmdir,
Bir qismi də gülistani-irəmdir.

Gülləri şad olar daim büsbütün,
İşıqlıdır ulduzları o bürcün.

O gül üçün qana dönmüş ürəyim,
O ulduzdan pozulmuş hər diləyim.

Ağzım ahla dolu, nirsuz – gözlərim,
Ondan uzaq gecədir – gündüzlərim.

Hüzuruna gedib çatan kimi sən,
Mətləbə bir fürsət tapan kimi sən,

Ciyər qanı axıt torpaq gil olsun,
Bir ah çek ki, qəlbi yanıb kül olsun.

Səhv etdim, yox, dəymə bir az könlünə
Vəfada bir könül çatmaz könlünə.

Qoy fələyin büryan olsun ürəyi,
Qan etməsin o hər məsum ürəyi.

Sonra dil aç göstər ona bəyanı,
Ona çatdır bizim bu xoş dastanı.

Söylə etdin sən ağlını pərişan,
Ey könlümə işıq verən əziz can!

Var bir həyat ləzzətindən binəsib,
Öz könlündən ayrı düşən əndəlib.

Deyir, mənim bir halıma nəzər sal,
Əhvalımdan xəbər tut bir haya qal!

Mən “göz” desəm bir “göz” çıxar haman dem,
Ruzigarım dönüb olar cəhənnəm.

Gündüzümlə gecəm fərqli deyildir,
Yuxusuzluq göz nurumu əskildir.

Gözlərimdə əks eyləyir camalın,
Məni bir an tərks etməyir xəyalın.

Neçin deyim ki, ürəyim al qandır?
Sənə ki, hər dördü qəmim əyandır!

Əzab verir mənə gözümlə ürək,
İstəyəm ki, şövqilə bir görüşək.

Sonun kuyun mənə verir səadət,
Zərərin də olur mənə mənfəət.

Qəmlərində var idi bir dilsadlıq,
Sən verirdin bu ruhuma azadlıq.

Gülməkdəydi üzümə xoş səadət,
Dilimdə heç yox idi bir şikayət.

Kuyində mən ömr edərdim şadiman,
Olmuşdum hər işdə kamil, hökmran.

Nə bilim ki, yaramazdır bu fələk,
Həyatımı belə alt-üst edəcək.

Səlamətken bir gəmidə bir nəfər,
Bilməyirdi qədrini o bixəbər.

Bir az sonra dəniz gəldi xruşə,
Civə kimi titrədi, gəldi cuşə.

Dalğalar da hücum etdi durmadan,
Gəmi dolu piyalə tək o zaman –

Oynayırdı dalğalarda ürəklər,
Çör-çöp kimi atılırdı diləklər.

Xəbər verim o zavallı adamdan,
Olmuş idi qorxusundan yarımcan.

Birdən düşdü dənizə o gəmidən,
Boğazından tutdu əcəl çox erkən.

Bir az batıb–çıxdı yazıq nəəlac,
Təsadüfən keçdi ələ bir ağac.

Ağacla tez atdı sular sahilə,
O, ac-susuz qalsa da xeyli belə.

Şükr edirdi bu hala təkrar-təkrar,
Dərman qədrin bilər xəstə olanlar.

Məni də xoş gündən qafil görərək,
Onun kimi hala saldı bu fələk.

Xoş günümü buraxaraq əlimdən,
Gördüyün bu yazıq günə düşdüm mən.

Bilmirəm ki, sonum necə olacaq,
Bir ümidlə yaşayıram mən ancaq.

Deyirəm ki, Qüdsi, etdin çox qəflət,
Gec anladın nədir əsil səadət.

XƏYALIN UÇUŞU

Çox gəzmışəm mən səyahət edərək,
Rusiyadan – Lehistana gedərək,

Bir neçə ay Varşavada qalmışam
Hər cür eysü işrətdən kam almışam.

Çox adamla tanış oldum mötəbər,
Həvos əhli, hər bir işdən baxəbər –

Şəxslərlə məclislərdə oturdum,
Hər mədəni cəmiyyətə baş vurdum.

Bu diyarın Saları çox tədbirli,
Şahın yaxın naibi bir əmirdi.

Paskeviç! Bu adda böyük şöhrət var,
Öz adıyla məşhur olmuş bu salar*.

O hər gecə şən məclislər qurardı,
Bu məclisdə hər kəsə bir əş vardı.

Görünürdü hər gözəl bir xoş rənglə,
Cilvələnib dururdu min bəzəklə.

Ruh verirdi o gülşənin hər gülü,
Hər bir gülün yanında öz bülbülü.

Hər dilbər bir odlu baxış, bir nazla,
Aşiqini arayırdı niyazla.

Ram olub hər vəhşi ahu aşkar –
İstəyir bir ovçu etsin o şikar.

Yer etdikcə camal gözdə, könüldə,
Haldan hala düşürdü bu könül də,

Ürək çalmaq buralarda adətdir,
Məhəbbətdən söhbət adi söhbətdir.

Gözəllikdə olmaz onlara çatan,
Eşqi belə qaldırmışlar aradan,

Bu şəhərin bağı cənnət bağıdır,
Hər görüşdə ələmləri dağıdır.

Hər gözəllik bu şəhərdə olmuş cəm,
Bu yerlərin təsvirində acizəm.

Tərif etmək mümkün deyil söz ilə,
Görmək lazım bu şəhəri göz ilə.

* *
*

Mən bir gecə xəstələndim, qəfildən,
Evdə qalıb, uzaq düşdüm məclisdən,

Xəyal olcaq həmdəmim öz başımda,
Sakit oldu hər bir işdən başım da.

Nə aləmdir, bəh-bəh xəyal aləmi!
Nə gözəldir xəyalın bu xoş dəmi!

Dedim, xoflu, xəyalıma, “Gəl dilə,
Bu gecəni qoy keçirim səninlə”.

Dedi: "Kimdir məndən yaxşı sənə yar?
Sənsə mənə etməyirsən etibar".

Dedim: "Necə mən səninlə dost olum?"
Dedi: "Budur haqqa gedən düz yolum.

Badəmi iç, məst ol, getsin dərdü qəm,
Önündə şam yandır, olə al qələm.

Açıq deyim hər fikrimi qulaq as!
Bil ki, vardır hər şadlığa bir əsas.

Əvvəl deyim sənə uca evlərdən,
Düzdür, onlar düzəlmiş ağ mərmərdən.

Tikilir çox zəhmətlə hər imarət,
Bilinməz o kimə çatır nəhayət.

Gəl məclisdən və sərvətdən danışaq,
Bəzək, çalğı səadətdən danışaq.

Xoşdur məslis, nəğmə, şadlıq hər zaman,
Bunlar qoymaz ürək olsun pərişan.

Lakin olsa məclisbazlıq bir adət,
Boşdur ona çəkilən hər məşəqqət.

Bu nəzənin, pəri üzlü hər nigar,
Şirin dilli, xoş söhbətli, nazlı yar,

İşə salıb minbir kələk, hiyləni,
Məhv edərlər onlara meyl edəni.

Canan deyil, cana dərddir hər afət,
Onlarda yox mehribanlıq, sədaqət.

Bunca bəzək, zinət deyil nöqsansız,
Hər kəs onu daşımadı həycansız.

Hər nə qədər kamil olsa, kəsri var,
Lap yaxşını pis söyləyər düşmanlar.

Yadımdadır bir şux gözlü bir gecə,
Özüne çox bəzək vurdu gizlicə.

Bu bəzəyə zəhmət çəkdi çox zaman,
Sonra dedi zər ver, zivər alasan.

Lakin lağa qoyuldu tez o nigar,
Bu bəzəkdə min cür nöqsan tapılar.

Xoş geyinmiş, xoş bəzənmiş, xoş gülən,
Dostlar gördüm dildə tez-tez "can" deyən.

Üzdə sanki səadət var qanında,
Fikri isə öz xeyrinin yanında.

Üzdə deyir: "Dostam sənə ürəkdən",
Həqiqətdə olur qatı bir düşmən.

Yüz hiyləyə əl atıb bir ovçu tək,
Tora salır səni qafil edərək.

İndi özün insaf ilə yaxşı bax,
Yaxşılığını belə qafil yaşamaq?

Bu da haman eys-işrətdir ay filan,
Şüurunı alıb etdi sərgərdan".

Mən çiçək bu kəlamı çəkdim ah,
Dedim: "Necə gör həyatım keçdi, ah!

Məni yurddan ayrı saldı bu səfər,
Dostlarımdan qaldım necə bixəbər!

– Mən firəngə bir səyahət eyləyim*,
Elmü fəndən kəsbi-ləzzət eyləyim

Deyə, düşdüm boş xəyalə mən aman,
Dəmir zərle örtülübmüş nə yaman!*

Bu fikrim coşdurdu tez xəyalı,
Çox tünd oldu, dəyişildi əhvalı.

Söylədi: "Ey sözü, işi boş, nadan,
Dərdə düşüb dərmanını tapmayan.

Hər ifratdan mən etmişəm seni mən,
Aşdın niyə hüdudunu belə sən?

Haqqın tanı, ona eylə riayət,
Bu səfərdən gəl heç etmə şikayət.

Səfər sənə tanıdır bu dünyanı,
Öyrədir o sənə elmi, ürfanı.

Yadımdamı Rum elində, İranda,
Bir düşkünlük görmüşdün hər insanda.

Xəbərsizdi onlar bütün aləmdən,
Yabancıydı onlara hər elmü fən.

Düşünürdü tək özünü hər biri,
Olmuşdu öz tamahının əsiri.

Fəxr edirdi hər kəs varla, nəşəblə.
İşi yoxdu təhsil ilə, ədəblə.

Bir məqsəddi dövlət yığmaq hər kəsə,
O dövləti sərf etsin boş həvəsə.

Axtarıb bir mənəbəb tapsın özünə,
Zorla xalqı tabe etsin özünə.

Dəm vuraraq onlar hesab-nəşəbdən,
Kənardılar hər bir hünər ədəbdən.

Yadımdamı o zaman bu söhbətlər,
Ürəyinə salırdı min qəm, kədər.

Buna görə sən eylədin səyahət,
Bəlkə bir az qəlbin ola fərağət.

Darıxdı bəs burda niyə ürəyin?
Başqa bir yer olmuş indi dileyin.

Pərişanlıq qoymaz sən kam alasan,
Bir yerdə sən durub rahat qalasan.

Artıq sənin ömrün keçmiş hədəre,
Çox dolandın bu aləmdə dağ-dərə.

Hər tayfayla elədin sən çox söhbət,
Aldığın nə oldu bundan nəhayət?

Qəflət içrə uyumuşdur kamalın,
Ayrılmadın bax indi də; xəyalım-

Çox mənalar mənə izah eylədi,
Yatmış idim, sanki bidar eylədi,

Dedim: "Sən ey mayasızlar mayası,
Müflislərin sənə dərdə davası.

Sayəndə çox dərdə əlac tapılar,
Təxtü tacsız şahə dönər gədalər.

Mənəbindən məst olanı sən haman,
Ayıldarsan mənasız, boş xülyadan,

Kim özünü yüksək bilsə hər kəsdən,
Öz həddini qandırırısan ona sən.

Bir yol göstər mənə, oldum biçarə,
Bu dünyada istəksiz bir avarə.

Söylə nə cür mən də çatım murada,
Nə iş ilə məşğul olum dünyada?

Nə etməli ki, asudə olum mən,
İslam ilə Firəng çəkişməsindən*.

Söylə varmı bu dünyada bir imkan,
Ki orada ürək olsun kamiran?

Burda xəyal ayrıca bir surətdə,
Məni haldan-hala saldı sürətlə.

Tam unuttum varlığımı mən bu dem,
Bilmədim ki, haradayam, mən kiməm?

Çox qərribə hala düşdüm, nəgahan,
Gözlərimdə cəlvələndi bir məkan.

Bəh, nə gülşən, bəh, nə əlvan mənzərə!
Gəlin kimi bəzənmişdi, dağ, dərə.

Şırlıtiylə axır hər yan çeşmələr,
Sularda gül göz yaşıtək əks edər.

Əlvan paltar geymiş necə bu diyar,
Səf-səf durub bax meyvəli ağaclar.

İki yandan çay axmada sürətlə,
Ad qazanmış bu yer böyük nemətlə.

Yüksək bir dağ önündə mavi dəniz,
Hər ikisi ləzzət verir şübhəsiz.

Dağ başında qar ağarır hər zaman,
Qülləsində soyuq hava biaman.

Qarşısında günəş belə baş eyir,
Sayəsində bir aləmə vermiş yer.

Mavi rəngli dənizmidir bu, aman,
Ya da yerdə vardır başqa asiman?!

Orda gəzən gəmidə var bir cəlal,
Sanki göydə gəzir aydın bir hilal.

Gur çayların arasında aşkar,
Çox sofalı yerdə gözəl bir kənd var.

Bağı, cənnət bağının bir kənarı,
Göz yaşıtək duru axır suları.

Bülbülləri cəh-cəh vurur biqərar,
Havasında bu yerin gül ətri var.

Evləri, bax yaşıllığa bürünür,
Sanki göydə nurlu ulduz görünür.

Hər tərəfi yaşıl, sarı rəngli kərd,
Birləşmişdir sanki qızıl, lacivərd.

Çöldə sürü gəzdilir, bax hər çoban,
Neylərində bir səda var ruh açan.

İşsiz qalmaz nə ki, qadın, kişi var,
Bu yerdə bax hər kəsin öz işi var.

Burada kin, həsəd bilməz bir insan,
Qardaş kimi bir-birinə mehriban.

Ayrıca bir ev gördüm arx başında,
Bir doğmalıq var idi hər daşında.

Çox da gözəl deyildisə imarət,
Saraydan çox onda vardı şərəfət.

Ətrafında güllər açmış gülşəndi,
Bu evin hər mənzərəsi çox şəndi.

Həyatında hovuz, önü xiyaban,
Bir tərəfdə bağı vardı al-əlvan.

Gördüm ki, çox cəlalıdır bu bina,
Dedim burda gerek olsun kətxuda.

Sonra tanış olmaq üçün əhvalla,
Mə bu evə daxil oldum xəyalla.

Ev sahibi evdə idi, səhər ikən,
Yatağında yatmış idi xeyli şən.

Yanıdaca öz qadını şadiman,
Bir bədəndə biri ruhdu, biri can.

Sonra qəhvə içirdilər kədərsiz,
Ömürləri keçirdi xoş, xətersiz.

Söhbət edib gülürdülər anbaan,
Hər sözləri xoşdu, gözəl, mehriban.

O bir sadə paltar geyib tez durdu,
Gəlib başqa bir otaqda oturdu.

Bu otaqda xeyli kitab var idi,
Hər suala orda cavab var idi.

İslamın və Firəngin hər xəbarı,
Sülhün, həm də davanın hər əsrarı.

Zahirdə bir güşənişin görünər,
Lakin verər Hind, Rum, Çindən o xəbər*

Gah oxurdu kitabları xoş səsle,
Gah da əsər yazardı min həvəslə.

Neçə saat belə məşğul olaraq,
Sonra etdi başqa işə o maraq.

Gəlib tapdı onu neçə həmdəmi,
Söhbətinin vardı başqa aləmi,

Kətxudaya, xəlqə o xoş niyyətlə,
Çox xeyirli sözlər dedi hörmətlə,

Qoydu işi öz yoluna əlbəəl,
Hər kəsə o verdi dəsturul-əməl

Bir az sonra məhsulundan alaraq,
Məclis qurdu, süfrə açdı bir sayaq,

Ki, üstündə görünmədi heç nöqsan,
Neçə nəfər yeyib doydu firavan,

O yeməkdən sonra neçə saat də,
İstirahət eylədi bir xəlvətdə,

Axşam üstü çıxdı o bağ seyrinə,
Dincəlməkçin, yüngül ayaq seyrinə,

Nəzər saldı güllərin xoş üzünə,
Qüvvət gəldi beyninə və gözünə.

Bağbanına göstərişlər verərək,
Dedi: "Gəl bu ağacı sən belə ək",

Sonra da gah süvari, gah piyada,
Məşğul oldu şikarla xoş havada.

Gecə oldu qayıdaraq evinə,
Dağdan enib, evə çatdı o yenə.

Arvadıyla söhbət etdi könlü şad,
Həyatından razı qaldı, şən, azad.

Onun gözəl həyatını görəndə,
Pərişanlıq saldı mənə kəməndə.

Sual etdim xəyalımdan həmin vaxt,
"Kimdir azad ömür sürən bu xoşbəxt?"

Müəssərdir ona bütün diləyi,
Canı sağlam, kədərsizdir ürəyi.

Paxıllığım tutdu, necə tək adam,
Toplamış din, dünya zövqün belə tam.

Mənsə oldum kami-dilçin dərbəder,
Gəzməkdəyəm bu dünyanı sərbəsər.

Mən fələyə deməyimmi biaman,
Mən nakamam, olsa belə kamiran.

Xəyal gülüb dedi: "Anla, ey qafil!
Paxıllığın özünədir yaxşı bil!

Heyrət etmə cəhalətlə sən buna,
İp bağlamış nəfsin bil öz boynuna*.

Pislik edən pislik görər, bu bişək,
Buna nə xalq müqəssirdir, nə fələk,

Cəsarətlə bu qorxunu gəl burax,
Gözünü aç, bir özüne yaxşı bax.

Bu gözəl kənd, bu bina, bu nazlı yar,
Səninkidir, cəhaləti et kənar.

Bu ki, sənsən, bu da sənin həyatın,
Bunlar sənin öz hahn, öz büsatın.

Bir bax, hər şey burda hazır, sən uzaq,
Sənin könlün öz nəfsinə uyaraq,

Səadəti verib burda əlindən,S
Axtarırsan, uzaqlarda onu sən.

Bir əhd etdim xəyalımla bu axşam,
Bu səfərdən əgər mən sağ qayıtsam,

O guşədə sakit qərar tutaraq,
Yaşayaram qovğalardan mən uzaq.

Qalan ömrü keçirərəm firavan,
Şükr edirəm Allahıma hər zaman.

Qüdsi, xoşdur Əmsar adlı məskənin,
Şəhərlərdən çox üstündür öz kəndin.

FİRƏNG MƏCLİSİ

Ziyafətdə bir gecə oturmuşdu bir cavan,
Eşqin mənəşəsində gördüm onu xəstəcan.

Sakit qalıb dinmirdi, danışqıdan qaçırdı,
Lakin onun sirrini göz yaşları açırdı.

Dedim ki, ey zavallı, nədir səndə bu əhval,
Yatmışsanmı, ya səni aparmışdır bir xəyal?

Dedi: "Görmürsənmi ki, ap-ayıqdır gözlərim,
Sanki girdaba düşmüş bir qayıqdır gözlərim.

Belə vəziyyətdə heç xəyala dalmaq olar?
Unumuşam özümü, qalmamışdır ixtiyar".

Eşitdikdə bu sözü əhvalına yandım mən,
Ürəyimin atəşi alovlandı təzədən.

Düşdü mənim yadıma gənclik illəri haman,
Ki, bir yarın zülfünə bənd olmuşdum o zaman.

Vermiş idim könlümü bir insafsız dilbəre,
Unutmuşdum dünyanı, cəmiyyəti bir korə.

Baxdım yazıq cavana mən də yazıq baxışla,
Şəkiltək səssiz qaldıq, sonra dedim: "Bağışla!"

Toxundumsa qəlbinə qəbul et üzrümü gəl,
Barı, ürək dərini mənə söylə müfəssəl.

Axı mən də sənin tək aşiq idim bir zaman,
Dərd əhliyəm, çəkinmə, macəranı et bəyan.

Sənə kömək eyləmək gəlməsə də əlimdən,
Heç olmasa qəminə bir şerik olaram mən”.

Dedi: “Əsla etmərəm öz sirrimi aşkar,
Heç kim mənim dərdimdən olmamalı xəbərdar.

Sirri gizli tutmağı tələb edir məhəbbət,
Ticarətdə xoş olar çənə-boğaz, söz-söhbət.

Sevgilimi hər kəsə necə tərif edir mən?
Rəqibimdir bəlkə də sözlərimi dinləyən”.

Sonra dözməyib dedi: “Yoxdur onun nəziri,
Kim o yarı görərsə dərhal olar əsiri.

Dil biləndir, gözəldir, mələk kimi canandır,
Şux gözləri süzərkən, işvəsi can alandır”.

Dedim: “Mənə söyləmə lətafəti necədir,
De insafı, əxlaqı, ləyaqəti necədir”.

Dedi: üzü kimidir davranışı, ədası,
Heyran qoyur insanı onun gözəl sədası.

Əgər nöqsan varsa da yarımda aydın, açıq,
Mən ki, görə bilmirəm o nöqsanı azacıq”.

İnsafını soruşdum, dedi: “Onu bilmirəm,
Xasiyyəti mənə də qalmışdır hələ mübhəm.

Mənə nə lütf edibdir, nə göstəribdir cəfa,
Mənə nə vədə vermiş, nə vədə etmiş vəfa.

Nədən bilim o gözəl zalımdır, ya mehriban,
Hələ yaxın görüşə olmamışdır bir imkan.

Ürəyindən bu qədər xəbərim var, o dilbər,
Məni görən zamanda üzümə salmaz nəzər.

Neçə gün bundan qabaq qonaqdım bir evdə mən
Yığılmışdı oraya bir çox sevən, sevilən.

Hər eşqbaz dolanır bir güləndam başına,
Necə ki, pərvanələr dolanar şam başına.

Hamısı rəqs edərək oxuyub şadlanardı,
Bəd nəzərdən iraq, bu məclisdə şənlik vardı.

Biri açıb eşqini edirdi bir-bir bəyan,
Gizli işvə edərək nazlanırdı o canan.

Hər cür söhbət gedirdi eşqin hərarətindən,
Ən çox xumar göz ilə, zülfün lətafətindən.

Mən ki, eşqə nabeləd, xam bir yeniyetməyəm?
Deyirdim bəs nə üçün mən arzuma yetməyəm?

Gözlərinə bir qızın deyirdim ruh çalandır,
Yox, yox onun saçları daha çox can alandır.

Bəh-bəh, bunun yanağı qızılgültək necə al,
Xoşdur deyən o birin dodağında qara xal.

Qəlbim hərdən cürbəcür fikirlərə dalırdı,
Hər an halım dolanır, başqa bir rəng alırdı.

Özüm də heç bilmirdim baxım hansı tərəfə,
Bağlayım öz qəlbimi hansı peri surətə.

Bu arada gözləri xumarlanmış bir gözəl,
Kırpiylə oxladı ürəyimi əlbəəl.

İldırım tək nəzəri çaxdı üzərimə düz,
Varlığımı yandırdı o atəşsiz, tüstüsüz.

O dünya gözəlləri, canlar alan cananlar,
Ürəkləri ovlayan xumar gözlü ceyranlar.

Cümlə bir an içində silindi gözlərimdən,
Necə ulduz yox olar günəş tulu edərkən.

Elə sərxoş eylədi bu bədənin buxarı,
Fərq etmədi mənə nə aşağı, nə yuxarı,

Mən məclisi unutdum, tam itirdim özümü,
Birce onun üzünə zilləmişdim gözümlü.

Yenə dəqiq baxmaqla görmədim o camalı,
Tək, başına gələnlər başa düşər bu halı.

Kim günəşə baxarsa gözləri tez qamaşar,
Onu yaxşı görmədən bəbəkləri oynaşar.

Bir də gördüm o dilbər qəzəbləndi nəgahən,
Camalını bir hiddət buludu aldı haman.

Qızıqırdı ol nəzənin, dəyişdi gül siması,
Sanki atəş üstündə göründü su damlası,

Lalə kim qızardı camalı öz-özünə,
Jalə kim düzüldü tər damlası üzünə.

Bu hiddəti görünce o gözəl simada mən,
Heyranlıq yuxusundan ayıldım sanki birdən.

Sezdim ki, baxır bizə kənardan bir bədnəzər,
Buna görə sən dəmə hiddətlənmiş o dilbər.

Sonra, heç olsun deyə rəqiblərin töhməti,
O bir hiylə işlədib pozdu bu vəziyyəti.

Arvad min hiylə qurar qısa zaman içində,
Hər nə könlü istəsə çatar bir an içində

Arvad dediyin məxluq hər bir işə qadirdir,
Ürəkləri çalmağa xüsusilə mahirdir.

Arvad mövcud olduqca eşqbazlıq qalacaq,
Aşiqini hər zaman dərdə, qəmə salacaq.

Xülasə... hiddətlənib canan qalxdı yerindən,
Bir ayna qarşısında gedib oturdu həmə.

Təsadüfən tuş idi aynaya mənim üzüm,
Camalını orda da buraxmayırdı gözümlü.

Bəh-bəh, necə deyim ki, gülərək yavaş-yavaş,
Necə burdu saçını, göz vurdu, oynatdı qaş,

Sonra nazü qəmzəylə o can alan nəzənin,
Musiqilə bir nəğmə başladı həzin-həzin.

Pəsdən elə oxudu ruh uçdu təsiri ilə,
Gözlə qulaq girdilər bəhsə biri-biri ilə.

Sonra rəqsə başladı qonaqlığa gələnlər,
Başqa bəla üz verdi qəlbimizə müxtəsər.

Hərə bir nəzəninlə, mən də o xoş nəfəslə,
Hərəndik ortalıqda min bir şövqü həvəslə,

Fürsəti fəvt etmədim, zəiflərkən rəftarı,
Möhkəm qucub belini çəkdim özümə sarı.

Ovcumdakı əlini yavaş-yavaş sıxaraq,
Baxdım onun gözüne məftun aşiqlər sayaq.

Nəzərimə düşəndə o dilbərin nəzəri,
Göründü al üzündə eşqü sevda əsəri.

Asta-asta girişdik pıçılıyla söhbətə,
Yavaş-yavaş yetirdik söhbəti məhəbbətə.

Əl çatmadı mətləbə, gecə keçib gec oldu,
Arzuları qəlbimin açılmadan tez soldu.

Şərh olmadı istəyim, lənət dedim bəisə,
Bu söhbətin məbədi qaldı başqa məclisə,

O getdi, mən qayıtdım evə suyu süzölmüş,
Gözü yaşlı, qəlbə qan, dodaqları büzülmüş.

Çəkilmədi gözümdən bütün gecə xəyalı,
Məni heyran qoymuşdu onun günəş camalı.

Oyaqlıqda, yuxuda o idi tək əmalım,
Ancaq onun haqqında düşünürdü xəyalım,

Səhər durub hər yeri dolandım neçə saat,
O cananın evindən xəbər tutdum nəhayət.

Ancaq indi öyrəndim nədir onda nişanə,
Onu görmək qəsdilə axtardım bir bəhanə.

Öyrəndim ki, özündən çox qoca bir əri var,
Zəncir olub, zülfü tək kərdəninə dolanar.

Bir məsəl var deyirlər hər işdə var bir müşkül
Xəznə olmaz ilansız, tikansız da qızılgül.

Bu yolda mən çalışdım qurum incə bir hiylə,
Axtardım çıxış yolu mətləb üçün vəsilə.

Bir az sonra yetişdi bayram – istədiyim gün
Şəhər əhli toplaşdı çölə çıxdı büsbütün.

Hərə bir nəzəninlə vermiş idi baş-başa,
Həqiqətdə əcəbdə bu misilsiz tamaşa.

Mən də bu vürhəvurda deyirdim kaş o afət,
Gəlib yazıq aşiqə verəydi bir səadət.

Görünmürdü gözümə nə bayram, nə izdiham,
Dörd gözlə dolanırdım, tutmurdu qəlbim aram.

Gördüm çətirle durmuş bir guşədə nəgahan,
Ay üzlü o nəzənin, şirin dilli o canan.

Ürəyim əmr edirdi, get yaxınlaş, qorxma sən
Lakin qorxum çox idi, vüsahına ümiddən.

– Bəlkə biri çıxaraq saldı qovğa, cədəli,
Dedi kimsən, haradan tanırsan bu gözəli?

Huşyar olmaq gerəkdir hər əməldə, hər işdə,
Götür-qoy zərər verməz hər hünərli gedişdə.

Lakin eşq olan yerdə ağıl olar əfsanə,
Ağıllıya deyərlər onda dəli, divanə.

Cumdum onun yanına heç bir şey düşünmədən,
Salam verib dil tökdüm, söz açdım həvəslə mən,

Yadımdamı, soruşdum o məclisdə, o zaman,
Ki, yamanca rəqs etdi filan qız, filan oğlan.

Yadımdamı oxudu xoş səs ilə bir nəfər,
Otaq yaman dar idi, adam çoxdu... müxtəsər,

Bu sözləri aramsız yağdırırdım ki, birdən,
Qonşu evdən ər çıxdı, sanki girdim yerə mən.

Dedi: filan evə biz indi qonaq gedirik,
Tələs, yubanma, tez ol, yamanca gecikirik.

Baxa-baxa gözlərim verdi onlar qol-qola,
Şadlığımı puç edib tezəcə düşdülər yola.

Yazıq ağılım yenə də oldu yerində çaşbaş,
Ürəyimdon od çıxdı, gözlərimdən axdı yaş.

Bir az keçdi, heyranlıq dəmindən oldum aram,
Birdən düşdü yadıma o evlə mən də dostam.

Oraya mən də gedib bir küncdə əyləşərəm,
Bəlkə yenə o yarı görüb him-cimləşərəm.

Gedib, bəh-bəh, nə gördüm, qurulmuş xoş ziyafət,
Orada qadın, kişi toplanıb var qiyamət.

Qulaqları kar edir ərğənün və saz səsi,
Hər kəsin bir şügli var, hər kəsin bir peşəsi.

Bir neçəsi rəqs edir aralıqda şadiman,
Başqaları həvəslə varaq çəkir durmadan.

Başqası bir cananı çəkibdir bir xəlvətə,
Hər şeyi unudaraq qızıxmışdır söhbətə.

Ev sahibi görünə mənə gülüb oldu şad,
Razılıqlar eyləyib, göstərdi çox iltifat.

Sonra ondan ayrılıb yarı gəzdim biqərar,
Gördüm ki, tək oturub bir guşədə o nigar.

Anladım ki, dalgındır, pərtidir o nazıkbədən,
Ehtiyatlı addımla yaxınlaşdım ona mən.

Əri bir az kənarda qızıxmışdı qumara,
Əhəmiyyət vermirdi o gözləri xumara.

Gəlib durdum onunla qarşı-qarşı, üz-üzə
Yalvarışlı səsimlə belə başladım sözə:

“Ah, bu gecə nə gözəl, nə şadiman gecədir,
Gündüzdən də işıqlı bir kamiran gecədir.

Nə xəşbəxtəm bu gecə ki, önündə dururam,
Sənin şirin sözünlə dərdimi unuduram”.

Dedi: “Mən də çox şadam, çox məmnunam ki, bu dəm,
Sənin kimi bir cənab, olmuşdur mənə həmdəm”.

Bu cür yenə qızıxdı aralıqda xoş söhbət,
Ehtiyatı unutdum qızıxdıqda məhəbbət.

Dedim: “Axşamçağı mən bir məclisdə darıxdım,
Ancaq sənin eşqinlə gəlib buraya çıxdım.

Oradakı cananlar bir-birindən gözəldi,
Ki, hər biri dünyaya sanki bir bəla gəldi.

O pərilər içindən çıxıb gəldim bura mən,
Bəlkə yenə pay alım can bəxş edən ətrindən.

Ta oturum səninlə bir anlıq, ey məhliqa,
Bəlkə mənim dərdimə sən verəsən bir dəvə”.

Yumşaldı o dilbər, dedi: “Cənab minnət var,
Kaş ki, belə məhəbbət daim olsun payidar.

Kaş ki, aşiq eşqinə göstərəydi sədaqət,
Ürəyi qızdıraydı həmişə bu məhəbbət”.

Mövqeyi xoş görünə söhbət açdım ərindən,
Evidən xəbər aldım ki, öyrənir dərinə.

İstədim bəlkə mənə dəvət etsin evinə,
Tənha bir gün mənimlə xəlvət getsin evinə.

Mənə könül verirdi bə-bic gülürdü amma,
Təklifsiz danışırdı hər sözündə müəmma.

Artıq qəmim, kədər, söndü ümidim yenə,
Elə bil asimandan düşdüm yerin dibinə.

Qəlbimə hücum etdi yenə min dər, min sual,
Hər sual min xəyalı, hər xəyal min ehtimal,

Düşdüm bu eşqə, söylə, bu dərde nə əlac var?
Nədir bu afətdə bəs belə qərribə hallar?

Gah qıyqacı baxmaqla alır mənim canımı,
Gah etinasız qalıb tökür ürək qanımı.

Gah öz şirin sözüylə ümid verir, şad edir,
Gah ülfətdən çəkilib ümidi bərbad edir.

Əgər mənə sevirse, evə çağırır nədən,
Görmürmü sevdasında məhv oluram belə mən?

Zahirdə söhbətilə vədə edir səadət,
Sonra da üz çevirir, gözəldə bu nə adət?

Gah deyirdim: "Səbr elə, mənə var hər nəzərdə,
Bica deyil bu işvə, bu dərmandır hər dərde.

Səbəbsiz olmaz onun etdiyi hər bir əməl,
Belə şikayətləri öz bəxtindən etmə gəl!

Evə dəvət etməyir, axı onun öri var,
Bəlkə qorxur ərindən bu sevimli gülüzar?!"

Əqlim mənim hissime verirdi min nəsihət,
Dedim özüm özümə: "bəsdir belə şikayət".

Rəqsə dəvət eylədim cəsarətlə nagahan,
Qəbul edib önümdə hazır dayandı canan.

Yenə tutub belindən, sıxdım özümə sarı,
Dolandırdım həvəslə ortaqla o nigarı.

Zənni çəsdırmaq üçün sonra da mən bir qədər,
Oynadım başqasıyla ki, çəkilsin bədnəzər.

Gecə yarı olanda məclis dağıldı birdən,
Hərəməz bir tərəfə yola düşdük o yerdən.

Bu gecədən sonra mən tapmadım daha firsət,
Ki, onunla yenə də görüşüb edim söhbət.

Çox zaman dolandım ki, ona tanış evlərdə,
Bəlkə təsadüf edim, yarla görüşüm bir də.

Küçələri dolandım, gəzdim bir-bir evləri,
Kölgə kimi ardına düşüb oldum sərsəri.

Qaldım işdən avara, dolandım divanə tək,
Daim boşa gedirdi sərf etdiyim hər əmək.

Axır bir gün eşitdim xəstədir o məhliqa,
Məclislərə gəlməyə imkanı yoxdur daha.

Belə dəhşətli xəbər çatınca sevgilimdən,
Səssiz yanan şam kimi şölə qalxdı dilimdən.

Ah çəkdim, nalə etdim oda düşdü şirin can,
Lalə kimi qəlbimə dağ basıldı, ah, aman.

Belə oldu neçə gün, gəzdim başı bəlalı,
Sonra xəbər tutdum ki, yaxşılaşmışdır halı.

Yenə doğdu üzümə günəşi ümidimin,
Yenə vüsal haqqında düşündüm şirin-şirin.

Yenə hara getdimsə xəyalıma o gəldi,
Gözlərimin önündə bir ay kimi yüksəldi.

Onun söhbətlərini salıb tez-tez yada mən,
Öz ömrümü verirdim bu sevdada bada mən.

Gətirdikcə nazını, qəmzəsini nəzərə,
Danlayırdım özümü hər saatda min kərə.

Deyirdim ki, ay axmaq, heç yoxunmu səbatın,
Nəcin yara sən əsil mətləbini açmadın?!

Filan sözdən sonra sən filan sözü desəydin,
Məramını bilincə razı olardı yəqin.

Söz verdim əgər bir də yar görünsə gözümə,
Bütün istəklərimlə zinət verib sözümə,

Ona açıb dəyərəm ürəyimdə nə ki, var.
Heç şeyi gizlətmədən açıq, aydın, aşikar.

Nə edim, eşqin budur öz qaydası, qanunu,
Qədim zamandan bəri, aşiqlər bilir bunu.

Hicrana düşən kimi bülbül kimi dil açar,
Mən söz düzəldib yarın ünvanına od saçar.

Lakin vüsal çağında unudar hər sözünü,
Dili tamam tutular itirərək özünü.

Xülasə, mən sabahı gün çıxmadan oyandım,
Gedib yarın evinin ətrafında dolandım.

Gördüm evin divarı, qapısı, pəncərəsi,
Yarın günəş üzündən xəbər verir hərəsi.

Baxırdım hər tərəfə sanki rəya içində,
Qəlbim təşvişlə dolu, başım sevda içində.

Birdən gördüm o dilbər gəlib keçdi önümdən,
Elə bil ömrüm keçdi, qocaldım bir anda mən.

Huşum getdi, yerimdə donub qaldım bir qədər,
Sanki rəya görürdüm mən özümdən bixəbər.

Arzularım mehv oldu, puç olub getdi xəyal,
Qəlbim gəldi gözümə, dilim donub oldu lal.

O zalım yar deyəsən əhvalımı bilərək,
Gülüb baxdı üzümə, keçib getdi xəyal tək.

Baxışında var idi xoş ümidlər, vədələr,
Gülüşündən yağdı istehzalar, şübhələr.

Mən biçarə yenə də qaldım vüsələ həsrət,
Öz istək və arzumdən yenə çəkdim xəcalət.

Gah düşündüm baxışı gəl dedi için-için,
Gülüşü sə rədd edib get söylədi, nə üçün?

Yoxsa mən yanırlam, bunlar bir bəşarətdi,
Vüsalinə dəvətçin bəlkə bir işarətdi?!

Gah deyirdim gülüş və baxış ilə o rəna,
Heç yazığı gəlmədi, etdi mənə istehza,

Guya dedi ki, səndən çıxmaz vəfalı aşiq,
Sənin kimi xamlara bu ad deyil müvafiq.

Belə üzlə necə sən mətləb deyib durursan?
Yardan qafil xəyalda mən bir aləm qurursan.

İndi bax, belə keçir mənim günüm, əhvalım,
Getdikcə artan qəmlə, de, necə sakit qalım?

İndiyədək arızum, xəyalım bir görüşdü,
O vaxtdan ki, təsadüf bəxtimə belə düşdü.

Gördüm boşdur ümidim, xəyallarım məhaldır,
Bu eşqdə nəsim sadə bir ehtimaldır.

Halım tamam pozuldu, qalmadı tabü təvan,
Vəslə ümid yox ikən əzir qəlbimi hicran.

Ölüm daha xoş olar belə həyatdan mənə,
Bax məhəbbət oduyla yanan cana, bədənə,

Ölüm də mənədən qaçır, boşmuş ümidvarlığım,
Bir vəfasız yolunda məhv oldu bu varlığım”.

Sözü bura çatanda hönkür-hönkür ağladı,
Onun bu yazıqlığı üreyimi dağladı.

Susdu, dili tutuldu, gözləri süzülərək,
Düşüb qaldı duyğusuz divardakı şəkil tək.

Mənə dərin bir kədər üz verdi bu nağıldan,
Kədər nədir başqa bir aləm üz verdi haman.

Düşündüm: “Bu zavallı yazıq cavana bir bax,
Ömrünü sərf etmiş mənasız eşqə ancaq.

Sərxoşdur bir şövqilə, qoribədir onda qəm,
Onunçun boş görünür eşqində iki aləm.

O rahatdır yenə də, boş da olsa, eşqi var,
Mən isə avarəyəm, nə məhəbbət, nə də yar.

Nə bir yerdə qərarım tutur, dərdim bihesab,
Nə işim var, nə gücüm, nə də bitir iztirab”.

Çox düşündüm daşındım bəlkə mən də birtəhər,
Bir yol tapım ki, məni dərd əzməsin bir qədr.

Çox axtardım ki, bir iş məşğul eləsin məni,
Unudum bəlkə bir az bu qəmi, bu qüssəni.

Özümü unutmağa tapdım birçə çarə var,
Xilas edər bu dərddən məni ancaq eşqi-yar.

Axtardım bir ilqarlı, sədaqətli nigarı,
Bəlkə qəlbim dincələ, baxam bir yara barı.

Dedilər: “Eşq dərmandır hər bir dərddə, anla sən,
Eşqə düşən dünyada qurtarar hər fitnədən”.

Düşündüm ki, bu yerdə gözəl pərilər çoxdur,
Onları tapmaqda da heç bir çətinlik yoxdur.

Gözəl dolu küçə, bağ, naz, qəmzəli mehriban,
Baxa-baxa qalırsan hüsne, camala heyran.

Allah-Allah, nə gözəl ruhaçan yerdir bu yer,
Ürəklə göz bu yerdə rahatlanıb dincələr.

Desəm ki, bir gülbardır çiçək açmış burada,
Nisbəti yox, çünki çox təfəvüt var arada.

Çünki bahar zamanı çiçəklənir gülüstan,
Bura isə gözəldir hər fəsildə, hər zaman.

Desəm bura müqəddəs, əcaib bütخانədir,
Belə xəta hökmlər yersiz bir əfsanədir.

Bütlər axı durğundur, hərəkətsiz şəkildir,
Bu bütlersə can verib can almağa qabildir.

Desəm ki, Çin vadisi kimi ruhu çalandır,
Nisbəti yox, çünki bu mənasızdır, yalandır.

Bir tayfadan ibarət deyildir bu xoş diyar,
Bu səfalı ölkədə axı, bir çox tayfa var.

Bu ölkədə yaşar çex, rus, alman, rum, firəngli,
Hər birinin paltarı bir çeşidli, bir rəngli.

Xumar gözlü ceyrandır, həərəsi bir nəsildən,
Ovlamaqçın ovçunu gəzirlər üzləri şən.

Yırtıcı vəhşiləri edirlər bir anda ram,
Qan içən aslanları tora salarlar müdam,

Xülasə, çox düşünüb, daşındım mən, nəhayət,
Yüz xəyal, yüz ümidlə tutdum qəlbimdə niyyət.

Ürək narahat oldu yenə etdim ahü vah
Qəlbim bir Müştəriydi, qarşısında Mehrü Mah*.

Hərdəm bir xumar gözlü atırdı sinəmə tir,
Qəlbimin ayağına zülfü olurdu zəncir.

Gah bir gözəl nazilə eşqə işıq saçırdı,
Gəzib niyaz əlini, ürəyini açırdı.

Bir başqası oxurdu məhəbbət təranəsi.
Eşqi qızıışdırırdı onun odlı nəğməsi.

Mən heyrətdə qalmışdım, kimə verim qəlbimi,
Nə edim, sevmək üçün intixab edim kimi?

Yar hesabsız dövrəmdə, mənimsə bir qəlbim var,
İşim çoxdur, vaxtım az, indi nə etmək olar?!

Düçar oldu ürəyim bir gözələ nəhayət,
Verdim ona könlümü, dedim tapdım səadət.

Lakin bərk yanılmışdım, az keçməmişdi ki, mən
Anladım hər bir işi onun hərəkətindən.

Ardına düşüb bir çox eşqbaz pəhlivanlar,
O da sevir hər kəsi yoxdur ona etibar.

Sən demə, mən də onun aşnasından biriyəm,
Vüsal üçün ardına düşüb bir pay dilərim.

İxtiyarım yoxdur ki, edim ondan şikayət,
Əğyar ilə görüş də onlara olmuş adət.

Mən çox razı qalaram yarım cəfa etməsə,
Lakin cybi yox imiş əhdə vəfa etməsə.

Mən də guya hər kəsə meyl eləsəm yeri var,
Hər ikimiz bu işə verməliydik ixtiyar.

Nə o, nə mən deyilik bir-birinə bivəfa,
Bu bir adi şey imiş saxlasaydıq aşına.

O da gəzir özüyçün, sən də gəzib kef elə,
Ona da belə xoşdur, sənə də xoşdur belə.

Səndən yaxşı tapınca etibarı unudar,
Yaxşısını tapdımı, çıxdı əlindən o yar.

Vəfanı bilən təmiz, saf ürəkli yar hanı?
Ki, ona qurban edim dərdə düşmüş bu canı!

Huri kimi bezənmiş bu gördüyüm gözəllər,
Yolkəsəndir quldurdu, biri birindən bəter.

Bir zavallı bilmədən ürək versə onlara,
Tora düşmüş ov kimi, qəlbinə dəyər yara.

Ov yaxşıdır, səhv etdim, bəzon ov qalar rahat,
Düşdüyü tor içində edər gah istirahət.

Lakin belə pəriveş, şeytan ürəkli dilbər,
Yaxşını da, pisi də bir anda məhv eyləyər.

Onlar eşqi bənzədir mənasız bir həvəsə,
Qarğa ilə bülbülü saırlar bir qəfəsə.

İndi ki, belə oldu qınamayın siz məni,
Nə üçün mən dost tutum həyatıma düşməni?

Nə yaxşıdır qoy mən də eşq, sevda duymadan,
Ürəyimi vermədən hər gün tapım bir canan.

O cavan yazıq idi ümid edib murada,
Hiyləyə aldanaraq ömrünü verdi bada.

Neçin məni onun tək məhv eləsin boş xəyal,
Neçin yarı görəndə, dil tutulsun, olum lal.

Heç olmasa bəlalı, işgəncəli bu anda,
Bir rahatlıq arayım vəfalı bir cananda.

Hanı o dilbər, hanı, eşqimə olsun layiq,
O mənə tam vəfalı, mən də o yərə sadıq?!

Aman, vermə qəlbini o cəfakar dildara,
Ki, əri ola-ola gözləri yar axtara.

Aşna tapan tək yenə onu ata gülərək,
Bir başqa yar axtarıb, qura ona min kələk.

Arxasınca gəzdire aşıqləri qədərsiz,
Qoya o yazıqları bir-birindən xəbərsiz.

Bu cür gözəl görünən cananda olmaz vəfa,
Onlar səni dərmanatsız dərde edər mübtəla.

Bəsdir daha, ey Qüdsi, qurtar bu hekayəti,
Gözəllərdən çox etmə bu qədər şikayəti.

Gətirdim bu misalı bəlkə olsun bir örnək,
Məqsəd burda deyildi eşqə xələl gətirmək.

Eşqə ziyan yetirər, onu salar rövneqdən,
Əgər hüsnü duymasan bütün təmizliklə sən.

Həqiqət axtarana lazımdır möhkəm dəlil,
Haqqı rədd ya qəbulla anlamaq mümkün deyil.

Yaxşıya da, pisə də bir pərdə çəkilmişdir,
Özgəyə ayıb tutmaq özü də ayıb işdir.

Təsəvvürdə, təftişdə zənn etmə düz yoldasan,
Təkcə sən öz oqlinə arxalanma heç zaman.

Ağılla dərk edirik nöqsan cəhətləri biz,
Nöqsanımı dərk edən ağıllıdır şübhəsiz.

HİKMƏTİN FƏZİLƏTİ

Qədim bir kitabda verilmiş xəbər –
İranda bir həkim varmış mötəbər.

Ümidi yox ikən onun sabaha,
Belə bir sifariş göndərdi şaha:

“Onun üzüyünü böyük hökmdar,
Ən müdrik adama versin yadigar”.

Şah bu vəsiyyəti icra edərkən,
Ehtiyat edirdi divanələrdən.

Çünki hər dövlətli, kasıb, hər gədə,
Özünü ən müdrik bilir dünyada.

Nəhayət hamını çağırtdırdı şah,
Onları mətləbdən eylədi agah.

Dedi: Üç suala istərəm cavab,
Kim daha düz desə olsun intixab.

Əvvəl – ən xeyirli nədir müxtəsər?
Tamahkar olanlar dedilər ki, – zər!

Vergi toplayanlar dedilər: xərəc!
Tacirlər dedilər: alver və rəvac!

Şah dedi: Uzaqdır bunlar mətləbdən
Orada bir qoca durmuşdu, həməən.

Söylədi: hər şeydən xeyirli – hünər!
Hünərsiz heç bir şey olmaz müyəssər.

Şah qəbul eylədi, soruşdu yenə:
Dünyada hər şeydən yaxşı deyın, nə?

Yüksəldi müxtəlif səslər saraydan:
Şahın razılığı... şadlıq... firavan.

Yenə də o qoca dedi bu sözü:
Hər şeydən yaxşıdır, yaxşılıq özü.

Çünki yaxşı sifət olarsa səndə,
Aferin söyləyər dost da, düşmən də.

Şah dedi: Ən lazım nədir insana?
Yenə də çox fikir çıxdı meydana.

Şah isə qocaya edirdi diqqət,
Dedi: Ən lazımlı şeydir – həqiqət.

Həqiqət olmasa, olmaz intizam,
Dünya həqiqətlə dolanır müdam.

Şah qalxıb qocaya eylədi təzim,
Üzüyü hörmətlə eylədi təqdim.

Ömr etdi saraydan getməsin bir an,
Ki, alsın bu işdə məsləhət ondan.

Nəhayət oldu o şahın vəziri,
Ölkəni düzəltdi onun tədbiri.

Nə yaxşı olardı hər ölkədə ah,
Olaydı belə bir vəzir ilə şah.

Ey Qüdsi, hikmətdən varsa xəbərin,
Yaxşı adamlarda olsun nəzərin.

HAQ SÖZ

Yadımda deyildir nə vaxt və kimdən,
Belə bir hekayət eşitmişəm mən:

Bir gənc padşahın bir yarı vardı,
Hüsnə dünyanı heyran qoyardı.

Pəri tək gözəldi o tamam-kamal,
Şirin danışardı o huri camal.

Saçından gözəllik alardı sünbül,
Üzünün odundan rəng alardı gül.

Bir gecə padişah eşitdi xəlvət,
Bir arvad o yara edirdi töhmət.

Deyirdi: “Nə oldun hüsnünə heyran?
Təkcə bir hüsnilə yaşamaz insan.

Camalın nəhayət heçə enəcək,
Qaş kimi dartılma, qırılma saç tək”.

Gözəli bu tənə qızartdı, birdən –
Zülfü tək qıvrılıb cavab verdi: “Sən

Yersiz təhqir etmə hüsnü bu qəder,
O hansı dövlətdir hüsnə bərabər?

Bundan da böyük bir dəlil istərsən?
Ki, şah haqqın yerdə sayəsi ikən,

Onun fərmanına baxarkən cahan,
Özü də hüsndən almada fərman”.

Söylədi o arvad: “Ey qafil gözəl,
Hüsnünlə bu qəder lovğalanma gəl.

Dünyada səltənət çox alçaq şeydir,
Sadə, sən yaşamaq ondan çox yeydir.

Şah qafil yaşasa xalqdan, dövlətdən,
Zövq alsa o ancaq eyşü işrətdən,

Cilovu versə o sən tək gözələ,
Dövlətin əsası verilər yələ.

Hasili boş olar, ölkəsi xarab,
Dünyada məşəqqət, üqbada əzab.

Dünya, din işinə baxarsa yəqin,
Düzələr ölkəsi, rəvnəq tapar din,

Adına deyilər ədalətli şah,
Ona kömək edə hər işdə Allah.

Şahın vaxtı keçər qovğalarda tam,
Yediyi heç olar, yuxusu haram.

Belə şah gözəldən gözləməz fərman,
Heç onu görməyə tapmazsan imkan.

Əsl şah göstərib xalqa ədalət,
Kəndlidən daha çox çəkər əziyyət”.

Bu sözü eşitək cavan hökmdar,
Ürəyi titrəyib oldu biqərar,

Dili söz tutmadı, ciyəri yandı,
Bir zaman şəkiltək cansız dayandı.

Dedi öz-özünə: “Kişidir adın,
Sənə yol göstərir amma bu qadın”.

Taxtından, tacından əl çəkdi sultan,
Qurtardı şahlığın ehtiyacından.

Ey Qüdsi, bu halda necə hikmət var,
Onunçun şahlıqdan keçdi hökmdar.

Utanıb bir ibrət almısan nədən,
Qırmırsan köləlik zəncirini sən?

ÜMİDİN BOŞA ÇIXMASI

İş bilən, ağıllı, qoca bir dehqan,
Bir gecə söylədi belə bir dastan:

Ki, Həsən adında bir kəndli vardı,
Bağbanlıq edərək rahat yaşardı,

Dünyanın qəmindən ürəyi azad,
Əkindən başqa şey eyləməzdi yad.

O, məhsul alardı, cüzi, bir qəder,
Xərcinə çatardı güclə, bir təhər.

Xeyirxah bir qərib Həsəni gördü,
Ona çox qərribə bir toxum verdi.

Həsən əkdə onu, çəkdi çox zəhmət,
Yetişdi bir neçə alma nəhayət.

Heç kəs belə alma görməmiş yəqin,
Onda ətri vardı gözəl güllərin.

Bir yanı qırmızı, sarı bir yanı,
Var idi fərəhdən, dərddən nişanı.

Aşiqlə məşuqdur guya bu sayaq.
Birləşib oturmuş qucaqlaşaraq.

Həsən çox dəyərli gördükdə barı,
Bilmədi nə etsin bu almaları.

Əqlinə gəlirdi onun min xəyal,
Gah dedi: “ver yesin qoy əhli-əyal”.

Gah dedi: “gəl göndər dosta ərmeğan,
Qalsınlar belə bir almaya heyran”.

Gah da pul qazanmaq gəldi niyyətə,
Dedi ki, sataram baha qiymətə.

Axırda o gəldi belə qərara:
“Layiqdir bu alma hökmdarlara”.

Qəlbini bəzədi min rəngli xəyal,
Sudakı köpük tək coşdu ehtimal.

Zənn etdi sevinər buna hökmdar,
Eləyər ölkədə onu bəxtiyar.

Belə xoş ümidlə, yüksək xəyalla,
Yönəldi şəhərə, gördü cəlalə

Şah çıxır səfərə, tələsik Həsən,
Şaha təqdim etdi almaları şən.

Şah fərman verdi o, sarayda qalsın,
Qayıdan zaman bir mükafat alsın.

Lakin xadimləri bədcinsdi tamam,
Həmişə avara, nəməkbəhəram.

Nə xalq, nə də dövlət düşürdü yada,
Bir qızıl-gümüşdü məqsəd dünyada.

O uca qapıda çox alçaqdılar,
Xidmətdə daima zalim, cəfakar.

Belə alçaqların əlində ikən,
Gör necə bəlaya rast gəldi Həsən.

Saxlayıb müxtəlif evlərdə miskin,
Evindən saldılar onu didərgin.

Yorulub belə bir işdən nəhayət,
Zindana salaraq oldular rahat.

Həsən, o binəva, o yazıq Həsən,
Sonsuz əzab çəkdi, qəlbində şivən.

Gün keçdi, ay keçdi, gəldi hökmdar,
Həsənin halından olub xəbərdar.

Ömr etdi hüzurə gəlsin o bağban,
Təəssüf eyləyib bu işə sultan.

Hökm etdi açsınlar ta xəzinəni,
Salsınlar oraya tək-cə Həsəni.

Könlü nə istəsə götürsün dövlət,
Bəlkə yaddan çıxıb çəkdiyi zillət.

Girdi xəzinəyə tək-tənha Həsən,
Heyrətə düşdü o bu xəzinədən.

Bircə şey alsaydı ömrünə bədsi,
Lakin daş-qaşlardan tamahı kədsi.

Götürdü iki şey ancaq oradan:
Biri balta idi, biri də Quran.

Bu xəbər çatdıqda şah qaldı mat,
Çağırır danladı, etdi iltifat.

Dedi: “Ey divanə, bu fürsət bir də,
Əlinə düşərmə sənəin ömründə?”

Sonralar bu işdən olsan peşiman,
Bir fayda gətirməz bu sənə, inan!

Fürsəti itirməz ağıllılar bil,
Qayıt xəzinəyə gözlərini sil!

Qiyətdə ən böyük bir cəvahir al,
Gedib öz dərdinin əlacına qal”!

Şaha təzim edib söylədi Həsən:
“Bunlardan özgə şey istəmirəm mən.

Baltayla kəsərim ağacı əvvəl,
Ki, odur getirən başıma əngəl.

Deyərəm and içsin nəslim Qurana,
Ümid bağlamasın heç bir sultana.

Nə arzu etmişdim, noldu nəhayət,
Qoy onlar halımdan alsınlar ibrət.

Kim razı qalmasa öz xoş halından.
Varına qənaət etməyən insan,

Tamahla, həsədlə yaşasa ancaq,
Şadlığı dəyişib əzab olacaq”.

Ey Qüdsi, sən də gəl bundan ibrət al,
Bu sonsuz arzunu bir hüduda sal.

Gəl etmə bu mənəşə, cəlalə nəzər,
Kim çatdı arzuya sonuna qədər?!

Belə tamahkarlıq nəyə gerəkdir?
Səadət əlinə düşməyəcəkdir.

Özünə nə lazım bu zülmü sitəm,
Çox pay istəyənlə ruzi olar kəm,

Qaç bu pozğunluqdan, canını qurtar,
Yaşamaq şəklində ölümdür bunlar.

Üzünə məcazi olan bu dastan,
Həqiqət qapısı açsın hər zaman.

Həsən bir ruh idi, ağac da xislət,
Qərribə bar verər üzə gülsə bəxt.

Sonra bu bar sənə məğrurluq verər,
Qəflət zindanına çəkib gətirər.

Yoxsulu sınayan xəznəni atsan,
Xislətin ağacı kəsilər asan.

Qurana and içsən, dilşad olarsan,
Qulluq həlqəsindən azad olarsan.

QARI VƏ HARUN

Bağdadda bir qarı yaşardı küskün,
Taleyi ömürtək zavallı, düşkün.

Harun sarayına yaxın yaşardı*
Viranə qalan bir daxması vardı,

Saray genişlənilib düzülən zaman,
Lazımdı sökülsün bu ev də, haman.

Qarıya nə qədər əvəz verdilər,
O dedi: “Daha çox qiymətə dəyər”.

Daha on min qızıl verdilər azı,
Yenə də rədd edib, olmadı razı,

Hər yandan dedilər: “Dəlisən, nəsən,
Getmirsən bir uçuq boş viranədən”.

Dedi: “ Mən dəliyəm, bəs Harun niyə,
Belə çox pul verir bu viranəyə?”

Ey Qüdsi, dövlət bir pərdədir, inan,
Onunla örtülür cinayət, nöqsan.

Bir məsəl dedilər, dövlətə bağlı,
Harunun nöqsanı, qadının ağlı.

KƏLƏKBAZLIQ

Misirde bir nəfər Rinud kəndindən,
Gedib bir şəhərdə sərbəst gəzərkən,

Yolda düşər oldu ona bir cavan,
Ki, onun hüsnünə qaldı mat, heyran.

Gizlədib qəfəsdə o can quşunu,
Qorxusuz soruşdu kim olduğunu.

“Məhəmməd” – deyincə adını həmə, –
Onu qucaqlayıb öpdü üzündən.

Cavan qəzəbləndi, hay-haray saldı,
Dərhal ətrafını əhali aldı.

Bir çoxu qəzəbdən qayıb canına,
Çəkib apardılar şahın yanına.

Çığırdı qəzəblə padşah ona,
– “Nə üçün zülm etdin, – dedi, – cavana?”

Kəndli üzr istəyib dedi: “Şəhriyar!
Bu işi tutmuşam lap biixtiyar.

Bilən tək adıdır onun Məhəmməd,
Huş getdi əlimdən qalmadı taqət.

Eşqin bilirsənmi xasiyyətini,
Məcnun öpmədimi Leyli itini?”

Əmr etdi padşah vermədən ara,
Bir nökr çağırdı üzü qapqara.

Surəti eybəcər, çirkin, müdhişdi,
Sanki cəhənnəmdən çıxıb gəlmişdi.

Şah dedi: “Məhəmməd adlanır bu da,
Öp görüm, aşiqsən əgər bu ada”.

Rind dedi: “Ey dinin pənahi olan,
Sənsən bu dünyada adil hökmrən.

Doğrudur, adlanır bu da Məhəmməd,
Təkcə mən deyiləm burada ümmət.

Qoy onu başqası öpsün bu anda,
Ta ki, feyz aparsın bir müsəlman da”.

* *
*

Nə xoşdur aman, bu gözəl macərə,
Bənzəyir bizdəki hala, rəftara.

Bizə nə xoş gəlsə, biz də o saat,
Adına deyərək təqva, ibadət.

Qüdsi də belədir, yeri gələndə,
Deyir ki, itaət edirəm mən də.

DUA VƏ TƏVƏKKÜL

Abbasilər dövləti hökmrəndi,
Bu vaxt düşdü bərk quraqlıq Bağdadda.

Hərərətdən ürək yandı, dil yandı,
Susuzluqdan Dəclə gəldi fəryada*.

Qadın-kişi ağlayaraq bu zaman,
Biyabanda əl açdılar səmaya.

Yalvardılar. Etdikləri ah-aman,
Heç bir təsir göstərmədi xudaya.

Bu maraqlı əhvalatı görərək,
Məcnunnüma Bəhlul bir dəm açdı dil*.

Söylədi ki, sərf etməyin boş əmək,
Ey avamlar, bu yalvarış düz deyil.

Nə çıxar bu yersiz ahü nalədən,
Bu nə dua axı, bu nə həyəcandır?

Dərdə əlac yolu deyil bu şivən,
Bizə gizli şey – Allaha əyandır.

Biz bağlarkən qapımızı gecələr,
Açar niyaz qapısını yaradan.

Gecə xəlvət tapar hər sahibnəzər,
Çətin dərdə gecədir ən xoş dərman.

Gecə sakit, kəsildə səs, səda,
Təsir edər dualar bil, daha da.

Gecə hisslər açıqdır tamam, kamal,
Haqq demişdir: “Gecələri olma lal”.

İnandılar, toplaşdılar sərəsər,
Məcnunnüma Bəhlul ilə bərabər.

Üz qoydular səhraya gecə yarı,
Bağ yanından düşdü bu dəm yolları.

Bəhlul döydü o qapını nəgahan,
Ta ki çölə çıxdı təlaşla bağban.

Dedi: “Nədir bu vaxt belə iztirab?”
Bəhlul isə verdi ona tez cavab:

“Nə yatmışan qəflətdə ey filani,
Durub bağa sən bir az su versənə”.

Bağban dedi: “Ey aləmin nadani,
Sənə əbəs demədilər divanə.

Bu nə yersiz təklifdir, mənə gecə,
Hay-küy salıb qaldırırsan ayağa?!

Bağban özü yaxşı bilir ki, necə,
Nə zamanda su verəcək o bağa”.

Bəhlul baxıb camaata məstanə,
Dedi ki, ey ağıldan dəm vuranlar,

Kimdir deyin indi dəli, divanə,
Bu işlərdən etmək lazım sizə ar.

Bu bağbandan ibrət alın, de məgər,
Allah bilmir işini bağban qədr?!

Ey Qüdsi, bax biz əcəb biçarəyik,
Dünyadan və dindən də avareyik.

Nə təvəkkül bacarıq dünyada,
Nə də ağıl gəlir bizə imdada.

AVAMIN NÖQSAN AXTARMASI

Eşitdinmi, bir kişi öz oğlu ilə bahəm,
Eşşəyinə minərək gedirdi yolu biğəm.

Hər kim onu görürdü, edirdi çoxlu töhmət,
Rişxənd ilə gülürdü, tənəbə binəhayət,

Utanmayır yaşından, – deyirdi – bir buna bax,
Özü minib eşşəyə, piyada gedir uşaq.

Kişi xəcalət çəkib öz-özünə deyindi,
Tez oğluna söylədi: “Min eşşəyə sən indi”.

Töhmətlə söylədilər görünə başqaları:
“Qoca gedir piyada, cavan isə süvari”.

Tez atıldı kişi də yenə eşşəyə mindi,
Başqa biri onları belə görünə dindi:

Dedi – “Bəh, yazıq eşşək necə gətirsin davam,
Zülmdür bir eşşəyə minərsə iki adam”.

Hər ikisi düşdülər, piyada yol getdilər,
Yenə görənlər gülüb çox istehza etdilər.

“Nə axmaqdır, – dedilər – bu kişi, bir buna bax,
Eşşək boş qala-qala piyada gedir uşaq”.

Kişi gördü qalmamış əldə başqa imkanı,
Buraxdı eşşəyini, tək qurtarsın canı.

Yenə xalq əl çəkmədi, başladılar töhmətə,
Dedilər: “Bir baxınız axmaq bifərasətə.

Bu cür gözəl eşşəyi müftə verirlər bada,
Nə qəribə axmaqlar var imiş bu dünyada”.

Qoca nə eylədisə lağ etdilər hey ona,
Axırda tengə gəlib söylədi öz oğluna:

“Bu eşşək əcəb bizi qalmaqala salıbdır,
Töhmətdən qurtarmağa bircə çarə qalıbdır.

Eşşəyin qol-qıçını möhkəmcə bağlayaraq,
Mindirib dalımıza gülə-gülə apararaq.

Gəl mənəfəət güdmədən edək bunu imtahan,
Xalqın acı dilindən qurtaraydıq bəlkə can”.

* *
*

Ey Qüdsi, sən ibrət al bu kişidən ayıq ol,
Xalqın tənələrindən qurtarmaqçın, sayıq ol.

Onlar, nə etsin, yenə tapacaqlar bəhanə,
Edəcəklər səni bil oxlarına nişanə.

Qulaq assan tənəyə, ya da yersiz mədhə son,
Elə bil ki, dalına bir eşşək mindirmisən.

XEYİRLİ İŞİN FAYDASI

Bir qocanı gördü cavan bir əmir,
Ki, bağında zəhmət çəkib qoz ekir.

Gülüb dedi: “Ey zavallı biləsən,
Dərd qalacaq sənə bunca zəhmətdən.

Başqa ömür lazımdır ki, bu ağac,
Meyvə verib, dərdinə olsun əlac?”.

Qoca dedi: “Eysöhrətli hökmdar,
Başqaları əkdik, yedik, nə olar?”

İndi də biz zəhmət qəbul edərkən,
Nəsillərçin qoz ağacı becərək.

Yaxşılığın budur rəsmi dünyada,
Yaxşılıq et, səni salsın el yada”.

Əmir onun sözlərini xoşladı,
Neçə dinar çıxarıb bağışladı.

Qoca dedi: "Çoxu əkdİ və illər
Gözlədi ki, əkdİyi versin səmər.

Mən əkirdim başqaların, güldü baxt,
Məhsul aldım zəhmətimdən əkən vaxt.

El üçün kim girişərsə bir işə,
Özü dəxi xeyir görər həmişə".

Qüdsi, bu boş sözlərin nə xeyri var,
Dediyini işdə eylə aşkar.

MƏŞVƏRƏTİN ŞƏRTLƏRİ

Məna gülşəninin ustadı yenə,
Belə güllər səpdi öz gülşəninə:

Bir zaman Şirvanda bir əmir vardı
Zahiri, batini xoş hökmdardı.

Vücudi ətizdi, hümməti yüksək,
Lakin xudpəsənddi, hər zaman görək,

Hər işdə sarayda olan adamlar,
Onun dediyini edəydi təkrar.

Əksinə çıxmazdı onun bir insan,
Getdikcə qalırdı ağına heyran.

Məsləhət zamanı bir şəxsi-fəzil,
Əmirin sözünü eyləyib batil,

Dedi: "Həqiqəti danmayınız bir,
O iş başqa cürdür, belə deyildir".

Əmir çox söylədi, o eşitdi az,
Dedi ki, düz sözü rədd etmək olmaz.

Nəhayət, qızıqıb qışqırdı əmir:
"Ədəbsiz, nə hədlə elədin təhqir?"

Unutdun ki, mənəm burda hökəmrən,
İcra olmalıdır verdiyim fərman!"

O fəzil əmirə cavab verərək,
Söylədi: "Hər şeydə bir düzlük görək.

Danışma, heç bir şey görmə – əmr etsən,
Susaram, yumaram gözlərimi mən.

Əmr etsən anlama! Əfv et, hökəmdar,
Bu işdə əlimdə deyil ixtiyar"*.

Əmir dediyindən oldu peşiman,
Sonra dedikləri vermədi ziyan:

Düzlükdən qüdrətli bir bəvlet yoxdur,
Ey Qüdsi, düzlükdə səadət çoxdur.

Düz iş yoxlanarsa nə qorxusu var,
Düşməni də düz işi eyləməz inkar.

Deyək heç yoxlayış olmayacaqdır,
Düzlük özü qəlbə möhkəm dayaqdır.

MƏLAMƏT ƏLAMƏTİ

Çox gözəl hekayət yadıma düşdü,
Ya da bir şikayət yadıma düşdü.

Bir fəqir gələrək yüz ahı zara,
Şikayət edərək bir hökəmdara.

Dedi ki, bu kənddə var bir bostanım,
Onunla dolanır bil, xanımınım.

Qonşunun camışı girib bostana,
Onu ayaqlayıb edib virana.

Hakimse danlayıb yazıq kişini,
Dedi: "Sən tutaydın möhkəm işini.

Bir hasar çəkmədin bostana nədən?
Tikanla örtmədin hasarını sən".

Dedi ki, camışa bunlar nə edər,
Hasar, tikan ona edərmi əsər?

Dırnağı, buynuzu möhkəmdir onun,
Zoru çox, şüuru çox kəmdir onun.

Dağıdır önünə nə çıxsə haman,
Özünə yol açar bu qanmaz heyvan.

Qüdsi, heyrətdəyəm ki, hər bişüür,
Hər şeydə işlədir qanmazlıqla zur.

Soxulur önünə çıxsə ev, bostan,
Tapdayıb eyləyir yer ilə yeksan.

Dindirsen deyir ki, qorxan deyiləm,
Yəni ki, camışam, insan deyiləm.

SƏLAMƏTLİYİN QƏDRİ

Səbəbsiz həkimi vurdu bir hakim,
Həkimse eylədi şükrlə təzim.

Soruşdum: "Təşəkkür yersiz olarmı?"
Söylədi: "Bundan çox yaxşılıq varmı?"

Ki, bu güc, bu idrak sahibi əlan,
Vərə də bilərkən qotlimə fərman.

Vurmaqla göstərdi mənə iltifat,
Deməli o mənə bəxş etdi həyat".

Döz Qüdsi, üz versə nə cürə zillət
Çünki var ondan da betər əziyyət.

SAĞLAM İKƏN MÜALİCƏ

Deyirlər xəyala uyan bir adam,
Xam ikən püxtəyəm deyirdi müdam.

Düşündü: "Səbəbi nədir səhhətin?"
Tapdı: – lüzumdur bu təbiətin.

Hər bir xəstəliyin bir səbəbi var,
İllətsiz xəstəlik olmaz aşkar.

Altı şey vücuda çox lazımdır bil,
Dörd şey də eyləyir mərezi təhlil*.

Bu şeylər birləşsə bir yerdə yaqın,
Pozulmaz heç zaman halı səhhətin.

Deməli, mərzədən kim görsə bəla,
Etmis öz-özünü dərde mübtəla.

Ağıllı, xəstəlik hələ gəlməmiş,
Çalışar vaxtında görülsün hər iş.

Elə ki, hüdudu aşdı bir ixlat,
Bədəndə törəyər xəstəlik, fəsad.

Vücudun səhhəti pozulub gedər,
Yüz illət bədəni sərnigun edər.

Sağlamkən gerəkdir edəsən əlac,
Ki, vücud olmasın dəvaya möhtac.

Xüləsə, bir mərəz tapdı nəhayət,
Tapdı sonra ona neçə əlamət.

Guya ki, mərəzin önünü aldı,
Özünü gör neçə belaya saldı:

Əvvəlcə işlətmə içdi o dərhal,
Boşaltdı qarnını o tamam, kamal.

Yay idi yanırdı aləm istidən,
Əridi hərarət içində bədən.

İşlətmə canına vəlvələ saldı,
Sağlamkən canını naxoşluq aldı.

Qorxduğu başına gəldiyi zaman,
Az qaldı zavallı təslim edə can.

* *
*

Ey Qüdsi, az belə əfsanə oxu,
Zəmanə əhlinin avamdır çoxu.

Xəyal aləmində qalıb sərgərdan,
Cahilkən dəm vurur ağıl, şüurdan.

“Kamaldan naqisdir hər kəs”, – deyəndə,
Bari fəzilətdən dəm vurma sən də.

TƏDBİRİN GÖZƏLLİYİ

Əmr etdi nədimə sultan bir səhər,
Ki, hazır eyləsin qalın bir dəftər.

Ölkədə nə qədər deli-axmaq var,
Yazsın adlarını aydın, aşıkar.

Dəftər hazırlanıb verildi sabah,
Lap başda görünco öz adını şah.

Dedi: “Ey yaramaz, ey həzzrə insan,
Nə üçün adımı bura yazmısan?”

Dedi: “Bir şəxsə ki, mal dövlət verdin,
Uzaq bir ölkəyə onu göndərdin.

Vətənsiz bir quldur o adam ancaq,
Söz yoxdur, o bir də qayıtmayacaq.

İndi o azaddır əlində dövlət,
Kef çəkib yaşayır şad-xürrəm, rahat”.

Şah dedi: “Qayıdıb gəlsə o zaman,
Yəqin ki, onda sən axmaq olarsan”.

Söylədi: “Eybi yox gələrsə həməni,
Bir adda yazaram bu dəftərə mən”.

* *
*

Ey Qüdsi, ibrətlə bax bu gedişə,
Ağılla şüru et son də hər işə.

Öqlə istinadın mənası çoxdur,
Bəxt üz döndərsə də zərəri yoxdur.

Nakam yaşasa da şüurlu insan,
Yaxşıdır xoşbəxt bir nadan olmaqdan.

YERSİZ MİNNƏT QOYMAQ

Eşitdim: pul verib təbibə səhər –
Bir xəstə üstünə dəvət etdilər.

Xəstənin qüvvəti getmişdi tamam.
Hərarət içində yanırdı müdam.

Qürurla soruşdu ondan kef, əhval,
Xəstəyə verdi o bir neçə sual.

Nəhayət, guya ki, o tapdı dərdi,
Xəstədən qan almaq əmrini verdi.

Yazığın qolundan alındıqda qan,
Qanıyla bərabər axıb getdi can.

Qorxuyla, təşvişlə olsa da, həkim,
Deyirdi: "Nə yaxşı oldu tədbirim.

Nə yaxşı qan aldığ, dincəldi bədən,
Qurtardıq xəstəni bu ağır dərddən".

Bizim əsrdə də belədir: əyan –
Döşünə döyərlər hər alanda can.

Hər kəsin bir işi düşsə əlinə,
Pozaraq o işi, öyünər yenə.

Bu cür minnət qoyub, can almaq, həmə, –
Yaxşıdır yenə boş vədə verməkdən.

Deyirlər: Bir kəsdən edəndə xahiş,
Düzəltsin birinə bir əməl, bir iş.

Əzəldən düzünü söylədi o kəs:
"Ki, ümid olmayın siz mənə əbəs,

Elə bu sizə çox hörmətdir ki, mən,
Avara qoymuram öz işinizdən".

Ey Qüdsi, buraxma düzlüyü sən də,
Hörmətsiz olarsan yalan deyəndə.

Qəzəllər

1

*Gözlərin kim aşiqə məxmur şəklin göstərir,
Əhli-fəqrə mərdümi, məğrur şəklin göstərir.

Bəs ki, çəkdim qamətin yadile ahi-atəşin,
Xatirim nari-şəcərdən Tur şəklini göstərir.

Nəşeyi-meyxarə bais nolduğun bildim kunun,
Bir pəriveş can ərə məstur şəklin göstərir.

Kuyi-canandan cüda aşıqlər əhvalın desəm,
Dəşt ara bikəs qalan rəncur şəklin göstərir.

Qamot üzrə taqi-geysudən asılmış, həqqi var,
Dil ənəlhəqq söyləsə Mənsur şəklin göstərir*

Asimanda kövkəbi-səd olsa Əsəd yerdədir*,
Bu səbəbdən yer savadi nur şəklin göstərir.

Töhfeyi babi-Süleyman söyləsəm, Qüdsi, nölür,
Bu qəzəl rani-mələxlə mur şəklin göstərir*.

* Birinci mısraların qarşısında qoyulmuş (*) işarəsi onun Bakıxanov tərəfindən azərbaycanca yazıldığını göstərir.

Gördüm o gözəl türənî rüxsar arasında,
Benzətdim onu əfiyə gülzar arasında.

Rüxsarə düşən türələri çəkmo کنارə,
Bu rəsmi əfi dolanar nar arasında.

Seyd cülədi zülfün məni bu gözlərə, ey vay!
Qaldım nə yaman bu iki bimar arasında.

Ey didə, məgər neyləmişəm mən sənə axır,
Qoydun məni sən yar ilə əğyar arasında.

Göz yaşım ilə bəsləmişəm canıma minnət,
Peykanlarını bu dili-xunbar arasında.

Gördüm səni əğyar ilə ey mah, məsəldir
Bayqu tutar, əlbəttə, vətən bar arasında.

Könlüm quşuna dam qurub çeşmi-xumarın,
Qafilmi gəzər kimsəni əyyar arasında.

Ger guşeyi-çeşmində tutub can quşu məskən,
Bayqu tutar, əlbəttə, vətən bar arasında

Rüxsarın ora sofhə kimi vəsməli qaşın,
Bir daldı düşüb cədvəli-zəngar arasında

Eşq əhlinə daim yetişir möhnəti-cövrün,
Zahid, qalasan kaş səni dar arasında!

Dəysin başma səktəsiz ol həmdü səlatın,
Kimsən gəzəsən aşiq ilə yar arasında.

Əfsanə dəxi söyləmə, it bir nəzərimdən,
Var sən kimi yüz xər belə bazar arasında,

Qüdsi, nə yaman bağladı bu gözləri sahir
Yüz sən kimi sərkəştəni bir tar arasında.

* Arizu eylər könül dildar gəlsin, gəlmədi.
Zülfü kafer, gözləri xunxar gəlsin, gəlmədi.

Hər pəriveş cilveyi-hüsn eyləmiş, mən gözlədim,
Dilrubar fəvçinə sərdar gəlsin, gəlmədi.

Cənə gəldim bivəfalar ülfətindən, istərəm,
Bir vəfa rəsmində sabit yar gəlsin, gəlmədi.

Dərd-möhnət keçdi həddən, bəs ki, çəkdim intizar,
Gözlədim ol şux gülrüxsar gəlsin, gəlmədi.

Ləhcəyi-canpərvərindən şur salsın aləmə,
Əndəlibi-şaxəyi-gülzar gəlsin, gəlmədi.

İstədim, Qüdsi, deyim vəsfi-camalın dilbərin,
Kuşış etdim, zinəti-göftar gəlsin, gəlmədi.

* Çox gözdə sürmə, əldə hənə, üzdə xal olur,
Nisbət bu qaşü bu gözə bənzər məhal olur.

Qafi – qaşın, tayi – telin, lami – ləblərin,
Aləmdə əlbir eyləsə, billah qital olur*.

Lövhi-xəyalə hər necə təhr eyləsəm qaşın,
Gəlməz xəyalə axırı məhzi-xəyal olur.

Sirri-dəhani sordum o şəkər dodaqdan,
“Pünhan danış bu sirri – dedi, – qilü qal olur”.

Görcək o atəşin üzünü intiqam oldu lal,
Qüdsi, cərəs düşəndə oda, zəngi lal olur.

Bivəfa yarə könül versə vəfadar əbəs,
Əhdü peymanı yoxa verdiyim iqrar əbəs,

Dərdi-dildən səni çox eyləmək olmaz agah,
Qıldığım nalə, qələt, etdiyim izhar əbəs.

Gül kimi beş gün imiş söhbəti-əbnayi-zaman,
Eylədim ömrümü zayə, özümü xar əbəs,

Çeşmi-cadunigəhin məsti-meyi-xab ikon,
Ah kim, eylədim ol fitnəni bidar, əbəs.

Bulmasa feyzi-nəzər kəsbi-kəmal etməz hüsn,
Yari-aşıqdən əgər gizləsə rüxsar, əbəs.

Aşiqi-paknəzər vəslini hicranda sanır,
Eyləməz arzuyi-dövləti-didar əbəs.

Qönçəvü laləni gördüm, qəmə batdım, Qüdsi,
Eylədim meyli-tamaşagəhi-gülzar əbəs.

*Gün üzrə ay tuluimi ya gün kəmanıdır,
Ya qaşdurur bu cümləsi aşiq gümanıdır.

Cami-cahannümayə düşüb əksi-asıman,
Xalın səvadi xəteri-bəxtim nişanıdır.

Göstərsə, yox əcəb, yədi beyza Kəlimi-təb*,
Hala ki, şaxi-güldə təcəlla zamanıdır.

Badi-səbə əbirişani-çəmənmidir,
Ya bustani-hüsn ruxün busitanıdır?

Şövqi-torana, qüvvəti-pərvaz olurmu hiç,
Ol əndəlib üçün ki, qəfəs aşıyanıdır?

Dilbər bəyani-halim eşitməzsə,yox əcəb,
Pərvə qılurmu əhli-cünun dastanıdır.

Qüdsi, üzəri-zərdimi eşk etdi lələgün,
Bu gülşənin baharı, zəmani-xəzanıdır.

* Dil eşq yolunda zar olubdur,
Bir gül həvəsində xar olubdur.

Xunabə dönübdü rəngi-zərdim,
Bu gülşən üçün bahar olubdur.

Dövrani-fələk müxalif olmuş,
Can düşməni-ruzigar olubdur.

Dilbər qəmi, dustlar fəraqı,
Dərdim bir ikən həzar olubdur.

Mən etmə kəlamım olsa dilsuz,
Söz mənşəi pürşorar olubdur.

Xunin ciyərim bəsanı-lələ,
Əfsurdövü dağidar olubdur.

Qəm bihədü dərd bənihayət,
Möhnet dəxi bişümar olubdur.

Hicran sitəmi alıb qərarım,
Gün nuri gözümde tar olubdur.

Hicrində düşüb bəlayə, Qüdsi,
Sərgəştəvü biqərar olubdur.¹

¹ "Kitabi-Əsgəriyyə"də bu qəzəlin 5 beytindən istifadə edilmişdir (M.S.)

Bu qaranlıq gecə yarəb çəkəcəkdir nə qədər,
Olacaqmı bitə hicran, gülə nurani səhər?!

Bir ömürdür çəkirəm nalə ömür yazında,
Bəlkə tutsun ürəyimdən o gözəl yar xəbər.

Aman ey badi-səba, sal yada bu halımı sən,
Ol vəfasız yarımın kuyinə gər düşsə güzör.

Sevginin ovlağı çox qorxulu bir saho tutur,
Orda qartalı vurur bircə oxu ilə nəzər.

Düşdü töhmət toruna qəlbimiz, ey yar görək,
Zülfün olsun bizə rəhbər ki, keçə bəlkə xətər.

Təkyə verdimse yarın zülfünə, zahid, qınama,
Sevginin yorğunuyam, başqa xəyal etmə hədə.

Ol xumar gözlə üzün əldən alıb taqətimi,
Çıxmaz eşqin ürəyimdən də çalışsam nə qədər.

Nuh kimi kuyinə düşsəm o sitəmkar gözəlin,
Qorxuram göz yaşın axır məni siylaba verər.

Qüdsi, ömründə tutub guşeyi-ismət daim,
Qanı axsın hədəyə çıxsın bu ismətdən əgər.

Hüsn mütlükündə saçın tapdı böyük bir şöhrət,
Bu qəra üzlüyə bax gördü nə ali hörmət!

Gözlərin keçmiş idi, yar, qanımdan, niyə bəs –
İntiqam almaq üçün indisə vermir möhlət?

Eşq rahində itən qəlbimi mən tapmayıram,
Görünür çoxdu bu yollarda itən cəmiyyət.

Zülfünü mənzil edibdir özünə mürği-dilim,
Qərbin mənzili daim olur axşam zülmət.

Saqiya ver mənə bir bade içim fürsət ikən,
Bu orucluq ayı sonra mənə verməz fürsət.

Qara xal məhrəm olubdur dodağın guşəsinə,
Qara hindu nə gözəl yerdə olubdur rahat!

Çoxları cəhd etdi vəsf edə bu hüsnünü yar
Xoş kəlam Qüdsiyə oldu belə nemət qismət.

Kuyindən alır daim rövneq gülü bistanlar,
Torpağını ol kuyin təşkil eləyir canlar.

Ruxsarını əks etmiş, sanki gülü bülbul bax,
Gülzarda gülər hər gül, bülbul edər əfğanlar.

Leyliyə deyən dəmdə Məcnundakı bərqi-əşq,
Əfsanə kimi gözdi dillərdə bu dastanlar.

Məşuqə və aşiqçin varlıq ilə sərxoşluq,
Həm ruzədir, həm bayram açılsa giribanlar*.

Yar zülfünün hər bəndi san qəlbimi gizlətmış,
Hər həlqəsinə guya bağlamada çovkanlar.

Hər guşəsi bu qəlbin bənzər çölə, səhrayə,
Sığmaz ona bu üzdən səhravü biyabanlar.

Saqi, nə gözəl, mey – xoş, əğyar gözündən dur,
Qüdsi, belə keyf olmaz dövr eyləsə dövrənlər.

Hər zülmün rahatlıq bəxş edir inan,
Şövqindir qəlbimi işıqlandıran.

Hər yerdə cəmalın bir gözəlliklə,
Gözlərim önündən çəkilmir bir an.

Qəbulun şübhəsiz bəxtiyarlıqdır,
Olmadım lütfündən mənə kamiran.

Bəs hanı mənzilin, sənə yol hanı?
Geriyo qalmışdır bizim karivan.

Nakamlıq özü bir kam oldu bizə,
Bu imiş eşqdən bizə ərmağan.

Əlində xəncərdir, ləbində gülüş,
Qəribə qatılmış bizim canalan.

Qüdsi, heyrətdəyəm, mənə rədd edən,
O gözəl olmuşdur indi mehriban.

Qəlbimi, dinimi aldı gözəlin hicranı,
Dəlilik zənciri saldı saçına bu canı.

Qafiləm mən gecə-gündüz özümün halimdən,
Bir qaranlıq bürüyüb sanki bütün dünyam.

Mən ki möhkəm deyiləm dinimə, qorxum budur ah,
Axiri səcdə edirəm bir бүtə mən pünhani.

Hər cəfana dözüərəm kaş ki, mənı atmayasan,
Sevməsən barı düşün, kin ilə bu nalani.

Qorxmuram eşqdə töhmətdən, usan ey naseh,
Danlağın tərif edər məndə olan peymanı.

Qayıdıb qafilədən Leyli olar bir Məcnun,
Xosrovu Şirin olar dərğahimin dərbani.

Qüdsi, tərək et bu yolu, burda əziyyət çoxdur,
Deyəsən sözlərinin yox daha bir payanı.

Könlümü bağlamışam zülfünə, ey laləüzər,
Qalmamış qəlbə heç tabü təvan, səbrü qərar.

İstədim meylə yuyam dəftərə yazdıqlarımı,
Eşq təsiri etdi mənı əqildən bızır.

Bu rıya əhli mənı saldı elə şurişə kim,
Edirəm rindliyi, rüsvalığı mən indi şüar.

Eşq əgər olsa qəzadan bizə qismət nə üçün –
Bu qədər hüsnü vəcəhət alıb ol nazlı nigar?

Hanı ol zülfü pərişan ki, mənı bəndə sala,
Qoya bu canımə minnet edərək məstü-xumar.

Heç kəsin sağərinə tökməz inan mey bu fələk,
Özü peymanəsini döndərüb etmiş xunbar.

Bu əcəbdır ki, tapılmaz yenə də, ey Qüdsi,
Belə bir dilbəri-şirinsüxənü gülrüsxar.

Saqi, yuyub apar yuxunu didədən bir an,
Gün tək şərabe ciltə verib parlat hər zaman.

Örtəndə sən niqabı tapır qəlbimiz ümid,
Bu pərdəni yaxar deyirik atəşi-dəhan.

Qaşla üzün nə əcayib qiyamət etmişdir,
Vermişdir aləmə günü ay ilə bir nişan.

Yaqutumdur dodaqların, aya, bəyan elə,
Ya canə qutmudur de ki, ol ləli-dürrəşan.

Dün moclis içrə gülüb verdi vədlər,
Heyrətdəyəm bu vədi kimə verdi mehriban?

Eşqə düşən, həlayə düşər, bilmişəm bunu,
Bəs kim edib bu can evini eşqə aşiyax?

Ey Qüdsi, bax cigər odu yandırdı qəlbimi,
Eşqinlə bu kəbabə çilə duzlu su hər an.

Hər kim edərsə vermiş eşqü səfayi-yarə,
Əvvəlcə ixtiyarı atsin gerek kənərə.

Bizdən ərzi təmənnə, rəddü qəbul yardan,
Bu işlərin nə xeyri var imiş intizarə?!

Ənbər saçan o zülfün aşüftə olmasından,
Verdin bir asudəlik bu qəlbi-biqərərə.

Bu eşqin aləmində vardır behişt-cəhənnəm,
Baxsan fəraqi-yarə, ya vəsli-gülüzərə.

Bağban icazə versə bağə girim, nə fayda,
Dözmək olarmı, aya, gülçinə, zülmi-xarə?!

Bülbülləri salardım qəfəslərə bir anda,
Dağıdıb son qoyardım xəzanə, novbaharə.

Qüdsi, bu xoş çəməndə bir lələüz həvası,
Xakə salıb qan etdi, dağ çəkdi qəlbi-zarə.

Bica yerə etmir qaşına səcdə hər əhbab,
Çünki sayılır qible hər an guşeyi-mehrab.

Heyrətdəyəm, aya, nə edir bəh münəccim,
Basmış ki, sənin qul dağımı alınma məhtab.

Dövlət diləyirsənsə, burax dövləti, varı,
Bu ali yer olmaz sənə başqa cürə icab.

Pak eyle ürək qanını qəlbdən nə ki, gözdən,
Dağlarda tutulmaz yolu, artar daha silab.

Üzdən görünər batini hər aşiqin əlbət,
Dağ aldı dəvadən necə gör laleyi-sirab.

Dəvət eləmə sən məni artıq o behiştə,
Mən istəmərim ol yeri, var orda da xunab.

Qüdsi, nə qəmi yansa cəhənnəmdə bu cismin,
Od vurdu mənim qəlbimə bir mehri-cahantab.

Əqlim olursa mane bu eşqi-purhicabə,
Gəlməz fəqət bu eşqin sevdaləri hesabə.

Eşqin müqabilində gücsüz qalır düşünce,
Şam da işıq verərmə heç nurlu aftabə?!

Dostun yanında bir dəm, başım həvasız olmaz,
Gözlər düşər məlalə, qəlb isə izzirabə.

Yuxuda da rahatlıq yoxdur o zülfü xaldan.
Qoymazlar ki, bu gözlər getsin bir azca xəbə,

Xanəndənin sədası, mey camı, bağ səfası,
Bir od vurur bu canə, necə ki, od kəbabə.

Vəslində heyrdəyəm, hicrində intizarda,
Kim rast gəlib bu halda bir eşqi-kamiyabə?!

Qüdsi, bu eşq ürəkden çıxmaz, nahaq çalışma,
Qoy eşq ömr versin artıq bu diltərabə.

Əldə mey, üzdə gülüş gəldi nigarım bu gecə,
Pis nəzərdən uzaq, ol çeşmi-xumarım bu gecə.

Yar üzü meylə qızarmış, meyi etmiş üzü al,
Nə məharət eləmiş saqi-yi-yarım bu gecə!

Mən bilirdim ki, kimə lütfi və ya nifrəti var
Almasaydı əgər o səbrü qərarım bu gecə.

Üzünü yad eləyib gözlərimə axdı qanım,
Batinü zahir olub güllü baharım bu gecə.

Qaşla üz, ayla günəş misli çıxıb bir yerdə,
Nə qiyamət eləyir laləüzarım bu gecə.

Kuyinə düşmək üçün sinəmi yırtmış könlüm,
O çəmənzari dilər bülbüli-zarım bu gecə.

Kakilindən hələ mən bircə dügün açmamışam,
Tökülür, Qüdsi, qələmdən nəki varım bu gecə.

Səhər ki, badədən aldı üzün bu rəngilə tab,
Şəfəq utandı, günəş ruyi üstə çəkdi niqab.

Məhəbbət əhlinə verdi o zövqi qəmzə ilə,
O yar gözlərinin təsirilə axdı şərab.

Cahanda şöhrət alıbdır ətirdə Çin mişki,
Onun saçı bu sözə qıvrılıb da verdi cavab.

O gülüzar vüsali xəyalə gəldikdə,
Nədənsə gözlərimi bağladı bu yersiz xab.

Tükəndi səbrü qərarım vüsali-əşqində,
Ürək bu intizarə necə səbr edib gətirsin tab?!

Zavallı könlüm onun zülfü içrə bəndə düşüb,
Nə qədər axtarıram tapmıram, olub nayab.

Şikayət etməyirəm, eşqdən bir an, Qüdsi,
Üfürdüycə odu şölələr edər portab.

Yarəb, bu od nə oddur kim, düşdü cismü canə?
Od düşdü bir ürəkdən bax cümleyi-cahanə.

Qorxum budur, nəhayət, qiyamətə şur salar,
Bu fitnə ki, onunla qarışdı bu zamanə.

Tufan gərəkdir indi gül şaxəsin sovursun,
Orda ki, miskin bülbül salmışdır aşiyənə,

Bağban ilə o gülçin nə mənəfəət görəcək,
Bir yazdan ki, oxşayır hər tərəfi xəzanə?

Hər könül ki, bəladan qorxub geri qaçmadı, –
Mərdanə qarşı durdu bu zalim asimanə.

Mən susmuşam, etmərəm dərdlərimdən şikayət,
Anma bu dərdlərdən ki, bənd vurmuşdur zobanə.

Qüdsi, əcəb bənzərəm o zavallı bülbülə,
Ki, əzilmiş qanadla atar can gülsitanə.

Gül yanağın mişk ilə ənbər tutub,
Bax gümüşün haşiyəsi zər tutub.

Mur oturub xətti-Süleymanə, ah,
Hind qoşunu Şerqi sərəsər tutub*.

Pozdu camal səfhesini indi xət,
Dadımı səndən o dilavər tutub.

Xirməni-pərvanəni yandırdı şam,
Bax özü də şöleyi-azər tutub.

Aşiqi-dilxəstə işıq gündüzü,
Gör necə zülmətə bərabər tutub!

Naz eləyər indi sənə aşiqin,
Çünki o bir başqanı rəhbər tutub.

Qüdsi, cahandan bir ümid gözləmə,
Çünki o da surəti-digər tutub.

Min bir bəlaya düşdü, budur əhli-ruzigar,
Bir saqidir edən mənə dünyada payidar.

Heç gizlədə bilərmi könül yar eşqini?
Etmiş bu dördi çəki-girbanım aşikar.

Sakit deyil könül ki, onun ahu gözləri,
Etmiş xədəngi-tir ilə bu qəlbimi şikar.

Bir ömrür ki, verdim ona xəstə könlümü,
Mən bilmədim ki, yoxdur ona zərər etibar.

Daim qəm içrə düşdüm onun vəslin axtarır,
Oldum obəs o qanıçənə mən ümidvar.

Verdim firib qəlbimə xəbər xəyal ilə,
Bəlkə bir az keçər yüngül bu intizar,

Yada salarımı heç bu əsr bülbulü o şux,
Gülzar içində yan-yana minlərcə Qüdsi var.

Demə ki, ayrılığın ey nigar asandır,
Sənin məhəbbətin axır bu cism üçün candır.

Min il yazarsam əgər mən, fəraqi qurtarmaz,
Bu nəmənin sonu yoxdur, tükənməz ümmandır.

Canı fəda edər olsam, deyinmə ey naseh,
Bu sirlər sənə axı, həmişə pünhandır.

O şah ki, nəfsinə tabe olub, o qafildir,
Onun əlaltısı xain, diyarı virandır.

Kirpik içində onun qarə gözləri sanki,
Çəmən içində gəzən xəttü-xallı ceyrandır,

Ürək olubdur əsirin zavallı Yusifək.
Züleyxa qeydinə düşmüş əsiri-zindandır.*

Təəccüb eyləmə, Qüdsi, cırıb giribanın,
Zavallı cəq yolunda həmişə nalandır.

Könlümdə nə şandır, nə də ki, namü nişandır,
Pəjmürdə edən xatirimi muyi-miyandır.

Hərçənd ki, zülmündən usandım nə edim ki,
Bu dideyi-qəmdidə, yolunda nigorandır.

Heyrət çölü içrə özünü bax ki, itirmiş,
Bu namü nişandır, bu nə namdır nə də şandır?

Can zülməti içrə görürək abi-həyatı,
Bildik ki, ələ az düşəcək, vəhmü gümandır.

Bax hüsnü məhəbbətdə olan nazü niyazə,
Qaib və oyan içrə onun ruhu nihandır.

Hər kim ki, bu dünyada dalıb həşmətə cahə,
Söylə ona vaz keç ki, bu aləm güzərandır.

Xalində düşüb damə budur can quşu, Qüdsi,
Zənn etmə onu bənd eləyən zövqi-cahandır.

Aman ki, ol zalim canan gərəti-can edib getdi,
Bu sinəmi bir şuridə qələ, zindan edib getdi.

Fəraqında işıqları, yuxuları aldı gözdən,
Gün-gecəni aşiqinə necə yeksan edib getdi.

Canan getdi yanımdan ah, mən ol çokdim canımdan ah,
Ruhum onun arzusuyla belə cövlan edib getdi.

Qəlbim onu görmək üçün gəlib çıxdı gözüüm üstə,
Ətəyimi qan yaşılə bir gülüstan edib getdi.

Belə çətin vəziyyətdə heç xatirim cəm olarmı,
Ki o peri şanlı məni çox porişan edib getdi?!

Gözlə ürək abü tabi almış qəhrü kərəmindən,
Bir şam üzlü məni necə ağlar, xəndan edib getdi.

Bu sadələvh Qüdsini yar vəslə ümid verə-verə,
Nə hiyləgər məharətlə bəndi-hicran edib getdi.

Ah ki, o itmiş gözəldən pirəhən peyda deyil,
Pirəhən yox, bəlkə bir beytül-həzən peyda deyil*.

Bənzədir gülşəni bütənəyə bu lələ, gül,
Lələüzlü, gülsifət bir bütənə peyda deyil.

Mən çəmənzar içrə bu abi-rəvani neylərəm,
Burda ki, bir səbzəxət, şirin dəhən peyda deyil?!

Şəxəsindən güllərin mən almaram peymanəni,
Əldə sağər saqi-yi-nazikbədən peyda deyil.

Səbzə örtmüş ruyini bir tazə pərdəylə, neçin,
Səhnəsində bir gözəl xoş yasəmon peyda deyil.

Bülbülün avazəsi gülüzaridə verməz fərəh,
Çünki, bir canlar alan şirinsüxən peyda deyil.

Səvgisi bir nəqşdir könlündə Qüdsinin inan,
Orda bişək hiyləgər bir Əhrimən peyda deyil*.

Çəməndə sərv də qalıbdır heyran,
Nazlana bilmir o utandığundan.

Nazənin qamətlər gələndə rəqsə,
Könül, göz olarmı rahat bir zaman.

Ömür tək keçirlər sürətlə bir-bir,
Bu lütfü görməyə qalmayırsan.

Uçurlar həvayə pərilər kimi,
Heç uça bilmədi həvayə insan?

Hər yanda can alan bir nazənindir,
Əlində xəncəri verməyir aman.

Yusif köynəyini Züleyxa yırtmış,*
Başqadır məzmunca bizim bu dastan.

Qüdsi, bu güllərə əl vurmaq olmaz,
Baxmaqçın yaratmış onları dövrən.

İndi şəhərimiz əmin-amandır,
Hər kəs öz işində bir kamirandır.

Başqa cür zülm olur burada xalqa,
Dadrəs tapılmır, bu iş yamandır.

Nə bilim bu yolda kimdir yoldaşım,
Baxıram bir yoldur, bir karvandır.

Bir eşqə qalıbdır ümidim ancaq,
Başqa şey qəlbdə dər, cana ziyandır.

Əğyardan nə qorxum şahin önündə,
Çibinlər çox miskin və natəvandır.

Canan vüsalını istər xüdpərəst,
Eşqdən dəm vuran həvəsdən yandır.

Bir günün qəmindən yüz il deyərdim,
Heyif ki, bu ömür tez cansitandır.

İndi zamanə içrə fəziletlə olmur intixab,
İşlər dolamış, oylə ki, yox işdə haqq-hesab.

Hər kəs nə istəyir eləyir, yox sənəd, sübut,
Guya ki, ən zəif şey imiş dünyada kitab.

Axırda boş xəyal ilə bir iddia olar,
Kim göydə heç də dövr eləmir mahü afitab.

Bir fığhə bağlıdır görürəm işlər ah, əsəf,
Hər kəs özün görür, başa düşmür günah, səvab.

Şöhrət adıyla hökm edilir, ədlə yox baxan,
Düzlüklə ayrılıq qarışb, artmış izzirab.

Connet içində də elə bil ayrılıq düşüb,
Allah şərikidir deyəsən orda hər cənab.

Axtarma Qüdsi, sözdə dəlilü sualı sən,
Küfrə gedib çıxar sonu hər verdiyin cavab.

Yol saldım onun zülfünə sevdası gözəldir,
Hər şeydən onun gün kimi siması gözəldir.

Geydusi gözəl, lələ üzəri gülə bənzər,
Məşşatə nə lazım ki, hər əzası gözəldir.

Hər acı sözü yarın olar qəndə bərabər,
Bəh-bəh, nə cəb şivəsi, qovğası gözəldir.

Zəncirə düşüb rahat olar bu dəli könlüm,
Çünki, yarımın zülfü-çölipası gözəldir.

Bir sərv kimi cilvələnər qaməti gözdə,
Çeşmə yanında onun qaməti-rənası gözəldir.

Ulduzmudur aya, xalı ol ləbləri üstə,
Ya hindli edir səcdə, tamaşası gözəldir.

Tus əhli olan Qüdsi tapıb feyzi o yerdən,
Bu Bakılı Qüdsi deyir ıxlası gözəldir.

Ey bəxt, nədir səndə bu əhval, bu halət,
Yoxdur sənə dünyadan eçin azca fərağət?!

Gah Qaf dağına çıxmadayam, gahi cahanda,
Avare dolannam da vilayət bə vilayət.

Gah Qıpçağa, gah Rumə, gah İranə gedib mən,
Gah da edərəm Rus, lehistanə özimət.

Mən bixəbər oldum bu cahandan, o da məndən,
Bir itmişə bundan da gözəl varmı əlamət?

Qürbətə bu bəsdir ki, tapılmaz elə insan,
Yaxşı, pisimi eyləyə təhsinü məlamət.

Bir xeyr yoxmudur ki, nə qürbət nə vətəndən,
Bihudə olur ömri-giranmayə də ғarət.

Bundan belə bir künci-xərabata düşərdim,
Qurtarsam əgər, Qüdsi, bu dəm canı solamət.

Cəfa etsə gözəl bir mehribandır,
Açıq rəddi yəqin cəzbi-nihandır.

Canı qurban elə cananə hər dəm,
Bu cür ölmək həyatı-cavidandır.

Hər Azərdən Xəlil olmaz cahanda,
Əgər olsa, hər od bir gülsitandır*.

Əcəb mənası var reyhani xəttin,
Demə hər səbzəyə kim, bizabandır.

Bu yerlə göy ki, bir arpaya dəyməz,
Hər arpanın özü yer asimandır.

Əgər dərddən xilas olmaq dilərsən,
Əlacı bil şərabi-ərgəvandır.

Olanda məst açarsan eşq rəmzini,
Bəli, Qüdsi, ki, məstlik sirr açandır.

Xoş ol qəlbə ki, hər mövqe ona bir eşq rəhbəridir,
Odur həm Cəbrəilü vəhy, o Qurandır, peyğəmbərdir.

Əgər aləm desə aşiq olubdur kafər, eyb etməz,
Bu sözlər macərayı-haləti-Selmanü Buzərdir*.

Yəqin məslək cahanda bulunmaz xasü am əsla,
Ədalət – imana, zülmü sitəm – küfrə bərabərdir.

Bu incə nöqtə həll olmaz ağilla, mey gətir saqi,
Sənə ta kəşf edim halı, bu dəm hər şey müqəddərdir.

Əlindən yaxşı bir iş çıxmayan kəslər deyil mömin,
Həqiqət və ədalətdən kənar hər kəs də kafərdir.

Əməksiz bil bu aləmdə iş aşmaz, ruzi bəxş olmaz,
Bizimdir hər əməl, hər iş, bizə bunlar müyəssərdir.

Nə çatsa dostdan, ey Qüdsi, təşəkkür eylə, razı ol,
Ki, hər qəmdən sora şadlıq bu dünyada müqərrordir.

Bu aləmdə feyzdən bir pay almış xasü am,
Onunladır rəxnələr, onunladır hər nizam.

Nə vüsəl, nə də hicran aram etməz könlümü,
Mənə bu zindəganlıq əbədi olmuş hərəm.

Bu dünyada var iso bircə təsəlli əgər,
O da ancaq tutmaqdır əldə meylə dolu cam.

Məhəbbət bazarında naz satma çox, əzizim,
Burda çox Əzizi-Misr dağlanıb olmuş qulam*.

Ovçum, gülüstan mənim yürəyimə dar gəlir,
Bir tora sal könlümü, bəlkə tapım orda kam.

Fırladır boş-boşuna məni dolanan ay, il,
Məgər mümkünmü mən də bu aləmdə şad olam?

Bəsdir daha, ey Qüdsi, sözlərini xatm elə,
Nə qədər desən yenə söz qalacaq natemam.

O zərər ki, xəzandan dəymişdir gülsitanə,
Söylə nəsim, nə etdi bülbüllərə zəmanə?!

Payız dərdi, əzabı güldərənin, bağbanın,
Bir fəsli hanı ki, rahat keçsin zavallı canə?!

Xəzan xoşdur, ardınca vardır bahar ümidi,
Sən şadsan ki, gül gəldi, son qoyuldu xəzanə.

Dəm vurursan eşqdən səlamətlik eşqinə,
Candan keçmək yoluyla çatmaq olar cananə.

Həç bir təsir etmədi daş qəlbinə bu ahım,
O ah ki, rəxnə salmış bu yeddi asimanə.

Qol qanadın sındırıb buraxdın bir quşu ki,
Qəfəsinçin əlvida etmişdir aşiyano.

Qüdsi, bu dilbərlərdən sən könlünü geri al,
Çünki, onlarda yoxdur sədaqətdən nişanə.

Qəlbim bəndə düşübdür yar zülfündə, a dostlar,
Əsir könül özünü hesab edir bəxtiyar.

Meyxanələr yolçusu çəkməz dövlət qəmini,
O da duyur özünü köləlikdə hökmdar.

Nəseh, sevda yolunda mənə vermə nəsihət,
Nəsihəti dinləməz bələdan zövq alanlar.

Sən özünü duyarkən, mən qafiləm özümdən,
Özündən xəbərsizə nə ümid, nə etibar?

Vəfadarlıq yolunda can verənə qulam ki,
Yar yolunda hər iki aləmdən olmuş kənar.

And olsun dost camına, dostdan başqa dostum yox,
Dostumdan xoş dünyada bir vəfalı dostum var?

Qönçə kimi Qüdsinin dili bəndə düşübdür,
Yar ağzının sirrini etmək istər aşikar.

Eşqdən zərrəcə yarında nişan vardır? Yox,
Ya vəfa etməsinə azca güman vardır? Yox!

Sevməyə söz verərək zülmü cəfa eylədi,
Dildəki ilqarına şərhü bəyan vardır? Yox!

Yüz ümidlə bu yerə danə səpərdi könlüm,
Ortada meyveyi-ümmidi əyan vardır? Yox!

Eşqi fariq elədi qəlbimi bu dünyadən,
Mənə bu fitnə əlindən bir aman vardır? Yox!

Boş yerə şöhrət üçün cəhd eləmə son dəmdə,
Sabah olduqda bu şöhrət, bu cahan vardır? Yox!

Ömrümün mayəsi sevdəyi-səri-zülf oldu,
Soruşursan ki, bu sevdada ziyan vardır? Yox!

Qüdsinin şəri dönüb şəkərə vəsfində sənin,
Başqasında belə bir şəri-rəvan vardır? Yox!

Öyrəşib bu qütbətə, oldum vətəndən bixəbər,
Qəmlərə düşmüş könüldən getdi ümmidi-səhər.

Mən ki, dərddən etmiyəm bir an şikayət, dinməyəm,
Ki, nəçin ovçum unutmuş torda, etməz bir nəzər.

Vardı qəlbimdə ümidim, arizum, ancaq nedim,
Oldum avarə, bu ömrüm, ah, keçdi çox hədə.

Mən salıb yad keçən xoş günləri dostlar ilə,
Ağlaram fəryad ilə qəlbimdə sonsuzdur kədər.

Yar yanında dərdi mən bir an da duymazdım aman,
Gör ki, bu zalım fəlek etdi mənə nə zülmələr?!

Gör zaman bundan sonra gəlsə mənə mənası yox,
Bir balıq çıxsə sudan başqa nəvaziş nə edər?

Mən daha bir an belə vaiz sözün etməm qəbul,
Tiflisin küncündə bu ömrü keçirəm bəxtəvər.

Düşübdür əksi-ruyin al şərabə,
Qəmərlə möhtac olar çün afitabə.

Alarkən odlu busə yar ləbindən,
Düşər qəlb şurişə, can ızdırabə.

Kənar ol zahida, eşqin hədisi
Sığışmaz tutduğun dəftər, kitabə.

Salubdur gülşəni yüz rəngə guya,
Cəməli-yar salmış əks abə.

Günəş gizləndisə qarə bulutda,
Ruxi-canan işıq saldı türabə.

Salıbdır lələyə sünböldən örtük,
Üzə bax ki, özün salmış niqabə.

Bu bəzmə, Qüdsi, sən biganəsənmiş,
Səni burda alan yoxdur hesabə.

Bu könlümüz daima yar üzünə mayildir,
Bundan başqa nə varsa, cümləsi boş, batildir.

Sinəmdəki atəşin tüstüsü yox, nuru yox,
Bircə sözlə bu sirri şərh eyləmək müşküldür.

Canla canan eynidir, qərībə deyilmi ki,
Can mənimlə cananın arasında hayildir.

Öz işinin üstündə olmalıdır hər bir kəs,
Özündən xəbərsizlik ancaq bizə şamildir.

Ağıl yüz cür maneə törədir bizə hər an,
Divanəlik eyləyir hər şəxs ki, aqildir.

Kim mənfoot arasa, sevdəyə meyl etməsin,
Çünki onun çəkdiyi hər bir əməl zayildir.

Hər kəs ondan özünə layiq bir murad aldı,
Təkcə Qüdsinin qəlbi bu feyze naqabildir.

Fitnə-fəsad düşəndə şurişlə bu cahane,
Təcridə meyl edərmə yazıq əhli-zəmanə?!

Məqsəd zühur isə, bəs nədir məscid, kəlisə?
Qovqa düşüb bu üzdən dərslərdə hər dəhanə.

Bir yerdə ki, bulutdan atəş yağır yağış tək,
Yer üzündə olarmı hasilatdan nişanə?!

Hər kəs bir yol tutubdur qışqır ki, haqq mənəm,
Başqası da ayrı cür düzəltməkdə bəhanə.

Vücud isə bağlıdır eşqə, nəfsə, ağıla,
Hər üçü də bunların çəkilmiş asimanə.

Xət yarı saldı dərdə necə ki, Ali-Sami
Yafəslə Ham nəslə gətirmişdi fəğanə*.

Səhrada, dağda, Qüdsi, öz ömrünü bitirdin,
Varismisən Fərhada, Məcnuni-natəvanə?!

Başda ki, yox şüurun neçin,
Yara vurulmusan əbə,
Əhdi pozan nigar üçün,
Bunca kədər, fəğan əbə?!

Cilvə edər məhəbbətə,
Pərdə çəkər sədaqətə,
Səndəki bu şərəfətə,
Rəşk edər asiman əbə.

Yerdə belə qəmərlığa,
Yaratdı sənəti-qəza,
Azər edərmi bir daha,*
Sənətini əyan əbə?!

Rahibü şeyxə sal nəzər,
Hər biri eyni söz deyər,
Bir-birindən edib həzər,
Olurlar bədgüman əbə.

Səfədədir zövqi-vəfa,
Eşqdə xoş olar bəla,
Xoncori çəksə aşına,
Axıb getməz bu qan əbə?!

Ey təbinə dövlət verən,
Dünya dolu qüdrətindən,
Bəs nə üçün özünü sən,
Qəni verdin nişan əbə.

Qüdsi, sənə deyil mübhəm,
Ki, sonsuzdur bu dərdü qəm,
Şikayətlə neçin bilməm,
Verdin xalqa ziyan əbə?!

Bir mey gəmisinə olmuşam möhtac,
Tufandan çıxmağa tək budur əlac,

Nə hisslər iş görür, nə ağıl, çünki,
Refəfsiz deyildir, mümkün bu merac*.

Hüsnün ləşkərini belə düzəltdi,
Yardakı xalü xə, gözlə qara saç,

Ki, aşiq məst olub öz varlığını,
Eyləsin eşqinin yolunda tarac.

Səndədir hər şeyin əsil mənası,
Özünü dərk elə, əzizim göz aç!

Həmişə dolaşıq işdən kənar ol,
Ox atan heç daşı edərmi amac?

Yaraşmaz çıxasan sən öz evindən,
Et Qüdsi, rəqibi evindən ixrac.

Fəqrlə tapdım özümə mən əlac,
Qalmadı dərmanə daha ehtiyac.

Bax ki, bu dərğahda duran bəndələr,
Səltənət almış, özü bitəxtü tac,

Şəhdi-ləbindən acı sözlər belə,
Ruhə verir ləzzətü zövqilə bac.

Gözlə ürəkden əcəb aldın təvan,
Almamış heç kəs bu cürə bir xərac.

Mənfəət axtarma bu bazardə,
Qəlb yolu tapmaz belə yerdə rəvac.

Piri-Muğandan dilədim hümməti,
Söylədi dərddir yenə dərde əlac.

Cami-mey al destinə, ey Qüdsi, sən,
Gizli qalan sirləri dünyayə aç!

Bir səhər vaxtında birdən gəldi hatifdən nida,
Müjdə olsun zöhddən, dindən qaçan hər insana.

İndi ki, yoxdur ağılda, nəfs əlində ixtiyar.
Yox olur başlanmadan hər eşqə bağlı macərə.

Dur gətir, saqi, o meydən kim, verər zövqi-əbəd,
Bir odur qəlbə təsəlli bəxş edən bu dünyada.

Etibar olmaz budaqda güllərin dövranına,
Soldurar badi-xəzan, bu dövlətə yoxdur vəfa.

Eşq mülkündə əcəb qanun qoyulmuş müntəzəm,
Bu sarayda zülm – adət, qan – mubahdır daima.

Gözlərin min işvə ilə öldürür min aşiqi,
Heç kəsin qalmaz məcali, dəfini bilməz rəva.

Qüdsinin hər nəğməsindən yarın ətri pəxş olur,
Bir adındır bəxş edən ətri onun asarına.

İsa nəfəsitək bəxş eyləyər can*,
Səhərin bədəsi, nazənin canan.

Dün gecə səssizcə söylədi bir söz,
Açdı gözlərimdə bir sirri-nihan.

Dedi: "Mey hələldir gözəl verərsə,
Heç haram olarmı meyi-ərgəvan?!"

Ağılı sərf etmə eşqin işinə,
Ki, ağıl qarışsa verəcək ziyan.

Ey zahid, sən indi özün tövbə et,
Sağlama nə lazım bu cürə dərman?!

İlahi, nə gözəl yarın kuyu var,
Hər günü bayramdır, hər yanda qurban.

Ey Qüdsi, sən çox da kamal axtarma,
Bu yerdə dərrakə görünər nöqsan.

Mən paxıllıq edəmə quş və qarıncayə müdam,
Ki, xoş, asudə yatırırlar yuvada hər axşam.

Belə sonsuz görünən göydə də bir vüsət yox,
Bəlkə orda ola bir azca bu könüm aram.

Saqiya, bu gecə ver bədələri peydərpey,
Ta ki, qəlbimdəki bu dərdlərimi yarə açam.

Belə məclisdə necə dinü bilik əldə edirəm,
Ki, ədəb qalmamış əsla bu gözəllərdə tamam.

Yarımın surəti cənnət kimidir, zülfü ləbə,
Kölgə salmış, biri baldır, o biri vermədən kam.

Zülfünün hər bükümündən görünür bir göz bax,
Zülfü olmuş necə gör bixəbər aşiqlərə dam.

Qüdsi, təbin pozular, nəfsinə uysan, ayıq ol,
Su tapıb çirki təmizlə, elə bu nəfsini ram.

Pisləyirsən gözəli sən necə hər an, ey şeyx?
Bu necə əql, nə insaf, nə iman, ey şeyx?

Sevgini xəlqə həram etdin əzəldən, lakin,
Qəlbini çaldı sənin huriyi-qılman, ey şeyx!

Hər nədən məst olursan, nə təfavüt, məstsən,
Məstliyinlə bizi sən eylədin heyran, ey şeyx!

Nə üçün inciyəsən üzr varındır, bişək,
Olmusan cümlə təriqətlərə nadan, ey şeyx!

Bir baxaq, biz içirik, məst oluruq bir meydən,
Söylə verdik bu işlə kimə nöqsan, ey şeyx!

De görək ki, nə olub hasilin ol məsciddən,
Nə verib ömrünə bu naləvü-əfğan, ey şeyx!

Qüdsiyə vermə nəsihət bu pərişan hal ilə sən,
Onu almış ələ bir zülfü-pərişan, ey şeyx!

Bəh necə hüsndür ki, can bəslər,
Ürəyi daima cavan bəslər.

Solmayan gənclik ona yaraşır,
Cənnət içrə bir ərmağan bəslər.

Qəddini fikrinə salıb bağban,
Gör necə sərvə-bustan bəslər.

Dilbərin surətilə saçından,
Gülü sünböldə bir nişan bəslər.

Haq yerə feyz vermək üçün,
Göydə bir nurlu köhkəşan bəslər.

Qara torpağa bir işıq saçaraq,
Günəşi yerdə hər zaman bəslər.

Qüdsi, tərif üçün nigarını, bax,
Ağız içrə şirin zəban bəslər.

Dordim elo bir dord deyil izhar ola bilsin,
Ya hər sənəmə taqəti-didar ola bilsin.

Qorxum budur axır mən edim çaki-giriban,
Axır canıma qəsd edəcək yar, ola bilsin.

Kuyində fəqət hüsni təcəlla edər hər an,
Bir yer daha yox kim, belə aşkar ola bilsin.

Hər guşə tikansız gül ilə dolsa baharda,
Kim gördü xəzan içrə də gülzar ola bilsin?!

Qurban gedib aşıqlər əgər bunda cəfa yox,
Mümkünmü o canbexş cəfakar ola bilsin?!

Xudbin əgər olmazsa o bihuş düşən şeyx,
Biz mey vurarıq ruyinə hüşyar ola bilsin.

Çox olarlar mahrulər əvvəl-əvvəl aşına,
Lütfilər izhar edib də görsənərlər dilruba.

Öylə ki, gördü səni bəndə salıbdır eşqdə,
Ülfəti atıb səbəbsiz ayrılarlar daima.

Hər gözəl simayə baxmaq səhvdir sevda ilə.
Üzdə hər hal göstərir kim əhdə etməzlər vəfa.

Gülşən içrə bülbülün şuri deyil bihudə heç,
O mənim dildarımı tərifə qaldırmış səda.

Mən necə üz döndərim bir astandan, kim budur
Orda dünya şahları üz sürtərək olmuş gəda.

Güllə bülbül şur ilə, mütrüblə saqi saz ilə,
Yar bozmin sūsloyib daim deyərler mərhəbə!

Xoş olar meyxarəlik zahirdə də, batində də,
Qüdsiya, zahidlər cəylər hər əməldə bir rıya.

Ahim göyə aşikar qalxar,
Ondan fələyə şərər qalxar.

Qoy bir gözələ verim bu canı,
Bundan ki, bir ahü-zar qalxar.

Yarın üzü, eşqi cilvələnsə,
Yüz fitneyi-ruzigar qalxar.

Rahatlıq üçün xəzan gözəldir,
Yazda bütün ixtiyar qalxar.

Bağbanı görünce gül dərəndə,
Bülbüldən hər iqtidar qalxar.

Aşiq qanıdır çəməndə bir bax,
Hər lələ ki, dağdar qalxar.

Bir qönçə kimi qısılma, Qüdsi,
Bir gün aradan bu xar qalxar.

Xumar gözlə mənə bir dem baxarsa nazənin canan,
Tənim titrər hərarətdən, düşər min dəhşət içrə can.

Onun nazı salıb şurə bütün xalqı bu aləmdə,
Amandır bir də mey şuru əlavə salmasın həycan.

Xəyalı hər yana baxsam edər cövlan xəyalımda,
Necə kim dalğalı suda edər ay şöləsi cövlan.

Rəqiblə söhbət eylərkən yarın didarına getmək,
Ona bənzər ki, bir təşnə su axtarır tapa tufan.

Bu dünya çox sitəmkərdir, onun heç rəhmi yoxdur kim,
Həmişə od salıb eylər bir aşiq qəlbini büryan.

Nə qədri mən sağam səndən kəramət gözlərom dilbər,
Öləndən sonra mahini nə xeyri var, suya atsan.

Əgər bəxt ulduzum gilsə sənə qarşında, ey Qüdsi.
Düşər xakə günəş göydən, olar torpağıla yeksan

Gözlerim üzünə nəzaro istər,
İstəməz nə günəş, nə nurlu qəmər.

Kimdir ki, qəminin şərəfəsindən,
Yanmasın tənində onun can, cigər?!

Aşiqlik iddia edən gərəkdir,
Axtarsın dünyada vəfalı dilbər.

Gözəllər əgər çox sevrələr nazı,
Nazın da bir həddi olmazmı məgər?

Hünərə heç kosda bir rəğbət yoxdur,
Cəmaət axtarır ancaq simü zər.

Qapında bəndəlik eyləyir Qüdsi,
Bu dövlət etmişdir onu bəxtəvor.

Biganə əgər xoş gələn iş görse də zinhar,
Fikr eylə, ürək vermə ona, olma tərəfdar.

Ömrüm də keçər, gül də keçər, saqi də, mey də,
Mümkünmü cahanda əbədi iş ola təkrar?!

Lütf ilə məlahət deyə fəxr eyləsə hər kəs,
Ancaq gülü bülbul deyərək düzmədə oşar.

Kim gördü bu gülşəndə deyən incə kəlamı,
Bülbul kimi cəh-cəh vuraraq qalmaya bıkar.

Silabə verib didələri can ala canan,
Könlüm necə dözsün belə bir zülmə, a dostlar?

Ta bilməyə əğyar onun cövrini, susdum,
Xoşdur mənə, bu cövr-cəfa, olmasın izhar.

Nəfsin İsgəndər olub zülməti-təb içrə, a Qüdsi,
Eşq oldu həyat çeçməsi, Xızr oldu həvadar.*

Gözəllər qəmzəsi xunxar olubdur,
Sevənlər vasili-didar olubdur.

Nə məqsəd oldu bilməm ortalıqda,
Ki, gözler sübhədək bidar olubdur.

Vurublar surətə yüz rənglə zinət,
Xəyaldan güzgüsə aşkar olubdur.

Verildi qəlbə əhdə sadıq olmaq,
Nigarın çöhrəsi gülzar olubdur.

Olub fərvərdinə dey bir bəzək kim,
Çiçəklər zinəti-gülzar olubdur.*

Olub can xərməni oddan kənarə,
Ki, canan atəşin rüxsar olubdur.

Tutub Qüdsi sorag dünya və dindən,
Nişanı xaneyi-xümmar olubdur.

Xəbərsizə xəbəri mahirənə verməliyəm,
Rəqibimə ki, deyil aşına, nə verməliyəm?

Zəmanədən görərək min cəfa, vəfa tapdım,
Bu sirdən yarım bir nişanə verməliyəm.

Sənin məlahətinin misli yoxdur aləmdə,
Kimin ki, şübhəsi var imtahanə verməliyəm.

Gedək bağa bizi görsün o şeyda bülbüllər,
Ki, canımı gülə mən aşiqanə verməliyəm.

Sənin bu hüsnü ləzafətlərinlə bir dəstür,
O qönçə ilə bu sərvə-rəvanə verməliyəm.

Səninlə söhbət edib, ləzət aldığım anı,
Bütün bu ömrə və ya bir cəhanə verməliyəm.

Bu çirkli xirqəni Qüdsi, təmizləmək lazım,
Onu sirişk ilə abi-rəvanə verməliyəm.

Afıtab iqbāl Şerqindən çıxıb güldü hoyat:
Gülşenin eşqilə mürği-dil yenə açdı qanad.

Bu nə haldır Allah, Allah, asiman dönmüş nədir?
Hər zaman bir başqa şənliklə qurur yerdə busat.

Bir zamanlar mars qalib heyrətdə keçdi ömrümüz,
Çüt şeş atıb tapmışam indi ələmdən mən nicat.*

Bir yerim vardır ki, burda dincəlib Nuh bir zaman,
Qorxmuram indi əgər dəryayə dönsə kainat.*

Bu gədəliqda əcəb yüksək məqamü rütbə var,
Tac qoyar qeyslərin başına zərdən qəlbi şad.

Rindlərə tənə vuran ol zahidi gəl indi gör,
Musiqi dinlər, şərabə meyl edər, istər murad.

Bəndəlik azadəlikdir, anlayar bu rəmzi bil,
Qüdsitək hər kim başından keçsə, göstərsə səbat.

Bu dövrədən bizə məqsəd olar hasil? Bu şəksizdir.
Onunla qəlbimiz yərə olar vasil? Bu şəksizdir.

Deyirlər ki, ömür durmaz keçər surətlə, ah-əfsus,
Bu sürətlə görə axır çatar mənzil? Bu şəksizdir.

Ölümdür aşiqin halı ona dirlik nə lazımdır?
Edərmə bəs qana qəltan onu qatil? Bu şəksizdir.

Onunçundur səvar olmaq ki, tez asan bitə yollar,
Olan varmı gözəl atla buna nail? Bu şəksizdir.

Yüz işkəncə çəkib dövlət qazansan da sonu yoxdur,
Açılmış bir kəsə aya, ağır müşkül? Bu şəksizdir?

Bir an içrə gedir bədə ömür yarın həvasilə,
Olarını bəs bu xoşbəxtlik bizə şamil? Bu şəksizdir?

Sözə qiymət qoyan yoxsa cahan içrə, görəni Qüdsi,
Bu şairlik məqamında olar kamal? Bu şəksizdir.

Mey rəngi yarın lələ üzündən alar hər an,
Ney də od alar sızlayaraq odlu baxışdan.

Aləmlərə yüksəldi məlahətləri yarın,
Ulduzlar arasında salıbdır cədəl hər yan.

Bir boş dəvə səhradə gedərkən, nə əcəbdir,
Ardınca düşüb qafilətək getdi, könül, can.

İsmət etəyin yırtdı Züleyxa, bu səbəbdən,
Oldu onun öz pərdəyi-namusu pərişan.

Bülbül yuva tikmək diləyirən bu çəməndə,
Yaz keçdi, çəmən soldu, gəlib çatdı zimistan.

Sordun ki, nədir vəslinə naz, hiçrinə nalə,
Heyfa yarılə olmadı bu işlərə imkan.

Qüdsi, bu cahan dövlətinin payəsi yoxdur,
Kavusi-Keyin halına bax, ibrət al ondan.*

Həvayi-zülfü qoy olsun başımda hər ovqat,
Başım gedərsə bu yolda mən etməmə fəryad.

Bu ömrüm içrə əsirəm, cəzası qatilimin,
Odur ki, axırı bir bəndə etlənmiş azad.

Könül ki, duydu bu dünyada ləzzəti-təcrid,
Nə qəmlidir əziyyətdən, nə kəmədən dilşad.

Rəqibə vermə könül, başqa könlü incitmə,
Budur bizim şəriətə ancaq iki əsil bünyad.

“Könül ki, vermədi bir kəs, o qeyri incitməz”,
Xoşam, bu sözləri öyrətdi bizlərə ustad.

Bahar zamanı açar lələlər qara torpaq,
Sənin ki, bar yoxundur necə qoyaq sənə ad?

Nə ziövqi var qəfəsin, ya torun, düşün, Qüdsi,
Ki, quşları özünə gör nə cəlb edib səyyad.

Niqab düşdü, yarın xoş hilalı oldu əyan,
Ayı görüb dedilər, bayram oldu, güldü cahan.

Busati-hüsne məhəbbət sübutu söylədilər,
Unutdu varlığı gördükdə aşıqı-nalan.

Fələk də bilsə baxar tənə ilə öz-özünə,
Ki, nə məram ilə gəlmiş bu aləmə insan.

Gözəllərin şahı, zənciri-ədl edib zülfü,*
Məhəbbət ölkəsinə verdi ədlilə fərman.

Müəllim etmədi təlim eşqdən qeyri,
İlahi, sən onu saxla cəmiilə afatdan.

Nə qorxusu ola sərvın payız hücum etsə,
Ki, barı yoxdur əlindən gedə qala üryan.

Cahanda heç bir adam doğmamış pəri, Qüdsi,
Bu hüsnü-dilbəri gördükdə qalmışam heyran.

Ruxi-alın necə nur saçdı bu şirinsüxənə,
Şöleyi-pürşərərin qalxdı ürəkdən dəhənə.

Nəzər əhlində salıb şur sənin cüvələrin,
Gör nə hal üz verocəkdir səni qəlbədən sevənə.

Bu cahan içrə mənim başqa məramım yoxdur,
İstərəm ömr keçə şövqilə baxdıqca sənə.

Keyfə bax, fəsl-i-bahar oldu qənimət çağıdır,
Az zaman keçsə xəzan rəxnə salar bu çəmənə.

Canan olmazsa nə lazım mənə bu canü cigər,
Kim nə qiymət qoyacaq onda bu cansız bədənə?!

Göz, ürək olmasa bil ləzəti-didar olmaz,
Necə ad qoymaq olar indi o peymanşikənə?!

Qüdsiya, səbr eləmək pırhənə bənzər kim,
İtmişindən gələrək çatdı o beytül-həzənə*.

Nigarımın rəftarı da hər ləhzədə bir rəng alar,
İndi budur mənə onun həddən artıq səxası var.

Nə lütfünə bel bağlaram, nə qəhrindən narazıyam,
Çünki onun nə lütfünə, nə qəhrinə yox etibar.

Məcnun halın soranlara bu məlumat kifayətdir,
Səhra, Leyli karivanı, vəhşilər və cismi-nəzar.

Yar qaməti bir sorvdir, sərvə çəməni ona məftun,
Bu qamətlə zühur etsə aləm ona heyran qalar.

Nasəh, səni dinləyərək ağılım ilə iş görərdim,
Əgər bu eşq bir anlığa versə mənə bir ixtiyar.

Hüma quşu kölgəsi tək tale üzə gəlsə əgər,
Səadətə çatar zülfü kölgəsində yaşayanlar.

Hər eys ilə aram olmaz bu Qüdsinin ürəyi bil,
Ancaq sənin eşqin ilə tutar onun qəlbi qərar.

Əgər bir başda eşqə şur yoxdur,
Demək ki, ömrədə mənzur yoxdur.

Nə hasil sevgisiz qalmış ürəkdən,
Nə fayda gərçi göz var, nur yoxdur.

Məhəbbət cəlvə cəlvə daima bil,
Gözəl sima üçün məstür yoxdur.

Məni zəncirə çəkməkçin darıxma,
Torundan qaçmaq üçün zür yoxdur.

Nə üzri zahidin var eşqi mənə,
Budur təqsiri kim məzur yoxdur.

Yolunda gözlərimdən su axıtdım,
Bu işdən qeyriyə məqdur yoxdur.

Səri-kuyində, Qüdsi, qaldı daim,
Onunçün cənnət içrə hur yoxdur.

Çox zamandan beridir etdi fələk yarı cüda,
Saldı axır canıma gör necə möhnətlə belə.

Yüz ümidlə səhəri gözlərim hicran gecəsi,
Bəlkə peyğam gətirə səndən o xoş badsəbə.

Həç də şad olma əgər gülsə sənə gövri-fələk,
Verəcək sonra yəqin min ələmi dirdi sana.

Nə olardı o gözəl bir dəfə də lütf etsə,
Bu qədər ki, bacarır zülmü sitom, cövrü cəfa.

Hər zaman bir tərəfə sövq eləyir bəxt məni,
Bilmirəm qosdi nədir, bu nə əməldir, nə cəza?

Ey deyə ki, kəsilib kuyi-dilaramə yolum,
Allaha yol tapar hər kəs ki, tuta rahi-fəna.

Qüdsitək qaldı xəcalət axırı hər kəsdən,
O adam ki, sitəm əhlindən umar əhdə vəfa.

Qədi-dildarə aşiqlər hər an şümşad söylərlər,
Bu boş təşbih edən şəxsə nəçün ustad söylərlər?

Hər işdə bir nişan lazım, quru sözdə nə mənə var,
Ayağı bənd olan sorvo neyə azad söylərlər?

Gözəl yarın cəfasında şikayətlər edər aşiq,
Əcəb haldır belə lütfə nəçin bidad söylərlər?!

Ürəkdən yar eşqindən gələn hər qəm səadətdir,
Nədənir bəs belə qəlbə hər an naşad söylərlər?

Məni mən eyləyir vaiz gedim meyxanəyə bir dəm,
Nəçin qəlb dincələn mülkə xərababad söylərlər?

Yerə bica deyil, dünya üçün mərkəz deyirlər çün,
Hərə bir söz tapan dəmdə ona icad söylərlər.

Uyub sən zahidə, Qudsi, bu dünyada, dini tərək cümə,
Yolundan azmışa bəzən budur irşad söylərlər.

O zülfün üzde, a dildar, titrəşib tökülər,
Baxıb ona güli-bıxar titrəşib tökülər.

Külək əsir, nə edim? Qorxuram ki, zülfündə,
Rahatlanan bu dili-biqərar titrəşib tökülər.

Ləbin hədisi yazılsa mənim sözüm dərhal,
Qələmdə olmaz o asar, titrəşib tökülər.

Xumar gözüne baxınca itirmişəm özümü,
Əlimdə camı-mey aşkar titrəşib tökülər.

Yanar şamın ürəyi can verəndə pərvanə,
Onun da göz yaşı bixtiyar titrəşib tökülər.

Bahar hicrini bilcək çəmənlərinin,
Üzlərində bəzək hər nə var, titrəşib tökülər.

Cigər odu ərider qəlbimi necə, Qüdsi,
Yarın üzündə tər oynar, titrəşib tökülər.

Bihünər əlləşəcək başqası bifer olsun,
İstəməz bəs nə üçün özü hünərvər olsun?!

Çox əziz var quyuya cahü cəlal ilə düşər,
Qeyrə aldanma əgər doğma bəradər olsun.

Kami-dil söylə nədir? Yoxsa, şikayət kimdən,
Kimsəni istəməyəm qəmli, mükəddər olsun.

Yaxşılıq hasil olar zahiri çirkindən çox,
Qoy büti məhv eləyən dəhrdə Azər olsun*.

Hilmü ehsan yaranar gözləri toxluqdan bil,
Rüşvətə meyl edər ol şəxs ki, müzter olsun.

Tərinin dövrü ilə fitnə düşər yar üzünə,
Bavərim yox səbəbi kövkəbü ətər olsun.

Qüdsi, tərif edər idi səni gər bilsə idi,
Necə bu hüsilə bu ruh müsəvvər olsun.

Dünyada hər kim aşıqi-rüxsareyi-gülgün olar,
Sarı rəngli üzü daim göz yaşından pürxun olar.

Bax məcnunun didəsində cilvələnən bu qan rengi,
Leylinin al yanağının əksidir ki, əfzun olar.

Saçlarının zülmətində nurdan qaçan o şey nədir?
Bu zülmata öyrənənlər axı ona məftun olar.

Sevdalılar danlaq altda çatmaq istər bir rütbəyə,
Qəlbi sınmış aşıqlərin əhvalı çox məhzun olar.

Ünqa kimi bu dünyadan axtaracaq izlət küncü,
O adam ki, bəxti ona həmişə rəhnümün olar.

Sonsuz qəmdir dilşadlığın vasitəsi, çarə budur,
Xoş ona ki, həmişə bu dairedən birun olar.

Qəddin şerin ölçüsüdür, nazü qəmzən qafiyəsi,
De bunlarsız Qüdsi tobi, necə lətif, movzun olar?!

Az-az ruhun meyli artar, sonra dönüb sevdə olar,
Dama-dama cəmləşərək axırda bir dərya olar.

Hər sübutu heçə vuran yarın qara zülfünə bax,
Ürəklərə hər bir teli şirazəli qəbə olar.

Zahidlik və təqva mənim töhmətimə səbəb oldu,
Hər kəs yaxşı ad axtara axır belə rüsva olar.

Çox-çox şeylər gizli qalar aşkar olan əlamətdə,
Gizli olan ələmdəsə çox əlamət peyda olar.

Həqiqətdə heç bir nazın fərqi yoxdur, niyazlardan,
Məhəbbətdə xas sifətdir ki, daim bəpərvə olar.

Qəlb aynası arzusun gözəlinin cilvəsidir,
Çox göz var ki, bircə dəfə baxmaqdan nabina olar.

Qüdsi, şerin bir qədər də yüksəlsə qorxum budur:
Fəvvarə tək qalxıb düşər hər zərəsi yağma olar.

Söz düşəndə qıvrım saçdan bilmiyəm –
Necin mənə hücum edir dərdü qəm?!

Qəmlə xoşam həsrət odu yananda,
İlk şölədən yanıb külə dönmüşəm.

Səbr etməli aşiq görək, əsir quş
Çalışdıqca olar daha tor möhkəm.

Mələk bica tənə vurmur, bilir ki,
Hər belanı törətmədə bu adəm.

Belə fürsət əsirə çox az düşər.
Qəfəs zəif, bülbul şurda, gül bərhəm,

Öz ovundan yara almaq nə xoşdur,
Əvəz etmən bu ləzzəti heç mərhəm,

Yar qaməti qiyamətdir sus, Qüdsi,
Qiyamətə düşdü deyən bu aləm.

Aləmə ol işi kim, ləşkəri-xunxar eylər,
Birca göz vurmağıla qəmzeyi-dildar eylər.

Müddəilər ki, bu rüsvağı şərh eylərdi,
İndi gör bu hünəri düşmənim iqrar eylər.

Qəmimin şərhı nigarı daha sərt etdisə bəs,
Nə ümidlə bu könül hali-dil izhar eylər?!

Yarı əğyar ilə görmək ki, fəraqdan pisdır,
Kim qəfəsdə oturub fikri çəmənzar eylər?!

Can qəfəsdə, diləyən rahatı, ol quş kimidir,
Kim qəfəsdə oturub fikri çəmənzar eylər?!

Dilbərim veda verər sevgiyə, eylər məhrum,
O vəfa eyləməyən bəs niyə azar eylər?!

Qüdsi istər ki, torunda düşə daim bəndə,
Bu duanı gecə-gündüz dili təkrar eylər.

Cahan əhli bu iczilə özünü zənn edər sultan,
Sözü “düzlük” olar lakin oğurluqdur işi hər an,

Sənə möhtac olan dəmdə əgər baş, qul olar, lakin,
Ona düşsə işi dərhal vurur dəm kətxudalıqdan.

Başında bir papaq yoxdur, həmişə təxtü tac istər,
Saray, dövlət dilər amma gəzərkən ac, susuz, üryan.

Səhər durcaq deyər şahəm, mənimdir söyləyər aləm,
Günəş batcaq qapı-qapı gəzib istər çörək nalan.

Edər zülmü sitəm, lakin hünər söylər buna hərdəm,
Gəzər işsiz və avarə, deyər nə xoş keçir dövran.

Vüqar ilə dolansan sən təvazö göstərərler bil,
Təvazö eyləsən dərhal edərler üstünə tüğyan.

Sən ey Qüdsi, uzaş cəncəl bu dostlardan uzaq ol,
Nəhayət, ömrünü badə verər bu hiyləgər düşman.

Ey könül, müjdə sənə, arzu müyəssər oldu,
Fələk ol çəkdi cəzadən sənə yavər oldu.

Doğdu hicran gecəsindən necə gör sübhi-vüsəl,
Şükr olsun belə gün indi müqəddər oldu.

Sən tutursan əməli, biz əməli ey zahid*,
Deməli, tətimiz döndü bərabər oldu.

Belə bir rəmzi də var: Kəbədə büt qırmaq üçün
Mustefa çiyini Əli payına mənber oldu.

O adam ki, bu vilayətdə verib dinə rəvac,
Ürəyi sidq ilə tək Allaha münəcər oldu.

Qüdsinin isminə bax, çıxmamış əqlü dindən,
Hər yərə qoydu qədəm şöhrəti digər oldu.

Qüdsi, Məcnunə düşüb Leyli cəmalından işıq,
Cilvəsindən necə gör dəhr münəvvər oldu.

Ah o gündən ki, fərəh yurdu bizim mənzil idi,
Necə tez keçdi o günlər ki, murad hasil idi.

Bilmədi qürrələnen qəlb cavanlıq qədrin,
Bilmədi eşq nədir, fitnələrə gafil idi.

Hanı ol şur ki, başımda yaranırdı hədsiz,
Hara getdi o şətarət ki, mənə şamil idi?!

Yüz ümidlə aparır yar tərəfə şövq ilə,
O həvəs ki, aramızda görüşə hayil idi.

Yoxdur əfsus bu xoş güzgüdə yarı əksi,
Noldu ol surəti-zibə ki, könül mayil idi?!

Sürdü deryadə gəmi söylədi tez-tez gəmiçi,
Hanı ol dalğa ki, hər zərbəsi xoş sahil idi?!

Qüdsiya, keçdi ömür, söndü deyən ilahamın,
Hanı ol nüktə ki, təbiri ona çox qabil idi?!

Sənin zülfündə bənd oldu könül tərək etdi dünyanı,
Nədir azədlilik bilməz əsiri-bənd olub canı.

Deyil bihədə giryanlıq, yaqin bir sirr var bunda,
Bu sudur söndürən qəlbimdə çünki nari-suzanı.

Mənə qasid dodağından hədis nəql etmək istərkən,
Həməni də qönçətək bəndə düşüb bağlandı dastanı.

Könül istədi sevdadən bir az asudə olsun, ah,
Zavallı səy qıldıqca bir az da artdı həycanı,

Nigarım üzdən atdıqda niqabı bəzmdə birdən,
Ucaldı asimənə hamının heyrətlə əfğanı.

O əyri qaşların saldı cahənə şurişü gəvğa,
Əcəb həycanə salmışdır o bal ləblər bu dövranı.

Həmişə xalqa sevdadən nəsihətlər verən Qüdsi,
Özü möhtaci-pənd oldu, yetiş ey eşq sultanı!

Hansı yerdən göresən afəti can gəlmədedir?
Unudubdur özünü, Allahı, yan gəlmədedir.

Beldə qaş xəncəri, kirpik oxunu əldə tutub
Gözlərilə tökəcək, indicə qan, gəlmədedir.

Zülfü Məcnun eləmiş könlümüzü sevdədə,
Kakili otr saçıb, servi-rəvan gəlmədedir.

Bu gözəllik ola bilməz yarana torpaqdan,
Bu peridir ki, səmadən nigarən gəlmədedir.

Ya nəhəldir ki, bitib qəmzə gülüstanında,
Ya maraldır dolanıb külli-cahan gəlmədedir.

Fikri yoxdursa əgər yandıra aşıqlərini,
Bəs neçin al yanağı lələnişən gəlmədedir.

Qüdsi, ol afəti-can cəlvə edir, qorxum var,
Eşq sərgəştəsinə verməz aman, gəlmədedir.

Mənim o məhliqə yarım hüsnü edib fəna gəlir,
Başdan-başa qarə geyib sanki tutub əza gəlir.

Sünbülündə dağıntı var, tərəvətdən düşüb gülü,
Baharının arxasından sanki payız, belə gəlir.

Qarşımızdan keçən zaman gördük daha rəvnəqi yox,
Hər tərəfdən eşitdik ki, belə qərrib səda gəlir:

“Şahlar şahı, gördük necə əldən verib xəttü tacı,
Qərribə hal deyilmi ki, indi misli-gədə gəlir?!”

Sultan ikən bəndə olub, zəlil olub əziz ikən,
Bəs nə üçün bu bazarə belə üzü qara gəlir?!

Bu aləmdə çoxları var – zülmü cəfa sənətidir,
Şübhəsizdir nəhayətdə ona qəhri xuda gəlir.

Qüdsi, tanı bu hamandır, saldı bəlayə aləmi,
İndi, özü bələdədir aldı əcəb cəza, gəlir.

Gözlərimdə arizin hər dəmdə cövlan eylədi,
Hər yərə baxdımsa ruyin qəlbi büryan eylədi.

Saçların heç də pərişan olmayırsa bəs neçin,
Saldı bəndə ruhumu hərdəm pərişan eylədi?!

Vəsli-hicranın əgər zahirdə zövqi-dərdi var,
Eşq, sevda onları gördüm ki, yeksan eylədi,

Təkyə qılmaq tətə bir bəndəlikdir, şübhəsiz,
Küfrdir zahid sənə hər kəs ki, iman eylədi.

Ülfətin cəzbinə bax ki, bağda bülbul nələsin,
Atəşi onlar bizə misli-gülüstan eylədi!*

Sən qiyas et yar üzün Nəmrud oduyla gör necə,
Atəşi onlar bizə misli-gülüstan eylədi!

Yox təəccüb Qüdsiyə bir cami-mey verdikdə o,
Meykədə astanesində canı qurban eylədi.

Yenə bülbüllər əcəb başladılar şurü nəva,
Eşqdən qissə açıb söylədilər min mənə.

Zahiri surətdə eşq əhli nəzər salmaz heç,
Üzüne baxmaq ilə qəlbə görə başqa səfa.

Belə bir aləmə dil verməyin heç faydası yox,
Kimə dil verdi könül sevgilidən çəkdi cəfa.

Rəsmidir aşiqə rüsvaçılığın aləmdə,
Necə zahidlər üçün adət olubdur təqva.

Hicrə dözdüm gözəli vəslinə ümmid edərək,
Ortaqlıqda əzilib tapmadım heç dərde dəva.

Onların ki, var idi dilbəri, çox gördüm mən,
Daha çox canlarını sardı qəmü dərdu bəla.

Qol-qanadsız bu ürekler ki, görürsən Qüdsi,
Uçdular eşq fəzasında əcəb misli-hüma.

Ləzzətin şövqilə hər kəs vəsl-i-canan istəyər,
Nəfəsini təmin üçün eşq əhli imkan istəyər.

Dostu yad etdikdə, düşmən qorxusu yaddan çıxar,
Çünki sərvərlik həmişə şövkətü şan istəyər.

Ruzigar cövrilə əğyar tənəsi, hicran odu,
Aşiqi Məcnun edib qəlbini al qan istəyər.

Ey, mənə “hər müşkül iş səbr ilə asandır” – deyən,
Eşq müşkül dərddir, dərmanə Loğman istəyər*.

Rəhnüma oldu, dəlilsiz çıxdı azərdən Xəlil*,
Çünki eşqin varlığı hər sirri pünhan istəyər.

Qəlb yarandı, arzular doldu qəlbə, çünki eşq,
Atəşi-Nəmrud içində xoş gülüstan istəyər.*

Vermə işrət fursətin əldən bacarsan Qüdsiya,
Eşq aşiqdən həmişə əhdü peyman istəyər.

Boylə qaşla qamətə etsən nəzər,
San qiyamətdir olub şəqqül-qəmər.

Var gecəylə gündüzün bir adəti,
Olmaz onlar bir-birində cülvəgər:

Ağ üzilə qapqara zülfü onun,
Gecəni gündüzlə etmiş həmsəfər.

Başqa aləmdə gəzər aşiqlərin,
Gözləyər, bitməz gecə, gəlməz səhər.

Bağ, meşə, bostan, çəmənlər, gülşən ki, var,
Cümləsi eşqin suyundan dirçələr.

Mey içəndən öyrənin hüşyarlığı,
Sərxoş olmaqdan ayıl, bəsdir yetər!

Varsa, Qüdsi, cazibəyi-qəlbin sənin,
Yetgilən canana candan bixəbər.

Mən özüm də bilmirəm işlər nə cür əncam tapar?
Xalq içində hörmətim yox, həm də haqdan şərmsar.

Hər kəs haqdan əl üzə, hərgiz qovuşmaz xalqa o,
Xalq ilə birləşsə olmaz heç zaman haqdan kənar,

Darda qaldıqda çalışdım, vermədi səyim səmər,
İstədim bir iş görüm, əngəl törətdi ruzigar.

Məşğul oldum eyş ilə bu dünyada qafil olub,
İztirabü möhnət etmişdir məni zarü nizar.

Can uyubdur qəflətə, tən hissə olmuşdur əsir,
Gör şahın zəfin ki, bəndə əldə etmiş ixtiyar,

Gərçə eybim çox, hünər yoxdur, budur eyni hünər,
Olmuram mən lütfi-hoqdən qeyriyə ümmidvar.

Fəxrü istiğna zəlalətdir, inan, həm ehtiyac,
Qüdsiya, sən fəqrilə et qarşısında iftixar.

Bu nə zülfdür bitməyir söhbəti,
Ki, idrakın artır ona heyreti.

Bu üzdürmə, aydınımı mən bilmirəm,
Yayılmış bütün aləmə şöhrəti.

Qəza Yusif hüsnündə öz fırçasım,
Edib imtahan çekdi bu surəti*.

Dodaqlardakı rənglə həmrəng olub,
Çoxaldı onun hüsnünün zinəti.

Əqil, ixtiyar, iş görən bir deyil,
Ki, tədbirə yox, heç kosin cürəti.

Nə xoşdur əgər bir yerdə olsa cəm,
Qoca hümmətilə, cavan qüdrəti.

İşi, Qüdsi, təmkinlə çatdır başa,
Tələsməklə toxir pozar niyyəti.

Qarşıda gül, mütrübü mey, təmtəraq,
Sahibi-məclis oxuyur xoş damaq.

Bəh nə būsətdir bu sevincə dolu,
Qoy ola bədgöz bu busatdan iraq.

Cilvələnin gül elə bir hüsnile,
Turde Musa odudur sanki, bax!

Zülfü ərə gül üzü, dilbərlərin,
Sanki yanır zülmət içində çirağ.

Bu nə nizamdır ki, nə sülh var, nə cəng,
Aləmi təşvişə salıb bir uşaq.

Ərz eləyək bəs kimə bu dərdi biz,
Hər gecəmiz keçmədə məhşər sayaq.

Qüdsi, sən israr eləmə yərə çox,
Zorla o dilberdə yaranmaz maraq.

Cövrün ilə ürəyim dopdolu qandır hələ də,
Eybi yoxdur belə cövrün mənə şandır hələ də.

İstəmirsənsə də yar olmağa hərçənd mənə,
Çəşmi-biçərə yolunda nigarandır hələ də.

Tənədən qeyri sözü dinləmədim kuyindən,
Adı bu mərhələnin virdi-zəbandır hələ də.

Yaz ümidlə olub nəğməsərə bülbüllər,
Duymayırlarmı mögər fəsl-i-xəzandır hələ də.

Mən ki, gənclikdə qocaldım, zəif oldum qəmdən,
Yüzü ger keçsə də yaş, qəlb cavandır hələ də.

Nə sevinədir ki, bu cür şur dolu məclisdəki şam,
Yanaraq ağlasa da xəndəzənandır hələ də.

Qəlb dildar ilə birləşməsə, kam axtarma,
Qüdsinin qəlbi budur, yar hamandır hələ də.

Saqiya, dur yenə sübhün yaxası çak olsun,
Yandırıb suyla havanı yerə səp pak olsun.

Məşəl axşam çağı yandır günəşin şəmindən,
Sübh saç nurini əflakə şərənak olsun.

Oxumaq zövqün əgər varsa oxu türfə məqam,
Dinləyib dərddli könül bəlkə fərəhnak olsun.

İstəsən öldürəsən abi-həyatdan ver içim,
Ya et azad yerim qul kimi fitrak olsun.

Bütlerin zülfünə tax həlqeyi-zünnari bu gun,
Rəxnəsindən dağılan səbhəvü misvak olsun.

Nə qədər bağlanacaqsan bu cahan qeydinə sən,
Qəlbini bənd eləyən dilbəri-çalak olsun.

Qüdsi, kami-dilü din istəmə dünyadan sən,
Qismətin bütəkədə, ya məzrəəyi-tak olsun.

Bilmirəm bu dili-zarimdə nələr var yenə də,
Hansı bir zülfi-pərişandan əsər var yenə də.

Səpilir hər tərəfə gülşəni-kuyindən atır,
Bülbülün gülşənə fikrində səfər var yenə də.

Qulağım səsdedir əlan belə zənn eyləyirəm,
Yardən elçi gəlib tazə xəbər var yenə də.

Çəkirəm ah salıb yadə o sərvin boyunu,
Vadiyi-eyməni əra narü şəcər var yenə də.

Arxalanma belə bir yolda gözə, qəlbə Kəlim,
Bu cürə əl və əsa ilə xətər var yenə də*.

Qalx, mərdanə topik vur ki, uçulsun bu hasar,
Qeybdən ta açıla sirrli dər var yenə də.

Qüdsi, idrak şamı az şölə verir, olmaya ki,
Bu qaranlıq gecədən sonra səhər var yenə də?

Bu nə üzdür ki, şur salmış cahənə,
Salıbdır fitnələr cümlə məkənə.

Veribdir bədə bu xaki-tənimi,
Bu odlu qəlbdən əşki-rəvanə.

Dünən yar kakilindən söhbət oldu,
Həvasindən tərəvət gəldi canə.

Bu nə zülmü sitəmdir qəlbi yaxdı,
Vurub xəncər salar od aşiyənə.

Bu sevdadən çoxu olmuş xəcalet,
Gedib Sürxabi-Təbrizdə nihənə*.

Nizaminin yeri eyvanda dardır,
Məgər Dehlidən heç qalmış nişanə?!*

Bax hüsnün cəzbine, təsiri-əşqə,
Necə Qüdsini də salmış fəğanə.

Hümmət heç durmaz həvəslə yanbayan,
Kim görüb şəhbazi milçəkdən qaçan?!

Ey əsir quş, çırpınıb, qır, azad ol,
Bil ki, yox salxax qəfəsdə tab-təvan.

Eşq əqlin pəndinə möhtac deyil,
Bağlamaz coşğun seli çör-çöp, tikan.

Hər kəsə gizlin qərribə halidən,
Gah olur bir çox əcayib iş əyan.

Kamrandır çox ləyaqətsiz rəqib,
Çox da layiq kəslər olmaz kamran.

Yandırar əvvəl ağacda atəşi,
Sonra ümmidlə verər min ərməğan.

Qüdsi, axşam vaxtı yoldan azmışa,
Dərd olar zənglə uzaşsa karivan.

Ölərəm can verərək olmasa canan qismət,
Verərəm canımı olsa mənə o can qismət.

Yədi-beyza və əsa göstərər hər sehbaza,
Kimsəyə olsa bu cür zülfi-pərişan qismət*.

Əli boşluqda uçulmuş divarın qədrini bil,
Çünki olmaz sənə Keyvandakı eyvan qismət*.

Güldə gör əksin dilbər üzünün şadlıq ele,
Olmamışdan xəzana böylə gülüstan qismət.

Yuva tikməkdə olan bülbülə gül asta dedi:
Xoş olar olsa bu başlanğıca payan qismət.

Bax, ölümdən də betərdir bu vüsalsız yaşamaq,
Ne ömürdür ola daim ona hicran qismət?!

Yağıdan qorxmaz idim, Qüdsi, əgər dostum ola,
Tənədən qorxmaram heç olsa giriban qismət.

Ey könül, dövləti – fəqrinlə dolan bəsdir, bəs,
Nə qədər varsa əlində güzəran bəsdir, bəs.

Şah gedadan belə bir kuyi də çox əskikdir,
Bendəlik et, dilemə şövkətü şan bəsdir, bəs.

Varsa fikrin olasan qeydi-bədəndən azad,
Başa çəksən gülərək rətli-gəran bəsdir, bəs.

Soldurub badi-xəzan gülşəni, güldən yox əsə
Sayə salsa başa ol səvi-rəvan bəsdir, bəs.

Dutalım ki, səni öldürməyə qəsd eyləyir o,
Razı olsan ona tapşırmağa can bəsdir, bəs.

Bizdə zahid kimi gər olmasa da yüz ümmid,
Eləse birçə nəzər, piri-müğan bəsdir, bəs.

Niyə söylərsən, a Qüdsi, hamıya qəmlərini,
Göz və qəlbin halına olsa nişan bəsdir, bəs.

Mən bilmirəm işimdə nədir xeyr ilə ziyan,
Öz arzımın əleyhinədir hər işim inan.

Bais olar tələşə bu bihudə iztirab.
Hər bir əməl özü yetişər bildiyi zaman.

Cananım "öl" desə, ya da göstərsə mərhəmət
Şükr eylərəm bu nemətə xoşluqla mən haman.

Bir bivəfa sənəm yolunda ömür getdi badə, ah,
Etdi xəcalət əhdimə sadiqliyim aman!

Bel bağladım vüsələ, mənə əzdi intizar.
Qəflətdə qoydu canımı bu hicrilə güman.

Çoxdur çəməndə künci-ferəğət, nə yaxşıdır,
Biz bir qəfəs tapıb onu etsəydik asiyan!

Qüdsi, tükəndi səbr daha yox ürəkdə tab,
Əksiltməyir cəfani hələ vari-cansitan.

Dün gecə meykədədə bir belə səs etdi xruş,
Biliyi, huşu burax, al ələ et bədəni nuş!

Məclisin əvvəli məst olsan əgər heç qorxma,
İki cam içsən əlavə gələcək başına huş.

Hər tərəf ciltə edər bax əbədiyyət gözəli,
Hər tərəfdən çatacaqdır sənə peyğami-sürüş.

Mey içən yarı üzü gül kimi verdikdə şəfəq,
Verdi qəlbimdə, gözümdə su ilə atəşə cuş.

Gündə min zülm edilir mərkü riyadən xalqa,
Dəgil insaf, ədəb şərti otursan xamuş.

Xalqa səndən o şikayət eləyən vaizə bax,
Ki, çıxırdı özü meyxanədən axşam bihuş.

Qüdsinin sözləri ətrafə ətir saçmadadır,
Hər gecə çünki xəyalinlə olur həmağuş.

Nə cünündür ki, ağıl ondan alır dərş müdam,
Bu məhəbbət necə tordur ki, düşən tapdı nizam.

Əridib buteyi-həsərdə sənəin məhrin odu,
Aşiqin qəlbini bir ləhzədə etmiş aram.

Vəslinin incisini ağlamayanlar tapmaz,
İnci tapmaz dənizə cüməyan aləmdə tamam.

Eşqdir əsl qərəz, bəzən olur bu yolda,
Xas olan daldə qalır, öndə gedir məstü avam.

Göz, qulaq, ağızı hamı bir-birinə oldu rəqib,
Bu vəziyyətdə necə şərh eləyim dərşimi tam?!

Göz ürək qanına batdı ürək ondan qan olub,
Qana-qan yazdı dəyən müşəfi-ruyində kəlam.

Qüdsiya, şam kimi aşiq gülərək ölməlidir,
Ki, bu yerlərdə qəbul olmaz inan aşiqi-xam.

Eşqdir can cövhəri, əvvəl odur, sonra həyat,
Eşqdir əsl-təbiət, yoxsa puçdur kainat.

Müşkül isə qeyrdən etmək kənar yar qəlbini,
Bəs neçünmiş onda bunca əhdü peyman, etimad?!

Yaxşını pisdən ayırd et, ey əzizim, hər zaman,
Yaxşı yolla get həmişə, pisdən eylə ehtiyat.

Sən nə məğrursan cəlalə, bir gəda mislindəsən,
Dövlətin uğrar süqutə, beşcə gün tutmaz səbat.

Vermək olmaz dil cahanda məhvə məhkum şeylərə,
Artıq olsa iş, çıxar yaddan ədayi-vacibat.

Qüdsiya, xofü xətdəndə dəfələri söylədim,
Eşqdir can cövhəri, əvvəl odur, sonra həyat.

Xilqetindən insanın olmazdı hərgiz can qərəz
Olmasaydı dünyada bir surəti-xuban qərəz.

Şam alıxdı od tutub pərvanələr yansın deyə,
Oldu güllər şöhrətiyçin bülbüli-xoşxan qərəz.

Hər kəsin cismində can var, nisbəti cananədir
Can sözündən olmuş ancaq aşiqə canan qərəz.

Gül üzündən qəlbimin ayinəsi tapmış cila,
Etmək olmaz bundan ayrı şey o məhrudan qərəz.

Bir bütüm var, bütperəstin heyranam mən felinə,
Kim neçin olmuş ona bu surəti-bican qərəz?!

Hər kəsin dildarı görməkdə xüsusi fikri var,
Etməmişdir badəni bu məclisi məstan qərəz.

Ta həvasü əql vardır, Qüdsiya, bil yoxdur eşq.
İntizami-məmləkətdir, varsa sultandan qərəz.

Küfrilə imanı yəqin,
Birgə yaratmışdır, xuda,
Kim xətti oldu dilbərin,
Parlaq üzündə cabəca.

Tən fitnəyə olmuş hədəf,
Can zülmilə olmuş tələf,
Bu söz yayılmış hər tərəf,
Xeyrəl ümur ovsetəhəl.

Hər təbdə bir zövq olar,
Hər pəstdə bir fəvq olar.
Ləbtəşnədə bir şövq olar,
Çayda su görsə bərməla.

Qəlb eşqə olmuşsa vətən,
Qorxarmı heç bir fitnədən?
Min fəxr ilə uçub həməni,
O baş vurur tufanlara.

Xalı o cananın əgər,
Olmazsa gözdə cəlvəgər,
Bir nöqtəyə bənzər nəzər,
Kim səfhədə düşmüş xota.

İsraqilər, məssailər,
Boş-boş durub bəhs etdilər,
Yanlış yol ilə getdilər,
Esqə olarkən asina.

Qüdsi, canın büryan olar,
Əqlü cünun yeksan olar,
Təbində sərgərdan olar,
Şəri bu cür etsən əda.

¹ Ərəb atalar sözüdür: Yəni hər işdə orta vəziyyət xeyirlidir (M.S.)

Çıxdı üzüne sənın cavan, xət,
Fitnə deyə yazdı asıman xət.

Ağzın kimi bir qəşəngcə nöqtə
Heç kimseyə etməmiş əyan xət.

Gün kölgədə salar həmişə alta,
Zülfünlə olubdu sayəban xət.

Gör bağda çəkib qılıncı səbzə,
İstər ki, tökə yerə o qan xət.

Hərdəm baş əyib qulağa söylər,
Keyfiyyəti-halını nihan xət.

Bənzər xəzanın başı bəhərə,
Vermez o gözəlliyə ziyan xət.

Dilbərlərin hər nə xətti varsa,
Qüdsi, hamısı ürəkçalan xət.

Mən ki, rüsva olmuşam, hər sirtimiz olmuş əyan,
Aşiqin qalmış ümidi Allaha naseh, inan!

Arzu etsən əgər cənnətdə qəsri, yan oda,
Yar kuyində olan aşiq gerək yansın hər an.

Fərq edən cananı candan çox gözəl söz söyləmiş,
Qaç yalançı nəfs əlindən, qoy oda düşsün bu can.

Vəsli-yarə meyl edən aşiq şikayət eyləməz,
Çünki bir qəlbə sığışmaz mehr ilə qəhr heç zaman.

Saqiya, torpağıma su tök ki, od qalxsın göyə,
Su dirildər hər şeyi, var onda atəşdən nişan.

Vəslə manedir cahanda gördüyün hər vasitə,
Yarımız da əhdinə qılmaz vəfa, verməz aman.

Qüdsiya, bir camdən canda bu od-atəş nədir,
Kim görüb səyyarəni olsun günəş, ya kəhkeşan?!

Bu nə məclisdir ürəklər açılır onda tamam,
Yox ikən cəngü müğənni olunur rəqs müdam.

Qara saçdan gözəl üz başqa şüa almadadır,
Bu nə zülmətdir işıq tutmadadır onda meqam?!

Hər şeyin xilqətinin illəti eşq oldu, fəqih,
Niyə bəs mən eləyirsən bizi ondan ey əvəm?!

İndi kef çək ki, haram oldu bu bayramda oruc,
Görünəndə təzə ay xalq eləyər toy-bayram.

Yetişər oylə çətin fəsl nəhayət bir gün,
Bulutun dayəsi tifli-çəməne verməz cam,

Mən demişdim bu bələdan çəkilmə bir kənara,
Mümkün olmur eləyim könlümü öz hökmümə ram.

Qorxmuram tənə edə bir dəli, aqıl olana,
Ya da, Qüdsi, qoca bir püxtəyə irad edə xam.

Bir niyaz ki, sonu puçdur, o niyazdan nə çıxar
Sənə sirri nə verim ki, edəsən sirrimi xar.

Qəlbi eşq ilə dolu şəxsə məlamət yaramaz,
Eşqi insana verib çünki böyük sənətkar.

Xətti-hikmətdə başım mərkəzə pərkar kimidir,
Mən qulam, sən isə bir hakimi-alimiqdar.

Sənə qurban olum ey saqi, ömür keçdi hədəf,
Canımın xərmənini odla o mayeyle nolar!

Zülm edir gərqi zəmanə bizə yox eybi bunun,
Gəl sənə ta ki, edim bir neçə sirri izhar.

Dini atdıq necə gör tərək elədik dünyanı da,
Qoyduq hər pis şeyə şərin adını, etmədik ar.

Yar qəm versə yarar, neylərəm əğyar qəmini,
Qüdsinin qəlbini oxşar bu bədii eşar.

Düşüb çölə, daha lələ ürəkdə min bir dağ,
Məgər itirmişidir ki, tutmuş əldə çırağ.

Gedib gül əldən, əcəb haldadır yazıq bülbül,
Nə hicrə səbr eləyir, nə edir gülünü sorağ.

Mələmət etmə mənə, yoxmudur sənə xəbərin,
Nəsihətin sənə yüklüdür, mən isə ondan irəğ.

Həmişə gözlərə ver yarın, həsnü ilə cila,
Bu cür bənəfşəvi badamdır əlaci-dimağ.

O hansı güldür özündən hazırlayır gülşən.
O hansı sərvdir ondan bəzək tapıbdır bağ?!

Bu dövlətin hamısı bağlıdır qəra zülfə,
Hüma qanadlarını gör necə qırıb qara zağ?!

Şikayət etmə, şükür qılıb bu cövrə, ey Qüdsi,
Bu canını elə sən yar pəyamınə iblağ.

Heyfdir əhli-vəfa qəlbi bu gün çək olsa,
Heyfdir yar əgər zalimü bibək olsa.

Şəfəqindən bir üzün olmasa aləm roşən,
Heyfdir ay və günəş zinəti-əflak olsa.

Elə bir gözdə ki, min hiylə riyə cəlvələyir,
Heyfdir boylə gözə baxmağımız pak olsa.

Qoy ayaq qəlbimizə, didəməyə, ey dilbər.
Heyfdir cəlveyi-nazik hədəfi, xak olsa.

Öylə yer yox ki, qaçam, tapsam əlindən imkan,
Heyfdir ov asılıb siqləti-fitrak olsa.

Qarşıda bülbülü gül, mütrübü saqi, meyü cam,
Çox gülüncdür bu zaman qəlb ələmnək olsa.

Yaxşı məclis qurulubdur hamı şadlıqla gülür,
Heyfdir, Qüdsi bu cür bəzmdə qəmnək olsa.

Heyrətlə baxır arif olanlar bu cəmalə,
Həsərlə düzülmüş yoluna nərgisü lalə.

Aşıqlərinə bax necə təşvişə düşüblər,
Göz tikmədədirlər hamı ümmidlə vüsələ.

Bir ciltə qıl, ey nazlı mələk, gərçə bu ciltən,
Bais olacaq dünyada min cəngü cidələ.

Göylərdə tamaşana mələklər düzüblər,
Heyran qalıram sənəki bu cahü cələlə.

Hicrində həriflər qan içir mey əvəzində,
Məclisdə gəzir əldən-ələ qanlı piyalə.

Kirpikləri qan-qan deyir heç arxayın olmam,
Qəlbim deyən ondan gələcək gəlsə zəvalə.

Bir qiblədən ötrü belə sərgəştəlik etmə
Yet, Qüdsi, bu mehrabi-ibadətə kəmalə.

Vəsli-zövqün artırır aşıqlərə rəngi-fəraq,
Dönməmiş əvvəl hilalə bədr olubdur ay haçaq?!

Qaş misalında nə varsa dünyada kəc görsənər,
Çünki bu ali bina əslində olmuş əyri tağ.

Çeşmi – səyyad, xalları – dən, zülfü – tordur, dilbərin,
Ovlamaqçın aləmi, qurmuş məharətlə duzaq.

Atdığım oxlar, nigara, qəlbimin dərmanıdır,
Verdiyin zəhr eyləyir aşıqləri şirin mezaq.

Yar – saqi, mövsimi-gül, içməyim mey neyləyim?
Zahid, insaf et, bu mövsimdə necə biz boş duraq?!

Dost yatıbdır mey içib asudə, düşmən – bixəbər,
Füsrəti fəvt eyləmə, çox az düşər bu ittifaq.

Yellədikcə atəşi yangın daha şiddətlənər,
Çarə xamışluq olur, Qüdsi, yananda iştiaq.

Gün, üzünü gördü büründü səhab,
Ay üzünə çəkdi buluddan niqab,

Hüsnünə nəzzarə müyəssər deyil,
Baxmağa çün mane olar afitab.

Qaldım uzaq vüsləti-didarına,
Fırqətinə qalmadı qəlbimdə tab.

Səbr elə, ey dil, bu acı hicrana,
Səbrilə güllərdən alarlar güləb.

Qəlb vuranda gəl elə imtahan,
Göz və ürəkdən çəkilir abü tab.

Söylə ki, təqdirə nə tədbir var?
Eşqə ağıldan ki, verilməz hesab.

Qüdsi, bu əyyamda umma məram,
Hər iş üçün birliyi et intixab.

Yarəb, nə edibdir mənə dövrən Qarabağda,
Etmiş məni pəmal bu hicran Qarabağda.

Tiflisdə də mən günlərimi qəmlə keçirdim,
Olmuşdur halım indi perişan Qarabağda.

Fərhad ilə dağdır gözüme görənən hər şey,
Düşmür ələ Şirinlə gülüstan Qarabağda*.

Çox qorxuram əl çatmaya ol daməni-yarə,
Olsun həm əcəl dəsti-giribən Qarabağda.

Qəlbimdə coşar qan, vətəni yada salanda,
Gündüzlə gecəm olmada yeksan Qarabağda.

Yarəb, sən özün eylə xilas – qütbətə düşdüm,
Olsunmu günüm şami-qərribən Qarabağda?!

Bizərəm özümdən dəxi, Qüdsi, darıxıb mən,
Çəkdim bu qədər ah ilə əfğan Qarabağda.

Yıldız deyil əlbəttə, bu ahi-dili-ğəmnək,
Dağdır basılıb sinəsinə, parlayır əflak.

Bil meydən alır ziynəti gülzari-təbiət,
Gül, lalə bəzərmi çəməni olsa susuz xak.

Ey göz, de görüm gülşənə tez-tez niyə baxdın?
Səllər yolunu heç tuta bilməz xəsi xəşak.

Hər şux gözəlin fəlinə uyma bu cahanda,
Rəngdən pas alar şübhəsiz aineyi-idrak.

Hər bir gözəlin köynəyi çək olsa yox eybi,
Bilməm niyə bəs köynəyim ondan olunub çək.

Zünnar daşıram, çünki o keysuyə çox oxşar,
Qalsın başına təsbih ilə şənəvi misvak.

Qüdsi, çox heyifdir sənə ömrün keçə yarsız,
Ondan da bətərdir naz edə dilbəri-bibak.

Bu nə xalü bu nə xətdir ləbi-canənə yaxın,
Belə kafir nə səbəbdən olub imanə yaxın?!

Buraxıb əqlü tənü canı yapış Allahdan,
Ki, olarsan belə bir karilə yəzdənə yaxın.

Ey ürək, hər yana getsən ayıq ol, eylə həzər,
Ki, yolun düşməyə ol zülf-i-pərişanə yaxın.

Elə bir hal alıram mən səni yad etdikdə,
Sən qəfəs bülbulüyəm səhni-gülüstənə yaxın.

Çəsmü xalü ruxü kakil törəder xofu xəter,
Ay düşər əqrəbə, Mərrix də ki, Keyvanə yaxın*.

Misrdən Yusifinin ətrini tez hiss elədi,
O adam ki, qyunu görmədi Kənanə yaxın*.

Qüdsi, canana hicab oldu sənin intizarın,
Vəslin ümmidi həmişə olur hicranə yaxın.

Ey qürulənən tacə, tacdan nə olur hasil?
Məzlumların ahından olma bu qədər gafil!

Şeksiz ayağın altda can vermək olur asan,
Lakin yaxa qurtarmaq səndən görünür müşkül.

Etdim nə günah sevdim bir sən kimi cananı,
Yüz parça da etsən gər qəlbim sənədir mayıl.

Geysulərin ey dilbər, zənciri-ədələtdir,
Xosrovlar içərisində sən tək hanı bir adil?

Addımbaşı zənglər tək fəryadə gəlir qəlblər,
Cəmmal, bu vadidə ahistə yürüt məhmil.

Həngaməli qovğadır, hər yanda tamaşadır,
Üşşaq kəfən geymiş, xəncər siyirib qatil.

Qüdsi, nə utanmazsan indi dediyin sözdən,
Qabil sözün ustadı lazımdır ola kamil.

Deyil bu dərdimə dərman, əbəs fəğan nə edim?
Rəqib əzir məni, dost olmayır, həyan, nə edim?

Nə cür bəhanə ilə mən vüsali-yarə çatım,
Yetirdi canə məni dövrü-asıman, nə edim?

Müradə çatmır əlim, həm unutmuram onu mən,
Yetirdi canə məni dövr-asıman, nə edim?

“Vətən”, – deyib, gezirəm qürbət eldə avarə,
Bu qürbət ölkə mənə oldu xaniman nə edim?

Düşür bu dəhrdə hər şəxsə dərd, qədrincə,
Bu sirri dostlara bəs etməyim əyan, nə edim?

Rahatlığın səbəbi dövlət isə, məndə hanı?
Özün də, varmı belə dövlətə güman, nə edim?

Var oyle mətləb onu fəhm edir ürək, Qüdsi!
Dil eyləməz belə bir qüssəni bəyan, nə edim?

Eşq üzrə bu sərdarlıq,
Bir söylə nədən, ey dil?
Olsunmu bu sər darlıq,
Bir söylə nədən, ey dil?

Darə çəkilən hər sər,
Öz-özünü faş eylər,
Oldun belə sən bifer,
Bir söylə nədən, ey dil?

Hər yerdə sən oldun faş,
Oldunmu belə ovbaş,
Dar üstünə qoydun baş,
Bir söylə nədən, ey dil?

Gəldin yerə biperdə,
Düşdün bu qədər dərdə,
Qırdımmı darı sərde,
Bir söylə nədən, ey dil?

Oldun belə sən bəndə,
Düşdün belə sən bəndə,
Düşdün dara bəs sən də,
Bir söylə nədən, ey dil?

Qoş başını bir işlə,
Bir xeyirli iş işlə,
Yoxsan işə gəlmişlə,
Bir söylə nədən, ey dil?

Qüdsi, belə olmazdın,
"Sərdar" – deyə hey azdın,
Tək sözlə əsər yazdın,
Bir söylə nədən, ey dil?*

Çək keyfini zəmanədən axtarma, umma kam,
Etmə uzun dileklər ilə ömrünü həram,

Xalq adətin əsiridir, hətta sübut üçün,
Əfsanəni hesab eləyir doğru bir kəlam.

Kəşf etməyə bu sirri çox alim çalışdısa,
Baş açmayıb bu məsələdən qaldılar avam.

Zahid başında, mədrəsənin qeyli qalı var,
Heyran qalib o cəhli-mürəkkəb içində tam.

Yox doğru yol bu mərifətə eşqdən səva,
Hər kəs tapar onunla fəqət şöhrəti məqam.

Varsa başında səltənətin zövqü, yoxsul ol,
Yüzlərcə ehtiyac doğurur hər bir ehtişam.

Qüdsi, pozarsa halını yar eşqi qorxma heç,
Hər iş pozulsa şübhəsiz axır tapar nizam.

Mən təmənnə yolunu getdim əbəs yordum ayaq,
Yetmədim məqsədə mən hər necə etdimse soraq.

Qəlbimin həsrətini sözlə bəyan etdi dilim,
Nə xəbər etdisə yarım, onu derk etdi qulaq.

Hicrə düşmüş könülə bir də rəqib qorxusu yox,
Bu səbəbdən daha xoşdur mənə bu zövqi-fəraq.

Can alır qəmzə ilə, sonra verir can dodağı,
Bu yaqin möcüzədir, sehr ola bilməz bu sayaq.

Xülqi, xasiyyəti heyran eləyir insanı,
Buna insan demək olmaz, bu mələkdir ancaq.

Badədir bəisi, ya göz səbəb olmuş bu işə,
Üzünü görmədəyəm, mən ələ aldıqda ayaq¹.

Sən şikayət eləmə Qüdsi, rəqibdən, yardan,
Yaxşıdır bir dəfə də diqqət et öz eybinə bax!

¹ Ayaq – burada: badə

Başda çoxdan bəridir türfə xəyalım vardır,
Alıram zövqü mən ondan gözəl halım vardır.

Vəhşi gözlər nə ki, var ram olar əfsunum ilə,
Görürəm ovlamağa türfə qəzalım vardır.

Tən edib müddəi, gəl sanma məni bəkarə,
Belə bir işdə bir anlıq də məcalım vardır?

Mənim halımdan əgər yox xəbərin məzursan,
Qəlbi əldən verən anlar ki, nə halım vardır.

Nə yuvam var, nə də yer yox qəfəsin küncündə,
Nə də gülşən sarı uçsam pərü balım vardır.

İstərəm yarımə yetməkdə rəqibdən imdad,
Mənə bax, gör nə təmənnayi-mahalım vardır?!

Qüdsiya, bəndəliyimdən mən əcəb dəm vururam,
Bir kədərən həvəsi-cahü cəlalım vardır.

Neçə vaxtdır ki, fəraqında mələlim vardır,
Vəsldən qeyri güman etmə xəyalım vardır.

İltifatım mənə küstaxlığa cürət verdi,
Səndən, ey dost, mənim bircə sualım vardır?

Niyə bir yad eləyib halımı sormazsan heç?!
Yorğunam, bənzim uçub, gəmədə halım vardır.

Allah-Allah, necə bihude xəyal eyləyirəm,
Bu nə işdir, nə təmənnayi-məhalım vardır?!

Mən əbəs lütf umuram indi o zalım yardan,
Mən kiməm, ya nəçiyəm, ya nə kəmalım vardır.

Nə malım var edim uğrunda onun nəzrü nisar,
Getməyə bəzminə layiq nə cəlalım vardır?!

Yaxşıdır xamuş olub dinləyim hər an Qüdsi,
Gərçi bu barədə yüz dürlü misalım vardır.

Başında xeyli zamandır həvayi-yarım var,
Nigar zülfü tək aşiftə ruzigarım var.

O atəşin yanağından alışıdı, yandı cigər,
Bu qəlbə dağ çəkən nazlı gülüzarım var.

Xilas qıl məni saqi, ağıl bəlasından,
Mey içməsəm, bunu bil zəhməti-xumarım var.

Günah zahidi, təəssə rindi etdi xəcil,
Mənimse hər ikisindən ziyadə arım var.

Yarın baxışlarına, zülfünə mən and içirəm,
Nə hicrə tab, nə də səbrə iqtidarım var.

Həyat üçün on əziz şey olan bu canımı mən,
Ayaqlarında fəda etməyə qərarım var.

Salanda Qüdsi yada gül cəmalını sanki,
Ürəkdə, gözdə ətirlər saçan baharım var.

Neyləyim mat qalmışam mən öz işimdə sərbəser.
Gözlərim öz yarımın hicrində qanlı yaş tökər.

İstəyəm gülşən salım, gözdən ona arx çəkdim,
Bəlkə mən bir sərv əkəm yanımda axır bir təhər.

Gülşən içrə bülbül istərdi ki, qursun aşıyan,
Gül ona etdi təbəssüm öz budağından səhər.

Zülfü rüxdən yüz ətir, yüz rəng saç ətrafə sən,
Ta xəcil olsun cülüstən öz yazından bir qədər.

Etməz idim mən səlamətdən mələmət ixtiyar,
Əqlü din olsaydılar öz ixtiyarımda əgər.

Tünd baxmaqla gözəl bənzər acıqlı qartala,
Sanki, hiddətlə baxıb, itmiş olan bir ov gəzər.

Şeyx təsbih, Qüdsi əşar, bülbül isə şur ilə,
Hər kəs halın yarına öz səbki ilə şərh edər.

Zahidin qəlbini salmışsa tora zülfü-nigar,
Bəs nə halə düşəcək görse onu aşiqi-zar?!

Aləmə fitnə salan qüdrətə sal birçə nəzər,
Kim görübdür ola insanda pəridən asar?!

Xalqa təlim eyləyir sehr yarın didələri,
Cüt mələkdir quyuya nazil olub sanki xumar*.

Kaf onun kakilidir, nün isə əyri qaşdır,
Nə məhəbbətlə yaratmış onu gör sənətkar?!*

Eyşü işrət dəmidir, fürsəti fəvt eyləmə gəl,
Köhnə dünyaya bəzək vurdu bu gün təzə bahar.

Gülü lələ, meyü rüxsareyi-gülrəngə baxın,
Sanki, oddur alışıb, yanmada səhni-gülzar.

Qüdsinin qüssəsini qissədə söylər bülbül,
Onun hər nəğməsinə qoşdu könül xoş əşar.

Sitəmkarım, nəçin sən etmədin vədə vəfa bir an,
Məni aldatdın həm də öz işimdə eylədin heyran.

Xilafı-vəddən bədtər eyib dünyada gördünmü?
Nəçin bəs əhdini qırdın, nə oldu verdiyin peyman?

Dilə gəlməz sənə mən bivəfasan söyləyim hərgiz,
Özün bax vədinə və felinə, ey bivəfa canan!

Nə qorxun var o bülböldən, nə cür naz eyləsən xoşdur,
Həmən səhnində ey gül, sən bacar min rəng ilə nazlan!

Niyazi-əşqə, nazi-hüsne şahiddir sən sinən,
Əzizim, bundan artıq varmıdır aləmdə bir bürhan?!

O şirindillilərdən qəlbə bir dağ çökdü çox möhkəm,
Gərəkdir sinəmi mən dağ çapan tək eyləyim viran.

Bu adətdir vururlar tənə Məcnuna, bari Qüdsi,
Özün öz namini rüsvaçılıqda eləmə elan.

Gül xoş olmaz Həsənin hüsni nümayan olsa,
Həm bənövşə utanar zülfü onun yan olsa.

Günəşin surətini tirə edər bir anda.
Xali üstə Həsənin zülfü pərişan olsa.

Qönçənin qəlbi dönə qanə gülüstan içrə,
Həsənin al yanağı bircə dirəxşan olsa.

Surəti cilvələnən dəmdə batar müşkün iyi,
Ay söner gərçi Həsəndən ona fərman olsa.

İstəməz başqa rəfiq vəhşi könül dünyadə,
Gər Həsən bircə kərə ruyinə xəndan olsa.

Hər tərəfdən əyilir qiblənəma əqrəbitək,
Həsənin səmtinə hor mötəbər insan olsa.

Hər kəs aləmdə tutar sevdiyi bir dost adını,
Mən "Həsən" söyləyəm hər nə qədər can olsa.

Nurunu almış üzündən ruzu şəb mehr ilə mah,
Söylə, heç vardımı bu mətləbdən artıq bir günah?!

Keyli müddətdir bizə cövr olsa da biz xoşdilik,
Eylər axırda ədalət ilə divan dadxah.

Bu nə gözdür, nə dodaq ki, azca zəhmət çəkmədən,
Qətl edər xalqı silahsız, mülk alar həm bisipah.

Hökmdən dönmək sanardım keçsən ismətdən əgər,
Əhdə bərəks fərz edərdim məndən olmazsa günah.

Damenin bir əl, əlin damən tutardımı məgər,
Udmasaydı Yusifi-Misri o Kənan içrə cah?!*

Mən öləndən sonra qəlbim od tutub qəbrimdə də,
Bir qızıldan lövh olar bu çəkdiyim atəşli ah.

Bunca təkid ilə Qüdsi eyləmə ərzi-niyaz,
Yox yeri, küstaxlığı sevməz hüzüri-padişah.

Eşq dərdi, atəşi-möhnetlə yanıbmışdır bu can,
Böylə qəmlə varlığımçın bilmirəm varmı güman?

Arizusu yarımın gah güldürür, gah ağladır,
Sanki şiddətli küləkdə od tutub şamdır yanan.

Müxtəlif meylərdə keyfiyyətə bir təsir olur,
Şurə gəlmişdir içən ərək, qadın, pirü cavan.

Rəngi güldən rəng alıb, bülböldən ahəng öyrənib,
Ondan ətərlə bəbə, dolmuş çəmənlə busitan.

Bir pəriyəş mahru olmuş gözümde cəlvəgər,
Ol nigarın böylə hüsnündən işıqlanmış cahan.

Haşalillah ol peripeykər yəqin adəm deyil,
Bir mələkdir Allahın əmrilə salmış asiman.

Heç taparmı intizam bir gün cahanda intizam,
Qaşlarından bənd vurubdur işlərə, Qüdsi, zaman.

Vəqti-səbuh oldu bəs, badeyi-gülfam hanı?
Gündüzüm oldu qara, mahi-dilaram hanı?

Gül üzünə, sərv isə qibtə edir qəddinə,
Güldə bu cür xoş ətir, sərvdə əndam hanı?

Göz və qulaqdan sənə çoxlu şikayətliyəm,
Getmədə badi-səba, fürsəti-peyğam hanı?

Feyzi qənimət bilin xassə bahar çağы yar,
Əhdə vofa etsə də, arxayın əyyam hanı?

Boşlayaraq gülşəni, girmə qəfəs küncünə,
Ovçudan etmə giley, danə hanı, dam hanı?

Qorxusu var virdinin, çünki həyat dərdidir,
Dərdin əgər eşq isə, illəti-sərsam hanı?

Qüdsi, ümid bağlama, bu qoca dünyayə sən,
NİL çayını tərh edən, banii-ehram hanı?

Aləmi etdin əsir nərgisi məstanına
Sinelər oldu hədəf nəvaki-müjganına

Nisfini görsə əgər bayram edər oxşadar,
Xalq orucluğu ayın çəki-giribanına.

Alnıma basdı xahn dağ, qul etdi məni,
Oxşadıram halımı zülf-i-pərişanına.

Yox məcalım söyləyim, çünki əzəldən məni,
Bülbül edibdir xuda səhni-gülüstanına.

Gər bu gözəlliklə sən gülşəni seyr eyləsən,
Səbzə ilə gül vurur çəngini damanına.

Bülbülü güldə bu cür nitqə təbəssüm hanı?
Qibtə edirlər sən qönçəyi xəndanına.

Ahdan etmə həzər, Qüdsi, nəhayət bu ah,
Hicr günündə olar şəm şəbistanına.

Yəqin göz yaşlarından islanardı gülşən, ey Qümri,
Sənin sərvin mənim sərvim tək olsaydı şən, ey Qümri!

Sənin sərvin gile bənddir, mənimse sərvim azaddır,
Və lakin zövq alır yarı o bənd etməkdən, ey Qümri!

Nişanı çoxdur eşqin, lafə, yoxdur ehtiyac hərgiz,
Budur boynundakı tovqun deyir: aşiqsən, ey Qümri!

Başım sərvin ayağında, ayağın sərv başında,
Deməz aşiq olan bu şivənə heç əhsən, ey Qümri!

Əgər həmsirri həmdərdən, bizimlə birgə gəl şurə,
Əsirlər birgə xoşdur eyləyirsə şivən, ey Qümri!

Qiyas etmək deyil mümkün səninlə bir quşu hərgiz,
Nə gülşən var ona, nə aşıyan, nə məskən, ey Qümri!

Girehləndi boğazda naleyi-Qüdsi susub qaldı,
Çəmənlər bülüllərindən sən danış, sən dillən, ey Qümri!

Söylə nə lazım mənə sənsiz cahan,
Çünki xəcalət çəkərəm hər zaman.

Xeyri nədir dünyada boş şeylərin,
Nurla günəş tapdı bu aləmdə şən.

Bağdakı quşlar hamısı lal olar,
Nəğmə desə bülbuli-şirinzəban.

Qorxuram axırda sənin işlərin,
Faydasız olsun da, çıxarsın ziyan.

Canlı və cansız nəki var dünyada,
Məhv olacaqdır hamısı bigüman.

Heç yaraşarmı, özün insaf elə,
Azad ikən qul olasan natəvan.

Tərif olunduqca sözün, Qüdsi bil,
Cilvə tapar şeirlərin anbaan.

Xalq axtarır iş, gəlməyir heç yerdə qərərə,
Tapdıqda bir iş həm, eləmir rəğbət o karə.

İmkansız olan yerdən ümid gözləyir hər an,
Məqsəd boşa çıxdıqda sanır taleyi qarə.

Dəhrin qəminin, eyşinin əncamı mələldir,
Ey eşq, yetiş öylə ürək dağınə çarə.

Yoxdur işim heç kəsə, xəlayiqdən əl üztdüm,
Bağlandı bu divanə könül zülf-nigarə.

Var olsun o sevda ki, o meyden içən ölmez,
Başqa meyın asarı edər qəlbimi parə.

Hər küncü qəfəs rahat olar bülbülə çünki,
Gülşəndə gələr rast o xəzanə və bəharə.

Bais olacaq, Qüdsi, senin naləvü zarın,
Əğyar sevincinə və dərdi-səri-yarə.

Şəfəqqətli görmədim ol şux dilrübani,
Bu günkü eşqbazlıq bir qaydadır zəbani.

Bülbülsifət uçur qəlb gülşən tərəf vüsələ,
Fikr etməyir bahardan sonra gələn xəzanı.

Kimdəndir hüsne cəzbə, qəlbə edir nə təsir,
Yoxdursa ortalıqda təqdiri-asimani?!

Bir növcəvanı sevdim, getdi cavanlıq öldən,
Umdum cavan edər o, bu piri-natəvani.

Ol şux bir tük ilə yüz qəlbə vurdu zəncir
Möcüzmidir bu, yoxsa bir sehri-riysmani.

Firqətdə yar dərdi, vəslətdə xof-əğyar,
Doydurdu canə mənə bu səbk zindəkani.

Qüdsi, ağıl güclə gəlməzsən eşqə gəlib,
Çəkmə əbəz əziyyət verməzsən imtahanı.

Gəncliyimdə mən qocaldım ah, aman,
Mətləbim qaldı ürəkdə hər zaman.

Zahirən olsan da xoş, bir fitnəsən,
Zülm edənsən, görsənirsən mehriban.

Ya mələksən, bənzəyirsən insana,
Ya ki, insansan, bəlayi-asıman.

Ya olub Nəmrudla Musa atəşi,
Ki, ağacdən od tutubdur bustan.

Məstə təsir eyləməz zahid sözü,
Dərdə dərman eyləyər dərđanlayan.

Sən kimi, dünyaya nifrət etməirəm,
Bizlərə bəsdir bu cami-ərgəvan.

Qüdsi, kimdir bunca tərif etdiyin?
Vəsfinin hər hərfidir bir dastan.

Nə qəlbə var taqət,
Nə vəslinə var firsət,
Nə vəslinə var firsət,
Nə qəlbə var taqət.

Yarəb bu günü heç vaxt,
Heç şəxsə rəva görmə,
Heç şəxsə rəva görmə,
Yarəb bu günü heç vaxt.

Varsa fəğanına niyyət,
Əyləş mən ilə bülbül,
Əyləş mən ilə bülbül,
Varsa fəğana niyyət.

Gül xarə ola qismət,
Görmək onu müşküldür,
Görmək onu müşküldür,
Gül xarə ola qismət.

Öldürdü məni həsrət,
Yol yox bu gülüstənə,
Yol yox bu gülüstənə,
Öldürdü məni həsrət.

Divarda görüb illet,
Lazımmı çəkim qorxu,
Lazımmı çəkim qorxu,
Divarda görüb illet.

Möhkəm dayanıb səbr et,
Qüdsi, çətin işlərdə.
Qüdsi, çətin işlərdə,
Möhkəm dayanıb səbr et!

Ey gözəllik çəməni içrə güli-tazəbahar,
Ey məhəbbət bağının servi – gözəl, nazlı nigar!

Misli yox səndə olan gül yanağın, qamətinin,
Heyf, axir solacaqdır bu lətif gülrüxsar.

Bağladım bel o vəfanə inanıb bilmədim heç, –
Ki, cəfəpişevü bədsivəsən həm bədkirdar.

Qeyrə yar oldun əgər eyb eləməz, çünki mənim,
Nazənin dilbərimin dünyada çox şöhrəti var.

İncəsən, şuxü zərif sevgili bir afətsən,
Belə dildar heyifdir eləyə zülmü şüar.

Nüktəperdaz, füsunkar, sərəpa nazsan,
Gözlərin nərgisi də oldu əcəb bədögüsar.

Qüdsi qəlbində yəqin ki, sənə yer verməyəcək,
Sonradan gərçə peşiman oluban gəlsən a yar!

Cəfadan başqa bir karın yoxundur,
Fələk bundan məgər arın yoxundur?

Nəzarən başqadır, cəlvən də başqa,
Məgər heç şövqi-didarin yoxundur?

Mənə eyb etmə getdim sə yanından,
Vəfavü əhdə girdərin yoxundur.

Yığışdır sən bu xudbinlik mətəin,
Bu meydan içrə bazarın yoxundur.

Qəfəs küncündə ey bülbul, nə kam var,
Ki, gülşəndən həvadarın yoxundur.

Rəqibin cövrünə dözmək olarmı?
Köməkçin, bir yaxın yarın yoxundur.

Necə Qüdsi, fərağət gözləyirsən,
Ki, dil varın və dildərin yoxundur.

Pis işdən olursan əgər peşiman,
Neçin bəs ona sən verirsən imkan?!

Elə söz söylərsən ki, sığmaz əqlə,
Gəzdiyin şeylərin hamısı pünhan.

Yazıq pərvanəni yandırdı şölə,
Nə şamdır ki, olur fənuşda suzan?

Torundan canquşu gəzməz uzaqda,
Nə üçün yazığı həbs etdin, canan!

Vüsəlin hər kəsə bir pay verirsə,
Neçin bəs tək mənə qovdun qapından?

Fələk bir güzgüyə bənzər, hər işi,
Orada tərsinə edər nüməyan.

Hünərmi, ey Qüdsü, xalqa əziyyət?
Mərdənsə, et xalqın dərдинə dərman.

Qəsidələr

BAHAR VƏ XƏZAN

Gəldi qış ləşkəri, ah, bağları viran etdi,
Tökdi gül paltarını, hər xolu üryan etdi.

Yığıdı bağdan necə gör nəşə, fəreş məclisini,
Dostların yığnağını məhv, pərişan etdi.

Bülbülü saldı necə sevdiyi güldən ayrı,
Gülşəni Yusifin hicrində cığırqan etdi*.

Yıldırım ağladı göydən, gülə matəm tutaraq,
Buludu sərv qəmində gözü giryən etdi.

Bu fələk rəhm nədir bilmədi, yağdırdı dolu,
Gülşəni pozdu, əcəb qorxulu tufan etdi.

Nərgisin gözlərini yumdu əbəd xəbi ilə,
Həm qərənfil tacını xakilə yeksan etdi.

Yasa batmış kimi gör geydi bənəfşə qara don,
Yığıdı asarını bir guşədə pünhan etdi.

Sünbülə, susənə bax tökdü üzə saçlarını,
Zülmədən nalə çəkib çəki-giribən etdi.

Çəmənin səhnəsinə etdi hücum Bəhmənü Dey*,
Bircə rəhm etmədi min zülm nüməyan etdi.

Xoş onun halına kim guşeyi-xəlvətdə bu dəm,
Nazlı bir yar qucub könlünü xəndan etdi.

Məni xoş saxladı bir yaz gününün ümmidi,
Yarımın hicri işə qüssədən heyran etdi.

Bağda bülbul dil açıb, nəğmə dedi şur ilə,
Onu bu ətri-çəmən gör nə xoşəlhən etdi.

* *
*

Hanı güllər, çoxalıb dəhrdə gülzar olsun,
Gözəlin al üzü tək rəngi-çəmənzar olsun!

Lalətək cam tutub, səf çəkə dostlar gülərək,
Çəmənin bülbulü tək çoxlu sənətkar olsun.

Quşların nəğmələri şur sala hər yandan,
Açılıb gül şəh ilə badəsi pərgar olsun.

Rəqs edənlər çəmənin otlarını tapdalasın,
Qoy çiçəklər dağılıb yerə şərərbar olsun.

Biri gülzarə baxıb, başa çəkə qırmızı mey,
Ağac altında biri talibi-dildar olsun.

Sepə hər bir tərəfə badi-səbə Çin ətri,
Lalə yarpaqlarının hər biri bir narl olsun.

Tökə aşiq kimi dil yalvararaq hər susən,
Nəğmələr içrə bir az dərdi-dil izhar olsun.

Nərgisin gözləri bir rind kimi badə içə,
Nəşədən can alıcı sərxoşu xummar olsun.

Çəmənin süfrəsinə lalə tökə peymanə,
Aşiqin daməni tək butəsi xunbar olsun.

Görünüb səbzəyi-tər, sünbülü nəsrin bir dem,
Yar xəti, zülfü, üzəri belə aşkar olsun.

Yeni mətə açaram mən təzə bir qafiyodən,
Ki, bahar ətri bu təhimdə xoş əşar olsun.

* *
*

Hanı yol ta üzümü mən də gülüstənə tutum?
Baxaraq təzə gülə, dərdimi dərmanə tutum.

Səbrimi aldı əlimdən gözəlin vəsl həvəsi,
Ah aman, bəs nə qədər könlümü hicranə tutum?!

Hər kimə mən baxıram kami-dil olmaz hasil,
Dəli qəlbim dilər üz dəştü biyabanə tutum.

Göz yaşım, ahi-dilim verdi oda, söylə məni,
Bir dua etməyə əl mən ulu yəzdanə tutum.

Deyim axır nə qədər mən çəkim işgəncə, ələm,
Ömrümün yaz gülünü badi-zimistənə tutum.

Nola bir yaz açıla, can gülə min şadlıqla,
Lalə tək ta üzümü mən də o bustanə tutum?!

Oturum güllər arasında gözəl yarım ilə,
Hüsnünə valeh olub, əldə də peymanə tutum.

Aparıb qəlbimi dilbər dilərim həsrətilə,
Nola zülfündə onun bir balaca xanə tutum?!

Gah öpüb ləblərini, gah da baxım gül üzünə,
Gah onu can kimi mən sinədə məstənə tutum.

Basaraq bağrıma bihuş qalım bir müddət,
Kam alım, yoxsa o cananımı bu canə tutum?!

Yoxsa yaddan çıxarıb, tərək eləyim arzuları,
Ya da bu xam təməi vahi bir əfsanə tutum?!

Qoy keçim başqa sözə, bir yeni mətləb qoy açım,
Şərimin didəsini surəti-cananə tutum.

* *
*

Xoş onun halına kim rədd edə bu dünyanı,
Bir sözün mətləi tək tez unuda sevdanı.

Bax gülün ömrünə kim tənənəsi beş gündür,
Payız olca boşalar xoş çəmənin meydanı.

Lalə üzler solaraq hüsn gedər bilmərrə,
Unuda sevgililər verdiyi hər peymanı.

Sən könül vermə, gözüm vəslətə ya hicranə,
Şad ol qəmlə keçən ömrü bir az pünhani.

Şirin olmaz sənə bu zəhr dolu cami-həyat,
Yada sal Fərhadı, ol aşiqi-bihəmtanı.

Bax cahan keçmədədir, aqıl olan bişübhə,
Keçici dövrə inanmaz, yaşayar xudmanı.

Bağlamaz bel bu ölər şöhrətə, atmaz vətəni,
Ani bir ləzzət üçün tərək eləməz məvanı.

Bədbəxt oldur ki, yeyə xuni-ciyə, dərdə düşə,
Lalə tək qan qusa və olmaya bir dərmanı.

Yetişəndə əcəli can quşu bir gün susaraq,
Tərək edər can evini, odlu dili-şeydanı.

Tapmadım mən də yol ey vah ümid gülşəninə,
Min təəssüflə keçirdim bu gözəl dövrəni.

Yaz odur ki, ona əl gəzdirəməz bir də xəzan,
Bu çəməni içrə olan yazda mətinlik hanı?

Qudsi canda arayır solmayacaq tazə bahar,
Çünki saf olmalıdır söz dəyənin vicdanı.

GÜNƏŞDƏN BİR ŞUA

Gül üzündən əxz edib gövhər günəş,
Saçlarımla örtülübdür hər günəş.

Ey xuda, nə ali şövkətdir bu ki,
Bir hüma tək bəxtə açmış pər günəş.

Zülfdə görçək üzün oldu xəcil,
Başına şəbdən salıb məcər günəş.

Aşiq olmuş ruyinə bica deyil,
Hər deşikdən daxil eylər sər günəş.

Tez verin zülmətdəki Xızra xəbər,
Çəsmeyi-heyvanı bəxş eylər günəş*.

Nurlu simanı nümayiş etməyə,
Gəzmədə səyah tək kişvər günəş.

Eşqdən dəm vurmuşam bir sübh tək,
Qəlbim içrə doğru bir azər günəş.

Hər günəşdən bir şua peyda olar,
Hər şüadan rəng alar digər günəş.

Ey hilalı qarşısında daima,
Olmuş aləmdə zəif çəkər günəş!

Ay çıxartdı qarşına çərxi-fələk,
Gördü parlar üzde bir əhmər günəş.

Al şəfəqdən çıxdı qanla örtülü,
Qeyzdən əldə tutub xəncər günəş.

Bax Həməl bürcündəki qurbanə sən,
Ta şikar olsun sənə yeksər günəş*.

Dördnala cövlan edəndə köhlənin,
Göstərər altı ədəd xəttər günəş,

Ey şahım, sal başıma öz kölgəni,
Nur salar hər xərdə ənver günəş.

Zatının yox ehtiyacı tərifə,
Çünki hər şeydən daha dilbər günəş.

Məhsiz də bir lətafət bəxş edər,
Hər şeyin rəsmində surətqər günəş,

Qüdsiya, pis göz sənə dəyməz yəqin,
Bir üzərlik yandırındır ər günəş.

MƏDHİYYƏ

Yer üzündə odur verən fərman,
Bir günəşdir işıq salır hər yan.

Hökmünə baş əyir bütün aləm,
Kölgesində nəfəs alır dövrən.

Vəsfini mən soruşdum əqlimdən,
Dedi ki, bil odur böyük sultan.

Hünərə nisbətini sordum mən,
Dedi: "Feyzun ləhüm..." ona şayan.

Asıman ondan istəyər mətləb,
Belədir şahimizdə şövkətü şan.

Fəxr edir varlığıyla bu dünya,
Möhkəm oldu onunla din, iman.

Fəzlü ədli ümid bəxş eylər,
Səltənət işlərində bəpayan.

Başqalar şahlıq ilə fəxr eylər,
Onun öz surətindədir bu nişan.

Sözlərim hər nə nüktə kəşf etsə,
Hamısı vəsfini edər ünvan.

Mən soruşdum dünən ay ulduz nə,
Necədir söylə hali-kəhkəşan?!

Verdilər tez cavabımı: "Dərk et!
Soltanın ləşkəri olubdur əyan".

Bu necə oxşayış ki, nisbəti yox,
Göydəki ulduz ilə yerdəki san?!

Başqalarla qiyası tərک eylə,
Varmı heç burda təşbihə imkan?

Şübhəsiz rəmzidir bu təşbihlər,
Açdı ərz üstə şah özü meydan.

Möcüz eylər əli əsası, necə –
Möcüzə etdi Musiyi-İmran*.

Təkyegahi də qüdsdür, bir bax,
Məsnədi-Əhmədə odur bürhan.

Qüdsinin nisbəti bu dergəhedir,
Bir qul olmuş bu yerdə çün Rizvan*.

"Sali-fərxəndəfəli-ali ovc"
Tarix olsun bu şöhrətə əlan*.

SAQINAMƏ

Gəl ey saqi, ver cami-geytünümə,
Ki, gün tək salar torpaq üstə ziya.

İçim ta özümdən olum bixəbər,
Mənə ta görünsün bütün macərə.

Bu gülşəndə açmış əcəb gül, çiçək,
Sitarəylə dolmuş sanasan səma.

Vücudə edib bəxş öz feyzini,
Özün göstərir sanki köhnə fəza.

Dünən könlümü cəşə saldı sürüş,
Gəlib huşimin güşinə bu nida.

Dedi: "Çatmışan şöhrətü şənə sən,
Bir atəş kimi yüksəlib daima,

Bu din bəsləyən mötəbər divanım,
İçində yer almış xudavənd, xuda.

Sədaqət sənə çox da olmaz nəşib,
Sən öz xeyrini güdmüsən bərməla.

Günə bir nəzər sal o salmaz işıq,
Ki, yer söyləsin afərin, mərheba!

Bu qüdrətli təbin ziyasına bax,
Ki, dövlət işi ondan almış cila.

Onu tərifi yoxdur heç ehtiyac,
Gərəkmoş onunçun daha müddəa.

Uzun ömr versin ona girdigar,
Şahın dövləti tək o tapsın bəqa.

Səyahət zamanı gülüb taleim,
Mənə bir yol açdı böyük dərgaha.

Edib lütf göstərdi min iltifat,
Belə nemət etdi cəhanə əta.

Xoş olmuş onun hər işi, Qüdsiyə,
Olub tarixi: "Gənə tarixünə"*.

Müxəmməslər

TİFLİS

* Qəm çəkmə, könül, gər ciyərin qanə dönübdür
Əyyami-vüsalın şəbi-hicranə dönübdür.
Bülbül-tək işin naləvü əfqanə dönübdür.
Tiflisə nəzər qıl ki, gülüstənə dönübdür.
Hər bir gözəli afətü cananə dönübdür.

İrs ilə yetib bunlara asari-vəcahət,
Geysuləri sünbül tək alıb tabü təravət,
Qamətləri dünyaya salıb türfə qiyamət,
Hər dilbəre bir növ verib rəngi-nəzakət,
Kür suyu məgər çeşmeyi-heyvanə dönübdür!?

Hər şuxi-pəripeykər açıb türreyi-tərrar,
Dildadələri etmək üçün damə giriftar.
Səyyadi sitəmgər bu guzərgahdə çox var,
Ahubeçələr tək doludur kuçevü bazar,
Çin mülkünə bu mənzili-viranə dönübdür.

Hər kim gələ Tiflisə tamaşa tələbindən,
Zülfü-ruxi məhvəşləri görmək səbəbindən,
Görməz əsəri rahatı-can ruzi şəbindən,
Xoşləhcə pərizadələrin ləli-ləbindən,
Bu kişvəri-pürşur bədəxşanə dönübdür.

Bunlarda bu yarab, nə səfadir fərəhəngiz,
Hər sərvqədin şivəyi-rüxsarı bəxaxiz,
Rüxsarı-niku, türreyi-mişkini dilaviz,
Hər əbruyi-xəm şəkldə bir xəncəri-xunriz,
Qan tökmək üçün hər müjə peykənə dönübdür.

Hərçənd bu gülzardə çox dilbəri gördüm,
Can qəsdim edən şuxi-sitəmküstəri gördüm,
Arizləri mehtaba bərabərləri gördüm,

Əvvəl yetişən gündə ki, İskəndəri gördüm,
Aya bu mələkdir, dedim, insanə dönübdür.

Qüdsi ki, dəmi-qüds vurub lafi-təvəlla,
Tən eylər idi görsə birin valchü şeyda,
Tərk eyləmiş islamı görüb bunları hala,
İstər ola carubkeşi-səhni- kəlisə,
Zünnar salıb boynuna sənana dönübdür*.

BİSMİLLAH

* Dila! Əzm eylə sən bülbül sifət gülzarə, bismillah,
Muradın olsa meyl etmək fəğanü zarə, bismillah,
Gər istərsən müdam olmaq cigər sədpərə, bismillah,
Qərez fikrin tamaşadır əgər dildarə, bismillah,
Nəzər qıl ləli-canbəxşi-gülnarə, bismillah.

Təmənnasında gün-gündən məni-dilxuni şeyda qıl,
Gərəkmez namü namusum, qəmi-əşqilə rüsva qıl,
Verib dünyavü din nəqdin, mətai vəslə sevda qıl,
Əgər yox dəstərs, sevdəyə bəri get tamaşa qıl,
Gelibdir Yusifi-gülpirehən bazarə bismillah!*

Çəkərdin arzu daim deyirdin şövqi yar ilə,
Ki, düşsün ittifaqi-vüslət ol siminuzar ilə,
Etdim canım ona təslim zövqü etibar ilə,
Durubdur ol buti-sərməst tiği-abidar ilə.
Sözün gər doğrudur ey aşiqi-biçarə, bismillah.

Demişdin ey büti-tərsanigəh, bərhəmzəni-ələm,
Ki, etməm aşiqimdən mən yaman gün iltifatım kəm,
Alıbdır səbrimi dərdü bəla can qəsdin eylər həm,
Əgər iqrarı sabitsən vəfa həngamidir bu dəm,
Tərəhhüm qıl, qədəm bas didəyi-xunbarə, bismillah.

Olubdur qərqi-xunabi-cigər çəşmi-tərin, Qüdsi,
Yanıbdır daği-möhnətdən dili-qəmpərvərin, Qüdsi,
Gətir təqrirə bir-bir yarə ərz et qəmlərin, Qüdsi,
Əgər bu şivədən dilgir olarsa dilbərin, Qüdsi,
Şüru eylə bir özge vəchlə izharə, bismillah.

ÖZGƏLƏRƏ

* Ah gör kim gene yar oldu nigar özgələ,
Qoşulubdur yüzü gülbərgi-bahar özgələ,
Göstərir şəmi ruxi leylü nahar özgələ,
Yeni bizdən usanıb ülfəti var özgələ,
Tərk edib aşiqini oldu düçar özgələ.

Həmdənim qeyr olub, ləli-ləbim, mahvəşim,
Xətti-xali-xütənim, çeşmi-siyahi-həbəşim,
Dilbərim, simibərim, işvegerim, lələvəşim.
Dövrü dönmüş fəlekə bax ki, mənim badəkəşim.
Saqiyi-məclis olub, cam tutar özgələ.

Mənə həm yar idi, həm munisü həm dilbər idi,
Mən ona çəkər idim, həm o mənə sərver idi,
Nə mənə belkə tamam aləmə taci-sər idi,
Nəqdi-canimi alıb çox mənə naz eylər idi,
İndi gör müftə verir busü kənar özgələ.

Səngdil rəhm elə ki, könlüm olub şişə mənim,
Salmısan şamü səhər başımı təşvişə mənim,
Dövrü dönmüş fəlek, et halımı əndişə mənim,
Bilmədin qədrimi ey şuxi-cəfəpişə mənim,
Axırı üzü dönük oldu düçar özgələ.

Həzər et, sərzenişi-xəlqdən ey bisərü pa,
Gəzmə əğyar ilə sən bəsdir usan, eylə həya,
Qüdsiya, sən biləsən yoxdu gözəllərdə vəfa,
Lənət olsun buların zatına hər şamü səba,
Ki, mənim sirr sözümü eylədi car özgələ.

YƏQİN

Gül belə rəxşan ola bilməz yəqin,
Ay belə xəndan ola bilməz yəqin,
Sən kimi ceyran ola bilməz yəqin,
İşvəli canan ola bilməz yəqin,
Can alan insan ola bilməz yəqin.

Qaşlarını eylədi xaliq kaman,
Ox elədi kirpiyini canalan,
Qənzələri səndə yaratdı nihan,
Eşqə düşər xilqətinə hər baxan
Vəsləse imkan ola bilməz yəqin.

Səndən uzaq ey məhi-ərşi-cəlal,
Gündüzüm olmuş gecə, mahimsə sal,
Qoymadı rahat məni bir an mələl,
Dərdimə dərman yaranıbdır vüsal,
Ayrıca dərman ola bilməz yəqin.

Dilsizə bax gör nə edir müddəa,
Hər sözü guya yetirirmiş səba.
Uydurur hər kəs belə bir macərə,
Sənsiz olarmı yaşamaq bir daha,
Cism ki, bican ola bilməz yəqin.

Eşqə sənə meylin olarsa əgər,
Yanmalıdır səndə əzəl balu pər.
Sonra oda düşməlidir can, ciyər,
Bir belə odla yananın müxtəsər,
Tüstüsü pünhan ola bilməz yəqin.

Məclisi aç, ilk sözü ver dilbərə,
Odlu bir suyu tök sağərə,
Vəlvələ sal məmləkəti-xavərə,
Örtü əgər salsan o xoş peykərə,
Mehri-dirəxşan ola bilməz yəqin.

Qüdsi, daha bəndə düşüb müşkülüm,
Qüdsi, töküldü yere tel sünbülüm.
Qüdsi, xəzan gördü deyən bülbülüm,
Qüdsi, daha yoxsa açan bir gülüm,
Eşqi-gülüstən ola bilməz yəqin.

Mürəbbə-tərkiib

* *
*

Qardaşlarım, mənim sonsuz möhnətimə baxınız,
Nəhayətsiz dərclərimə, həsrətimə baxınız.
Yad ellərdə çəkdiyim bu qürbətə baxınız,
Nacinslərin etdikləri töhmətimə baxınız.
Aman, dostlar arzusundan mən kənara çıxmışam,
Düşmənin deyən sözə baxıb öz evimi yıxmışam.

* *
*

Varlığımı yaman özdi sitəm ilə ruzigar,
Təkə bir boş vəsl ümidi etdi məni xoşgüvar.
Ürəyimi oxşamışdır şirin, dadlı arzular,
And içirəm ki, ruhim qırdı sonsuz intizar.
Mən cür qəmü dərddə içində qəlbim gül tək hey solur,
Həyatım da gün keçdikcə yavaş-yavaş puç olur.

* *
*

Şuride bir bülbül kimi düşdüm birdən xəzəna,
Sınıq qəlblə mən düşmüşəm qəfəs adlı zindana.
Bu bağdan bir gül dərərsəm o tez döner tikana,
Əziz dostlar, mən elə bir tələsizəm eyhana –
Bir gülzarə qədəm qoysam solar bütün yarpaqlar,
Qönçəylə gül əvəzinə ağaclardan od yağar.

* *
*

Zəmanədən nə əzablar görməmişdir yazıq can?!
Qəlbim gözdən yağırmışdır ətəyimə qızıl qan.
Öz-özümə etdiyimə bərk olmuşam peşiman,
Bilmirəm ki, bu sevdada hələ nə cür var ziyan.
Bu nə oddur ki, adına söylədilər məhəbbət,
Nə işdir ki, çəkdim ondan mən bu qədər mələmət?!

* *
*

Məhəbbətin dağları ilə yaralıdır can, ciyər,
Heyrətəm ki, əhvalımda o başqa hal törəder.
Gözümədən su, ürəyimdən od və alov püskürər,
Qüdsi, nədir nəcəhani bu fəlakət, bu xəter.
Yoxsa, mətəm salmış sənə dostlarını həyəcana,
Fətnə qalxıb qəm tökülmüş, yoxsa bütün cahana.

Masnəvi

EŞQ

Ey xuda, mən istəyəm rəncü bəla,
O bəlayə qoy canım olsun fəda.

Can atır çıxsın dəli könlüm yenə,
İstəyir çəksin məni meyxanəyə.

Şövq özü oddur ona pervanə biz,
Qorxumuz yoxdur bu oddan, şübhəsiz.

Bu yarımçıq yanıışı yandır tamam,
Bir dava ver dərdinə, tapsın məram.

Mən nə Forhadəm, nə də bir Vamiqəm,
Mən nə Şirin, Əzraya bir aşiqəm*.

Şirin eşqi artıranda rüşəni,
Dağçapan da başə vurdu tişəni*.

Aşiqəm bir Leyliyə kim karivan,
Eşqi ilə qaldırır şurü fəğan.

Naqəsi dünya, yükü dünya qədr,
Bu yükü kim çəksə taqətdən düşər.

Cümleyi-ələm sənə heyran olub,
Bu tənü canım də sərgərdan olub.

Aşiqü məşuq da sən, dildar da sən,
Qazi də, Mənsur da sənsən, dar da sən*.

Bənd qıldın eşqinə canü tənü,
Leylinin eşqilə yandırdın məni.

Qəlbimi etdikdə eşqin-aşyan,
Əqlimi Məcnunə döndərdi haman.

* *
*

Parə etdim rüşeyi-tədbiri mən,
İstəməm bundan belə zənciri mən.

Aç belə zənciri boynumdan daha,
Qoy gedim hər bir yer olsa müddəa.

Səni harda axtarım, ey binişan,
Bilmirəm ki, harda salmışsan məkan?

Bilmirəm məsciddəsən, ya deyridə,
Gah vücudun məndədir, gah qeyridə.

Gahi ünqasan, ovham kimi,
Gah yanırsan can evində şam kimi*.

Bilmirəm sən hankı bir mənzildəsən,
Anladım axır ki, qəlbü dildəsən.

Afərin eşqə, onun qovğasına,
Mən yenə düşdüm onun sevdasına,

Eşq salmış ələmə həyəcanları,
Eşq zəncirə sahib aslanları.

Eşqdir su, torpağı odlandırıan,
Eşqdir göy xərmənini yandıran.

Eşqdən şahlar umar razü niyaz,
Mahmudu eylər haman bəndi-Ayaz*.

AĞ VƏ QARA

Ayüzlü bir gözəl fərrü şövkətlə,
Bir qara həbəşə baxıb nifrətlə,

Çəkildi kənara, elə bil səhər,
Qaranlıq gecədən qaçdı. Müxtəsər –

Yenə xoş sifətlə o qara qulam,
Daş qəlbli gözələ edib ehtiram,

Dedi: Ey cəmalı parlaq günəşdən,
Neçin haqarətlə mənə baxdın sən?

Olsa da biz qara, ya ağ, hələlik –
Hamımız bir çəmənlə bülülləriyik.

Yaradan ağılığı sona verəndə,
Gözəllik etmişdir qaramı mənə,

Günəşdək olanda o hüsnü camal,
Mənim də rəngimdən qoydu ona xal.

Bu xalla o camal bəzənən zaman,
Başqa bir gözəllik olur nümayan.

O xaldan gözəllik birə yüz olar,
Dalınca sürünər min pərəstişkar.

Əgər ağılından mənə düşsə xal,
Mənim gözəlliyim məhv olar dərhal.

Xalq məni şüumsuz bilib hər zaman,
Böyük bir nifrətlə qaçar yanımdan.

Ağarmaz bilirəm qara bədənə,
Bari ağarardı taleyim mənim!

* Ey bəhri-mələhətdə ləbin gövhəri-yekta
bir dürri-müsəfa.
Ustadı-əzəl qıldı bəhic lohədə peyda
Bir sən kimi ziyba,
Eşq əhlinə xunriz qaşintək hanı dulab?
Zülfün kimi qüllab?
Zöhd əhlinə kuyin kimi yox kəbeyi-mina,
Ey qaməti tuba!

Aşiq diləyəm, keçmişəm hər iki cahandan.
Bəlkə dilü-candan.
Məstanə çıxıb göstərəsən nuri-təcəlla,
Çün atəşi-Musa.
Görgəc üzünü şəmi-sifət yandım, alışdım
Odlara tutuşdum.
Çəşm-siyəhin qıldı məni valehü şeyda,
Məcnun kimi rüsva.

Şəndə məgər nazil olub ayəti-lövlək,
Ey niyyəti-əflak!
Məbhut hüsurunda durur aqılü dana,
Ey zülfü mütərra!

Bir navəki-dilduz ilə qıldın məni məqtul,
Ey gözləri məkhul!
Bari tut əlim lütf ilə qıl mürdəni əhya,
Mənəndi-Məsiha.

Təfsir qılır zülfün əgər ley-lətu merac,
Gəl eyləmə tarac.

Bir tünd nigah ilə bədən mülkünü yağma,
Ey kafəri-tərsa!

Təxsir elədi aləmi bir tünd nigahın,
Bu zülfi siyahın.
Sehr eyləməyə qənzələrin, bu-Əli Sina –
Olmaz sənə həmta!

Gör silsileyi-eşq də pabənd idi Məcnun,
Nə mən kimi məftun.
Şul türrelərin hər biri bir surəti-Leyla
Etmiş mənə şeyda.

Ustadi-əzəl qıldı mənə eşqə müqəyyəd,
Pabəndi-müceəd.
Sərrişteyi-zülfün əlimə saldı ilala,
həm başıma sövdə.

Çək zülfünə bir şənə edə aləmi bərbad,
Ey gözləri cəllad!
Hər tarinə pabənd ola yüz Vamiqü Əzra,
Sal aləmə qovğa!

Divaneyi-eşqəm güzərim küçövü bazar,
Mən eyləmə zinhar!
Kuyində nə hacət qılam izhari-təmənna,
Bir geyri təvəlla.

Düşdüm həvəsi-danə ilə dami-mələlə,
Uydum xətü xələ.
Yay kimi qaşından tökülür, qənzə sərapa
Ey gözləri şəhla!

Qüdsi sənə məftun olalı bulmadı bir kam,
Ey sərv-i-güləndam!
Keçdi qəmi-hicrində günüm, çün şəbi-yelda,
Ey zülfü cəlipa!

Qitələr

1

Xəbərdar ol ki, aləmdə olan cümlə hekayətlər,
Məcəzi olsa da, orda həqiqətdən nişan vardır.

Deyirlər Xızra çatdı su, qayıtdı məyus İskəndər
Rəvayətdir, içində başqa cizli dastan vardır.

Mənə aydın olub artıq ki, Xızra çatmamışdır su,
Ləbi-İskəndərə bir bax, bu su orda hər an vardır*.

2

Heç bir zəhmət çəkmədən hər kəs olsa kamiran,
Deyirlər ki, bəxti var, onda yoxdur ləyaqət.

Hər işini ağilla görüb, yetirsən başa,
Bundan yəqin bir zərər görməzsən heç nəhayət.

İş düzəlsə, deyərlər, yaxşı çatdın arzuna,
Düzəlməsə, çəkməzsən başqasından mələmət.

3

Dün gecə rüyada gördüm bir kəman əbrunu mən,
Ox vurub kipriklə canə sel kimi axıtdı qan.

Sındırıb əhdü vəfanı güzgüdə göstərdi üz,
Surətindən pərdə düşdü, ayna oldu binişan.

Saçları çin-çin edərkən, asiman gəldi yerə,
Saldı zəncirə cünuni, əqli etdi natəvan.

Mən özümdən bixəbər qaldım, mənə sən ver xəbər,
Bu nə rüyadır? Bunu təbir qıl, ey kardan!

Atım qalib ota həsrət,
Saralmışdır saman kimi,

Üzü bəzən ağa çalır,
Eşqə düşən cavan kimi.

Çöpə dönür zəiflikdən,
Töylədə ac qalan kimi,

Dili yoxdur şikayətə,
Şeyhə çəkir baxan kimi.

Onu görsən qəlbin yanar,
Mənim qəlbim yanan kimi.

Qüdsi, ol çək, yoxsa sən də
Solarsan bu heyvan kimi.

Bir gecə gördüm qoca öyüt verir oğluna,
Deyir malü dövlətə bel bağlama amandır.

Get, bala, elmi öyrən qulaq ver hər hikmətə,
Elmlə bu dünyada hər iş əqlə batandır.

Fəqrdədir aləmin ləzzəti, asayışı,
Hər dövlətli nədanın əhvalı çox yamandır.

Məclisdə xudnümaliq adət olmuş hər kəso,
Təkebbürlə öyünmək qərribə bir halətdir.

Biri fitnə törədib, qurur hiylə, kələklər,
Yalan deyib danışmaq hər əldə bir alətdir.

Özgənin zərərində axtarar öz xeyrini,
Alçaqlıq və rəzalet onlara bir adətdir.

Hanı özündən keçib millətə xidmət edən,
Kimin işi göstərin vətəninə xidmətdir?!

Nə gözəl rəng alıb aləmdə təbiət, baxınız,
Ona Çin ölkəsi də qibtə edir həsrətlə,

Gəldi novruz çağı, bu gülşənə tay yox, şəksiz,
Dağ basıb laləyə gülçin əli çox möhnətlə.

Bu gülüstan ki, onun fəslə dəyişməz əsla,
Tək bahardır ki, güllər daimi bir şəfqətlə,

Sehr, ya möcüzədir onda rəqəmlər guya,
Qasımın tərifı çoxdur iki yüz zinətlə.

Tarixi doqquz, otuz, min iki yüz oldu tamam,
Rəcəbin son günü bitdi bu rəqəm hikmətlə*.

Çox zamandı məhrum idim ürək açan xoş söhbətdən,
Gafil idim bu dünyada canlar yaxan məhəbbətdən.

Xəbərsizlər məni daim bir bextəvər adlandırıd,
Məncə zülmə hədəf oldum qurtarmadım mələmətdən.

Nə həqiqət güldü mənə, nə istəyim hasil oldu,
Ömür hədəf getdi, hələ əl çəkmədim bu adətdən.

Nə gözəldi, dostlar ilə bir hücrədə şadlanardıq,
Dərdi, qəmi bilmez idik, zövq alardıq səadətdən.

Qüdsi, mənim xatirimdən çıxırmı hələ görüş zövqü,
Çox avara dolandımsa, qurtarmadım bu qürbətdən.

Mən şikayət eyləyəndə incimə heç ey hiyləgər,
Sən ki, qırğı əvəzində verdin düdük saldın yola.

Bir gün qırğı verən kimi tez geriye aldın onu,
Bəs mən neçin söyləyim ki, qırğı alıb saldım qola.

Yenə qırğı diləsəm, mən sənə ağız açmaram bil,
Ta etdiyin oyunbazlıq, axır sənə sabit ola.

10

Mənəm ki, rəzm günündə pələngə, şirə dönüb,
Hünərlə düşməni məhv eylərəm sücaətlə.

Mənəm ki, zəhr yağar düşməni üstə sövtimdən,
Ölüm tutar yaxasından hər anda qüvvətlə.

Mənəm sənə üzünə güzgü, ey rəzil düşməni,
Gəlib müayinə et bu üzünü ədalətlə.

11

Ey özünə insan deyib öyünən,
Nə öyrəndin bu dünyada: iki şey,

Biri bada verib varı, dövləti,
Əyyaş kimi səhər, axşam içdim mey,

O biri də hərəkət, yüngül qadınla,
Oynayaraq öz dalını atdın hey!

12

Gözəllərin məclisinə düşən zaman ayıq ol,
Öz nəfsinə qələm çəkib sözlərində sayıq ol.

İnsan təbi öyrəşdiyi şeyləri çox arzular,
Çünki, hər şey nəhayətdə öz əslinə qayıdar.

Sən Allahı şahid çəkmə nəhaq yerə durmadan,
Yaxşı bilir gizli aşkar hər bir işi yaradan.

Bu məbədə fazillər də ehtiramla baş əyər,
Çatır yüksək mərtəbəyə bura təzim edənlər.

13

Dedilər ki, xandan sual eyləmə,
Ki, onunçun əziz kimdir, ya nədir?

Kufə əhli belə misal deyərler,
Bilmirəm bu doğru, ya ofsanədir?

Deyirlər ki, xanda olmaz ədalət,
O, nə bilir yaxşı nə, fəna nədir.

14

Az bilən, çox danışan axmaqdır, arif deyil,
Bənzəyər qamışlıqda küləyə sözləri bil!

15

Gəl rumi ayları sayım, nə olar,
Qoy qalsın o məndən sənə yadigar.

Otuzdur hər iki kanun və təşrin,
Azər otuzbirdir, qaydadan kənar.

Həziran, ab, neysan, iyul və təmuz
Təşrin tək otuzdur, saydıqda miqdar.

İyirmi səkkizdir şübat üç ildə,
İyirmi doqquzdur qalan il təkrar.

Hicrət gərs, miladsa gözəməddir indi,
Bu il də şübatda kət qədər gün var*,

Miladla sən qiyas etməli olsan,
Hicri il yüz il də üç il çoxalar.

16

Bu dünyaya niyə gəldik, yol-hara?
Nə üçün biz gözirik hey avara?

Hər gün belə gördüyümüz şeylərdə,
Sırları örtür qara bir pərdə.

Səbəblərin səbəbini bilən yox,
Ağlımızdan acizliyi silən yox.

Hər şey bizi salır sonsuz heyretə,
Sövq eləyir nəhayətsiz zülmətə.

Oğul ölər bilməz əvvəl və sonu,
Bilməz nəcin ata yaratdı onu?!

Hər kəs bunu kəşfə çalışsa, ancaq,
Bir uçurum qarşısında qalacaq.

Yaşa, nolar bu əsrarı bilmədən,
Öz əqlini boş şeylərdə yorma sən.

Ömrü bada vermək nəyə gərəkdir?!
Onsuz da bu ömürlər çox gödəkdir.

Öz ömrünə mənə ver sən hünərlo,
Bu aləmə baxsan açıq nəzərlə,

O zaman bil ömr ağacı boy atar,
Çiçək açar, verər çoxlu şirin bar.

Müvəqqəti yaşasaq da indi biz,
Barlı olsun barı bu az ömrümüz.

20

Aldanma, ey oğul, mala, şöhrətə,
Qalib gəl əqlinlə hər xəsarətə.

Ədalət uğrunda sən möhkəm dayan,
Dövlət qoy pozmasın seni heç zaman.

Bil namus girməz heç qızıl paltara,
Zəka da yaraşmaz tac qoyanlara.

Rübailər

1

Biliklər, önündə bir müşgülətdir,
Səni dərək etməkdə ağıllar matdır.
İqrar etməsək də cəhlimizi biz
O fəxri-kainat olan bir zəttir.

2

Qəlbimin istəyi hər arzu, məram,
Əqlin istəyində əks olmuş təmam.
Müxalif olursa iki yoldaş bil,
Onların cəhdi də boş çıxar müdam.

3

Kafirlik ömrümü etmişdir hədəf,
Məqsədçin mənə hara eyleyim səfər?
Hardadır dünyada o müsəlmanlıq,
Ki, olsun bu yolda qəlbimə rəhbər?!

4

Dərgahda olmaq bir böyük dövlətdir,
Ona qulluq etmək bir səadətdir,
Qüdsi bir aləmdən yaranmış Qüdsi,
Onun öz adından bir əlamətdir.

5

O gözlər qəlbimi edir tarmar,
Şərabsız məst edir, yuxusuz bədar,
Ey Qüdsi, bu odlu baxışdan qorxma,
Bu odla sulanır bizdəki gülzar.

Sözlərin şəkərdir şirin bir nabat,
Xoşdur şəkərdən də o bir neçə qat.
Bizim məktubları cavabsız qoydun,
Görünür beləymiş səndə iltifat.

Ruhumu çox tərif etsən də kamil,
Nə xaric söylərsən, nə də ki, daxil.
Dəniz başdan-başa bir ünsürdendir,
İstər o dib olsun, ya səth, ya sahil.

Əgər can nur isə, bu zülmət nədir?
Zülmətsə, bu nurlu məhəbbət nədir?
Demək var vücudda zülmət də, nur da,
İfrata varmaqda bu adət nədir?

İradə çox olsa, təəssüb artar,
Qorxaqlıq çox olsa, gedər ixtiyar.
Ağıllı odur ki, ifrat etməsin,
Hər şeydə bilməli bir tənəsub var.

Tərsinə dolanır amansız dövrən,
O xalqı həmişə edir imtahan.
Sən laqeyd olduqca kam verir sənə,
Kamini istərkən o verir ziyan.

Sənətin fırçası köhnə, şəkər –
Bir işi etməzsə bizə aşkar,
O hansı babadır, yeni nəsilçin.
Qoymasın qiymətli töhfə, yadigar?

Əlində tutduğun dolu peymanə,
Şərabə bənzəyir belə məstanə.
O suyun rənginə baxarkən sanki,
Günəşdir eyləmiş bir bürcü xanə.

Talein yar olsa sənə hər zaman,
Hər hüner qarşında diz çökər inan!
Əflatun olsa da, tale dönərsə
Hər işi tərsinə çevrilir haman*.

Təkcə nöqsan görər eyib axtaran,
Düzü də o əyri görür hər zaman.
Əgər belə isə bəs nə üçün o,
Özündə görməyir tək bircə nöqsan?!

Yaxşılıq sevməyir dünyada rıya,
Hünərlə eyb ki, birləşməz əsla.
Quranda müvafiq bir ayə vardır,
Yaxşılıq eyləyən çatar yaxşıya.

Fəryad ki, əksimə dövr edir fəlek,
Hicran çox, vüsalı o məhv edərək –
Bu hürkmüş qəlbimə verir təsəlli,
Yaşar boş təvəkkül, ümidlə ürək.

Davada tufəng də verir bizə səs,
Düşməni məhv edir ondakı nəfəs,
Düşməni məhv etmək lazım gələndə,
Ona göz ucuyla bir işarə bəs.

Halım etmiş məni həyatdan bizar,
Sağlamkan, etmişdir sağalmaz bimar.
Hicran bir dərddir ki, sonu bilinməz,
Bir sözlə kim edər bu halı izhar?

Allahım istəsə qurtararam qəmdən,
Qəzanın oksinə şad olaram mən,
Düşmənlər könlüçə keçdisə ömrüm,
Bir az da dostların yaşayaram şən.

Bürümüş tənimi, canımı fəraq,
Ağrıdır, günlərim keçsə bu sayaq.
Yar hicri, rəqibin dərdi, fələklə,
Məhvimiçin qurmuşlar necə ittifaq?!

Odunla alışdı bu can xirmənim,
Mən ələm bürüdü qəlbimi mənim.
Odlu göz yaşımdan anladım axır,
Cığır şişməsindən yanımış bədənim.

Saqi, gəl bədə ver, dağılsın bu qəm,
Dağılsın bəlkə bu qəlbimdən ələm.
Açıb dil deyim bu viranə yerdən,
Nə vaxt çıxıb getmiş Xosrov ilə Cəm.*

Sinəmə dağ çəkir mənim bu dövrən,
Halımı dərk edər kim çəksə hicran.
Qəlb odu bir yazıq xəstə qərbin,
Gözündən axıdır gör necə sel, qan.

Ümidim çoxdur ki, hicran tükənər,
Xoş keçər bəlkə bu ömür bir qədər.
Günəş tək camalın çıxanda bəlkə,
Gecəməz məhv olub açılar səhər.

Sənsiz rahatlığım yoxdur, a canım,
Nə şadlıq varımdır, nə xoş zamanım,
Belə bir dolaşqı aləmdə hələ,
Azacıq ömrə də gəlmir gümanım.

Gözəlim bilmədi necəyəm bir az,
Kim ona aşiqsə bəxtiyar olmaz.
Zəmanə dərindən qurtarsam əgər,
Kefimi edərim yar yanında saz.

Tamahla səadət birləşməz inan,
Tamahkar həsrətdir şadlığa hər an.
Heç kəsədən götürmə azacıq minnət,
Bar çoxsa, tez sınıar budaq hər zaman.

Ayrıldıq, ürəyim qana döndü yar,
Nə deyim bilmirəm yoxam, ya da var.
Örtüksüz görünüb keçdi məclisdən.
Lakin bir kimseyə baxmadı nigar.

Bu fəlek işləri etdi pərişan,
Şadlığı fitnəylə o qoydu viran.
Zəmanə kələkdir ürək vermə, bil,
Kim könül verdisə buraxdı nöqsan.

Söz yandı qələmin ucuyla həmə, n,
Fitnənin oliylə soldu bağ, çəmə, n,
Bu ürək mülkündə canını qoru,
Hər yandan hücumə keçmişdir düşmə, n.

Ah necə mən tapım bu dərde dərman,
Ki, zülfü, dodağı, rüxsarı haman.
Sünbültək, qönçotək, lələtək məni,
Dağıdır, qan edir, yandırır hər an.

Saraldı günəşin üzü bu səhər,
Məhtabım boyuyla səvi xar edər.
Üzünün kitabı yazılan zaman,
Qələm yox, reyhanla yazılmış əsər.

Ey könül, yanmaqdan qorxmursan sən də?
Pərvanə xisləti varmıdır səndə?
Hansı daş sindirdi qol-qanadını?
Yuvana dönmürsən qəlbin əsəndə*.

Dost yoxsa bir an da olmaram aram,
Ancaq didariylə alıram mən kam.
Ömür sona çatdı, yüksəldi ahım,
Ürəyim vermədi işə sərəncam.

Ey könül zülfünə sən düşmə daxil,
Yüksəlmək bu yolda heç mümkün deyil.
Bu yol qorxuludur, sürəti azalt,
Artırsan, fəlakət törəyəcək bil!

Olsaydı əlimdə mənim ixtiyar,
Qəlbimi qoymazdım çəksin intizar,
Xəncəri çəkməkdə qətlimsə məqsəd,
Bir göz et canımı ovla, et şıkar.

Yolları ey gizli, ahəstə gedən,
Həyatın məhv olar ayrılısan məndən.
Belə gedirsən ki, görməyim səni,
Sən çıxı bilmezsən əsla ürəkdən.

Nəsimin baxışı ruhpərvərdir,
Gül fəsli, gecəylə gün bərabərdir.
Şadlıqdan mustuluq gətirmiş bülbül,
İlin də tarixi indi sağərdir*.

Dünyada bir yerdə olur şadlıq, qəm,
Şadlıq kədər ilə bağlanmış möhkəm.
Şadlıq keçən kimi qəm edər zühur,
Şadlıq zühur edər, qəmlər keçən dəm.

Cünunluq etməyə maildir bəşər,
 Birində az olur, birində bətər.
 Hər kəs qafildir öz cünunluğundan,
 Başqası edərsə tez tutar xəbər.

Dörd heydən bir yerdə olmasa asar,
 O yerin əhlini bil əhli-məzar*.
 Həkimü həmamü həsarü hakim,
 Qüdsi, gəl bununla sözünü qurtar!

* Güldür bu? deyil, gül belə xəndan olmaz,
 Gündürmü? deyil; gün gecə rəxşan olmaz.
 Derdim mələkü mələk məhəbbət bilməz,
 Kimdir bu ki, təşbihinə imkan olmaz?!

* Bu şəhin zatını haq məzheri-tofiq etdi,
 Namini çünki Qədir isminə tətbiq etdi.
 Aləmi-qüdsdə təqdiri-əzəldən olaraq,
 Qədri gör kim, qədəri həm onu təsdiq etdi.

TÜLKÜ VƏ QOYUN

Yazılıb bir maraqlı dastanda,
Vardı bir tülkü bir biyabanda.

O da zahid kimi ydi guşənişin,
Gözü ac, hiyləgər, dəcəl, xudbin

Bir gün oldu acından avarə,
Aclığa tapmadı o bir çarə.

Baş alıb gözdi çöl-biyabanı,
Yem üçün axtarırdı dünyanı.

Gördü çöldə həvəslə bəpərvə,
Bir qoyun otlayır təkü tənha.

Bir ona baxdı, bir də qüvvətinə,
Gördü işlər yaman düşüb çətinə.

Gücü çatmaz ki, bitirə işini,
Qıcılıb hirs ilə ona dişini.

Dedi: "Ey canı bərk, quyruğu boş,
Belə bir zülm getməz Allaha xoş.

Bu ərəzi mənim babamdandır,
Səndə bu nə ürək, nə vicdandır,

Ki, edirsən bu yerləri viran?
Kərəsin verməsən, düşər bil qan".

Bu acı sözləri eşitdi qoyun,
Çarəsi qalmayıb əlində onun,

Dedi: "Yoxdur sənə inamım bil,
Ola bilməz, bu yer səninki deyil.

Sahib olmaz bizim bu səhrada,
Mən kimi min qoyun gözür burada".

Söylədi tülkü: "Şahidim vardır,
Həqqi onlar bilir, bu aşkardır.

Bu sözü hamı eyləyir təsdiq,
İstəsən ki, bu söz ola təhqiq

Neyləyim, sabit olsa bu əhval?"
Dedi: "Olsun sənə bu canım həlal"

Tülkü getdi, qoyun yazıq, miskin.
Gəlib evdə oturdu çox qəmgin.

Ağanın bir böyük iti var idi,
Bir hücumda pələngi yırtar idi.

Gah olardı çoban ilə həmdəm,
Evi də gözloyardı o hər dəm.

Qorxusundan onun səmada belə,
Yaxlaşamırdı göy şiri Homələ*

Ona nəql etdi macəranı qoyun,
Hirsi coşdu bu macərəyə onun.

Dedi: "Tülkü kələk qurub bir bax,
Dostumun qanına susur axmaq".

O qoyunla gedib ora çatdı,
Bir çuxur qazdı, gizlənib yatdı.

Dedi: "Get, otlar qorxma, arxayın ol,
Tülkü şahid gətirsə etmə qəbul.

And üçün yanıma gətir onu sən.
Sonra gör neylərəm o şahidə mən?!"

İt ki, gizləndi qazdığı yerdə,
Sizə qoy tülküdən deyim bir də.

Özünü tülkü çöllərə vurdu,
Qoca bir qurda rastlaşıb durdu.

Getdi, hörmətlə o salam etdi,
Ona çox izzət, ehtiram etdi.

Dedi: "Ey vəhşilər əmiri, sənə,
Verirəm muştuluq, məni dinlə!

Görmüşəm bir qoyun səfeh, nadan,
Bayramın lap içindədir qurban"*.

Söylədi macəranı tülkü tamam,
Qurda gəldi fərəhli bir ilham.

Dedi: "Haqqı danammarıq heç biz,
Dediyin yer sizinkidir şəksiz".

Belə şahid tapıldı çox "adil",
Müddəi hər nə söyləsə qail.

Müxtəsər qanıçən iki qəddar,
Gülüşüb verdilər hücumla qərar.

Elə ki, oldular ora varid,
Dedi tülkü: "Budur bu da şahid.

Hər sözü doğrudur, həqiqətdir,
Məqsədi dünyada ədalətdir.

Necə olmaq bu hökmə narazı,
Özü həm şahid, həm də ki, qazi".

Dedi: – “Yox, yox, bu söz qəbul olmaz,
Müddəa sabit olmalı bir az.

Tanıram qurdu, istəyir ala can,
Şəri, haqqı o tapdalar o hər an.

Sahibim yoxsa da yanımda mənim,
Bir ocaq var yaxında xeyli qədim.

Gedərək and için ona dərhal,
Qanım olsun sizə o dəmdə halal”.

Qurd dedi: – “Sənətimdir and içmək,
Qorxu olmaz təmizsə hər bir ürək”.

Dedi tülkü: “Mənim də qorxum yox,
İçmişəm böylə andları mən çox”.

Sözləşib getdilər ocağa sarı,
Yol hələ olmamışdı orda yarı.

Tülkü baxdı ocağa heyrətlə,
Ürəyi vurdu bir əlamətlə.

Gördü bir göz parıldayır altda,
Sanki bir şam yanır o zülmatda.

Dedi qurda: “Ocağa and içmək,
Bizim əcdada olmamış məslək.

Atam and içdi düşdü bəndə haman,
Ovçu soydu dərisini nalan.

Anam and içdi, yeddi il yatdı,
Yeddi il dərdə, qüssəyə batdı.

İndi mən qorxuram bu anddan çox,
Özün and iç, sən ki, qorxun yox”.

Qurd dedi: “Hiyləni burax, tülki,
Güc olan yerdə hiylələr bil ki,

Boş olar, qorxmuram ocaqlardan,
Tülkülər qorxuya düşər hər an”.

Qurd əl atcaq ocağa it çıxdı,
Hulqumundan yapışdı, bərk sıxdı.

Tülkü görcək əkildi tez aradan,
Qışqırıb qurda söylədi: “Nadan, –

Demədim burda gizli hikmət var,
Bu ocaqda yaqın ki, bir illət var?!”

Qüdsi, sən işlədib hiyləvü zur,
Olma heç öz nəvan ilə məğrur.

Gücsüzə rəhmsizcə zülm etsən,
İntiqamı alar bir it səndən.

QURD VƏ İLBİZ

Bir almanın içində bir qurd vardı, nagehan,
Külək qopdu, ağacı silkələdi durmadan,

Alma qopub budaqdan düşərək yerə dəydi,
Qurd da düşüb qorxuya əvvəlcə nalə çəkdi.

Sonra gördü sağ qalmış, sakitləşdi bir qədər,
Ahəstə çölə çıxıb saldı ətrafa nəzər.

Qamətini qaldırıb dedi: “Mənəm qəhrəman,
Zərər yetirməz mənə nə bir külək, nə tufan”.

Bizim bala qurdcığaz hey döşünə döyürdü,
Qabil şəxsiyyət kimi hey özünü öyürdü.

Deyirdi : “Çox gərəkli varlığam ki, belə mən,
Allah məni qurtardı qəbr içində ölümədən”.

Qurda yaxın bir ilbiz sıxılıb daxmasına,
Ətrafı seyr edirdi, qurd onun baxmasına –

Nəzər salıb fəxr ilə bağırdı: “Ey, bura bax,
Gör mən necə qoçağam”. O, bir az da qalxaraq,

Alma üstə dikəldi, dedi: “Minarəyəm mən,
Yaxın gəl, ta sayəmdə qorunasan küləkdən”.

Lakin ilbiz sıxıldı etibarlı qınma,
Dinməyib altdan – altdan baxdı heyretlə ona.

Birdən külək başqa bir güclə əsdi, çoxaldı,
Ağacdən yer üstünə böyük bir alma saldı.

Alma düşdü dos-dəğru məğrur qurdun başına.
Bu qoçağı döndərdi dərhal xəmir aşına.

Hava sakitləşəndə ilbiz çıxdı yuvadan,
Gördü əzilmiş səfeh, təkəbbürlü pəhlivan.

İlbiz ahəstə dedi: “Budur şöhrətin sonu,
Yersiz öyünmək, qurur məhv etdi axır onu”.

İnanın bu ilbizə, bir hikmət söyləyim mən,
Öz yurduna sığınmaq yeydir sarsaq ölümədən.

YERSİZ İFTİXAR

Sizə deyim qoribə bir hekayət,
Ağıllılar ondan alsın bir ibrət.

Küdü dəni düşdü çinar altına,
Qorxutmadı onu yağış, qasırğa.

Qucaqlayıb çinari tez boy atdı,
Çinardan da yuxarı baş ucaltıdı.

Bilmədi ki, çinarın sayəsində.
Yer tutmuşdur səmanın sayəsində.

Tənə edib dedi: bəh, bəh, ey çinar!
Bu bağda sən görmüşsən bir çox bahar.

Bir mənə bax azca zaman içində,
Qoydum geri səni dövrən içində.

Bir neçə il qucaqlaşsaq belə biz,
Heç kim mənə çata bilməz şübhəsiz.

Oynaq olar mənə yüksək fələklər,
Meyvə dərər budağımdan mələklər.

Çinar gülüb dedi, öyünmə sən də,
Hünər məlum olar xəzan əsəndə.

* * *

Qüdsi xatırladım bu macəranı,
Öz həddini aşan səfil gədanı.

Bu dünyada yaşayaraq tüfcyli,
Pul topladı titrəyərək o xeyli.

Güman etdi o bir fərmanrəvadır,
Bilmədi ki, yazıq fəqət gədadır.

EŞŞƏK VƏ BÜLBÜL

Krılodan tərcümə

* Nəqlidir bülbulü görüb eşşək,
Dedi: “Qolbimdə vardır üçdəyi-şəkk.

Xalq edər sövtü, ləhconı tərif,
İstəmə mən həm eyləyim tövsif.

Ey olan hüsnü-sövtde məruf!
Eylə bu şəkk üqdəsin məşuf.

Xalq əqvalı ta ola məlum,
Sıdqu kizbini mən edim məfhum.

Et bu dəm bir nəvayi-xoş avaz,
Qıl qəbul iltimasın, eyləmə naz.

Eşşəyin iltimasın ol bülbul,
Çün qəbul etdi, eylədi qülgül.

Guşini tutdu xər ki, çün nasus,
Özü həm durdu sakitü sahus.

Eşidib sövt nəğməsinə tamam,
Dedi: "Səd heyf, heyf, heyf müdam!

Gərçi aləm içindəsen məşhur,
Şöhrəti-kizbə olma sən möğrur!

Nəğmədə nəqs çox və leyk, əfsus!
Sənə təlim etməyibdi xorus.

Nə xoşavazdır, xorusi-səba,
Qəlbi şad eyləyir qılanda səda!.."

Bülbülə sözləri edib təsir,
Dedi: "Xoşdur sənə həmişə nəfir!

Ləhni-sövtim edər cahana əsər,
Sənə təsir etmədi, ey xər?!"

Bülbül azüldə eylədi pərvaz,
Bu misal ilə çox olur pərdaz!

Ol kəsin halı matdır heyran,
Özü aqıl, mürəccəhi nadan!

Bizə xaliq ola müinü pənah,
Cahil hakim edəndə əmri-təbah!

Sən orda səfa eylə
 Dilçülər arasında.
 Mən qalmışam avara
 Gürcülər arasında.

Dərdü qəmi-hicrandan
 Qürbətdə perişanam.
 Döndü ciyörüm qana,
 Qayğular arasında.

Bir yana əgər baxsam,
 Qəm çəkmək olur bica.
 Bunlar kimi məhtələt,
 Xoşxulər arasında.

Hər canibə əzm etsəm,
 Əzbəski gözəl yoxdur,
 Tuti sifətəm, heyran –
 Güzgülər arasında.

Əbr içrə günəş manənd,
 Pərtov salır afaqə,
 Rüksarəsi hər şuxun,
 Geysular arasında.

Yüz işveyi-mehr ilə,
 Aşıqlərə meyl etmək,
 Bu şəhridə adətdir,
 Məhrulər arasında.

Bunları görüb Qüdsi,
 Hər kimso ki, aqildir.
 Qılmaz özünü rüsva,
 Bədgülər arasında.

Ey yari-əzizi mehribanim,
Vey munisi-cani-natevanim,

Nolmuş sənə boylə mübtəlasan,
Guya qəmi-eşqə aşinasan?!

Gündən-günə çoxlanır məlalın,
Aşüftə olur səyaqi-halın.

Salmış səni dəmə hansı ahı,
Əfsunə çəkib nə çeşmi-cadu?!

Aldanma cəmalına bu cəmin,
Pərvanəyə netdi hüsnü şəmin.

Bu şuxlərin cəmalı xoşdur,
Arayışı-zülfü xalı xoşdur,

Fikr eyləsən axırı yamandır,
Cananə demək belayi-candır.

Ol çeşmi-xumar qəmzəpərvər.
Bir məstdir olində xəncər.

Ol türre ki, piçi pür təbəhdir,
Can qəsdinə əfiyi-siyəhdir.

Məkr ilə alırlar ixtiyarın,
Gündüz səbrin, gecə qərarın.

Axirdə qutub səyaqi-bidad,
Nə qətl edələr səni, nə azad.

Mən eşq yolunda çox yügürdüm,
Çox təcrübələr bu işdə gördüm.

Eyş ilə gəzib keçirdim əyyam,
Hər noilə hasil cəldim kam.

Çox mahliqələrə olub yar,
Çəkdim qəmi-hicrə rənci-ağyar.

Çox məst gözün xumarı oldum,
Çox zövqin ümidvarı oldum.

Çox zülfü-siyahə bağladım bel,
Can boynuna eylədim həmayil.

Hər halidə eşqdır şüarım,
Bu işdə nədim, yox ixtiyarım,

Ta oldu mənə bu şügl pişə,
Təğyirilədir işim həmişə.

Bir dilbəre mehr olanda möhkəm,
Bulmaq dilerəm bir özgə həmdəm.

Ol həm məni eyləyəndə mayıl,
Bir başqa nigərə bağlaram dil.

Tən etmə mənə ki, bivefayəm,
Hər gündə birilə aşınayəm.

Bu tayifənin vəfası yoxdur,
Daim sevən aşınası yoxdur.

Hər şux qılır yüz işvə izhar,
Ta gördüyün eylesin giriftar.

Yüz rəngilə göstərir cəmalın,
Zülfü-siyəhin, üzəri-alın.

Sevdayə verir rəvaci-bazar,
Ta hüsnünə çox ola xiridar.

Çün böylə imiş bularda adət,
Bica nə üçün çəkim nədəmət?!

Tərgimi olar qılından əvvəl,
Yaxşımı degil ki, mən çəkim əl?!

Ömrüm əcəb dünyada, zarü, pərişan keçib,
Gündüzüm də daima gecəmlə yeksan keçib.

Hali-diləm, ey gözəl, sorma nədir hicridə,
Aşiqinin günləri didəsi giryan keçib.

Hər nəfəsi od olub çıxmış ağızdan hər an,
Sində etmiş tamam qəlbini büryan, keçib.

Can gedib əldən, budur məhv olur indi bədən,
Vəsl deyə cismdən həsrətilə can keçib.

Bu dili-zari sorub istəmə əhvalını,
Mən nə deyim kim ona nə kimi böhran keçib.

İstəmişəm daima həmdəmin olsun nigar,
Müntəzir olmaqlığım bilmə ki, asan keçib.

Gəldi nəhayət bu gün qasidi cananımın,
Verdi xəbər: "Sakit ol, qorxulu tufan keçib".

Əldə tutub şövqlə nurla dolu nameni,
Şələsi sanki onun cümlə cahandan keçib.

Qəlbim alıb ətrini göylərə açdı qanad,
Kənana köynək çatıb, zəhməti-zindən keçib.

Qüdsi gülüb talein başın ucaldı yenə,
Dəstinə sanki sənin səhni-gülüstən keçib.

Ey gözlərimin ziyası dildar,
Sənsiz bu cahan mənə olub tar.

Sən canıma, cismimə dayaqsan,
Şadlıq və qəmim sənindir yar.

Qəlbim kamısan gözün süruri,
Səndən güc alır bu cismi-bimar.

Səndən uzaq olsam birçə an mən,
Məhnət canımı edər xələldar.

Hicrində həmişə ağlaram mən.
Bülbül necə gül deyib sızıldar.

Səndən uzaq od içində yandım,
Bir şam kimi yem dilim şərərbar.

Hicranın edib məni şikəstə,
Ey tazə gülüm, nədir bu rəftar?

Mən ki, özümü unutmuşam tek,
Bəxtin kimi yəm həmişə bidar.

Bil ki, sənə həmdəm olsam, olmaz –
Nə cövrü-rəqib, nə zülmi-əğyar.

Gah-gah qoy öpüm şirin dodaqdan,
Bəlkə qala bu könüldə asar.

Xoş-xoş baxım o camala heyran,
Gül tək qızara o lələrxsar.

Hicranə salıb məni zəmanə,
Qaldım necə gör hər işdə naçar.

Sən ömrümə bir bezəksən axır,
Sənsiz nə behşit, nə dəhşəti-nar?!

Hər dəm yadıma düşür o dəmlər.
Yüz incə fikir edirdin izhar.

Sən vədə verib dedin unutmam,
Hər öhdimə bil mənəm vəfadar.

Hər gün bu sözü şirin zəbanın,
Yüz qəmzə ilə edərdi təkrar.

Noldu ki, belə məni unuttun,
Oldun nə üçün bu eşqə bizar?!

Biz bir can idik iki bədəndə,
Bəs kim ayırıb bizi edib xar?

Etson nə qədər mənə sitəm sən,
Etson nə qədər bu qəlbə azar,

Qüdsi səni heç bir an unutmaz,
Ancaq özünü unutmuş, ey yar!

5

Vəfəpərvər, əzizim, mehribanım,
Səxavət sahibi ali məkanım.

Axı illər boyu həmkar idik biz,
Xeyirdə, şərdə möhkəm yar idik biz.

Hərə bir yol tutub olduq müsafir,
Fəqət məqsudumuz gəldi müğayir.

Sənə qismət olub hər nemət, hər zad,
Mənise qane etdi bir təmiz ad.

Sənə tale gülüb tapdın səadət.
Məni hər yerdə tutdu bir fəlakət.

Adımdan almısan şöhrətlə pay sən,
Nəçin pay vermədin xoşbəxtliyindən?!

Yeyib son duz çörək bir nankor oldun,
Ki, duzsuzluq adıyla məşhur oldun.

Sənin beynin yaranmış neftə məxsus,
Sənə neftdən səva bir şey yox, əfsus!

Od oynar gözlərində əjdaha tək,
Bu oddan vacib oldu tez çəkinmək.

Əgər fikrində olsa şövqi-cənnət,
Qızıl ver atana etsin ziyarət.

Əgər dünyada bir hörmət dilərsən,
Mənə bir yolpulu ver rədd olum mən.

Nəyə lazım qızıl saysız-hesabsız,
Qızıl şahı olarmı izzətsiz.

Xəzinə gizlədib üstündə dursan,
Ona pərvanəyə hey dövrə vursan.

Kimə xeyri, kimə var etibarı,
Mənə ver, sərif edim bir xeyrə barı.

Bizə bundan yəqin bil mənfəət var,
Bu gizli rəmzi anla, ol xəbərdar.

Bu pulla həll olar karimdə müşkül
Olarsan ehtirasdan sən də yüngül.

Yatarsan qorxmadan axşam səbükbar,
Səni narahat etməz xam xəyallar.

Yenə də saflaşar zətinə əxlaq,
Daha çıxmaz dəhanından ləqə laq.

Əgər təklifimi rədd edərsən, mən
Elə söz başlamam, rədd etməzsən.

Əlimdə and üçün bir çox səbəb var,
Qəbulə tez keçər mütləq bu andlar:

QƏSƏMNAMƏ

And verirəm o səndəki ehtiraslı xislətə,
Sənin ögey atandakı xam xoyala, niyyətə.

And verirəm xəyalında bənd olduğun gəlino,
O şüursuz qardaşının düz olmayan əlinə.

O boşboğaz yeznəndəki "ehtirama, kəmalə",
Ki, ticarət aləmində düşüb böyük xoyala.

Həç bir həya anlamayan Zaman bəyin canına,
Ki, hərdəmbir dal qapıdan gəlir sənin yanına.

O sarıban əminə ki, canı sonə əzizdir,
Sənin böyük nemətindən kisələri təmizdir.

O sevdinin nəzəninin izziz qalan qəbrinə,
Ki, dərmənsiz ölüb getdi, son qoydu öz ömrünə.

Səndən arpa, ot görməyən ölüb gedən ulağa,
Rəhm etmədən o yazığı alıb saldın duzağa.

O yalanı doğru kimi xurda verən dilinə,
And verirəm boş süfrənə, qapalı mənzilinə.

Ömründə bir kərəm göstər, bizi qurtar bu dərddən,
Bəlkə sən də həyatında bir yaxşı iş görəsən.

FATMA TAR ÇALIR

Əlində titrəkən o nazik tellər,
Sonsuz hoyocanla titrədi qəlbim.
O incə, o şirin, dadlı nəğmələr,
Fələyə qaldırdı ruhumu mənim.
Eşqin yüksəldi

fərəhlə bir an.

Şövkə gəldi

can.

Qoy açsın qanad,

sənin xəyalın.

Bir an da olsa qoy gülsün bu hoyat,
Məst etsin qəlbimi gözəl camalın.
Hamıdan xoşbəxtəm bu dünyada mən,
Səninlə bağlıdır bəxtiyarlığım.

Əqlim də sən oldun, düşüncəm də sən

Sənsiz nəyə lazım mənim varlığım?

Hüsnünün nurunu gördükdə bir dəm,

Könül qaldı mat.

Sanasan dövrəmdə rəqs etdi alət,

Bütün kainat

bir nəğmə oldu,

Füsunlu ahənglə qəlbimə doldu.

Mən səni araram ey əziz nigar,

Qoyma ki, arızum qəlbimdə qalsın.

Təbiət most olub bize oldu yar,

Çalışır tez bizi ağuşə alsın.

O şaqraq səsinde

Məlahət vardır;

Ürəyim səninlə

Nə bəxtiyardır!

TATAR NƏĞMƏSİ¹

Qız:

Qalanın dibində durmuşdur yarım,
Əynində bahalı arxalığı var.
Qırmızı mahutun altından onun
Mavi rəng köynəyi gün kimi parlar
Məni danlamayın, töhmət vurmayın,
Deyiləm eşqimdə zərrə günahkar.
Əbədi sevirəm onu ürəkdən,
Deyildir əlimdə mənim ixtiyar.

Atma daş, yarımından mən aralıyam,
Onsuz da ürəkdən mən yaralıyam.

Bütün el geymişdir bayram paltarı,
Tək qana batmışdır mənim ciyərim.
Divarlar dibində narlar sulanmış,
Əl çatmaz narlardan birini dərim.
Nəyimə lazımdır başqa bir oğlan,
Ondadır tək mənim fikrim, nəzərim.
Qaranlıq gecədə basıb bağrıma,
Nazlardım, gülüncə nazla səhərim.

Atma daş, yarımından mən aralıyam,
Onsuz da ürəkdən mən yaralıyam.

İravan dağları ayırmış bizi,
O qarlı dağları bürümüş duman.
O gözəl işvəli gürcü qızları,
Ürəyi ovlayar birçə baxışdan.
Ah, məni səfəli o şən diyarda,
Bir söylə unudub, atmayacaqsan!
Mən sənə eşqində sədaqətliyəm,
Səndəmi eşqinə sadiqsən, oğlan?

Atma daş, yarımından mən aralıyam,
Onsuz da ürəkdən mən yaralıyam.

Buraya belə bir xəbər gəldi ki,
Orada qanlı bir müharibə var.
Deyirlər pusquya girmiş səngərdə,
Çox böyük hünərlə bizim oğullar.
Gözlərim yollarda qalmış amandır,
Öldürər məni bu ağır intizar.
Yavaşdan Allaha dua edirəm,
Yarımı sən saxla, ey pərvərdigar!
Atma daş, yarımından mən aralıyam,
Onsuz da ürəkdən mən yaralıyam.

Oğlan:

Duyğusuz daş kimi qala dibində,
Uzanıb arzuyla mən də yataydım,
Ya bir kəs gələndə sizin tərəfə,
Arxadan mən ona qaçıb çataydım,
Belə bir gözəlin qardaşıyla mən,
Oturub səmimi ülfət qataydım.
Qalanın dibində üç ağac vardır,
Nə olar onlara bir daş ataydım.

Mənim də Züleyxam mələhətlidir,
Yanağı qırmızı almaya bənzər.
O mənə qol açıb, gəl deyir aman,
Açılmış döşünə dəyməsin nəzər.
Sinəsi üstündə göyə əl açıb,
Edəydim Allaha dua hər səhər?!
İlahi, sən saxla onu beladan.
Amandır, qoyma yar olsun mükəddər.

GÖZƏL YAY

Dodaqlarımda yarın incə bir təbəssüm var,
Təmiz səmada günəş sanki, şövqlə oynar.

İşıq saçır necə o dağlara məhəbbətlə,
Təbiət hüsnünə təcdür, tamam zinətlə.

¹ Azərbaycan nəğməsi

Bizə yaxın yaşayır bir gözəl nigar həm də,
Tapılmaz heç ona bir tay cəmi-ələmdə.

Gecə aşıb hasarı, asta dövrəmə baxıram,
Qızıl güllü qoparıb, şümşad üstünə taxıram.

O nazenin səhər erkən duran zaman yuxudan,
Bu gülləri görüb olsun, bu möcüzə heyran.

Əzəl görəndə bu halı təəccüb eylədi yar,
Düşündü bəh, nə əcayib-ğərayib işlər var?!

Qızıl güllü yetirormi, cahanda heç şümşad?!
Və sonra duydu bağa girmiş olmalı bir yad.

Kim isə əylənərək şuxluq eyləyir bu təhər,
O bir də heyretlə salmadı bu halə nəzər.

Axı o nazlı cavan bilmədi ki, bu mən idim,
Qoca yaşında demə mən özümle əyləndim.

XİTAB*

* Əya gürühi-sitəmkar, əhaliyi-Təbriz,
Vəfa yerində cəfa sizdə bu nə adətdir?!

Həvayi-nəfsə mütiü tamam eyşpərəst,
Görüm, ilahi, dağılsın necə vilayətdir.
Nə elmə talib olan var, nə rəsmdən agah,
Vəli bu firqəyə mötlub zibi-surətdir.

Kimin ki, xülqi müzəyyəndir, istəməz zinet,
Kişi özün bəzəmək cəhldən əlamətdir.

Yetişdi bir yerə iş hər kimin ki, saqqalı,
Hənəli olsa uzun, hörməti ziyadətdir.

Bu tərz olursa parak tazi tuladan yeydir,
Sürü içində siyiz sahibi-kəramətdir.

Nə qədər seyr edirəm kuçə ilə bazarı,
Adam çox az görünür, izdihami-kəsretdir.

Vüfuri vardır üç firqənin bu kişvərdə,
Axund ilə xərü xan bihədü nihayətdir.

Bunun əmamesi rəngin, onun yükü səngin,
Xüsusən ol birinin cübbəsi qiyamətdir.

Xəri çıxmaq aradan bunlara şəbəhəti yox,
O binəvanın işi rəncilə rəyazətdir.

Axund ilə xana hər tənə eyləsən yaraşır,
Bu müftəxorların əndişəsi şərərətdir.

Nə rahi-rəsmi-nəsara, nə şiveyi-islam,
Nə bütperəst süluki, bular nə millətdir?!

Bular vuran od idi əhli fəqr xərməninə,
Ki, indi şöləvər oldu cahanda, vəhşətdir.

Süluki-dəhrdə təhzibi-nəfs üçün fəzil,
Müdəllol eylədigin söz sana nəsihətdir.

DÖRD BAHAR

Könül, şad ol ki, şadlıq vaxtı çatmış,
Ki, hər şeydə xuda dövlət yaratmış.

Vəliəhdi-cavanbəxtə bax, ol şad,
Gözəl bir novərusə oldu damad.

Bu mövsimdə bahar içrə bahardır,
Atanın gün kimi təsiri vardır.

Uzaq olsun bu hallardan yaman göz,
Xeyirlə yad edilsin qoy şirin söz.

Xoş ol şahə ki, böylə xətti vardır,
Bu xətt üstündə ali bəxti vardır!

Bir İskəndər edibse şərqə bəhrəm,
Biri də sülhü qərbdə etdi möhkəm.

Bu İskəndər də almışdır gözəl ad,
Olardan pay alıb olmuşdur ustad*.

“GÜLÜSTANİ-İRƏMİN” YAZILMASI SƏBƏBİ BARƏDƏ)

Bir möhtərəm cənab üçün, olə alıb qələmi,
Çox həvəslə yazmışam bu “Gülüstani-irəm”i.

Qalsın bəlkə bu dünyada məndən ona yadigar,
Hər baxanda fərəh versin qəlbinə bu xoş bahar.

Burada var çox əcəyib, çox məzəli xəbərlər,
Çox qərribə söhbətlərdən ibarətdir bu əsər.

Hər tamaşa edən zaman ləzzət verər insana,
Necə bəslər uşağını qayğı çəkən bir ana.
Uşaq tutub əllərilə soran zaman məməni,
Şıltaq edib əmə-əmə yoran zaman məməni.

Bu ananın hiss etdiyi ləzzət gəlməz hesaba,
Bənzər ancaq o ləzzət bu təravətli kitaba.

Bunda keçmiş mülüklərdən, ruzigardan xəbər var,
Bu kitabda çox hikmətli və qiymətli göhər var.

Yarandısı xahişilə Moiscy Zaxariçin*,
Yazılmalı oldu lakin, bu əsərim xalq üçün.

DÖRD MÜXTƏLİF KƏLMƏNİN ŞERƏ SALINMASI

1

(*xal, qaş, ürək, sərv*)

O ağ üzə baxaraq gör, necə durub qara *xal*
Qası o dilbərimin sanki, oldu nurlu hilal,
Gözüm yolunda qalib müntəzir, *ürək* titrər,
Papaq başında gələrmə *dübarə sərv* misal?!

2

(*yar, insan, Davud, at*)

O ay camallı *yarı* axtarır könül hər an,
Dözərmə bunca fəraqə tükə dönmə *insan*.
Eşitdiyim görəsən *Davudun* gözəl səsidir.
Və ya ki, şeyhə çəkən *atda* yaxlaşır canan?!

3

(*fələk, iradə, bürc, təbiət*)

Heyif ki, insanı daim dəyişdirir bu *fələk*,
Onun *iradəsi* üstündə hökm edib gülərək.
Şüurla *bürclərin* sirrini bilən ancaq,
Təbiəti duyar hər cüzidən mürəkkəbədək.

4

(*kəmənd, buq, cırə, lələ*)

Kasıb *kəməndi* olar ay üzündə halə kimi,
O *buq* sódası onun səs salar hilalə kimi,
Çox oldu kim *cirədən* qüvvət aldı cismü bədən,
Qızardı günlə ayın təsirindən *lələ* kimi.

5

(*aləm, can, qüvvə, məhəbbət*)

Yarandı üçlük arasında *aləmi*-ərkan,
Mürebbo üzrə verildi bu maddi *aləmə can**
Zəif düşəndə onun *qüvvəsi*, haman demdə,
Məhəbbətə sığınıb aldı qüvvəni ondan.

6

(qayçı, paxıl, tüfeyli, qan)

Həsəd qərarı kəsər qayçı tək aman verməz,
Paxılların çörəyi zəhr olar, təvan verməz.
O kəsləri ki, zamanə tüfeyli xalq elemiş,
O qansoran bitə bənzər, həyata qan verməz.

7

(fəraq, üzgüçü, düşüncə, qanad)

Fəraq bəhrinə düşdün, kənarı etmə güman,
Əgər bir üzgüçü olsan gülər sənə dövrən.
Tutub düşüncə telindən gəmi qayır möhkəm,
Ki, dalgalar qanad olsun düşüncənə hər an.

8

(eynək, günəş, eşq, ağac)

Bilik düşüncə gözündə bir eynəgə bənzər,
Günəş batarsa, onun nuru şamda əks eylər.
Gözün bəbəkləri tək eşq göstərər cahanı,
Çiçək həmişə çəməndə ağacla cüvələner.

9

(pəncərə, ay, pinoçi dükanı, mirvarı)

Hər özgə pəncərədən baxma ay kimi, bari,
Nə nisbəti pinoçi dükanı və mirvarı?!

1

* Eyləmək-şərhi-sifatin xarici-imkan olur,
Dəmbədəm vurduqca dəm bu şər-h-bipayan olur.

Vəhm kimi səyyahi-iqlimi-fünuni-elmdir,
Bu biyaban seyrini qıldıqda, sərgərdan olur.

Künhi-zatin gör təsəvvür qılsa əqli-xurdəbin,
Mənzili-idrakə yetməz, valehü heyran olur.

2

Münkiri-zövqi-ələm qoy aşiqi-zar olmasın,
Aşiq oldur kim onun əhdində inkar olmasın.

3

Riyazi-qüds kimi filhəqiqə bu gülşən,
Lətəyif ilə dolu məzhəri-həqayıqdır.

Dəxi bu vəchi-səbəbdır ki, salı-tarixi,
Hesabdə "li riyazil-qüds" mütabiqdir.

Olub tənəsüb üzündən təxəllüsüm "Qüdsi",
Ki, cəmi bir-birə bu rənzilə müvafiqdir.

4

Yarəb, mənı-hozinə dəri-lütf bəz qıl,
Ver istəyimcə kami-dilim sərfəraz qıl!

Ənam edib məsalihı-cəmhuri-nəzmü nəsr.
Hüsni-boyanı-natıqəmi kəşfi-raz qıl!

5

Yarəb, rəhi-bəlayə səfər qıldım ixtiyar,
Bu yolda rəhbər et mənə tofiqi-iqtidar.

Sərhəddi-müddəyə yetir, sərbülənd qıl,
Sərgəştə qoyma kim, dolanım xarü xaksar.

6

Folok cahan işini naləvü fəğan etdi,
Binayi-feyzi pozub fitnələr əyan etdi.

Ümid bağlamaq olmaz bu kəc dönən fələyə,
Həmişə naxələfi, çünki, kamiran etdi.

Bu hiyləgər zamanın uyma məkrinə, zinhar,
Kim alver etdi onunla o çox ziyan etdi¹.

7

Gecələr ey mah, sonsuz bəs ki, ofğan eylərəm,
Göylərə əncüm şərarın daği-suzan eylərəm.

Ahi-atəşbarindən izhar olur suzi-dilim,
Sində möhnət odun hərçənd pünhan eylərəm.

8

Dövrani-çərxi-bivəfa.
Qalmış füzun rəsmi-cəfa.
Vəsl etgilən qismət, xuda
Hicran moni zar eylədi.

9

Bu şorhi-qəmfozani ki, gün-gün füzun olur,
Yazmaq şüar qılsa qələm, sərnigin olur.
Bari-müsibət əydi nihali-vücadimi,
Ari, çox olsa meyvə, budaq vajigun olur.

10

Fəğan kim, saqi-yi-dövri-zəmanə,
Bəla bəzminde verdi sağəri-qəm.
Edib zəhri-cəfa ilə ləbaləb,
Kimin kim, rütbəsin gördü müəzzəm.

11

Ey dil, həvəs etmə bu cahənə,
Aldanma süpehri-cansitanə.

Çox sən kimini firibə çəkmiş,
Ovzai-təqəllübi-zəmanə.

Bu mərhələyə, nüzul edənlər,
Tədricilə oldular rəvanə.

Axır, səni inqilabi-əyyam,
Tiri-əcələ qılar nişanə.

12

Tayiri-gülzari-qüdsəm aşıyandan düşmüşəm,
İstərəm pərvaz edəm, amma sınıbdır şəhərim.

İlləhil-həmd oldu hisal paybusindən mürad
Möhnəti-qəmdən xilas oldu dili-qəmpərvərim

13

Dünyaya rücu eyləsə dilbəndi-əzizin,
Ənvai-qəm ilə cigəri qan gərək olsun.

Bir can ilə yüz dərdü bəla çəkmək olurmu!
Bir dəmdə bəla çəkməyə yüz can gərək olsun.

14

Dövləti-baqi təmənnə eyləyən əhli-selah,
Bitevəqqüf can nisari-xakipayi-yar edər.

Çün cəmi mümkünat eylər cahandan irtihal,
Ey xoş ol arif ki, dünyadan bu zövqilən gedər

¹ Farscadan tərcümə edən M.Soltan

15

Bu nə şuriş, nə qovğadır, tutubdur aləmi nalə,
Qana qərq olmuş hər bir göz qızarmış, sanki bir lalə.

Uzanmaz hər qəmü matəm, aman bəs bu nə matəmdir,
Ki, hey artar günü-gündən yenə o çatmaz ikmalə?!

Axar rüxsarimə qan yaş, qızartmış çöhrəmi əşkim,
Sanasan kim, bahar olmuş, düşüb bərgi gülə jalə.

Bu matəmdə yanıb könlüm ürək qəmdən olub bitab,
Bu ahü nalə ardınca düşür varlıq yaman halə.

Bu odlu qəlbim, ey Qüdsi, alovlu ahımın içrə,
Sansan aydır, ətrafın tutubdur bir bulud halə¹.

16

Dərdü qəmdən cigərim qan oldu,
Düşmənim gərdişi-dövrən oldu.
Gündə bir növ belə çəkməkdən,
Dili-qəmdidə pərişan oldu.

17

Sənsiz siyah olur bizə bu ruzigarlər,
Əldən alır inanımızı ahü zarlər.
Ali-Rəsul bisəru saman qalan zaman,
Qılsın nə çarə dərdinə [bəs] diltikarlər?

18

Həyatı-müstəarın tənə olubdur,
Götür rəğbət bu mülki-bivəfadən!
Fəzayi-qüdsə ahəngi-səfər qıl,
Xilas olmaq dilərsənsə beladən.

19

Gül üzərim belə olmaz şiveyi-dildarlıq,
Sən degildin bivefa, aya nədir bizarlıq?

Bir tərəf qürbət beləsi, bir tərəf hicran qəmi,
Barmağımı qan etdi billah, qılmadın qəmzarlıq.

20

Ayini-vəfa tərki-dilü can gərəkdir olsun.
Can nəzri-nisari-rəhi-canan gərəkdir olsun.

Məşuq dilaraminə bimeksi-təəllül,
Üşşaqi-cigərsuxta qurban gərəkdir olsun.

21

Afərin ol zümreyi-əşrafə kim, bu cəngdə,
Göstərib sövlət dili – ədadən aram aldılar.

Məhfili-izzətdə sərməst oldular bicami-mey,
Verdilər can, zövqi-cami-vəslidən kam aldılar.

22

Kəsilsün taği-bidədlə ilə ol dəst,
Ki, məzlumə çəkər bir tiği-bidədlə.
İlahi, görməsin kam ol sitəmkiş,
Ki, eylər xaneyi-imani bərbad.

23

Hərdəm səmumi-hadisədən dövrü-ruzigar,
Bir novgüli füsürdəvü xar eylər, ey dığ!
Dəşti-bələdə gürği-ecəl ləhzə, ləhzə, ah!
Bir mişkbu gəzalı şikar eylər, ey dığ!

¹ Farscadan tərcümə edən M.Soltan

24

İbrət gözlə ey dil,
Gərdunə qıl nəzarə.

Nə etibar edərsən,
Dövrani-ruzigarə?!
Gülzari-ələm içrə,
Hər qönçə kim yetirmiş,

Bağrını eyləmiş qan,
Cismini parə-parə.

25

Ah ol şikəstə halə ki, canandan ayrılır,
Bir noilən ki, cismi-həzin candan ayrılır.
Gül bağı qan olur ki, gəlir mövsimi-xəzan,
Bülbül fəğan edər ki, gülüstandan ayrılır.

26

Zehi sövləti-mötəbər, həbbəza,
Rusumi-şücaət kəməli-hünər,

Nə tab eylesin fəvci-zağü zəğan?!
Açan dəmdə şəhbaz bəli-hünər.

Bəli şir cəngində məlumdur,
Ki, rubah qılmaz xəyali hünər.

27

Dəhri zalim zahir etdi adəti-mötədini,
Aşkar etmək təmənnasında gəm bünədini.

Kindürür aləmdə ol gəmdidə kim yandırmadı,
Dağı-hicrilən fələk cövri-dili-naşadını.

Müxtəsər, yoxdur cahən qeydində ümmidi-nicət,
Ey xoş ol kim, payibənd etməz dili-azadını.

28

Ol namivəri-büləndcahə,
Kim mehri nəzər buraxsa mahə,

Keyvandan alıb kəməli-rüfət,
Bercisə verərdi min səadət*.

Əzmində görüb fütuhi-fərcam
Almazdı əlində tiğ Behram*.

Ol rəmzə nəzər qılanda əflak,
Səhmindən olurdu zəhrəsi çak.

29

Yetdi ol dəm kim, həyati-bibəqayı-dəhrdən,
Eyləyim qəti əlayiq dideyi-xunbar ilə.

Lələvəş torpaqdən baş qaldırım hicran günü,
Qəlbi-suzanü tənə-çakü ruxi-gülınar ilə.

30

Səndən ayrı getsəm ey nakam, Yəsrib şəhrinə,
Yüz bəla ilə mənə endühi-hicran öldürər.

Hicri-ruyindən müqərrərdir həlakim, doğrudur,
Bülbüli-şuridənə şövqi-gülüstan öldürər.

31

Dil dərdilə biqərar olubdur,
Ləb ahilə pürşərar olubdur.
Qan rəngi tutub üzəri-zərdim,
Həngami-xəzan bahar olubdur.

Dövrani-fələk cəfalər eylər,
Cən düşməni ruzigar olubdur.

Yandırıb əhbab könlün lələvəş daği-ələm,
Qönçə tək diltəng edibdir ələmi ənduhü qəm.

Gülşəni-iymani pamalı-xəzan etdi fələk,
Əndəlibasa fəğan eylər mələyik dəmbodəm.

Bir zaman əhvalımı qəmdən pərişan eylədim,
Dildə nalə, gözdə yaş, qəlbimdə al qan eylədim.

Son görünmürdü bu gəm dərdü ələm dastamına,
Aciz oldum, çünki hədsiz nalə, əfqan eylədim.

Canə gəlmişdim Rəsul evladının dərdilə mənə,
Söyləməklə dərdimi yüngül və asan eylədim.
Gəm xəzanı solduranda dostların əhvalını,
Min bəzəklə rəng vurub səhni-gülüstan eylədim.

Son vəsi evladının meydandakı cövlanını,
Vəsf edib mən də qələm atılə cövlan eylədim¹.

Qəndürrə-raz
Dəği-hicrət

Qəndürrə-raz
Dəği-hicrət

FE

Qəndürrə-raz
Dəği-hicrət

Qəndürrə-raz
Dəği-hicrət

¹ Farscadan tərcümə edən M. Soltan

"TƏHZİBİ-ƏXLAQ" ƏSƏRİNDƏ ADLARI ÇƏKİLƏN ŞAİRLƏR

Senai – Əbülməcd Məcdud bin Adəm miladi XI-XII əsrin məşhur sufi şairidir. Onun "Həqiqətül-həqiqət..." əsəri əsasən didaktik məzmununda olub sufizm təriqətinin məşhur kitablarından hesab edilir. Sənainin böyük Azərbaycan şairi Xaqaniyə güclü təsiri olmuşdur. Xaqani onun əsərinin təsiri ilə ilk təxəllüsünü "Həqayiqi" qəbul etmişdir. Senai yaradıcılığının ilk dövründə Qəznəvi şahlarını mədh etmişse də, ömrünün sonunda saraylardan üz döndərmiş və bir guşoyə çəkilərək ifrani (hikmətli) əsərlər yazmaqla məşğul olmuşdur. Bir neçə məsnəvidən başqa onun 12000 beytdən artıq "Divanı" vardır. Mənbələrdə Sənainin miladi 1150-ci ildə vəfat etdiyi göstərilir.

Mövləvi – Mövlana Cəlaləddin Məhəmməd bin Bəhaəddin 1207-ci ildə Balxda anadan olmuşdur. O, on dörd yaşında olanda atası Bağdada səfər edərkən oğlunu da özü ilə aparmış və bir neçə il müxtəlif şəhərlərdə yaşadığından sonra Konyeyə gəlib orada məskən salmışdır. Buna görə də Mövləvi eyni zamanda Rumi təxəllüsü ilə məşhur olmuşdur. Sənaidən sonra Cəlaləddin ən məşhur sufi şair kimi şöhrət qazanmışdır, onun "Məsnəvi" adlanan irfani əsəri sufizm təriqətinin ən məşhur əsəri hesab edilir. Bu əsərdən başqa Mövləvinin böyük həcmli "Divanı" da Şərq ədəbiyyatı tarixində mühüm əsərlərdən biri hesab edilir. Mövləvi 1274-cü ildə vəfat etmişdir.

Qasim Ənvar – Seyid Müinəddin Əli bin Nəsirəddin Təbrizi məşhur sufi şairlərdən biri olubdur. O, 1356-cı ildə anadan olmuşdur. İlk təhsilini Təbrizdə almış, sonra bir çox səfərlər edərək dövrünün məşhur sufi şairləri ilə tanış olmuşdur. Çox zaman onun adının əvvəlinə şah sözünü artıraraq Şah Qasimi-Ənvar demişlər. O, Səfəvi xanədanı ilə yaxın münasibətdə olmuş, "Ənisül-əşiqin" adlı məşhur əsərindən başqa məsnəvileri və "Divanı"ı mələumdur. O, farsca, giləkca və türkcə şeirlər yazmışdır. 1433-cü ildə vəfat etmişdir.

Hafiz Şirazi – Şəmsəddin Məhəmməd bin Bəhaəddin, "Lisanül-qəyb" və "Şeir bülbulü" ləqəbilə məşhurdur. O, 1325-ci ildə anadan olub, 1388-ci ildə vəfat etmişdir. Qəzəlləri musiqi ilə oxunub yayılmışdır. Quranı əzbər bildiyi üçün ona Hafiz təxəllüsü vermişlər. Qəbri Şirəzədir. İndi də ədəbiyyat həvəskarlarının ziyarətəgahıdır. "Divanı" başqa dillərə tərcümə olunub dəfələrlə çap edilmişdir.

Şeyx Məhmud – Şeyx Səduddin Məhmud bin Əbdülkərim Şəbüstəri miladi 1288-ci ildə Təbrizin yaxınlığında olan Şəbüstərdə anadan olmuşdur və 1320-ci ildə vəfat etmişdir. Onun məşhur "Gülşəni-raz" əsəri sufi ədəbiyyatında mühüm yer tutur. Bu əsərə çoxlu şərhlər yazılmışdır. Onun başqa əsərləri də məlumdur.

Sədi Şirazi – Müşərəffəddin Müslah bin Əbdullah 1184-cü ildə Şirəzə anadan olub, 1291-ci ildə vəfat etmişdir. "Bustan" və "Gülüstan" adlı məşhur əsərləri keçən 600 il müddətində dərslik kimi istifadə ediləbdir. Bu əsərlərindən başqa Sədinin böyük həcmli "Divanı" vardır. O, eyni zamanda qəzel ustası kimi şöhrət qazanmışdır. Şairin "Bustan" və "Gülüstan" əsərləri bir çox dillərə tərcümə edilərək nəşr olunmuşdur.

Möhtəşəm Kəşani – Səfəvilər dövründə yaşayıb, "Şəmsüs-şüəra" ləqəbilə şöhrət qazanmışdır. Mənbələrdə Miladi 1587-ci ildə vəfat etdiyi qeyd edilir. O, əvvəlcə

lirik qəzəllər və böyüklərə mədhlər yazıb, sonra ədəbi istiqamətini dəyişərək dini məzmununda mərsiyələr yazmışdır. “Nəqli-üşşaq” aldı əsəri də məlumdur.

Baba Əfzəl – Əfzəloddin Məhəmməd bin Hüseyn Kaşani Baba Əfzəl adı ilə daha çox şöhrət qazanmışdır. Məxəzələrdə onun miladi 1307-ci ildə vəfat etdiyi göstərilir. Baba Əfzəl dövrünün məşhur ədəbi və filosof alimi olmuşdur. Onun “Cavidannamo”, “İnşanamo” və məntiq elminə aid daha bir neçə əsəri vardır. O, əsərlərini fars və ərəb dillərində qələmə alaraq müasirləri içərisində böyük şöhrət qazanmışdır.

Nəziri – Məhəmməd Hüseyn Nişaburinin vəfat tarixi miladi 1612-ci il göstərilir. XVI-XVII əsrin görkəmli şairlərindəndir. Lirik şeirlər “Divanı” Hindistanda nəşr edilmişdir. Əvvəllər şahlara və görkəmli şəxslərə mədhlər yazmışsa da, ömrünün sonlarında bir gusəyə çöküb ibadətə məşğul olmuşdur.

Mir Fındorəski – Əbülqasim hikmət və riyaziyyat elmləri sahəsində böyük şöhrət qazanmışdır. O, əvvəlcə I Şah Abbas sarayına yaxın olmuş, sonra Hindistana köçüb, dərvişliyə qurşanmış və Budda dini təsiri altına düşmüşdür. Şeirləri sufiyanədir. Miladi 1640-cı ildə vəfat etmişdir.

Yəğma – Mirzə Əbülhəsən bin İbrahim Cəndəqi 1859-cu ildə vəfat etmişdir. O, XIX əsrin birinci yarısında İranın ən məşhur satirik şairi olmuşdur. Onun “Sərdariyyə”, “Qəssabiyyə” adlı şeirlərindən başqa “Xilasətül-iftizah” adlı əsəri də məşhurdur.

Nişat – Mirzə Əbdül Vahab İsfahani “Mötəməddüddövlə” ləqəbi ilə məşhurdur. O, miladi 1828-ci ildə vəfat etmişdir. Nişat şairlikdən başqa xəttatlıq, hikmət, riyaziyyat və dilsünaslıq elmləri ilə də məşğul olmuşdur. Nişat İsfahaninin əsərləri toplanaraq “Gəncinə” adı altında çap edilmişdir.

Mənsur – Hüseyn ibn Mənsur Həllac məşhur sufi şairi olmuşdur. Klassik Şərq ədəbiyyatında onun qorxmazlığı və məsləki yolunda mərdanə vuruşması şairlər tərəfindən nümunə kimi istifadə edilmişdir.

Səh. 117

Ərəbcə mətnin tərcüməsi:

“İnsanın ona şükr eləməsi cahillikdir”.
Çünki Allah nə etdiyini özü yaxşı bilir.

Səh. 119

Əlif ərəb əlifbasının ilk hərfi olub şaquli çəkilmiş düz xətdən (I) ibarətdir. Bodii ədəbiyyatda düzlük, qədd-qamət çox halda əlifə oxşadılır.

Səh. 126

Verər xəlqi suri-Sirafiltək,
Fərayə onun dəminin dəmləri.

Dini əfsanəyə görə qiyamət günü “İsrafil” adlı mələk səypur çalıb, xalqı ayağa qaldıracaq və onları Allah məhkəməsinə çağıracaqdır.

Səh. 126

Əgər Gavetək reyət-i rəzm açar,
İtaət qılır ələmin əksəri.

Məşhur “Şahnamə” surətlərindən dəmirçi Gaveyə işarədir. O öz döşlüyünü bayraq edib qanıqan Zöhhakı taxtdan salmışdır.

Səh. 126

Əgər görə Rüstəm onun zərbini.

Burada Rüstəm Firdovsi “Şahnamə”sində təsvir edilən yenilməz pəhləvan Rüstəm Zala işarədir.

Şair demək istəyir ki, Rüstəm Zal belə, təsvir etdiyi qəhrmanın zərbinə dözmədi.

Səh. 133

Qərībədir, tarixi də doğmuş sanki əsrardan,
Həsıl oldu bu can adı da bax “Mişkatül-ənvər”dan.

Burada “Mişkatül-ənvər” sözləri əsərin yazıldığı tarixi göstərir. O, “Əbcəd” ilə hesablandıqda hicri 1245-ci ilə təsadüf edir ki, bu da eramızın 1829-cu ilinə uyğun gəlir. “Əbcəd” hesabı ilə hərfərin ifadə etdiyi rəqəmlər belədir:

ا - 1	ب - 2	ج - 3	د - 4	ه - 5	و - 6	ز - 7	ح - 8	ط - 9	ي - 10	ك - 20	ل - 30	م - 40	ن - 50	س - 60	ع - 70	ف - 80	ص - 95	ق - 100	ض - 800	ط - 900	ع - 1000
-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	---------	---------	---------	----------

Səh. 135

Mən nə qədər gözü yaşlı qəlb odunda qovrulurum?
Bu havadan torpaq kimi mən nə qədər sovrulurum?

Şərin mənası: Ürək yanır, göz yaşım ilə onu söndürməyə çalışıram, lakin bu hava (hovos, eşq) nə vaxta qədər məni torpaq kimi sovruracaqdır?

Şair burada dörd ünsürü (od, su, hava, torpaq) bir beytdə işlətməmişdir ki, tərcümədə də onlar saxlanmışdır.

Səh. 137

İbn-əl Fərid kimi fürsət tapa bilsəm mən hərgah
Xalqı yeni xəbərlərdən eyləyərdim mən agah.

Məşhur Ərəb şairi İbn-əl Fərid (1181-1234) incə fikirlər deyən görkəmli sufilərdən biri hesab edilir. Onun "Xəməriyyə" adlı qəsidəsinə Əbdürrəhman Cami (1414-1492) şərh yazmışdır.

Səh. 139

Bu dünyada hər kəs olur bir vəchlə kamiran,
Xızr zülmətdən, mənəşə günəş çıxməsindən, hər zaman.

Dini əfsanəyə görə guya Xızr peyğəmbər zülmətdən dirilik suyunu tapıb içdikdən sonra ölməzlər cərgəsinə daxil olmuşdur.

Şair hər səhər öz dərdini günəşə deməklə təsəlli tapdığına işarə edir.

Səh. 140

O şərabı istəməz ki, şərab olmuş ləqəbi.
Zatında bir fitnə vardır, qarışdırar əsəbi.

Burada şair "şərab" sözünü iki hissəyə ayıraraq, onu "şərt-ab" kimi oxuyub iddia edir ki, bu suyun zatında şərab olduğu üçün ondan çəkinmək lazımdır.

Səh. 143

Elə bildim söz mülkünün mənəm qadın sultanı
Söz düzməkdə tək cə mənəm öz əsrimin Söhbəti.

Söhbəti – Vail Abbasilər xəlifələrindən Harunərrəşid zamanı yaşamış çox qüdrətli ərəb alimi olmuşdur. O, nəsr sahəsində böyük şöhrət qazanmışdır.

Klassik şərq ədəbiyyatında şairlər özünü Məhəmməd dövrünün ərəb şairi Hossan İbn Sabitə oxşatdıkları kimi, nəsr sahəsində də özlərini Söhbəti-Vailə bənzətmişlər. Bu beytdə Bakıxanov da incə sözlər düzməkdə özünü əsrin Söhbəti adlandırmışdır.

Səh. 144

Sədi yaxşı demiş: "Susmaq yaxşıdır pis söhbətdən,
Pis söz salar söyləyənə xalq içində hörmətdən".

Burada Sədi əxlaqi nəsihətlər verən məşhur İran şairi Şeyx Sədi Şiraziyyə işarədir. "Susmaq pis söhbətdən yaxşıdır" fikrini o, "Gülüstən" əsərində demişdir.

Səh. 145

Firon belə küfrə düşüb Allah dedi özünə,
Lakin cavab tapmadı o, Musanın haqq sözünə.

Dini əfsanələrə görə Musa Kəlimullah zamanı hökmranlıq sürən Firon o qədər məğrur olmuşdur ki, özünü Allah elan etmiş, Musa peyğəmbər isə öz möcüzələrinə onu heyran qoyub ifşa etmişdir. Musanın bədii ədəbiyyatda ifadə olunan "möcüzələri" əsasən bunlardır:

- 1.Əlini qoltuğuna sahib çıxartdıqda əli işıq verərmiş,
- 2.Əsasını yercə atdıqda əsa ilana çevrilərmiş,
- 3.Tur dağında Allah ilə danışarkən dağı nur bürüyərmiş (guya Allah ona işıq şəklində görünərmiş).

Səh. 146

Bu dünyanı seven demək, faniliyə aldanmış,
"Fəəğşeyna" ayəsi ilə gedib olsun qoy tanış.

A.Bakıxanov öz fikrini sübut etmək istərkən bəzi Quran ayələrindən istifadə edir. Biz əksər halda onların tərcümə və ya şərhini vermirik. Məsələn kimi onlardan birisini oxucuların nəzərinə çatdırırıq.

Bu beytdə xatırlanan "Fəəğşeyna" ayəsi Yasin surəsindən götürülmüşdür:

وجعلنا من بين ايد يهم سد امن خلفهم سدا فاغشيناهم
فهم لا يبصرون

Tərcüməsi: Onların (yeni yoldan azmışların – M.S.) önündə və arxasında sədlər yaradıb, gözələrini bağlayırıq ki, heç şeyi görməsinlər və baxmağa qadirlərlər.

Səh. 147

Çox məşhurdur Səba şəhri gözəlinin dastanı,
Ki, dalğaya bənzətməmişdi şüşədəki damları.

Səba şəhri gözəli məşhur Süleyman peyğəmbərin sevgilisi Bilqeyisə işarədir. Bilqeyis Səba şəhərinin hakimi olmuşdur. O, Süleymanın qüdrətinə məftun olmuş və axırda ona da ərə getmişdir. "Süleyman və Bilqeyis" adlı xüsusi aşiqanə əsər də vardır. Bu dastanda müxtəlif ecazkar rəvayətlər və sehrlərdən bəhs olunur.

Səh. 155

Bu rəmzilə xitab etdi Xəlilullah insana,
Ona şahid ayla günəş, odur Allah insana.

Dini əfsanəyə görə yüz iyirmi dörd min peyğəmbər içərisində məşhur olanlardan biri də İbrahim Xəlilullahdır. O, bütələri qırmaq və odda yanmamaqda şöhrət qazanmışdır. O da dini əfsanəyə görə xalqı Allah yoluna dəvət edən ulu peyğəmbərlərdən hesab olunur.

Səh. 156

Məhəbbətlə günəş dildə bir adlanır meyr, meyr,
Əbədidir günəş kimi məhəbbət də, deyil seyr.

Fars dilində "meyr" sözü həm "məhəbbət", həm də "günəş" mənası verir. Burada göstərilir ki, günəş əbədi olduğu kimi, eyni sözə ifadə edilən məhəbbət də əbədidir.

Qurana bax, genişlə də mənaları, məzmunu,
"Bey"lə "sin"lə başlanaraq bitir, yaxşı bil bunu!

A.Bakıxanov az danışmağın məsləhət olduğunu sübut üçün Quranın birinci hərfi ilə ("Bismillahir" sözündəki "b") Quranın axırındakı suresinin son "s" hərfini birləşdirib "bəş" sözünü almışdır. Yeni həmişə danışarkən "bəşdir" sözünü yanında saxlamalısan.

Sözə yeni mənə yeni şəkil versin fikrimiz
"İstincanı", "İstibranı" başqa cür şərh edək biz.

Bu beytdə xatırlanan "istınca" və "istibra" dini istilahları XVII əsrin böyük riyaziyyatçı filosofu şair Şeyx Behai Amilin adı ilə belə izah edilir:

İstınca – qəlbi təmiz olub, çirkinliklərdən qaçmaq, istibra isə gizli qalmalı şeyi ifşa etməmək və paklıq axtarmaq deməkdir.

Öz nəfsinin məhbosindən qurtar, azad qanad çal,
"Leylə lil-insano illa ma səa" den ibrət al!

İkinci mısradakı ərəb sözlərinin mənası: "İnsan əməksiz mövcud deyildir".

Bu, Məhəmməd peyğəmbərin hədislərindən birisi hesab olunaraq Şerq ədəbiyyatında tez-tez xatırlanmışdır.

Bəhaidən yenə düşdü yadıma bir rəvayət
Bu yerdə münasibdir qoy əyləyim hekayət.

Bəhai təxəllüsü ilə şöhrət qazanan Bəhəəddin Əmili ibn Şeyx Hüseyn, Səfəvi şahlarından Şah Abbasın rəğbətini qazanan görkəmli alim və filosof şairlərdən biri olmuşdur. Onun "Nanü həlvə" əsəri, "Kəşkül" adlı məcmuəsi və mükəmməl divanından başqa bir çox elmlərə dair əsərləri vardır. Hicri 1040-cı (miladi 1630) ildə vəfat etmişdir.

Bu hikmətə sübut üçün lazım gəlsə hekayət,
Qoy söyləyim "Məsnəvi"den bir münasib rəvayət.

"Məsnəvi" XIII əsrin məşhur sufi şairlərindən Mövlana Cəlaləddin Ruminin əsəridir. Altı dəftərdən (hissədən) ibarət olan bu əsər təsəvvüf ədəbiyyatının ən mükəmməli hesab edilir. "Mövləvi" təriqəti onun adı ilə bağlıdır.

Nəçin bəs it Əshabi-Kəhf ilə kəha girərək,
Dördüncü və ya səkkizinci hesab oldu o köpək.

Dini rəvayətə görə Misirdə eramızdan əvvəl Dəqyanus adlı əfsanəvi padşah zamanı altı nəfər onun zülmündən can qurtarmaq üçün şəhərdən çıxıb dağa – mağaraya (kəhf) getmişdir. Yolda bir çoban da öz iti ilə onlara qoşulmuşdur. Guya Allahın əmrilə onlar neçə yüz il haman mağarada yatıb qalıblar. Çobanın iti də insan şərəfətilə səkkizincidir. Dini rəvayətə görə qiyamət günü Lutun arvadının dərisi bu itə bəxş ediləcək və o artıq tamamilə insan olacaqdır.

Biri dedi: bir cavan var, çalan zaman o rudu
Gözlə, şaqraq nəğməsilə həyran qoyar Davudu.

Dini rəvayətə görə Süleyman peyğəmbərin atası davudun gözəl səsi olmuşdur. Buna görə də klassik Şerq ədəbiyyatında mələhətli səse işarə edilərkən o, "Ləhni-Davud" (Davudun səsi) kimi ifadələrlə bir çox klassik şairlərin əsərlərində xatırlanmışdır. Rud-çalğı alətinin adıdır.

Qoy yandırıb vəzirimi tez yanıma göndərsin,
Bu cənnəti daha da şən bir aləmə döndərsin.

Qədimdə oda sitayiş edənlərin bir qisminin əqidəsincə müqəddəs odda yandırılıb kül olmaqla insan bəhiştə gedərmiş.

Ey sağlamlıq bəxş edən məriz Şəhab,
Pak ruhlusan gəl sorğuma ver cavab.

A.Bakıxanov bütün bədii əsərlərində iki yerdə Şəhab adını çəkir ("Mışkatül-ən-var" poemasında və haman bu "Sualat" şerində). Şəxsiyyəti hələlik bizə məlum olmayan bu adam, görünür, XIX əsrin birinci yarısında filosoflardan biri olmuşdur. Çünki Bakıxanov ona müraciətlə özünü maraqlandıran ən çətin suallara cavab istəyir. Digər tərəfdən Şəhab süzən ulduz və parlaq işıq mənası verir.

Təfəkkürdən təət üstünə eğer
Heyrət içrə qaldı nəçin peyğəmbər?

Burada Bakıxanov Məhəmməd peyğəmbərin Allaha xitabən: "Mən sənə necə olduğunu layiqincə dərk edə bilmədim" – sözlərini nəzərə çarpdırmaq istəyir. Şair demək istəyir ki, itaət təfəkkürsüz kor-koranalıqdır. Təfəkkür və mühakimə hər işdə üstün olmalıdır.

Ağıl bəndə düşürək burada mat dayandı,
İşraqi məşşailər doğub belə yarandı.

İşraqi və məşşailər islam fəlsəfəsində müəyyən müddəalar irəli sürən və bir-birini təftiş edən təriqət adlandı. İşraqilər işığı (nuru) əsas götürərək Allahın nuru ilə qəlbin işıqlanmasını eşq adlandırırdılar. Məşşailər isə əsl hikmətin vücudun özündə olduğunu irəli sürürlər. Bəziləri də bunları yunan filosoflarından Oflatun və Ərəstu ilə bağlayır.

Paskeviç! Bu adda böyük şöhrət var.
Öz adıyla məşhur olmuş bu salar.

Məlum olduğu üzrə Abbasqulu ağa Bakıxanov Paskeviçin yanında 1826–1828-ci il Rus–İran müharibəsində iştirak etmişdir.

Paskeviç İvan Fyodoroviç (1782–1856) general–feldmarşal olub, 1830–1831-ci illərdə Polşa üsyanını yatırmış və Polşada çar canişini olmuşdur.

Mən Fərəngə bir səyahət eyloyim.

Klassik ədəbiyyatda Fərəng dedikdə əsas etibarilə Rusiya (Peterburq) və ya Avropa nəzərdə tutulurdu.

Dəmir zərflə örtülmüş nə yaman.

Bakıxanov demək istəyir ki, çox aldanmışdır. Ona qızıl kimi görünən Polşa pashı dəmirdən ibarətmiş.

Nə etməli ki, asudə olum mən,
İslam ilə Fərəng çəkisməsindən.

Burada şair cana doyduğunu və sülhdə, rahatlıqda yaşamağı arzuladığını bildirir. İslam – Fərəng çəkisməsi o zamanlar Şərqlə Qərblə arasında gedən müharibələrə işarədir.

Zahirdə bir güşənişin görünər,
Lakin verər Hind, Rum, Çindən o xəbər.

Güşənişin – xalqdan kənara çəkilib təkbaşına yaşayanlara deyilir. Lakin bu beytdə Bakıxanov özünə işarə edərək zahirən güşənişin kimi özünü kənara çəkirsə, xalqdan kənar olmayıb elmi işlə məşğul olduğunu və Hindistan, Türkiyə və Çin ölkələrinin tarixindən xəbər verdiyini deyir.

Heyrət etmə cəhalətlə sən buna,
İp bağlamış nəfsin bil öz boynuna.

Klassik ədəbiyyatda çox zaman nəfs ilə əql qarşı–qarşıya qoyulur. Nəfsə tabe olanlar həmişə dünyada uduzurlar. Buna görə də şair öz–özünə deyir ki, sən öz nəfsinə tabe olmusan, o sənin boynuna ip bağlayıb istədiyi tərəfə aparır. Əqlə arxalanan özünü o belədən qurtarar.

Ürək narahat oldu yenə etdim ahü vah
Qəlbim bir Müştəriydi, qarşısında Məhrü Mah

Müştəri – Günəş ətrafında dövr edən səyyarələrdən olub, Günəşdən uzaqlığı etibarilə beşinci yerdədir. Həcm etibarilə ən böyük səyyarələrdən biridir. Qədim Roma mifologiyasında yunanların Zevsi kimi böyük ilahi qüvvəyə malik xoşbəxtlik ulduzu hesab edilir (Müştəri ulduzuna Bərcis və Yupiter də deyilir).

Məhr – Günəş.

Mah – Ay

Beytin mənası: Qəlb səadət mənbəyi, önündə isə parlaq gələcək vardır.

Burada Azərbaycan xalqı arasında çox şöhrət tapmış "*Məhr və Mah*" dastanı və bu dastandan təsirlənərək özünün ölməz əsərini yaradan XIV əsrin məşhur şairi Əssar Tobrizinin "*Məhr və Müştəri*" poeması yada düşür. Görünür Bakıxanov bu dastan və poemaya yaxından tanış olmuşdur.

Harun sarayına yaxın yaşardı.

Harun məşhur Abbasilər xəlifələrindən Harunərrəşidə (786–809) işarədir. Bəni–Üməyyə hakimiyyətini aradan qaldıran Əbu–Müslim Xorasanlı Abbasilər hakimiyyətə başına keçirmişdi. Harunərrəşid Abbasi xəlifələrindən beşincisi və qüdrətliisi olub, ərəb nağıllarında, xüsusən məşhur "Min bir gecə" əfsanəsində idealizə edilərək təriflənmişdir.

Abbasilər dövləti hökməndi.
Bu vaxt düşdü bərk quraqlıq Bağdadda,
Hərətdən ürək yandı, dil yandı,
Susuzluqdan Dəclə gəldi fəryada.

Abbasilər xilafəti Əbu–Müslim Xorasaninin qiyamından sonra yaranıb (VIII əsrin ortalarında), monqol hücumları zamanı (XIII əsr) aradan qaldırılmışdır.

Bagdad şəhəri İraqın mərkəzi və Abbasilər xilafətinin əsas paytaxtı olmuşdur.

Dəclə – Bağdadın yanından axan çayın adıdır.

Məcnunüma Bəhlul bu dəmi açdı dil.

Revayətlərə görə Bəhlul Abbasilər xəlifələrindən Harunərreşidin qardaşı olub, siyasət və taxt səltnətdən üz döndərmiş, özünü dəliliyə vurub, incə sözlərlə xalq arasında şöhrət qazanmışdır. Şorqda "Molla Nəsrəddin" kimi onun da adına bir çox rəvayət, lətifə və məzhəkələr uydurmuşlar. Klassik ədəbiyyatda bir çox şairlər onun adı ilə bağlı şeirlər də yazmışlar. Burada "Mecnunnüma" dedikdə, Bəhlulun özünü dəliliyə vurmasına işarə olunur.

Səh. 237

Danışma, heç bir şey görmə-əmr etsən,
Susaram, yumaram gözlərimi mən.
Əmr etsən anlama! Əfv et hökmdar,
Bu işdə əlimdə deyil ixtiyar.

Bu şeir Azərbaycanın məşhur satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabirin aşağıdakı qitəsinə çox bənzəyir:

Görmə! Baş üstə, yumaram gözlərim
Dinmə! Mütiəm, kəsəmə sözlərim...

Çox ehtimal Sabir Bakıxanovun həmin şerini oxumuş və ondan istifadə etmişdir. Bəzi alimlərin fikrincə Sabir bu qitəni Əşrəf Gilanidən tərcümə etmişdir. Əgər belə isə o zaman Əşrəfin həmin qitəni Bakıxanovdan almış olduğunu güman etmək olar. Hər halda bu üç şairin şeirlərində bir fikir vəhdəti mövcuddur.

Səh. 239

Altı şey vücuda çox lazımdır bil,
Dörd şey də eyləyir morəzi təhlil.

Bu rəqəmlərin arxasında ciddi bir mənə yoxdur. Burada şair qesdən özünü xəstəliyə vuran bir avamın uydurmasını nəzərə almışdır.

Səh. 245

Dil "ənəl-həqq" söyləmə Mənsur şəklin göstərir.

Mənsur Hüseyn ibn Mənsur Həllac hicri 309-cu (miladi 921) ildə Bağdadda dəra çəkilməmişdir. İlk dəfə o, insanı Allah səviyyəsinə qaldırmış və "ənəl-həqq" (həqiqət mənanı) söyləmişdir. Ondan sonra bu fikir başqa sufilər tərəfindən də irəli sürülərək Mənsuru özələrinə nümunə göstərmişlər.

Səh. 245

Asimanda-kövkəbi-səd olsa, Əsəd yerdədir.

Orta əsr astrologiyasına əsasən göydə ulduzlar xoşbəxtlik (səd) və bədbəxtlik (nəhs) əlaməti üzrə iki qismə bölünmüşdür. Guya hər kəs öz ulduzuna müvafiq ya xoşbəxt, ya da bədbəxt doğulur.

Beytin mənası Əgər göydə xoşbəxtlik ulduzu varsa, Əsədin (adam adıdır) yer üzündə olması daha böyük xoşbəxtlikdir.

Səh. 245

Töhfəyi-babi-Süleyman söyləsəm, Qüdsi, nohur,
Bu qəzəl rani-mələxlə mur şəklin göstərir.

Bu beyt məşhur əfsanə ilə əlaqədardır. Guya heyvanlara da hökm vermək qüdrətində malik Süleyman peyğəmbərin şahıq günündə bütün canlılar ona hədiyyə verirlər. Süleymandan kimin töhfəsinin qiymətli olduğunu soruşduqda, o öz bədənindən neçə qat ağır çeyirtgə ayağını daşıyıb gətirən qarıncaı göstərmişdir. Bu rəvayət Şorq klassik poeziyasında dafələrlə hədi vasitə kimi istifadə edilmişdir.

Bakıxanov adı çəkilən Əsədə bu qəzəlin kiçik bir töhfə olduğunu nəzərə çarpdırmaq üçün həmin əfsanəni yada salmışdır.

Səh. 248

Qafı – qaşın, tayı – telin, lami – ləblərin
Aləmdə əlbir əylərsə, billah qital olur.

Burada Şorq poetikasında ərəb əlifbasının hərfləri üzrə qurulmuş hədi ifadə tərzində öz əksini tapmışdır. Yəni "Qaş" sözündən birinci hərf olan "ق" (Q), "Tel" sözündən birinci hərf olan "ت" (T) və "ləb" sözündən birinci hərf olan "ل" (L) hərflərini birləşdirdikdə قتل "Qotl" sözü meydana gəlir ki, bu da öldürmək mənasını verir.

Şair demək istəyir ki, sən qashın, telin və ləblərin aşiqin canını alır.

Səh. 250

Göstərsə, yox ocaq yedi-beyza kəlimi-təb:

(Bax, şərh səh. 144)

Səh. 254

Həm ruzədir, həm bayram açılma giribənlər.

"Ruza" – orucluq deməkdir. "Bayram" da orucluq bayramına işarədir.

Şair demək istəyir ki, yarın sinəsi açıldıqda orucluq qurtarır, bayram etmək lazım gəlir.

Səh. 265

Mur oturub taxti-Süleymanə, ah,
Hind qoşunu Şərqi sərəsər tutub.

Murun (qarıncaın) Süleyman taxtında oturması, habelə Hind qoşununun Şərqi istila etməsi, cavanın üzünə tük çıxmasına işarədir. Burada qarıncaın və hindlinin qaralığı tükə, parlaq Süleyman taxtı və Şorq isə ağ simaya işarədir.

Səh. 267

Ürək olubdur osirin zavallı Yusiftək,
Zülcəya qeydine düşmüş, esiri-zindandır.

"Yusif və Züleyxa" dastanının qəhrəmanı Yusifə aşiq olan Misir hökmdarının (Əzizi-Misrin) arvadı Züleyxa, Yusifin ona meyl etmədiyini görüb, ona böhtan ataraq yeddi il həbsdə yatmasına səbəb olmuşdu.

Səh. 270

Ah ki, o itmiş gözəldən pırəhən peyda deyil,
Pırəhən yox, bəlkə bir beytül-həzən peyda deyil.

Möşhur "Yusif və Züleyxa" dastanında Yusifin köynəyi iki dəfə xatırlanır. Birincisi onu qardaşları quyuya salıb qanlı köynəyini ataları Yəqubo gətirdikləri, ikincisi Yusif Misirdə padşah olduğu zaman öz köynəyini qardaşlarının buğda kisəsi içərisində göndərməsi. "Beytül-həzən" (kədar evi) də Yəqubun oğlu Yusifi düşünüb ağladığı evə verilən addır.

Səh. 270

Orda bişək hiyləgər bir Əhrimən peyda deyil.

Əhrimən (Anqroman) oda sitayiş edənlərin dinində şər allahının adıdır. O xeyir allahın təmsil edən Ahura-Məzdaya (Hürmüzə) qarşı mübarizə aparır. Əhrimən klassik ədəbiyyatda şər, hiylə və xəyanət rəmzi kimi işlədilmişdir.

Səh. 271

Yusif köynəyini Züleyxa yırtdı.

"Yusif və Züleyxa" dastanında Misir hökmdarının arvadı Züleyxa Yusifin ona ram olmadığını gördükdə, əl atıb onun köynəyindən tutmuş və Yusif qaçmaq istərkən köynək cırılmışdır. Sonra Züleyxa bu hadisəni öz xeyrinə – Yusifin ona xəyanət əli uzatdığı kimi qələmə vermişdir.

Səh. 276

Hər Azərdən Xəlil olmaz cahanda,
Əgər olsa, hər od bir gülüstandır.

Xəlil – İbrahim Xəlilullah peyğəmbərə işarədir. Azər – həm od mənası verir, həm də İbrahimin atasının adıdır. Dini əfsanələrə görə Nəmrud İbrahimi yandırmaq istərkən od bir gülüstan olmuş və onu yandırmamışdır. Şair demək istəyir ki, əgər bizim zamanlarda Azər oğlu İbrahim Xəlilullah kimi adam mövcud olsa, dünyada atəş də gülüstana çevrilir.

Səh. 277

Əgər ələm dese aşiq olubdur kafir, eyb etmöz,
Bu sözlər macərayı-haləti-Səlmanū Buzordır.

Səlman ovvələc bütperəst, sonra atəşperəst, nəhayət Məhəmmədin dinini qəbul edərək müsəlman olmuşdur. Məhəmməd Səlmana çox hörmət etmişdir.

A.Bakıxanov aşiqin kafirliyini də Səlmanın "kafirliyinə" bənzətmişdir.

Səh. 278

Məhəbbət bazarında naz satma çox, əzizim,
Burda çox Əzizi-Misir dağlamış olmuş qulam.

Əzizi-Misir – qədim zamanlarda Misir hökmdarlarına verilən ümumi addır. Burada isə Misirdə qul kimi satılan Yusifə işarə edilir.

Səh. 285

Xət yarı saldı dərde necə ki, Ali-Sami
Yafəslo xam nəslə gətirmişdi fəğano.

Sam, Ham və Yafes dini rəvayətdə Nuh peyğəmbərin övladları olub, sonra bunların arasında nifaq düşmüş və dünya üzərində müxtəlif tayfaların emələ gəlməsinə guya onlar səbəb olmuşlar.

Beytin mənası: Yarın xətti dünyanı qarışdırıb, qırqın törətdi.

Səh. 286

Azər edərmi bir daha,
Sənətinə ayan əbəz?

Azər (İbrahim Xəlilullahın atası) dülğər olub, taxtadan bütələr qayırib satarmış. Onun qayırdığı bütələrə sitayiş edənlər oleyhinə oğlu İbrahim Xəlilullah çıxaraq, xalqı bir Allah yoluna dəvət etmişdi.

Səh. 287

Nə hisslər iş görür, nə ağıl, çünki,
Rəfrəfsiz deyildir mümkün bu merac.

Dini əfsanələrə görə Məhəmməd peyğəmbər Allahın yanına göyə qalxarkən, ovvələc Buraq adlı başı insana, hədəni ata bənzər qanadlı bir ata minmişdi. Lakin bu at onu dördüncü göyə qədər qaldırmış, bundan sonra guya Məhəmməd "Rəfrəf" adlı başqa səmavi bir nur atın belində göyün üst qatına çıxmışdı.

Beytin mənası: Həqiqəti dərk etmək üçün hiss və aql hələ kafi deyildir. Buna ilahi bir qüvvənin də köməyi lazımdır.

Səh. 290

İsa nəfəsizək bəxş eyləyir can.

Dini əfsanələrə görə İsa peyğəmbərin nəfəsi ölüyə dəydikdə dirilənmiş.

Səh. 299

Nəfsin İsgəndər olub zülməti-teb içrə, a Qüdsi,
Eşq oldu həyat çeşməsi, Xıız oldu həvadar.

Dini rəvayətə görə ancaq İsgəndəri-Zülfərnəyn ilə Xıız zülmətdə dirilik suyu axtarmış, Xıız bu suyu tapıb içmiş, İsgəndər isə ondan məhrum olmuşdur.

Beytin mənası: Nəfs – İsgəndər kimi təbin zülməti içərisində yolunu itirmişdir.

Eşq – dirilik suyudur. Xıız – eşqin eşqə olan həvəsidir.

Səh.300

Olub fərverdine dey bir bozok kim,
Çiçəklər zineti-gülzar olubdur.

Farvardin hicri-şəmsi ilinin birinci ayıdır. Bu isə baharın ilk ayı olub miladi mart-aprel aylarına müvafiq gəlir. Dey şəmsi ilinin qış aylarındandır.

Beytin mənası: Qışın son ayı da bahara bezək vermişdir.
Məcəzi mənası: Qocalıq gəncliyə bir bezəkdir.

Səh.302

Bir zamanlar mars qalib heyrətdə keçdi ömrümüz,
Cüt şeş atıb tapmışam indi ələmdən mən nicat.

Nərd oyununa işarədir, məlumdur ki, bu oyunda ən böyük şans “cüt şeş” atmaqdır. Şair nərd oyunundan misal kimi istifadə edərək bir təsadüflə ağır vəziyyətdən – marsdan çıxdığını nəzərə çatdırmaq istəmişdir.

Səh.302

Bir yerim vardır ki, burada dincəlib Nuh bir zaman
Qorxmuram indi əgər deryayə dönsə kainat.

Nuh – ikinci Adəm ləqəbi ilə məşhur olan peyğəmbərdir. Guya onun zamanında dünyada tufan baş verib bütün yer üzünü su tutmuşdur. Nuh isə gəmi qayıtıb hər heyvandan bir cüt oraya qoyaraq tufan müddətində onları gəmidə saxlamış, sonra bu cəmi Cudi dağına oturmuş və orada olanlar məhv olmaqdan qurtarmışdır.

Səh.304

Qüdsi, bu cahan dövlətinin payəsi yoxdur,
Kavusi-Keyin halına bax, ibrət al ondan.

A.Bakıxanov da öz sələfi Xaqani Şirvani kimi bu dünya şöhrətinə bel bağlamayı irəli sürürkən keçmiş Keyan şahlarından belə nişan qalmadığını misal göstərmiş və ondan ibrət almağı məsləhət görmüşdür.

Kavusi-Key – qədim İran şahlarından Keykavusa işarədir. Məlum olduğu üzrə bu şah pəhləvan Rüstəmin rəşadəti sayəsində fəlakətdən qurtarıb böyük qüdrətə malik olmuşdur.

Səh.306

Gözəllərin şahı, zənciri-ədl edib zülfü.

Zənciri-ədl – yəni ədalət zənciri. Rəvayətə görə qədim İran şahlarından Ənuşirovan “Adil” ləqəbi ilə şöhrət tapmışdır. Guya onun ədalət zənciri varmış. Bu zəncir şahın oturduğu taxtın yanında heyətə salladılmış. Şikayəti olanlar gəlib bu zənciri silkoledikdə şah özü şikayətinin gəldiyini bilib, onun dərddini öyrənərmiş.

Səh.307

Qüdsiya, səbr etməmək pərəhəzə bənzər ki,
İtmişindən gələrkən çatdı o beytül-həzəne

(Bax, şərh: səh.270).

Səh.313

Yaxşılıq hasil olar zahiri çirkindən çox,
Qoy bütü məhv eləyən dəhşətdə Azər olsun.

Azər – İbrahim Xəlilullahə işarədir (Bax, şərh: səh. 277)

Səh.319

Sən tutursan əməli, biz əməli ey zahid!

Bu misrada istifadə edilən “əməl” sözü omonim olub, “arzu” və “iş” mənasını verir. Ərəb əlifbasında bu sözlər müxtəlif hərflərlə başlayır: (أعمال عمل)
Beytin mənası: Ey zahid, sən arzu (xəyal) ilə yaşayırsan, biz isə işlə məşğuluq.

Səh.324

Sən qiyas et yar üzün Nəmrud oduyla gör necə,
Atəşi onlar bizo misli-gülüstən eylədi.

Nəmrud – qədim Babil şəhərinin müəssisi, büdpərəst. Əfsanəyə görə İbrahim peyğəmbərin dinə dəvətini qəbul etməyib, onu oda atdırmışdır. Guya Allahın ömrilə sivrə sinəklər (ağcaqanadlar) hücum edib Nəmrudu məhv etmişdir.

Səh.326

Eşq müşkül dərddir, dərmanə Loğman istəyir.

Loğman – əfsanəvi təbibin adıdır. Bəzi rəvayətlərə görə onun prototipi məşhur Yunan təbib Hippokratdır: klassik Şərq ədəbiyyatında bütün xəstəliklərə dərman edən bir təbib kimi yad edilmişdir.

Səh.326

Rəhnüma oldu, dəlilsiz çıxdı azərdən Xəlil.

(Bax, şərh: səh.324).

Səh.326

Atəşi-Nəmrud içində xoş gülüstən istəyər.

(Bax, şərh: səh.324).

Səh.329

Qəza Yusif hüsnündə öz fırçasın,
Edib imtahan, çəkdi bu surəti.

A.Bakıxanov gözəlin hüsnünü təsvir etmək istərkən çox inco təşbeh yaratmışdır. Bütün klassik ədəbiyyatda "Yusifcamal" bir misal olaraq işlənmişdir. Hətta Züleyxaya tənə vuran Misir xanımları Yusifin hüsnünə heyran qalıb, turunc əvəzinə oğlunu kəsmişdilər. A.Bakıxanov isə deyir: qəza (tale) gözəlin surətini çəkmək üçün əvvəlcə Yusifcamalını yaratmış və sonra oradakı nöqsana yol vermədən bu gözəli yaratmışdır.

Səh.333

Arxalanma belə bir yolda gözə, qəlbə Kəlim
Bu cür ol və əsa ilə xətər var yənə də.

Burada Kəlim Musa pəyğəmbərə işarədir.
Beytin mənası: Musanın möcüzəsi bu göz və qəlbin sehirləri qarşısında aciz qalar.

Səh.334

Bu sevdadan çoxu olmuş xocalet,
Gedib Sürxabi-Təbrizdə nihanə.

A.Bakıxanov Təbriz şəhərində olan-məşhur Sürxab qəbristanlığını xatırladaraq, orada dəfn edilən böyük şairlərə işarə etmişdir. Mənbələrdən məlumdur ki, Xaqani Şirvani, Zəhiraəddin Fəriyabi və başqaları haman qəbristanlıqda dəfn edilmişlər.

Buna görə də Sürxab qəbristanı "Məqbərətüş-şüəra" (Şairlər qəbristanlığı) adı ilə şöhrət tapmışdır.

Səh.334

Nizaminin yeri eyvanda dardır,
Məgər Dəhlidən heç qalmış nişanə?!

Şairin ədəbi irsindən aydın olur ki, o, Azərbaycan və Yaxın Şərqi klassiklərinin xüsusilə Nizami, Xaqani, Əmir Xosrov Dəhləvi, Sədi, Hafiz və Füzulinin əsərlərini sevmə-sevə oxumuşdur.

Beytdə zamanədən şikayət edərkən bu dünyadan möyus getmiş Nizami və Əmir Xosrov Dəhləvi xatırlanır.

Səh.336

Yədi-Beyza və əsa göstərər hər sehirbaza,
Kimsəyə olsa bu cür zülf-pərişan qismət.

(Bax, şərh: səh.145)

Səh.336

Çünki olmaz sonə Keyvandakı eyvan qismət.

Keyvan – Şərqi astrologiyasında eyni zamanda Zühəl adı ilə məşhur olan səyyarədir. Müasir nücum elmində Saturn adlanır. O, Günəşdən uzaqlığına görə altıncı yerdə durur. Bu səyyarə qədim yunanların əkin Allahı kimi təsvir edilmişdir. Bakıxanov bu mısradakı öz həddindən yuxarı mövqə axtarmağın lüzumsuzluğunu nəzərə çatdırmaq istəmişdir.

Səh.353

Fərhad ilə dağdır gözünə görsənən hər şey,
Düşmüş ələ Şirinlə gülüstan Qarabağda.

Bakıxanov Qarabağda nədənsə özünü yaxşı hiss etməmişdir. Bu qəzəldə o öz vəziyyətindən şikayət edir.

Beytin mənası: Qarabağda ancaq yazıq Fərhadın boş xəyal uğrunda dağ çapması nəzərə gəlir. Halbuki, ortalıqda nə Şirin var, nə də gülüstan.

Səh.355

Çəşmə xalü ruxü kakil tərəddər xəfə xətər,
Ay düşər Əqrəbə, Mərrix də Keyvane yaxın.

Bu beytdə klassik Şərqi poetikasında "ləff nəşri-mürettib" adlanan sənət işlənmişdir. Bu sənətə görə birinci mısradakı ifadələrin cavabı ikinci mısradakı sıra ilə əlaqələndirilir. Burada insanların simasında olan dörd əlamət (göz, xal, yanaq və zülf) dörd soma cismi ilə qarşı-qarşıya qoyulmuşdur. (ay, əqrəb, mərrix və keyvan).

Əqrəb – əqrəb bürcü.

Mərrix – mars ulduzu. Qədim romalılarda əvvəl əkin, sonra isə müharibə Allahı kimi təsvir edilmişdir. Şərqi ədəbiyyatında ancaq müharibə Allahı kimi xatırlanmışdır.

Orta əsr astrologiyasında ayın Əqrəb bürcünə və Mərrixin Keyvana yaxınlaşması nəhs hesab edilərək, yer üzündə bir fəlakət törəyəcəyi kimi qələmə verilmişdir.

Beytin mənası: Gözəlin üzündə göz, xal, yanaq və zülf bir-birinə yaxın olduqları üçün (əlbir olub) dünyaya qovğa salmışlar.

Səh.355

Misrdən Yusifin ətrini tez hiss elədi,
O adam ki, quyunu görmədi Kənanə yaxın.

O adam – məşhur "Yusif və Züleyxa" dastanının qəhrəmanlarından Yusifin atası Yəqubə işarədir. O, Yusifin Kənan şəhəri yaxınlığında quyuya salındığını bilmədiyi halda, uzaq Misdən onun ətrini duymuşdu. Şair bunu bir əfsanə kimi qiymətləndirir.

Səh.358

Qüdsi belə olmazdın,
"Sərdar" deyə hey azdın.
Tək sözle əsər yazdın,
Bir söylə nədən ey dil?

Bakıxanov müvəffəqiyyətli cinaslar yaratmışdır. Burada şair "Sərdar" sözünü 14 dəfə təkrar edir və hər dəfə bu sözə müxtəlif mənə verir. Bu cəhəti tərcümədə tamamilə saxlamaq mümkün olmamışdır.

Səh.365

Xalqa tolim eləyir sehir yarıd didələri,
Cüt mələkdir quyuya nazil olub sanki xumar

Bu beytdə adı çəkilən cüt mələk dini əfsanədə məşhur olan Hərut və Marut adlı mələklərdir. Əfsanəyə görə mələklər Allah tərəfindən cəzalandırıldığı üçün Babil şəhərindəki quyuların birində ayaqlarından asılmışdılar. Bədii ədəbiyyatda sehrkarlıq və cadu ekserən onlara isnad edilir.

Səh. 365

Kaf onun kakilidir, nun isə əyri qasıdır,
Ne məhəbbətlə yaratmış gör onu sənətkar?!

Dini əfsanəyə görə guya Allah “kon” (ol) deməklə istədiyinə nail olmuşdur. Bu sözə olan iki horf: “kaf” və “nun”, klassik Şərq ədəbiyyatında təkrar-təkrar xatırlanmışdır. Burada Bakıxanov gözəlin camalını təsvir etmək istərkən bu ilahi hərflərin gözəlin simasında öz əksini tapdığını nəzərə çarpdırmaq istəmişdir. Məlum olduğu üzrə klassik poetikada surətdə olan üzvlər əlifbanın müəyyən qismi ilə müqayisə edilmişdir. Bunları belə xülasə etmək olar:

ك = (əlif)=qədd, qamət	ق = qəş
ج = göz	ز = saç, zülf
ا = ağız	د = qəddin oyılması
	س = diş

Səh.368

Damonin bir əl, olin damən tutardımı məgər,
Udmasaydı Yusifi-Misri o Kenan içrə çah?!

(Bax, şərh: səh.270).

Səh.381

Gülşəni Yusifin hicrində cigərçan etdi.

(Bax, şərh: səh.270).

Səh.381

Çəmənin səhnəsinə etdi hücum Behmonü Dey,

Bəhmən və Dey Cəlalə toqvimə üzrə qış aylandı. Yəni qış gəldi və çəməni soldu.

Səh.385

Tez verin zülmətdəki Xızra xəbər,
Çəşməyi-heyvanı bəxş eylər günəş.

(Bax, şərh: səh.299).

Səh.386

Bax Həməl bürcündəki qurbanə sən,
Ta şikar olsun sənə yeksər günəş.

Həməl səmadakı on iki bürcdən birincisidir. Lüğəti mənası quzu deməkdir. Şair bu bürcü qurbanla bağlayır. Digər tərəfdən Günəş öz dövrü zamanı Həməldən keçdiyi üçün guya o, quzu (qoç) tərəfindən “ovlanır”. Bu isə bədii vasitə olaraq şairə imkan verir ki, Günəş kimi özünün bir quzu (gözəl) tərəfindən ovlandığını qələmə alsun.

Səh.387

Möcüzə etdi Musiyi-İmran

Musiyi - İmran yəhüdilərin peyğəmbəri Musaya işarədir.

Səh.387

Qüdsinin nisbəti bu dərğahədir,
Bir qul olmuş bu yerdə çün Rizvan!

Rizvan - dini əfsanələrə görə behiştin qapıçısının adıdır.

Səh.387

“Sali-fərxəndəfəli-ali ovc”
Tarix olsun bu şöhrətə olan.

Birinci misra Əbcədlə hesablandıqda hicri 1262-ci (miladi 1845) il olur ki, bu da həmin qəsidənin yazıldığı tarixi göstərir.

Səh. 389

Xoş olmuş onun hər işi, Qüdsiya,
Olub tarixi “Kano tarixünə”

Burada şərin yazılma tarixi göstərilir. Bu da Əbcəd hesabı ilə hicri 1262-ci (miladi 1845) il deməkdir.

Səh. 391

Zünnar satıb boynuna Sənənə dönübdür.

Şair gürcü qızına aşiq olub, eşqi yolunda öz dinindən də üz döndərən Şeyx Sənani xatırladılıb, eşqdə sabitqədəmlilikdə özünü Şeyx Sənana bənzədir.

Səh. 391

Gəlibdir Yusifi-gül pırəhən bazara, bismillah.

Şair burada məşhur “Yusif və Zülcəyxa” dastanına işarə edərək özünü tacirlər tərəfindən bazarda satılan Yusifə bənzədir.

Səh. 396

Mon nə Fərhadəm, nə də bir Vamiqəm,
Mən nə Şirin, Əzraye bir aşiqəm.

Bu beytdə iki məşhur aşiqanə dastana işarə edilir: Bunlardan birisi “Fərhad və Şirin”, digəri isə “Vamiq və Əzra”dır. Hər iki dastan Şərq ədəbiyyatında böyük şöhrətə malikdir.

Səh. 396

Şirin eşqi artıranda rüşni,
Dağçapan da başa vurdu tüşni.

Burada şair Nizami Gəncəvinin məşhur “Xosrov və Şirin” poemasını xatırladaraq, Şirinin eşqində Fərhadın özünü qurban verməsini nəzərə çarpdırır.

Səh. 396

Aşiqü məşuq da sən dildar da sən,
Qazi də, Mənsur da sənsən, dar da sən.

Bu beytdə panteizm dünyagörüşü hakimdir. Şair Allaha xitabla onun hər şeyə qadir olduğunu və hər şeyin ondan təcəssüm etdiyini ifadə edir. Burada adı çəkilən Mənsur “Hollac” ləqəbi ilə şöhrət tapıb “ənəl-həqq” (həqiqət monom) deyən məşhur sufiyə işarədir.

Səh. 397

Gahi Ünqasan, gahi ovham kimi,
Gah yanırsan, can evində şam kimi.

Ünqa - əfsanəvi bir quşdur. Şərq ədəbiyyatında bəzən o, “Simurq” da adlanır. Bir şeyin az tapıldığını nəzərə çarpdırmaq istəyən şairlər əksər halda onu gözəgörməz və yeri bilinməz deyər Ünqa və Simurqa oxşatmışlar. Bu beytdə Bakıxanov yenə Allahla müraciətlə demək istəyir ki, bəzən sən Ünqa kimi yeri bilinməz, bəzən isə insanın qəlb evində yanan bir çırağa bənzəyirsən. Onun Allah haqqında olan bu fikirləri bir neçə yerdə təkrar olunmuşdur.

Səh. 397

Eşqdən şahlar umar razi-niyaz,
Məhmudu eylər tamam bəndi-Ayaz.

Məhmud onuncu əsrin məşhur İran padşahı Sultan Məhmud Qəznəviyə işarədir. Firdovsi öz “Şahnamə”sini onun hakimiyyəti illərində yazmışdır. Məlum olduğu üzrə Sultan Məhmud öz qulu Ayazın xatirini çox istəyirmiş. Buna görə də klassik Şərq ədəbiyyatında, “Məhmud və Ayaz” adlı dastanlar yazılmaqla bərabər, bir misal kimi də şairlər tərəfindən istifadə olunmuşdur.

Səh. 401

Deyirlər Xızra çatdı su, qayıtdı məyus İskəndər
Rəvayətdir, içində başqa gizli dastan vardır.
Mənə aydın olub artıq ki, Xızra çatmamışdır su,
Ləbi-İskəndərə bir bax, bu su orda hər an vardır.

Burada iki İskəndər haqqında söhbət gedir. Birisi eramızdan əvvəl IV əsrdə yaşamış məşhur yunanlı İskəndəri-Kəbir, digəri Tiflisdə yaşamış, şəxsiyyəti bizə hələlik məlum olmayan İskəndər¹. Birinci İskəndər dini əfsanəyə guya Xızr peyğəmbərlə zülmətdə dirilik suyu axtarsa da, onu tapmamışdır.

Səh. 403

Tarixi doqquz, otuz, min iki yüz oldu tamam
Rəcəbin son günü bitdi bu rəqəm hikmətlə.

Bu rəqəmi açıq yazdıqda hicri 1239-cu ilin rəcəbül-mürəcəb ayının son günü əldə edilir ki, bu da eramızın 1823-cü il mart ayının 31-nə təsadüf edir. Bu, əsərin yazıldığı ili göstərir.

Səh. 405

Hicret Görs, miladsə Gərnəddir indi,
Bu il də şübatda kət qədər gün var,

Bu beytdə üç söz Əbcad hesabına əsasən seçilmişdir. Öz-özlüyündə bunların heç bir lüğəti mənası olmayıb, ancaq rəqəm mənası vardır. Bunlardan:

Gərs = غرس = غ + ر + س = 1000 + 200 + 60 = 1260

Gəzməd = غضمام = غ + ض + أ + د = 1000 + 800 + 40 + 4 = 1844

Kət = ك + ط = 20 + 9 = 29

Bu, şərin yazıldığı tarixi göstərir (hicri 1260 / 1844 miladi).

¹ Bəzilər bu İskəndəri rus çarı Aleksandr hesab etmişdir (M.S.).

Əflatun olsan da, tale dönersə,
Hər işin tərsinə çevrilir haman.

Əflatun (Platon) – eramızdan qabaq V əsrin sonu, IV əsrin əvvəllərində yaşamış məşhur yunan filosofudur. Sokratın şagirdi və Ərestunun müəllimi olmuşdur. Klassik Şərq ədəbiyyatında bacarıq və qüdrət rəmzi kimi işlənmişdir.

Açıb dil deyim bu viranə yerdən,
Nə vaxt çıxıb getmiş Xosrov ilə Cəm.

Xosrov – əsasən Sasani padşahlarına verilən ümumi addır. Konkret şəkildə Xosrov Pərvizə işarədir. Cəm isə Cəmsidin adının qısaldılmışıdır. O, eramızdan xeyli əvvəl yaşamış əfsanəvi İran padşahıdır. Guya öz qüdrətinə çox güvəndiyi üçün Zəhhak adlı zalım bir padşah onun taxt-səltənətini ələ keçirmişdir.

A.Bakıxanov şahlıq şöhrətinin fani olduğunu nəzərə çarpdırmaq istəyərək həyatı şəh keçirməyi təbliğ edir.

Ey könül, yanmaqdan qorxumusan sən də?
Pərvanə xisleti varmıdır səndə?!
Hansı daş sındırdı qol-qanadını?
Yuvana dönmürsən qəlbin əsəndə.

Əslində bu rübai “Pervanədari” söz tərkibindən istifadə ilə çinləşmişdir. Bu söz öz tərkib hissələrinə bölündükdə belə mənalar verir.

Pər – qanad

Va – açıq

Nə – yox

Pərva – qorxu

Rübaidə üç dəfə təkrar edilən “Pervanədari” söz birləşməsi hər dəfə ayrı mənə verir:

I *pərva* + *nədari* = qorxun yoxdur.

II *Pərvanə* + *dari* = pərvanə (xasiyyəti) varındır.

III *Pər* + *va* + *nədari* = qanad açmırsan.

Tərcümədə bu çinləşlər “Sən+de” sözləri ilə saxlanmağa çalışılmışdır.

Şadlıqdan mustuluq gətirmiş bülbül,
İlin də tarixi indi “Sağər”dir.

Bu əsərdə tarix “Sağər” (ساعر) sözü ilə ifadə edilmişdir ki, o da Əbcəd hesabı ilə hicri 1261-ci (miladi 1845) ili göstərir.

Dörd “hey” den bir yerdə olmasa asar,
O yerin əhlini bil əhli-məzar.

Şairin fikrinə bir yerdə ki, “hey” hərfi ilə başlayan dörd şey yoxdursa o yerin əhalisi ölü kimi olar. Bu dörd şey isə həkim (təbib), hamam, hasar (qala) və hakimdən ibarətdir. Burda həkim səhhiyyə qorumaq, hamam təmizliyi təmin etmək, hasar (qala) düşmən hücumundan qorunmaq, hakim isə ölkədə xalq arasında ədalət və nizam-intizam olmasını təmin etmək mənasını ifadə edir.

Qorxusundan onun səmada belə,
Yaxlaşmamzdı göy şiri Həmələ.

Göyün şiri səmada 12 bürcdən beşincisi olan Əsəd (Şir) bürcünə işarədir. Həmələ isə on iki bürcdən birincisidir. Lüğəti mənası “Quzu” (qoç) deməkdir. Bakıxanov burada itin qorxusundan göydə şirin quzuya (Əsədin Həmələ) yaxınlaşa bilmədiyini nəzərə çarpdırmışdır. Orta əsr astrologiyasında Əsəd bürcü ilə Həmələ bürcü çox az təsadüf edirlər. Bu isə Bakıxanovun nücum elmini yaxşı bildiyini göstərir.

Görmüşəm bir qoyun səfeh, nədan,
Bayramın lap içindədir qurban.

Bu şeirdə Şərq xalqları içində onəvi qurban bayramına işarə edilir. Yeni qoyun öldürülən kimi, tülkü ilə qurdun bayramı olacaqdır.

Bu şeir mətbuatda “Təbriz əhlinə xitab” adı ilə dərc edilmişdir. Halbuki, haman şərin alındığı ilk mənbədə katib onu belə sərəlvə ilə yazmışdır: “Min kəlam-i Abasqulu ağa Bakui ke be ism-e Fazil qəfə est” (yəni: Abasqulu ağa Bakui-nin Fazil təxəllüsü ilə yazdığı şeirdir).

Bir İskəndər edibse şərqə bərhəm,
Biri də sülhü qərbdə etdi möhkəm,
Bu İskəndər də almışdır gözəl ad,
Olardan pay alıb olmuşdur ustad.

Bu şeirdə üç İskəndər adı çəkilir. Birincisi eramızdan qabaq IV əsrdə yaşamış İskəndər Zülqərneyn, ikincisi Alban xalqının qəhrəman sərkərdəsi İskəndər bəy, üçüncüsü Tiflisdə yaşamış İskəndərdir. Bakıxanov bu İskəndəri tərif edərək onu İskəndəri-kəbirdən döyüş və İskəndər boydon sülh sonotini öyrəndiyini deyir.

Səh.442

Yarandısı xəhişilə Moisey Zaxariçin.

Moisey Zaxaryeviç Arqutinski – Bakıxanov ailəsinə çox hörmət edən rus ordusu generalı, Dağıstan hərbi dairəsinin komandanı olmuşdur.

Şairin qardaşı Cəfərquluğa Bakıxanov onun yanında hərbi xidmətdə olmuş və general rütbəsinə yüksəlmişdir. Arqutinski şəxsən Bakıxanovla çox yaxın olmuş, dövlətlə Qubada onların evində qonaq qalmışdır.

Səh.443

Yarandı üçlük arasında aləmi-ərkan,
Mürebbe üzrə verildi bu maddi aləmə can.

Dünyanın üçlük əsasında yaranması cəmədət, nəbatət və heyvanat aləmi deməkdir (cəmədət – cansız daş, torpaq, dağ; nəbatət – bitki; heyvanat – insan və heyvanlar).

Mürebbe üzrə ruh verilməsi isə dörd ünsürə (su, od, torpaq, havaya) işarədir.

Şairə görə bu dörd ünsürün müəyyən nisbətə birləşməsi nəticəsində üç əsasda yaranmış aləmə ruh gəlmişdir.

Səh.453

Keyvandan alıb komali-rüfət,
Bercisə verərdi min səadət.

Keyvan – başqa sözlə, Zöhəl və ya Saturn səyyarəsidir ki, Günəşdən çox uzaq məsafədə yerləşir. Bercis isə Müştəri səyyarəsidir ki, mifologiyaya görə səadət ulduzudur.

Burada şair təsvir etdiyi qəhrəmanı yüksək mərtəbəli və səadət verici kimi qələmə almışdır.

Səh.453

Əzminde görüb fütuhı-fərcam,
Almazdı olına tiğ Behram.

Behram Morrix və ya Mars səyyarəsidir ki, mifologiyada müharibə Allahı hesab edilir.

Şair demək istəyir ki, təsvir etdiyi qəhrəman bir yeri almağa qəsd edərkən Behram səyyarəsi qorxusundan olo qılınc almazdı.

LÜĞƏT

A

Ab – su
Afitab – günəş
Ağaz – başlanğıc
Ahən-dəmir
Ahəngər-dəmirçi
Ahəngərzadə-dəmirçi oğlu
Ahu-ceyran
Axirül-əmir – nəhayət
Alam – dərdlər
Amac – nişanə, hədəf
Amadə – hazır
An'al – arzular, ideal
Arayış – bəzək
Ariz – üz, yanaq
Asiman – göy, fəza
Aşıyan-yuva
Aşüftə-kədərlı, məyus
Atəşbar – odyagdıran
Ayın – qayda, etiqad
Azer – od

B

Bab – qapı
Bad – yel, külək
Bak – qorxu
Bal – qanad
Bala – yuxarı
Balin – yasdaq, yataq
Bar – yük
Batin – daxil, iç
Baz – 1. qırğı; 2. açıq
Beytül-Həzən – qəm evi
Bəliyyə – bədbəxtlik, folakət
Boradər – qardaş
Borhem – alt-üst, dağıntı
Bəriyyə – səhra, çöl
Borq – ildırım, parıltı
Borməla – aşkar
Bəsirət – açıqgözlülük
Beste – bağlı

Bəstər – yataq
Bəşarət – müştuluq, şadlıq xəbəri
Bəzm – məclis
Bidad – zülm
Bidar – oyaq
Biəman – amansız, zalım
Bihəd – hədsiz
Bihemta – misilsiz
Bimar – xəstə
Biməks – durmadan, vaxt itirmədən
Binəhayət – sonsuz, nəhayətsiz
Binesib – məhrum, məyus
Biniyaz – ehtiyacı olmayan
Bipayan – bitməz
Bipərvə – qorxusuz, ürəkli
Birin – xaric, dışarı
Bisipah – qoşunsuz
Bişək – şəksiz, şübhəsiz
Bişumar – saysız-hesabsız
Bitəvəqqüf – durmadan, yubanmadan
Bizəban – dilsiz
Bizəval – zavalı, yox olmayan
Bu – iy, ətir
Buq – dərvişlərin çaldığı
buynuzdan qayrılmış çalğı aləti
Butə – qızıl əridən qab
Bülənd – uca
Bürhan – dəlil, sübut
Büryan – qovrulmuş, yamış
Büzurğvar – böyük, ulu

C

Cadu – sehrkar
Cah – mərtəbə, cəlal, mövqə
Cahantab – dünyanı işıqlandıran
Canişin – yerində oturan, övlad
Cansitan – canalan
Carub – süpürge
Carubkəş – süpürgeçi
Cavid – əbədi, daimi
Cədəl – mübahisə, dava

Cəmmal – dəvə karvanını sürən,
dovəçi
Cərahət – yara
Cərəs – zəng, zıncırov
Cəzzabat – cazibə qüvvələri
Cihad – çalışmaq, dini qiyam
Cübbə – paltar, oba
Cüda – ayrı
Cünud – qoşun

Ç

Çah – quyu
Çakar – nöker, qul
Çalak – cəld
Çəşm – göz
Çəlipa – xaç
Çun – elə ki, kimi, bənzər

D

Dadxah – intiqamalan
Dadres – dada çatan, kömək
Dam – tor, tələ
Damən – otək
Dehqan – əkinçi, bağban
Dəriğ – əfsus, heyf
Dəhan – ağız
Dəm – nəfəs, an
Dər – qapı
Dəst – əl
Deşt – çöl, biyaban
Dido – göz
Digər – başqa
Dil – ürək
Dilaviz – ürekaçan
Dilxun – üreyi qana dönmüş
Dilkoş – üreyəyatan
Dilşikən – üreksındıran
Dirəxşan – parlaq
Duxtər – qız
Dun – alçaq
Dunpərvər – alçaqları bəsləyən

E

Ehtimam – himmət, çalışqanlıq
Etidal – mülayim, orta vəziyyət
Eybcu – eybaxtaran

Ə

Əbru – qaş
Ədəm – yoxluq
Ədimül-misal – misli olmayan, nadir
Ədu – düşmən
Əfal – işlər
Əflak – fəlekələr, göylər
Əhbab – dostlar
Əhmər – qırmızı
Əhriman – şər qüvvə (oda sitayiş
edənlərin dinində şər allahı)
Əxtər – ulduz
Əkabir – böyüklər
Əqrəbə – qohum-qardaş
Əqsam – qismlər, növlər
Ələsəviyyə – bərabər, özünə görə,
müntəzəm
Əlayiq – olaqələr
Ələm – 1. bayraq; 2. kədən
Ələssəbah – səhər olacaq, sübh

erkən

Əlhan – gözəl səslər
Əliyyə – yüksək, uca
Əlvah – lövhələr
Əmna bod – sonra, deməli
Əmsak (imsak) – qorunmaq,

xəsislik

Ənadil – bülbüllər
Əncüman – cəmiyyət, məclis,

yığıncaq

Əndəlib – bülbül
Ənderun – daxil, içəri
Ənduh – kədər, qəm
Ənəlhəq – haq (həqiqət) mənəm
Ənsar – köməkçilər, iştirakçılar
Ənva – növlər, cürbəcür
Ənvər – işıqlanmış, nurlu
Ərayis – gəlinlər
Ərgənün – orta əsrdə işlənən çalğı

aləti

Ərgovan – qırmızı
Ərsə – meydan
Ərs – göyün üst qatı
Ərz – yer küresi

Əsağir – kiçiklər
Əshabi-kəhf – mağara əhli
Əsna – ortalıq, zaman, vaxt
Əşk – göz yaşı
Ətiyyə – tövbə, bəxşiş
Əyan – aşkar, açıq
Əyyam – günlər, vaxtlar
Əzimət – köçmək, səfər
Əzm – qəsd, iradə

F

Fərigül-bal – asudə, rahat
Fəqih – dindar, din alimi
Fəqr – təsəvvüf istilahi, yeddinci
(sonuncu) təkamül mərtəbəsi, kasıblıq
Fəramuş – unutmaq
Fərcam – xislət, xasiyyət,
qabiliyyət, məzmun (insan)
Fərəh – şadlıq
Fərəhnak – şad
Fərxundə – şad, gözəl
Fətah – fəthlər, qələbələr
Fiqh – din qanunu
Filhoqiqə – doğrudan da, həqiqətən
Firdovs – bağ
Firib – hiylə, aldatmaq
Fisqü fücür – pis işlər
Fitrak – otək, yan heybəsi
Fövc – dəstə
Fövq – yuxarı
Fünun – fənlər
Füsürdə (əfsürdə) – solmuş
Füzun – artıq

G

Geysü – zülf, saç
Gərdən – boyun
Gərdun – hərlanan (dünya)
Giran – ağır
Giranmayə – qiymətli, bahalı,
görkəmli
Girəh – düyün
Girəhkir – düyünlənmiş
Giriban – yaxa
Guş – qulaq

Guvah – şahid
Gülüzar – gül yanaqlı
Güruh – tayfa
Güzəran – keçən, dolanacaq, məişət

Ğ

Ğəmmaz – hiylogor, yaramaz
Ğəzal – ceyran

H

Hala – indi
Halə – ayın ətrafında görünən işıqlı
dairə
Haşəlillah – Allah eloməmiş
Hayil – araya girmək, maneə
Həbəleyi-nigah – kobinə alma,
evləndirmə
Həbbəza – no yaxşı, bəh-bəh
Həqaiq – həqiqətlər
Həməl – göydəki 12 bürcdən
birincisi, (qoç) quzu bürcü, quzu
Həmşərin – yaxın, bərabər
Həmzəban – birdilli, dilbir,
həmfikir
Hənkam – vaxt, zaman
Hərasən – q orxmuş, diksinmiş
Hərim – qadağan olunmuş yer
Həsəb – qabiliyyət, bacarıq, iradə
Həvadis – hadisələr
Həzar – 1. min; 2. bülbül
Hicab – örtü
Higeran – 1. baxa-baxa; 2. nigaran
Hilm – həlimlik, yumşaqlıq
Himayət – kömək, yardım
Hisar – qılınç
Hur (huri) – mələk, pəri
Hüzən – kədər, qəm

X

Xab – yuxu
Xak – torpaq
Xakisar – zəlif, yazıq
Xamə – qələm
Xas – yüksək, təbəqədən olan adam
Xaver – şərq, gündoğan

Xəm - əyri
Xəndan gülə-gülə
Xəndə gülüş
Xəndəzan - gülə-gülə
Xor - eşşək, uzunqulaq
Xosm - düşmən
Xəzan - payız
Xirəd - ağıl
Xirədmənd - ağıllı
Xocəstə - bəyanılmış, yaxşı
Xovf - qorxu
Xub - yaxşı, gözəl
Xuda (xudavənd) - Allah
Xudbin - özünübəyənən, eqoist
Xuddam - qulluqçılar
Xun - qan
Xunab - qanlı su
Xunin - qantökən
Xurdəbin - incəliyi, görən, çürükçü

I

İcab - lazım gəlmək
İffət - həya, namus
İxrac - xaricə göndərmək
İllot - səbəb, xəstəlik
İnbisat - genişlənmə
İrşad - yol göstərici, ayıq
İrtəhal - ölmək, köçmək
İstifsar - sorğu, sual
İstima - eşitmək
İşbah - kölgə, silüet, kabus
İştiaq - şəvq, həvəs, sevgi
İtalə - uzunçuluq
İza - əziyyət

K

Kardan - işbilən
Kəc - əyri
Kəcmədar - əyri yürüşlü
Kəcəftar - pis münasibət
Kəhkeşan - qalaktika, kainat
Kəm - az
Kişvər - ölke
Kiyti - dünya, aləm
Kiytinüma - dünyanı göstərən

Kövkəb - ulduz
Kuh - dağ
Kuhsar (an) - dağlıq yerlər
Kunun (əknun) - indi
Kutah - gödək
Künh - dib, əsl mənə
Küşto - ölmüş

Q

Qədr - qəzavü qədr
Qədri-mütəal - Allah
Qərin - yaxın
Qəziyyə - hadisə, hal, vəziyyət
Qiblənüma - kompas
Qital - qanlı döyüş, vuruşma
Qut - yem, çörək, güc
Qüds - pak, müqəddəs

L

Laəlac - ələcsiz, məcbur
Lələvəş - lələ üzlü
Leyl - gecə
Leylətül-qədr - Qədr gecəsi
(müqəddəs)
Leb - dodaq
Ləzayiz - ləzzətli
Liqa - surat, sifət
Lilləhil-həmd - Allaha şükür olsun

M

Mədr - ana
Mədrəzad - anadangəlmə
Mah - ay
Mahi - balıq
Mahru - ayüzlü
Manənd - kimi, bənzər
Masova - bundan başqa
Məhr - 1. günəş; 2. məhəbbət
Məhrab - müqəddəs yer
Merac - göyü uçuş (dini əfsanəyə görə Məhəmmədin göyü uçuşu)
Məcənnə - qalxan, qorunma vasitəsi
Məcor - örtü, çarqat
Mochur - ayrı düşmüş, yazıq

Məfəriqət - ayrılıq
Məğfir - bağışlanmış, mərhum
Məhfil - məclis, yığıncaq
Məhmil - gəcəyə, dəvə üzərində aparılan evcik
Məxmur - xumarlanmış
Məlaik - mələklər, pərilər
Məlal - kəder, qəm
Məlamət - danlaq, töhmət
Məlaz - sığınacaq, məva, dayaq
Məlcə - pənah, sığınacaq
Mələx - çayırta
Mənabir - mənbərlər, yüksəkliklər
Mənzur - məqsəd, nəzərdə tutulan

fikir

Məratib - mərtəbələr, dərəcələr
Mərdum - 1. xalq, 2. bəbok
Məriz - xəstə
Məsa - axşam
Məsələh - məsləhətlər, məvazimat
Məsdu - bağlı, kəsilmiş (yol)
Məsərrət - şadlıq
Məstur - örtülü, yazılmış
Məşhun - dolu, yüklənmiş
Mətrukat - qoyub gedən şeylər, miras
Məva - yer, məkan, vətən
Məvasilət - birləşmək
Məzhər - doğuş yeri, tülü
Məzkur - yuxarıda adı çəkilmiş
Məzrəə - əkinəcək
Mənbəd - bundan sonra
Məsdaq - mövcubincə, əsasən
Məsvək - dişəməzləyən
Məşkat - çirəq yeri
Məşkatül-Ənvar - işıq mənbəyi
Məşkin - qara, ətirli
Miyan - kəmə, bel, orta
Mötəd - öyrəşən, adət edən
Muğayir - əks, əksinə
Mur - qarınca
Muy tük
Mühəb - şəriətə görə haram və günah olmayan şey, icazə verilmiş
Müdam - həmişə
Müəttər - ətirli, ətirlənmiş

Muxatəb - söz deyilən şəxs
Muxəlləfat - ev əşyası
Müjə - kirpik
Müjgan - kirpik
Mükəddər - qəmli
Mülaqat - görüş, söhbət
Münfəil - xəcalət
Müngir - inkar edən
Münkəşif - açılmış
Mürğ - quş
Müruri-zəmin - zaman keçdikcə
Müşhof - müqəddəs kitab (dini)

burada: üz, surət
Müstəar - bürovuz, məcazi
Müstəmənd - möhtac, köməyə ehtiyacı olan
Müşəvvəş - qarışıq
Mütəlibə - tələb, borc istəmək
Mütəəzzir - üzürlü
Mütərəssid - axtarmaq, araşdırmaq
Müti - təbə, sözo baxan
Müttəle - xəbərdar
Müztər - yazıq, zavallı, iztirab çəkən

N

Nabina - kor
Naim - yuxulu, yatmış
Nairə - od, atəş, alov
Nairəəfruz - odlu, yandırıcı
Naqə - dişli dəvə
Nam - ad
Nan - çörək
Nar - od
Naşünas - tanınmayan, yad, biganə
Natəvan - gücsüz
Nayab - tapılmayan, aztapılan, nadir
Nəmək - duz
Nəməkbəhoram - duz-çörəyi saymayan, nankor
Nərm - yumşaq
Nəşəb - nəsil, ailə
Nəşəyab - nəşə tapan
Nigah (nigəh) - baxış

Təcəssüs – axtarış
 Təcrid – bir guşeyə çəkilmək, üzlet
 Təallüq – olaqəsi olan, dextli olan
 Təallül – illetli, səbəb
 Təallüm – nəsihət, dərs
 Təarrüz – hücum, etiraz
 Təfriq – ayırmaq
 Təğollüb – saxta
 Təhəyyür – heyrot
 Təhniyət – yoxlamaq, halını
 soruşmaq, təbrik, alqış
 Təhsin (etmək) – bəyənmək,
 tərifləmək
 Təhzi – yaxşılaşdırma, təmizləmə,
 tərbiyə
 Təqva – dini qaydaları gözləmək,
 ibadət
 Təlxis – xülasə etmək
 Təliə – günəşin doğması
 Təmhid – bərabərləşdirmə,
 düzəltmə
 Tənha – tək
 Tərəb – şadlıq
 Tərəbnək – şad
 Təriq – yol, qayda
 Təsvil – aldatmaq üçün tədbir
 Təvəlla – dostluq axtarmaq
 Təviq – yubanma, toxir
 Təvil – izah, şərh
 Tif – qılınc
 Tifl – uşaq
 Tir – ox
 Tire – qara, tutqun
 Tiz – iti, cəld, kəskin
 Türah – torpaq
 Türrə – saç, zülf
 Tüyur – quşlar

Ü

Üqba – axirət
 Üqdə – düyün
 Ülfə t – dostluq, mehribanlıq

Üməm – xalqlar, ümmətlər
 Ümmət – bir peyğəmbərin dininə
 mənsub olan adamlar
 Ümmül – xəbəis-şərab, çirkinliklər
 anası
 Üşşaq – aşıqlar

V

Vadi – çöl, oba
 Vahi – boş
 Vajgun – başısağrı
 Valid – ata (ana)
 Vasil – çatınış
 Vəhm – qorxu
 Vər – və əgər
 Vəsail – vasitələr, dövlət, pul
 Vüfur – çox, artıq

Y

Ya əxil-ıdbar – ey yaramaz qardaş

Z

Zağ – qarğa
 Zahir – aşkar, xaric
 Zayə – məhv
 Zəhi – bəh-bah, çox
 Zəban – dil
 Zəğən – qarğa
 Zəxm – yara
 Zəkiyyə – dərəkəlik, şüurluluq
 Zəməir – ürəklər, qəlblər
 Zəmin – yer
 Zəmir – qəlb, ürək
 Zər – qızıl
 Zərd – sarı
 Zimistan – qış
 Zində – diri
 Zivər – bəzək
 Ziyadə – artıq, çox
 Ziynət – bəzək
 Zövqrəngiz – zövqü artıran
 Zünnar – keşişlərin bel bağı (kəməri)

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

<i>Müqəddimə</i>	4
<i>Təhzi-əxlaq</i>	17
<i>Nəsihətlər</i>	65
<i>Kəşfül-Qəraib</i>	73
<i>Kitabi-Əsgəriyyə</i>	115
<i>Mişkatül-Ənvar</i>	131
<i>Ömür-gün şeirləri</i>	181
<i>Mənzum hekayətlər</i>	219
<i>Lirik əsərlər</i>	243
<i>Qəzəllər</i>	245
<i>Qəsidələr</i>	381
<i>Müxtəməslər</i>	390
<i>Mürəbbə-tərkib</i>	394
<i>Məsnavi</i>	396
<i>Müstəzad</i>	399
<i>Qitələr</i>	401
<i>Rübailər</i>	407
<i>Alteqorik şeirlər</i>	415
<i>Mənzum məktublar</i>	425
<i>Müxtəlif şeirlər</i>	435
<i>Riyazül-qüds (mənzum parçalar)</i>	445
<i>Qeyd və şərhlər</i>	455
<i>Lüğət</i>	479

Buraxılışa məsul:	<i>Umud Rəhimoğlu</i>
Texniki redaktor:	<i>Mübariz Piriye</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Azər Quliyev</i>
Korrektor:	<i>Şəhla Xəlilova</i>

Yığılmağa verilib 05.10.2004. Çapa imzalanıb 05.04.2005.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 30,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 70.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.

Ölərəm can verərək olmasa canan qismət,
Verərəm canımı olsa mənə o can qismət.

Yədi-beyza və əsa göstərər hər sehbaza,
Kimsəyə olsa bu cür zülfi-pərişan qismət*.

Əli boşluqda uçulmuş divarın qədrini bil,
Çünki olmaz sənə Keyvandakı eyvan qismət*.

Güldə gör əksin dilbər üzünün şadlıq ele,
Olmamışdan xəzana böylə gülüstan qismət.

Yuva tikməkdə olan bülbülə gül asta dedi:
Xoş olar olsa bu başlanğıca payan qismət.

Bax, ölümdən də betərdir bu vüsalsız yaşamaq,
Ne ömürdür ola daim ona hicran qismət?!

Yağıdan qorxmaz idim, Qüdsi, əgər dostum ola,
Tənədən qorxmaram heç olsa giriban qismət.

Ey könül, dövləti – fəqrinlə dolan bəsdir, bəs,
Nə qədər varsa əlində güzəran bəsdir, bəs.

Şah gedadan belə bir kuyi də çox əskikdir,
Bendəlik et, dilemə şövkətü şan bəsdir, bəs.

Varsa fikrin olasan qeydi-bədəndən azad,
Başa çəksən gülərək rətli-gəran bəsdir, bəs.

Soldurub badi-xəzan gülşəni, güldən yox əsə
Sayə salsa başa ol səvi-rəvan bəsdir, bəs.

Dutalım ki, səni öldürməyə qəsd eyləyir o,
Razı olsan ona tapşırmağa can bəsdir, bəs.

Bizdə zahid kimi gər olmasa da yüz ümmid,
Eləse birçə nəzər, piri-müğan bəsdir, bəs.

Niyə söylərsən, a Qüdsi, hamıya qəmlərini,
Göz və qəlbin halına olsa nişan bəsdir, bəs.